

การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

มิถุนายน 2555

การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

มิถุนายน 2555

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

มิถุนายน 2555

นิตยา ฉัตรเมืองปัก. (2555). การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์. ปริญญา
นิพนธ์ กศม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
คณะกรรมการควบคุม รองศาสตราจารย์ พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ รองศาสตราจารย์สมศิริ อรุโณทัย.

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ในประเด็น
กระบวนการผลิต ลวดลาย การใช้สี และการถ่ายทอดองค์ความรู้ โดยพิจารณาเปรียบเทียบข้อมูลจาก
2 แหล่งผลิต ประกอบด้วย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าดุ่มทอง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้
ในการศึกษาคือ ผ้าไหมมัดหมี่จากทั้ง 2 กลุ่ม กลุ่มละ 60 ผืน

กระบวนการผลิต ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 3 อย่างคือ การเตรียมเส้นไหม วัสดุและอุปกรณ์
และขั้นตอนในการทอ พบว่า ในปัจจุ บันช่างไม่ต้องทำเองในทุกขั้นตอน จะแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ
ทำตามที่ตนเองถนัดหรือทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง การเตรียมเส้นไหม เส้นไหมที่ใช้ในการทอเป็นไหม
สำเร็จรูปหาซื้อได้จากในชุมชน ไหมที่ใช้ไหมพันธุ์พื้นบ้าน และไหมเปลือกนอก สำหรับการย้อมสี
นิยมย้อมด้วยสีเคมี วัสดุและอุปกรณ์ในการทอใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน ขั้นตอนการทอมีทั้งหมด 6 ขั้นตอน
คือ การสาวไหม การฟอกสี การเตรียมเส้นพุ่ง (การมัดหมี่) และการย้อมไหม การเตรียมเส้นยืน การสืบ
ผูก และการทอ

การศึกษาลวดลายผ้าไหมมัดหมี่พบว่าผ้ากลุ่มทอผ้า มีการแบ่งลักษณะของลายเป็น 2 ลักษณะ
คือลายโบราณ และลายประยุกต์ จากการศึกษาลวดลายของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรม นาโพธิ์ พบว่า
ลายโบราณที่พบมากที่สุด คือลายขอ ส่วนลายประยุกต์ที่พบมากที่สุด คือลายหมี่คั่นข้อ สำหรับกลุ่มทอ
ผ้าดุ่มทอง ลายโบราณที่พบมากที่สุดคือ ลายนกยูง ส่วนลายประยุกต์ที่พบมากที่สุด คือลายเขาวงกต
การใช้สีผ้าไหมมัดหมี่ของทั้ง 2 กลุ่มทอผ้า สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ลักษณะ เช่นเดียวกัน
คือการใช้สีตามวรรณะ การใช้สีตามความกลมกลืน การใช้สีตัดกัน และการใช้สีเอกรงค์ จากผลการศึกษา
ให้พบว่า การใช้สี มีการใช้สีในวรรณะร้อนมากที่สุด สีวรรณะร้อนที่นิยมใช้ เช่น สีแดง สีส้ม สีชมพู และ
สีม่วง สีวรรณะเย็นที่ใช้มากที่สุด เช่น สีเขียว สีเหลือง สีน้ำเงิน และสีฟ้า

การถ่ายทอดองค์ความรู้ เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เป็นการถ่ายทอดใน
ระบบเครือญาติ และจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เหมือนกันทั้ง 2 กลุ่มทอผ้า วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้
คือการสอนโดยผู้นำกลุ่ม การฝึกอบรมให้แก่สมาชิกในกลุ่ม การเป็นวิทยากรฝึกอบรมให้ความรู้ แก่กลุ่ม
ทอผ้าอื่น ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ การเป็นศูนย์กลางของแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และใช้เป็นแหล่ง
ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทัศนศึกษา ดู งาน การเยี่ยมชม หรือทำข่าวสาร มีการสาธิตให้คำแนะนำ
วิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ผู้ที่สนใจ และการถ่ายทอดองค์ความรู้โดยใช้วิธีการจัดการการเรียนรู้
ให้กับนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ทั้งในสถานศึกษาและที่ทำการกลุ่ม

AN ANALYTICAL STUDY OF MUDMEE SILK, NA PHO DISTRICT, BURIRAM PROVINCE

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Education Degree in Art Education
at Srinakharinwirot University

June 2012

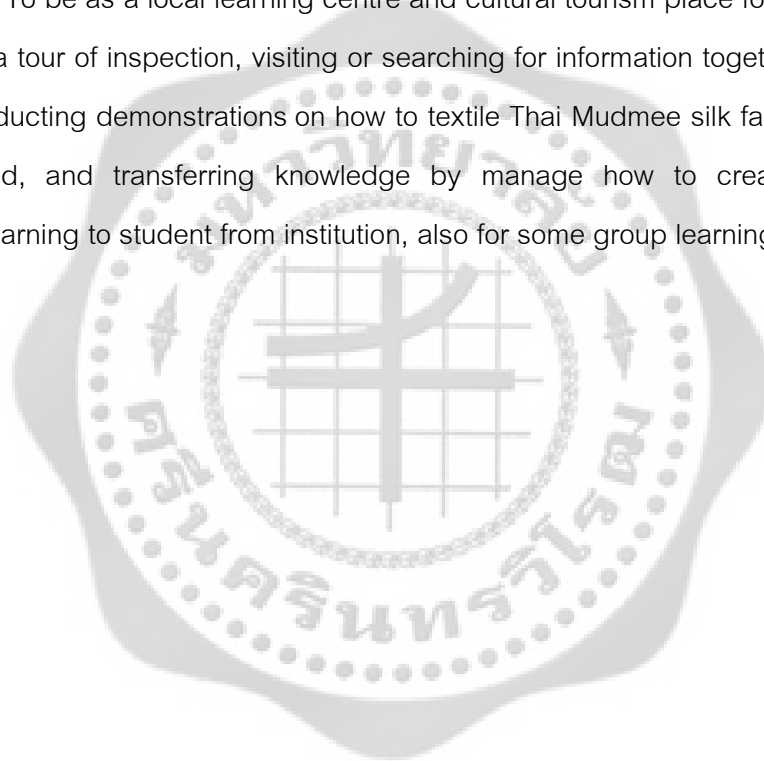
Nitaya Chutmuangpak. (2012). *An analytical study of Mudmee Silk, Na pho District, Buriram Province*. Master Thesis M.E.d. (Art Education). Bangkok: Graduate School Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Phrit Supasetsiri, Prof. Somsiri Arunothai.

The aim of this analytical research study is selected Mudmee Thai silk (also known as "ikat") from Na pho district, Buriram province concern with manufacturing process, patterns, using colors and knowledge transferring by data consideration and comparison from 2 sample group selected information, "Na pho Weaving crafts Group Center" and "Pa-Toomthong Weaving Group Center". The sample used for this analysis is the 60 pieces of Mudmee silk fabric from both.

Thai silk fabric use a unique manufacturing process throughout these 3 majors factor, silk yarn preparation, material and equipment, and weaving procedure, which found out currently that the weavers do not need to operate all process by themselves . They allocate their responsibilities in process according to each weavers expert skills; either functions in any of process as they are capable and including silk yarn preparation, if it is used in order to make ready-made silk item, sill yarn can be purchased in the local area as it is a local type of silk yarn, and also silk outer shell. For color dyeing is using chemicals substance in general including materials and equipment which use for weaving are operated by local technology as well. The silk fabric weaving consists of 6 steps producing: silk reeling (draw the silk), bleaching, weft yarn preparation (tie-dye or Mudmee), Silk dyeing, wrap set preparation, loom derive and weaving.

Due to the study of Mudmee pattern has found that both woven group classified their patterns into 2 types which is "Traditional Pattern and Thai Applied". Of the pattern study from Na pho craft centre found that the most ordinary pattern is "Traditional Pattern", and "Mee kan kho pattern" is most found in "Traditional pattern". However, for Pa-Toomthong group "Traditional pattern" which most found is "Peacock pattern" and "Thai applied pattern" which found most in this group, "Kao wongkod Pattern".

Mudmee silk fabric colors for both weaving group are categorized into 4 features; caste color tone, concordance color, contrasting colors, and monochrome colors. Thus, the study showed the fact that colors are used most in “Warm tone” that widely use in red, orange, pink and purple; and for “Cool tone” are most used in green, yellow, blue, and sky-blue. The knowledge is passed on from ancestors to the descendant in kinship conformation and transferred from one generation to another generation, as well as both weaving groups inheritance source. It is taught by group leaders for member in their group, also being a lecturer to teach and share their knowledge to others weaving group for both inside and outside area. To be as a local learning centre and cultural tourism place for doing study field trip, making a tour of inspection, visiting or searching for information together with providing them by conducting demonstrations on how to textile Thai Mudmee silk fabric for those who are interested, and transferring knowledge by manage how to create an innovative knowledge learning to student from institution, also for some group learning.

ปริญญาบัตร
เรื่อง
การศึกษาวិเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
ของ
นิตยา ฉัตรเมืองปัก

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล)
วันที่.....เดือน.....พ.ศ. 2555

คณะกรรมการควบคุมปริญญาบัตร

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ สุภเศรษฐศิริ)

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สมศิริ อรุโณทัย)

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ สุภเศรษฐศิริ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สมศิริ อรุโณทัย)

.....กรรมการ
(ดร.ชาติชาย อนุกุล)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยความสามารถของรองศาสตราจารย์พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ ประธานปริญญานิพนธ์ และ รองศาสตราจารย์สมศิริ อรุณทัย กรรมการปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทาง ที่ถูกต้องในการทำวิจัยและให้ความช่วยเหลือทุกด้านเป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณคุณประคอง ภาสะฐิติ ผู้นำกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ คุณแสงเดือน จันทร์นวล ผู้นำกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง และช่างทอผ้าไหมมัดหมี่ทุกท่านที่ได้กรุณาให้คำสัมภาษณ์ เอื้อเพื่อ ชี้นำงานผ้าไหมมัดหมี่ให้บันทึกภาพ และให้ความช่วยเหลือในการทำวิจัยครั้งนี้

สุดท้ายผู้วิจัยขอขอบพระคุณนุพการีและอาจารย์แสงเดือน ประพันธ์ ญาติ พี่น้องและผู้มี พระคุณทุกท่าน ที่ช่วยเหลือและให้ขวัญกำลังใจกับผู้วิจัย จนทำให้มีความสำเร็จในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

นิตยา ฉัตรเมืองปัก

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	4
ความสำคัญของการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดบุรีรัมย์.....	8
ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.....	16
ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าทอ.....	19
กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่.....	29
ข้อมูลเกี่ยวกับลวดลาย.....	37
การใช้สีของลวดลาย.....	57
กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้.....	82
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	84
3 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	89
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	89
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	89
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	90
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	92
5 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	177
สรุปผลและอภิปรายผล ผลการศึกษา.....	187
ข้อเสนอแนะทั่วไป.....	189
ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย.....	189

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
บรรณานุกรม.....	190
ภาคผนวก.....	197
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	200

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 ลายของผ้าไหมมัดหมี่ที่พบจากกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 60 ผืน ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์.....	111
2 ลายของผ้าไหมมัดหมี่ที่พบจากกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 60 ผืน ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	114

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กี่กระตุก.....	96
2 เหล็กพันไหมยืน.....	96
3 อักสำหรับกวิกัมันไหม.....	96
4 กระสวย.....	97
5 กงใส่ปอยไหม.....	97
6 เขา หรือตะกอ.....	98
7 ไนสำหรับตีเกลียวเส้นไหม.....	98
8 การต้มฟอกไหม.....	99
9 การตากไหมที่ฟอกสีแล้ว.....	99
10 กราฟออกแบบลายมัดหมี่.....	100
11 ไหมที่มัดหมี่แล้ว.....	100
12 การย้อมหมี่.....	101
13 สีเคมีที่ใช้ย้อมผ้า.....	102
14 หมี่ที่กรอใส่หลอดแล้ว.....	103
15 หลอดที่กรอไหมแล้ว.....	104
16 การทอผ้า.....	104
17 ลายโคมห้า กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	116
18 ลายโคมเจ็ด กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	117
19 ลายโคมเก้า กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	118
20 ลายโคมสิบเจ็ด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	119
21 ลายขอหมี่ล่าย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	120
22 ลายขอแควม้า กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	121
23 ลายขอจักรพรรดิ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	122
24 ลายตะขอกู่ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	123
25 ลายตะขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	124
26 ลายขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	125
27 ลายขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	126

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
28 ลายขอสนับมือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	126
29 ลายขอแถวสนพุ่ม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	127
30 ลายขอพับ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	127
31 ลายหมี่คั่นข้อ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	128
32 ลายหมี่คั่นข้อกลีบจะบก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	129
33 ลายหมี่คั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	130
34 ลายหมี่คั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	130
35 ลายหมี่คั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	131
36 ลายหมี่คั่นข้อดอกเหลือง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	131
37 ลายหมี่คั่นข้อปางสีดา กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	132
38 ลายหมี่คั่นข้อเม็ดข้าวสาร กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	132
39 ลายหมี่คั่นควบเรียงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	133
40 ลายหมี่คั่นควบเรียงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	133
41 ลายข้อย่อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	134
42 ลายข้อย่อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	134
43 ลายตาข่ายโคมห้าแถว กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	135
44 ลายตาข่ายโคมห้ากลาง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	135
45 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	136
46 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	136
47 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	137
48 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	137
49 ลายเอี้ยล้อมเตี กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	138
50 ลายเพชรเหลี่ยม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	138
51 ลายลูกศร กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	139
52 ลายไทย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	139
53 ลายไทย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	140
54 ลายไทยโคมเจ็ด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	140
55 ลายฟองน้ำ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	141
56 ลายเรียงรำชาเป็ย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	141

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
57 ลายขาเป็ย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	142
58 ลายดอกไม้ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	142
59 ลายหวีกล้วย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	143
60 ลายสายการบิน หวีกล้วยหมีลาย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	143
61 ลายหมีกอตะไคร้ ดอกขจร กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	144
62 ลายขอขจรหมีลาย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	144
63 ลายดอกมะเขือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	145
64 ลายดอกมะเขือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	145
65 ลายดอกกุหลาบเครือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	146
66 ลายดอกแก้ว กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	146
67 ลายดอกแก้วเล็ก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	147
68 ลายปักแป้น้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	147
69 ลายเศียรพญานาค กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	148
70 ลายนาคเก็บดาว กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	148
71 ลายนาคหมีลาย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	149
72 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	149
73 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	150
74 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	150
75 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	151
76 ลายปีกไก่ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	151
77 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	152
78 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	152
79 ลายตัวอึ่ง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	153
80 ลายแมงมุม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	153
81 ลายหมีไซโหล่ (ผีเสื้อ) กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	154
82 ลายจรวด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	154
83 ลายจรวด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	155
84 ลายซองพลูเชิงเทียน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	155

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
85 ลายเรือหงส์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	156
86 ลายพื้นเลื้อยบันไดสวรรค์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	156
87 ลายชั้นหมาก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	157
88 ลายขอหลง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	157
89 ลายหมี่ล่ายขอตัวเอส กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	158
90 ลายขอพับ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	158
91 ลายเม็ดมะขาม กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	159
92 ลายหมี่คั่นข้อนาคน้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	159
93 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	160
94 ตะขอแมงป่อง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	160
95 ลายพื้นหนู กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	161
96 ลายพื้นหนูยาว กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	161
97 ลายขอสายการบิน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	162
98 ลายเกลียวเชือก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	162
99 ลายยอดฉัตรใบโพธิ์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	163
100 ลายกงใหญ่ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	163
101 ลายกุญแจ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	164
102 ลายลูกเต๋า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	164
103 ลายเขาวงกต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	165
104 ลายเขาวงกต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	165
105 ลายน้าไหล กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	166
106 ลายน้าไหล กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	166
107 ลายสิริรุ่ง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	167
108 ลายอิงดาว กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	167
109 ลายเลขหนึ่งตรง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	168
110 ชินตีนแดงลายสระโอ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์.....	168
111 ลายจิต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	169
112 ลายจิต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	169

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
113 ลายเต่า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	170
114 ลายเต่า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	170
115 ลายเต่าจีน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง.....	171

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยมีหลักฐานที่สำคัญยืนยันว่ามีการทอผ้าไหมมาแล้วไม่น้อยกว่า 2,400-2,800 ปี จากเศษผ้าที่ติดอยู่กับกำไลสำริดของบ้านเชียงและเศษเส้นใยไหมซึ่งพบที่บ้านนาดี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี แสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นมีการทอผ้าจากเส้นใยพืชแล ะไหมกันมาแล้ว (ศิริ ผาสุก . 2545: 7) ในปัจจุบันท้องที่ชนบทของประเทศไทยหลายแห่งมีชื่อเสียงในด้านการทอผ้าไหม การทอผ้าไหมนับว่าเป็นกิจกรรมของครอบครัวชาวชนบทที่ทำกันมาแต่โบราณนับร้อยนับพันปีมาแล้วจนมี คำพังเพยที่พูดกันติดปากในหมู่ชนเผ่าไทว่า “เสร็จหน้า นานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก ” ซึ่งการทอผ้าไหมนั้นนอกจากเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว เพื่อผลิตเครื่องนุ่งห่มแล้วยังเป็นการแสดงออกถึง ศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวชนบทมาตั้งแต่โบราณกาล

เนื่องจากเส้นไหมเป็นเส้นใยของสัตว์ที่มีความสวยงาม เป็นพิเศษอยู่ในตัว ดังนั้นเมื่อทอออกมาแล้วก็ได้ผ้าที่สวยงามเป็นเงาวาวจับตาผู้พบเห็น นอกจากความสวยงามในตัวเส้นไหมแล้วบรรพชนในอดีตได้ช่วยกันสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมที่วิจิตรพิสดารให้เกิดขึ้นบนผืนผ้าไหมอีกด้วย ศิลปะอันงามวิจิตรนี้ทำให้เกิดเทคนิคการทอและลวดลายบนผืนผ้าไหมแบบต่าง ๆ มากมายหลายแบบตั้งแต่เป็นผ้าพื้นธรรมดา ผ้าลายทาง หรือลายตารางผ้าหางกระรอก ผ้ายกดอก ผ้าขิด ผ้าจก ผ้าลายน้ำไหล ผ้าแพรวา และผ้ามัดหมี่ ซึ่งเป็นศิลปะบนลายผ้าไหมแต่ละแบบล้วนใช้เทคนิคในการทอแตกต่างกันไป ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้คือมรดกทางวัฒนธรรมที่ชนเผ่าไทได้สร้างสรรค์เพื่อให้พวกเราได้รับทอดต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ (ศิริ ผาสุก. 2545: 13)

ผ้าไหมไทยเป็นศิลปหัตถกรรมที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่ได้สร้างสรรค์สืบทอดมานับเป็นเวลายาวนาน เป็นศิลปะพื้นบ้านที่ควรค่าแก่ความภาคภูมิใจในมรดกที่บรรพบุรุษได้สืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่ได้รับการยอมรับจากทั่วโลกว่าไหมไทย เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทยที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่คู่ชาติไทยต่อไป โดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่ เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่เกิดจากการมัดข้อมไหมให้เกิดสี แล้วนำไปทอให้เป็นผืนผ้าและเกิดลวดลาย การทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นที่นิยมทำกันมานานแล้วในบางจังหวัดของภาคกลางของไทย เช่น สุพรรณบุรี อุทัยธานี ชัยนาท ลพบุรี สระบุรี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผ้าไหมมัดหมี่ลายอีสานมีการทอมาก โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางและตอนใต้เช่น จังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร สกลนคร อุดรธานี ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ เป็นต้น จังหวัดบุรีรัมย์เป็นหนึ่งในจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีการทอผ้าไหม จังหวัดบุรีรัมย์มีชื่อเสียงมานานในเรื่องการทอผ้าไหม จนเป็นเอกลักษณ์สมดังคำขวัญของจังหวัดบุรีรัมย์ที่ว่า “เมืองปราสาทหิน ถิ่นภูเขาไฟ ผ้าไหมสวย รวยวัฒนธรรม”

จังหวัดบุรีรัมย์มีการทอผ้าไหมในหลายพื้นที่ของจังหวัดแต่ที่มีการทอกันมากคืออำเภอนาโพธิ์ เป็นกลุ่มทอผ้าไหมที่เข้มแข็ง ประชาชนในพื้นที่อำเภอนาโพธิ์ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมมา ตั้งแต่บรรพบุรุษ และถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเมื่อก่อนผ้าไหมผลิตขึ้นเพื่อใช้เอง แลก สิ่งของ และใช้ในงานพิธีสำคัญ ส่วนมากเป็นที่นิยมสวมใส่ของผู้สูงอายุ ในปัจจุบันได้พัฒนารูปแบบ ลวดลาย และสีสันทันขึ้น เพื่อความเหมาะสม สกกับยุคสมัย และตรงความต้องการของตลาดทั้งในและ ต่างประเทศ

นอกจากอาชีพหลักคือการทำนาแล้ว ชาวอำเภอนาโพธิ์ ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และทอผ้าไหม เป็นอาชีพเสริมสืบทอดทอผ้าไหมมาตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน กลุ่มสตรีที่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัด บุรีรัมย์นั้นประกอบอาชีพ ทอผ้าไหมทุกหมู่บ้าน หมู่บ้านทอผ้าไหมอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็น แหล่งทอผ้าไหมมัดหมี่ โดยเฉพาะที่ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์เป็นกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ที่มี ชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

เป็นกลุ่มทอผ้าที่ได้เข้าเป็นสมาชิกโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ พระบรมราชูปถัมภ์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ และการจัดการด้านบริหารจากหน่วยงานพัฒนาชุมชน จากธนาคารออมสิน และได้รับงบประมาณสร้างศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์จากโครงการพัฒนา คุณภาพชีวิตของประชาชน ตามแนวพระราชดำ ริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ซึ่ง ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือในด้านการพัฒนาฝีมือให้ได้มาตรฐานทั้งรูปแบบ กระบวนการผลิต ลวดลาย รวมถึงองค์ประกอบหลักที่ทำให้ผ้าไหมได้ราคานั้นคือขนาดของฟืมที่ใช้ในการทอซึ่งมีความหนาของฝืนผ้าที่ ได้นั้นมีค่าบอกแล้วว่า “ขนาดใช้น้ำหยดก็ไม่ซึมผ่านเนื้อผ้า” รวมถึงการใช้เส้นไหมจากตัวไหมที่เป็นไหมบ้าน พันธุ์ไทยแท้ชื่อไหมพันธุ์นางน้อย ซึ่งเป็นไหมพันธุ์พื้นบ้านของจังหวัดบุรีรัมย์ คุณภาพดีเลิศของผ้าไหม มัดหมี่จากศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ พิสูจน์ได้จากกรที่ได้รับตราพระราชทานนกยูงสีทอง (Royal Thai Silk) จากสถาบันหม่อนไหมแห่งชาติ เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผ้าไหมมัดหมี่ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย อาทิ ลายเต้าน้อย ลายขอหิ้งห้อยลายหมากจับ ลายหมี่ขอ ลายหมี่ลวด และลายผ้าประจำจังหวัดเรียกกันว่าผ้าไหมหัวแดงเชิงแดง ใช้ในงานบุญประจำปี โดยผ้าไหม มัดหมี่นำออกไปจำหน่ายในต่างจังหวัดและอำเภอ และส่งผ้าทอมือเข้าประกวดได้รับรางวัลชนะเลิศ ทั้งใน ระดับจังหวัดและระดับภาค และได้มีการพัฒนาคุณภาพด้านการผลิตและการตลาดอย่างสม่ำเสมอ เข้า ประกวด OTOP ระดับประเทศได้รับรางวัลชนะเลิศประเภทผ้าเชิงพาณิชย์ และได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหม ขึ้นอีกระดับหนึ่ง จนได้รับการคัดสรรเป็น OTOP ระดับ 5 ดาว จึงทำให้ผ้าไหมทอมือของศูนย์หัตถกรรม พื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป (อริศรา. 2551: 237-238; 2552: 238-239)

นอกจากการรวมตัวกันของกลุ่มสตรีที่ประกอบอาชีพทอผ้าไหมมัดหมี่ในหลายหมู่บ้าน ของ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ยังมีกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ “กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง” ที่ปัจจุบันก้าวไกลเป็นอีก หนึ่งตัวอย่างของความสำเร็จของสินค้า OTOP ที่มีชื่อในระดับโลกได้รับความนิยมจากต่างประ เทศ

อย่างมาก และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนที่กลายมาเป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมตามสภาพ เศรษฐกิจ สังคม และยุคสมัย มีการสร้างระบบบริหารจัดการในรูปแบบบริษัท เพื่อยกระดับสินค้าภูมิ ปัญญาชาวบ้านให้เป็นที่รู้จักในระดับโลก ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทองของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จะมีความแตกต่างจากผ้าไหมมัดหมี่อื่น ๆ ตรงที่แบบฉบับเป็นสากล ซึ่งเป็นไปตาม จุดมุ่งหมายที่ต้องการเน้นตลาดส่งออกเป็นหลัก มีการริเริ่มพัฒนาหลายลายของผ้าไหมประยุกต์ให้เข้ากับ สไตล์ต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเทศแถบยุโรป เช่น อิตาลี ฝรั่งเศส สเปน และในสหรัฐอเมริกา โดยเป็นทั้งผู้ผลิตและจำหน่ายเอง (หนังสือพิมพ์สยามรัฐ. 2552: ออนไลน์) นับได้ว่าเป็นความสำเร็จใน การพยายามปรับปรุงพัฒนาศิลปปะการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้ทันสมัย ก้าวไกลสู่สากล และเข้าความ ต้องการของตลาดให้มีความโดดเด่นต่างจากผ้าไหมทั่วไปได้เป็นอย่างดี

การทอผ้าไหมมัดหมี่ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบรรพบุรุษ มาช้านาน ชาวนาโพธิ์มีความภาคภูมิใจในผลิตภัณฑ์ “ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอ นาโพธิ์” ว่าเป็นผ้าไหมที่มี คุณภาพ มีมาตรฐาน และได้รับความนิยม ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนผลิตทอผ้าไว้ใช้เอง ใช้ส่วนตัวใน ชีวิตประจำวัน และในงานประเพณีเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ รวมทั้งเก็บไว้จำหน่ายเป็นรายได้เลี้ยง ครัวเรือน ล้วนแต่มีความผูกพันและมีส่วนร่วมในการสร้างผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ให้มีชื่อเสียง เป็น การอนุรักษ์ศิลปปะพื้นบ้าน ส่งผลให้ชุมชนมีงานทำมีรายได้ เพิ่มขึ้น สร้างอาชีพที่มั่นคงให้กับตนเอง สามารถยึดอาชีพการทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริม ตลอดจนจนเป็นการนำวัตถุดิบที่มี ในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ เป็นการกระจายงานด้านอุตสาหกรรมไปสู่ท้องถิ่น ทำให้เกิดการสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน เป็นก ารพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืนให้กับชาวชุมชนอำเภอ นาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ นอกจากนี้ยังช่วยลดปัญหาการว่างงาน และลดแรงงานย้ายถิ่นฐานจากชนบทเข้าเมือง ทำให้ครอบครัวอยู่กันพร้อมหน้าเกิดความรักความอบอุ่นในครอบครัว อีกทั้งเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจ ชุมชนให้เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ อันจะนำไปสู่ความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศต่อไป และ เป็นการส่งเสริมการส่งออกสินค้าไทยและเผยแพร่ให้ชาวต่างประเทศได้ประจักษ์ถึงมรดกทาง วัฒนธรรมที่งดงามดูประณีตศิลป์ที่วิจิตรบรรจงลงบนผืนผ้าอาภรณ์อันเปี่ยมไปด้วยคุณค่าที่ แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ไทยได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังทำให้ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่มิให้สูญหาย เพื่ออนุรักษ์กระบวนการ ทอผ้าที่เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษสั่งสม พัฒนา สร้างสรรค์ถ่ายทอดผลงานที่เปี่ยมไปด้วย ศาสตร์และศิลป์อันวิจิตรบรรจงสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่องไว้ สืบทอดภูมิ ปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ ชาวนาโพธิ์มิให้สูญหาย ควรที่ได้รับการศึกษา อนุรักษ์ เรียนรู้ พัฒนาสร้างสรรค์สร้างชื่อเสียงและ เกียรติภูมิให้กับชาวนาโพธิ์

จากการค้นคว้าข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา ศิลปหัตถกรรม การทอผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิต ทักษะคนดี ผสมผสานค่านิยมที่สืบทอดกันมาจากชุมชน แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาวตำบลนาโพธิ์ได้เป็นอย่างดี เพื่อจะได้นำไปถ่ายทอดให้นักเรียน นักศึกษา รวมถึงผู้ที่สนใจ ได้ศึกษาถึง ภาควิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ซึ่งเป็นศิลปะพื้นบ้านอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษาแก่ผู้ที่จะศึกษาวิเคราะห์ กระบวนการผลิต ลวดลายโบราณ พื้นเมืองและลายประยุกต์ การใช้สี กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ของผ้าไหมมัดหมี่ที่มีชื่อเสียงของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ว่ามีเอกลักษณ์และสร้างสรรค์งานอย่างไร และทั้งนี้อาจเป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์ พัฒนา และฟื้นฟูศิลปะพื้นบ้านที่มีคุณค่า สืบทอด มายาวนาน ให้เป็น มรดกทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ไทยนี้ให้คงอยู่คู่ชาติไทยสืบไป และเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมการทอผ้าไหมมัดหมี่พื้นเมืองให้มีความโดดเด่น สู่ตลาดสินค้าที่มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยในอนาคต

ความมุ่งหมายของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ในอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ใน 2 กลุ่มทอผ้า ได้แก่ ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ในประเด็น

1. กระบวนการผลิต
2. ลักษณะลวดลาย
3. ลักษณะการใช้สี
4. กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

ความสำคัญของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ กระบวนการผลิต ลักษณะลวดลาย ลักษณะการใช้สี รูปแบบผลิตภัณฑ์ และกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ ของผ้าไหมมัดหมี่ในอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน และแหล่งข้อมูลทางวิชาการ ในสถาบันการศึกษา ระดับต่าง ๆ ได้ศึกษาตามความเหมาะสม
3. เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และเห็นคุณค่าของศิลปหัตถกรรม พื้นบ้าน อันจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ และสืบทอด มรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทย

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาครั้งนี้ว่าในครั้งนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ใน 2 กลุ่มทอผ้า คือศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ในประเด็น

1.1 กระบวนการผลิต

1.1.1 การเตรียมวัตถุดิบ

1.1.2 วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่

1.1.3 ขั้นตอนและกรรมวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่

1.2 ลักษณะลวดลาย

1.2.1 ลวดลายโบราณ

1.2.2 ลวดลายประยุกต์ใหม่

1.3 ลักษณะการใช้สี

1.3.1 การใช้สีตามวรรณะ

1.3.2 การใช้สีกลมกลืน

1.3.3 การใช้สีตัดกัน

1.3.4 การใช้สีเอกรงค์

1.4 กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

1.4.1 วิธีการถ่ายทอด

1.4.2 ขั้นตอนการถ่ายทอด

2. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ แบ่งเป็น

2.1 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์

2.2 กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ผ้าไหมมัดหมี่ หมายถึง ผ้าทอที่ทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้า ด้วยการใช้เชือกฟางมามัดเส้นไหมให้เกิดลวดลายตามที่ต้องการ แล้วนำไปย้อมสีต่าง ๆ จากนั้นจึงนำเส้นพุ่งสอดเข้าไปทอกับเส้นยืน จะได้ผ้าที่มีลายหมี่ ซึ่งมีชื่อลายเรียกต่าง ๆ กันออกไป

2. กระบวนการผลิต หมายถึง กระบวนการผลิตเส้นไหม การฟอกไหม การมัดลาย การย้อมสี และการทอผ้าไหม ที่ช่างทอ ต้องมีเทคนิคและวิธีการตลอดจนใช้วัตถุดิบ และวัสดุอุปกรณ์ในการเตรียมการจนเสร็จเป็นผลิตภัณฑ์ผ้าทอ

3. ลักษณะลวดลาย หมายถึง รูปแบบองค์ประกอบด้านรูปร่าง รูปทรง และสีที่ปรากฏบนผืนผ้าที่เกิดจากกระบวนการผลิตต่าง ๆ
4. ลักษณะการใช้สี หมายถึง การใช้สีตามวรรณะ การใช้สีกลมกลืน การใช้สีตัดกัน และการใช้สีเอกรงค์ เพื่อใช้ในการย้อมและออกแบบลักษณะลวดลายผ้า เพื่อให้เกิดความสวยงามบนลวดลายของผืนผ้า
5. กระบวนการถ่ายทอด องค์ความรู้ หมายถึง วิธีการหรือแบบแผน ที่ผู้สอน ผู้เรียนใช้ในการถ่ายทอด ทักษะ เทคนิค เรียนรู้ สั่งสม และพัฒนาวิธีการทอผ้าไหม เป็นความรู้ในภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติทั้งทางตรง และทางอ้อมด้วยวิธีการต่าง ๆ

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การค้นคว้าเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแยกตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.1 สภาพทั่วไปของจังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.2 ประวัติจังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.3 สถานที่สำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.4 ประเพณีและวัฒนธรรม
2. ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - 2.1 ประวัติความเป็นมา
 - 2.2 สภาพทั่วไปของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - 2.3 ประวัติความเป็นมาของผ้าไหมอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
3. ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าทอ
 - 3.1 แหล่งที่มาของผ้า
 - 3.2 ผ้าทอพื้นบ้านของไทย
 - 3.3 ลักษณะของผ้าไหมไทย
 - 3.4 ความหมายของผ้ามัดหมี่
 - 3.5 แหล่งที่มาของผ้าไหมมัดหมี่
 - 3.6 กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่
4. กระบวนการผลิต
 - 4.1 การเตรียมวัตถุดิบ
 - 4.2 วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่
 - 4.3 ขั้นตอนและกรรมวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่
5. ข้อมูลเกี่ยวกับลวดลาย
 - 5.1 ความหมายของการออกแบบลวดลาย
 - 5.2 ลักษณะและรูปแบบของลวดลาย
 - 5.3 การจัดวางลวดลายและการต่อลาย
 - 5.4 ลวดลายผ้า

6. ข้อมูลการใช้สีของลวดลาย

- 6.1 ความหมายของสี
- 6.2 ทฤษฎีสี
- 6.3 การใช้สีตามวรรณะ
- 6.4 การใช้สีกลมกลืน
- 6.5 การใช้สีตัดกัน
- 6.6 การใช้สีเอกรงค์
- 6.7 การใช้สีของไทย
- 6.8 สีที่เข้าย้อมผ้า

7. ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

- 7.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 7.2 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 7.3 แนวทางการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดบุรีรัมย์

1.1 สภาพทั่วไปของจังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะภูมิประเทศ จังหวัดบุรีรัมย์ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง พื้นที่ลาดจากทิศใต้ลงไปทิศเหนือ พื้นที่มีลักษณะเป็นลูกคลื่นเล็กน้อยเป็นที่ราบขั้นบันไดซึ่งเขาเกิดจากภูเขาไฟระเบิดเมื่อประมาณเก้าแสนถึงหนึ่งล้านปีเศษ ทำให้จังหวัดบุรีรัมย์มีลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญ คือ

พื้นที่สูงและภูเขาทางตอนใต้

พื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้นตอนกลางของจังหวัด

พื้นที่ราบลุ่มตอนเหนือริมฝั่งแม่น้ำมูล

ที่ตั้งและอาณาเขต จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่างของประเทศไทย มีพื้นที่ประมาณ 10,321,885 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,451,178 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 6.11 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอาณาเขตติดกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และสุรินทร์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว และราชอาณาจักรกัมพูชา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา

ประชากร จำนวนประชากรของจังหวัดบุรีรัมย์ ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2551 มีประชากรทั้งสิ้น 1,541,650 คน แบ่งเป็นชายจำนวน 769,670 คน หญิงจำนวน 771,980 คน

การปกครอง แบ่งการปกครองออกเป็น 23 อำเภอ 188 ตำบล 2,546 หมู่บ้าน การปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลเมือง 2 แห่ง เทศบาลตำบล 46 แห่ง และองค์การบริหารตำบล 160 แห่ง ทั้งนี้ได้แบ่งการปกครองออกเป็น 23 อำเภอ ได้แก่

1. อำเภอเมือง	2. อำเภอนางรอง
3. อำเภอประโคนชัย	4. อำเภอพุทไธสง
5. อำเภอลำปลายมาศ	6. อำเภอสตึก
7. อำเภอกระสัง	8. อำเภอลำหานทราย
9. อำเภอบ้านกรวด	10. อำเภอคูเมือง
11. อำเภอหนองกี่	12. อำเภอปะคำ
13. อำเภอหนองหงส์	14. อำเภอนาโพธิ์
15. อำเภอพลับพลาชัย	16. อำเภอห้วยราช
17. อำเภอโนนสุวรรณ	18. อำเภอชำนิ
19. อำเภอโนนดินแดง	20. อำเภอเฉลิมพระเกียรติ
21. อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์	22. อำเภอบ้านด่าน
23. อำเภอแคนดง (จังหวัดบุรีรัมย์. 2551: ออนไลน์)	

การเดินทางมาจังหวัดบุรีรัมย์

การเดินทาง

รถยนต์ จากกรุงเทพฯ เดินทางไปตามทางหลวงหมายเลข 1 (พหลโยธิน) ถึงสระบุรี เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงหมายเลข 2 (มิตรภาพ) จากนั้นแยกขวาเข้าทางหลวงหมายเลข 24 (โชคชัย-เดชอุดม) ผ่านอำเภอหนองกี่ อำเภอนางรอง แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่จังหวัดบุรีรัมย์ ตามทางหลวงหมายเลข 218 รวมระยะทาง 410 กิโลเมตร หรือจากนครราชสีมา ตามทางหลวงหมายเลข 226 ผ่านอำเภอจักราช-ห้วยแถลง-ลำปลายมาศ รวมระยะทาง 384 กิโลเมตร

รถโดยสารประจำทาง บริษัทขนส่ง จำกัด เดินทางระหว่างกรุงเทพฯ-บุรีรัมย์ ทุกวัน มีทั้งรถธรรมดาและรถปรับอากาศ ออกจากสถานีขนส่งหมอชิต 2 (จตุจักร)

รถไฟ มีรถไฟสายกรุงเทพฯ-อุบลราชธานี กรุงเทพฯ-สุรินทร์ และนครราชสีมา-อุบลราชธานี ทั้งที่เป็นขบวนรถด่วน รถเร็ว รถธรรมดา และรถดีเซลราง ผ่านสถานีบุรีรัมย์ทุกขบวน

เครื่องบิน บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) ไม่มีเที่ยวบินไปจังหวัดบุรีรัมย์ โดยตรง ต้องไปลงที่ขอนแก่น จากนั้นต่อรถเข้าตัวเมืองบุรีรัมย์เป็นระยะทางอีกประมาณ 200 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีสายการบินพีบี แอร์ ไปลงที่บุรีรัมย์ในวันจันทร์ วันพุธ และวันเสาร์

การเดินทางภายในจังหวัด

การเดินทางภายในตัวเมืองสามารถใช้บริการรถสามล้อรับจ้าง ส่วนการเดินทางระหว่างอำเภอมีรถโดยสารจากตัวเมืองบุรีรัมย์ไปยังอำเภอต่าง ๆ

การเดินทางระหว่างจังหวัด

จากสถานีขนส่งบุรีรัมย์ มีรถโดยสารไปยังจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้ รถธรรมดาไป นครราชสีมา ร้อยเอ็ด ขอนแก่น สุรินทร์ รถปรับอากาศไป เชียงใหม่ พัทธยา ระยอง จันทบุรี สระแก้ว อุบลราชธานี นครราชสีมา กรุงเทพฯ

ระยะทางระหว่างจังหวัดบุรีรัมย์ ไปจังหวัดต่าง ๆ

บุรีรัมย์-กรุงเทพมหานคร	410 กิโลเมตร
บุรีรัมย์-นครราชสีมา	126 กิโลเมตร
บุรีรัมย์-สุรินทร์	52 กิโลเมตร
บุรีรัมย์-ขอนแก่น	187 กิโลเมตร
บุรีรัมย์-มหาสารคาม	148 กิโลเมตร

(จังหวัดบุรีรัมย์. 2554: ออนไลน์)

1.2 ประวัติจังหวัดบุรีรัมย์

บุรีรัมย์ เป็นเมืองแห่งความรื่นรมย์ตามความหมายของชื่อเมืองที่น่าอยู่สำหรับคนในท้องถิ่นและเป็นเมืองที่น่ามาเยือนสำหรับคนต่างถิ่น เมืองปราสาทหินในเขตจังหวัดบุรีรัมย์มากมีไปด้วยปราสาทหินใหญ่น้อย อันหมายถึงความรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต จากการศึกษาของนักโบราณคดีพบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดีและที่สำคัญที่สุดพบกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดบุรีรัมย์มากที่สุดคือ หลักฐานทางวัฒนธรรมของเขมรโบราณ ซึ่งมีทั้งปราสาทอิฐ และปราสาทหินเป็นจำนวนมากกว่า 60 แห่ง รวมทั้งได้พบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือเตาเผา ภาชนะดินเผา และภาชนะดินเผาแบบที่เรียกว่าเครื่องถ้วยเขมร ซึ่งกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง 18 อยู่ทั่วไปหลังจากสมัยของวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณ แล้วหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดบุรีรัมย์ เริ่มมีขึ้นอีกครั้งตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยปรากฏชื่อว่าเป็น เมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา และปรากฏชื่อต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ว่าบุรีรัมย์มีฐานะเป็นเมือง ๆ หนึ่ง จนถึง พ.ศ. 2476 ได้มีการจัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคใหม่ จึงได้ชื่อเป็นจังหวัดบุรีรัมย์มาจนถึงปัจจุบันนี้ชื่อเมืองบุรีรัมย์ ไม่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาและธนบุรี เฉพาะชื่อเมืองอื่น ซึ่งปัจจุบันเป็นอำเภอในจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ เมืองนางรอง เมืองพุทไธสง และเมืองประโคนชัย พ.ศ. 2319

รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรุงธนบุรี กรมการเมืองนครราชสีมา มีใบบอกเข้ามาว่าพระยานางรองคบคิดเป็นกบฏร่วมกับเจ้าโอ เจ้าอิน และอุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์ จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อยังดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพไปปราบจับตัวพระยานางรองประหารชีวิตและสมทบเจ้าพระยาสุรสีห์ (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) คุมกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือยกไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขง และเมืองอัตปือ ได้ทั้ง 3 เมือง ประหารชีวิตเจ้าโอ เจ้าอิน เจ้าอุปฮาด เมืองจำปาศักดิ์ แล้วเกลี้ยกล่อมเมืองต่าง ๆ ใกล้เคียงให้สวามิภักดิ์ ได้แก่ เขมรป่าดง ตะลุม สุรินทร์ สังขะ และเมืองขุขันธ์ รวบรวมผู้คนตั้งเมืองขึ้นในเขตขอมรำ เรียกว่า เมืองแปะ แต่งตั้งบุรีรัมย์ บุตรเจ้าเมืองไพทสมัน (พุทไธสง) ให้เป็นเจ้าเมือง ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยานครภักดี ประมาณปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนชื่อเมืองแปะเป็นบุรีรัมย์ด้วยปรากฏว่า ได้มีการแต่งตั้งพระลำแดงฤทธิรงค์เป็นพระนครภักดีศรีนครา ผู้สำเร็จราชการเมืองบุรีรัมย์ ขึ้นเมืองนครราชสีมา ใน พ.ศ. 2411 เมืองบุรีรัมย์และเมืองนางรองผลัดกันมีความสำคัญเรื่อยมา พ.ศ. 2433 เมืองบุรีรัมย์โอนขึ้นไปขึ้นกับหัว เมืองลาวฝ่ายเหนือ มีหนองคายเป็นศูนย์กลาง และเมืองบุรีรัมย์มีเมืองในสังกัด 1 แห่ง คือเมืองนางรอง

ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2440-2441 เมืองบุรีรัมย์ได้กลับไปขึ้นกับมณฑลนครราชสีมา เรียกว่า “บริเวณนางรอง” ประกอบด้วย เมืองบุรีรัมย์ นางรอง รัตนบุรี ประโคนชัย และพุทไธสง พ.ศ. 2442 มีประกาศเปลี่ยนชื่อ มณฑลลาวเฉียงเป็น มณฑลฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ มณฑลลาวพวนเป็น มณฑลฝ่ายเหนือ มณฑลลาวเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลเขมร เป็นมณฑลตะวันออกและในคราวนี้เปลี่ยนชื่อ บริเวณนางรองเป็น “เมืองนางรอง” มีฐานะเป็นเมืองจัตวา ตั้งที่ว่าการ อยู่ที่เมืองบุรีรัมย์ แต่ตราตำแหน่งเป็นตราผู้การนางรอง กระทรวงมหาดไทยจึงได้ประกาศเปลี่ยนชื่อเมืองเป็น “บุรีรัมย์” และเปลี่ยนตราตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองบุรีรัมย์ ตั้งแต่วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2444 เป็นต้นมา

พ.ศ. 2450 กระทรวงมหาดไทยปรับปรุงหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ให้มณฑลนครราชสีมาประกอบด้วย 3 เมือง 17 อำเภอ คือเมืองนครราชสีมา 10 อำเภอ เมืองชัยภูมิ 3 อำเภอ และเมืองบุรีรัมย์ 4 อำเภอ คือ นางรอง พุทไธสง ประโคนชัย รัตนบุรี ต่อมาได้มีการตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 ขึ้น ยุบมณฑลนครราชสีมา จัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ เมืองบุรีรัมย์จึงมีฐานะเป็น จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (จังหวัดบุรีรัมย์. 2554: ออนไลน์)

1.3 สถานที่สำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดบุรีรัมย์มีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่น่าสนใจหลายแห่ง ซึ่ง บุญเอื้อ เดชชัย (2548: 14); การท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์ (2554: ออนไลน์) ได้รวบรวมไว้มีดังนี้

อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเป็นศิลปะที่ยิ่งใหญ่และเลอเลิศในรูปแบบเขมร มีอายุมากกว่า 1,000 ปี สร้างบนยอดภูเขาไฟที่สงบลงแล้ว ปราสาทพนมรุ้งเป็นเทวสถานที่ยุคโบราณสร้างขึ้นตามความเชื่อทางศาสนาฮินดู สิ่งแรกที่นักท่องเที่ยวจะได้พบเห็นเมื่อมาเยือน ก็คือ บันไดทางขึ้นอันยิ่งใหญ่ สวยงามตระการตานับจากเชิงบันไดลาดเขาตรงทางขึ้นไปจนถึงปราสาทประธาน สอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนาฮินดูเปรียบเสมือนกับวิมานที่ประทับของพระศิวะรวมถึงปราสาทประธาน ซึ่งมีขนาดใหญ่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในการออกแบบพระปราสาทประธาน เสา ประตูทางเข้าและทับหลังนั้น มีความงดงามยิ่งนัก **ปราสาทเมืองต่ำ** ปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดปราสาทบูรพาภิราม ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ โดยคำว่า เมืองต่ำ นี้ไม่ใช่ชื่อดั้งเดิม แต่เป็นชื่อที่ชาวพื้นเมืองเรียกโบราณสถานแห่งนี้ เพราะปราสาทแห่งนี้ตั้งอยู่ในที่ต่ำกว่าปราสาทพนมรุ้ง ภาพสลักส่วนมากที่ปราสาทนี้ล้วนเป็นภาพเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ ปราสาทเมืองต่ำมีปราสาทประธานห้าองค์บนฐานเดียวกัน อนุสาวรีย์เราสู้ อยู่ที่ตำบลโนนดินแดง ริมทางหลวงสายละหานทราย-ตาพระยา ทางหลวงหมายเลข 3068 ทางด้านซ้ายมือสร้างขึ้นเมื่อปี 2522 เพื่อเป็นการรำลึกถึงวีรกรรมของประชาชน ตำรวจ ทหาร ที่เสียชีวิตจากการต่อสู้ผู้ก่อการร้าย และได้รับพระราชทานนาม “เราสู้” เป็นชื่อของอนุสาวรีย์ **เขื่อนลำนางรอง** อยู่ในเขตบ้านโนนดินแดง ห่างจากอนุสาวรีย์เราสู้ประมาณ 1 กิโลเมตร ก่อนถึงอนุสาวรีย์จะพบทางแยกเข้าไปทางซ้าย เป็นลักษณะเขื่อน ดินฐานคอนกรีต มีถนนลาดยางบนสันเขื่อนเชื่อมต่อไปยังหมู่บ้านตัวอย่างหมู่บ้านพัฒนาหนองตาเขยวและหนองหัว ซึ่งอยู่ใกล้ชายแดน ประมาณ 20 กิโลเมตรเท่านั้น ที่สันเขื่อนมีหินลอย (หินภูเขาไฟอีกชนิดหนึ่ง) เป็นก้อนและแผ่น สีสลับกันเป็นชั้น ๆ สวยงาม **ปราสาทหนองหงส์** ตั้งอยู่ที่บ้านโนนดินแดง ตำบลโนนดินแดง ตัวปราสาทเป็นปราสาท 3 องค์ ก่อด้วยอิฐ ตั้งบนฐานก่อด้วยศิลาแลงต่อเนื่องเป็นฐานเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีประตูเข้า-ออกทางด้านหน้าอีก 3 ประตู เป็นประตูหลอก ปราสาททั้งสามมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ทับหลังปราสาทองค์กลางสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ องค์ทิศใต้เป็นรูปพระอิศวรทรงโค นอกจากนี้ยังมีวิหารหรือบรรณาลัยอีก 1 แห่ง ก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าเข้าหาปราสาทองค์ทิศใต้ ศิลปกรรมที่พบตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 **ปราสาทบ้านบุ หรือธรรมศาลา หรือบ้านมีไฟ** ตั้งอยู่ในโรงเรียนบ้านบุวิทยาสุรศักดิ์ ตำบลจรเข้มาก ห่างจากทางแยกเข้าปราสาทเมืองต่ำไปทางประโคนชัย 1.5 กิโลเมตร มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างที่เชื่อกันว่าเป็นที่ พักสำหรับคนเดินทาง (นักแสวงบุญ) ก่อด้วยศิลาแลง กรอบประตูหน้าต่างทำด้วยศิลาลาย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูเข้า-ออกเชื่อมติดกับองค์ปราสาททางด้านหน้า ภายในมีแท่นวางรูปเคารพอยู่ 1 แท่น พบชิ้นส่วนทับหลังสลักภาพพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้ม เรือนแก้ว 2 ชั้น ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันอายุการสร้างและลัทธิทางศาสนาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 **ภูฏิกวนหนองบัวราย หรือปราสาทหนองกง** อยู่ใกล้เชิงเขาพนมรุ้ง มีสิ่งสำคัญคือ ปราสาท สร้างด้วยศิลาแลง เป็นรูปสี่เหลี่ยม ย่อมุม

กว้าง 5 เมตร มีพระพุทธรูปปางสมาธินั่งอยู่เหนือเศียรเกียรติมุข มือทั้งสองของเกียรติมุขจับพวงมาลัย ยอดปราสาททำเป็นบัวเชิงบาตร 4 ชั้น แต่ละชั้นมีกลีบบนูนศิลา จำลึกลายและรูปภาพตั้งประดับ **แหล่งหินตัด** ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบ้านกรวด แหล่งหินตัดนี้เป็นแหล่งหินทรายที่คนสมัยขอม ตัดเอาไปสร้างปราสาทต่าง ๆ ในเขตอีสานใต้ ทิวบริเวณมีหินทรายก้อนใหญ่เรียงรายอยู่ทั่วไป บางก้อนยังมีร่องรอยสกัดหินปรากฏอยู่ มีทางเดินจากแหล่งหินตัดไปยังจุดชมวิวนบยอดเขา **แหล่งเตาโบราณ** ตั้งอยู่ที่โรงเรียนบ้านกรวดวิทยาจารย์ นักโบราณคดีได้สำรวจ พบเตาเผา และเครื่องปั้นดินเผาโบราณจำนวนมาก พบว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-19 เครื่องปั้นดินเผากรรมศิลปากรได้ทำกา รขุดแต่งเตาเผาโบราณ 2 แห่ง คือ เตาสวายและเตานายเจียน ส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่ขุดพบสามารถชมได้ที่ หอศิลปกรรมบ้านกรวด ในบริเวณที่ว่าการอำเภอ วนอุทยานเขากระโดง เขากระโดงเป็นภูเขาไฟเก่าแก่ที่มองเห็นลักษณะปากปล่องได้ชัดเจน อยู่ห่างจากอำเภอเมือง 6 กิโลเมตร วนอุทยานเหล่านี้มีพันธุ์ไม้พื้นเมืองนำศึกษาหลายชนิด ซึ่งตลอดเส้นทางจะพบพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เรียงรายอยู่เป็นระยะ บนยอดเขาเป็นลานกว้างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสีขาวองค์ใหญ่ชื่อว่า “พระสุภัทรวปิตร” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่มืองจังหวัดบุรีรัมย์ และมีปราสาทคูโบราณ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองอยู่ด้วย **กุ່สวนแดง** ตั้งอยู่ตรงข้ามโรงเรียนกุ່สวนแดงวิทยาคม บ้านดอนหวาย ตำบลดอนหวาย กุ່สวนแดงเป็นโบราณสถานแบบขอม ซึ่งประกอบด้วยปราสาทอิฐ 3 องค์ ตั้งเรียงรายในแนวเหนือ-ใต้ บนศิลาแลงเดียวกัน มีส่วนประกอบสถาปัตยกรรมหินทราย เช่น ฐานบัวยอดปราสาท กลิบบนูนรูปขนาด 6 เศียร **ปรากฏการณ์ดวงอาทิตย์ขึ้นและตก ตรง 15 ช่องประตู** ในรอบ 1 ปี นักท่องเที่ยวสามารถชมปรากฏการณ์มหัศจรรย์ทางสถาปัตยกรรม ดวงอาทิตย์ขึ้นและตกตรง 15 ช่องประตูของปราสาทหินพนมรุ้ง จำนวน 4 ครั้งด้วยกัน ครั้งที่ 1 ประมาณต้นเดือนมีนาคม (พระอาทิตย์ตก) ครั้งที่ 2 เดือนเมษายน (พระอาทิตย์ขึ้น) ครั้งที่ 3 เดือนกันยายน (พระอาทิตย์ขึ้น) และครั้งที่ 4 เดือนตุลาคม (พระอาทิตย์ตก) ทุกช่วงเวลาสามารถมองเห็นดวงอาทิตย์ตรงช่องประตูประมาณ 8 นาที ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศในวันนั้นด้วย

1.4 ประเพณีและวัฒนธรรม

จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน จึงเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีมากแห่งหนึ่ง และความหลากหลายนี้มีความผสมกลมกลืนกันตามวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่ผูกพันกับธรรมชาติและความเชื่อที่ สัมสมมานานก่อให้เกิดเป็นประเพณีที่มีลักษณะตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณีของชาวบุรีรัมย์ที่ยึดมั่นในประเพณีประจำสิบสองเดือน ต่อเนื่องกันมาจนถึงทุกวันนี้และกลายเป็นเทศกาลประเพณีอันยิ่งใหญ่ และเป็นที่ยู่งักกันทั่วไปทั้งคนในพื้นที่ และคนในจังหวัดอื่น ๆ รวมทั้งชาวต่างชาติต่างก็ให้ความสนใจ ซึ่งจังหวัดบุรีรัมย์ (2554: ออนไลน์) รวบรวมไว้ ดังนี้

เดือนเจียง (เดือนอ้าย) หรือเดือนธันวาคม นิมนต์พระสงฆ์มาเข้าปริวาสกรรมหรือเข้า กรรม เพื่อสำนึกความผิดหรือความบกพร่องของตนและมุ่งประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระ ธรรมวินัยต่อไป ในด้านธรรมาวาสจะทำพิธีเลี้ยงผีแดนผีต่าง ๆ (ผีบรรพบุรุษ)

เดือนยี่ (มกราคม) ทำบุญคูณข้าว หรือบุญคูณลาน โดยนิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์เย็นและฉันภัตตาหารเช้าเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือกเมื่อพระฉันอาหารเช้าเสร็จก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าวต่อไป

เดือนสาม (กุมภาพันธ์) ทำบุญข้าวจี๋และบุญมาฆบูชา เริ่มพิธีทำบุญข้าวจี๋ในตอนเช้าโดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำอ้อยนำไปย่างไฟหรือจี่พอเกรียมแล้วชุบด้วยไขนำไปย่างไฟจนสุกแล้วใส่ภาชนะเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์พร้อมกับอาหารอื่น ๆ ข้าวจี๋ที่เหลือจากพระฉัน แล้ว ชาวบ้านจะแบ่งกันรับประทานถึ คว้าผู้รับประทานถึว่าผู้รับประทาน จะเป็นมงคลแก่ตัวเอง

เดือนสี่ (มีนาคม) ทำบุญเผาผล (บุญพระเวส) หรือทำบุญมหาชาติ มีการฟังเทศน์มหาชาติ ถึอกันว่าต้องฟังให้จบทุกกัณฑ์ในวันเดียวจึงจะได้กุศล งานบุญนี้มีผู้นำของมาถวายพระ เรียกว่า “กัณฑ์หลอน”

เดือนห้า (เมษายน) ตรุษสงกรานต์ หรือทำบุญขึ้นบ้านใหม่ มีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ชาวบ้านจะไปเก็บดอกไม้มาบูชาพระ

เดือนหก (พฤษภาคม) ทำบุญบั้งไฟ และทำบุญวิสาขบูชา จะมีการฟังเทศน์ตลอดวัน กลางคืนมีเวียนเทียน สำหรับบุญบั้งไฟก็เป็นพิธีขอฝนจากเทวดา (แถน) และมีการบวงชานาคด้วย

เดือนเจ็ด (มิถุนายน) ทำบุญซำฮะ เพื่อบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง โดยทำพิธีเช่น บวงสรวงหลักเมืองหลักบ้าน ผีพ่อแม่ ผีปู่ผีเมือง (ผีบรรพบุรุษ) ผีตาแฮก (เทวดารักษาไร่นา) เพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ

เดือนแปด (กรกฎาคม) ทำบุญเข้าพรรษา มีการทำบุญตักบาตรสงฆ์ ถวายภัตตาหารเช้าและเพลแด่พระสงฆ์สามเณร ฟังพระธรรมเทศนาตอนบ่าย และนำขี้ผึ้งมาหล่อเทียนเป็นพรรษา เพื่อถวายเป็นพุทธรูป และจะเก็บไว้ตลอดพรรษา

เดือนเก้า (สิงหาคม) ทำบุญข้าวประดับดิน โดยจัดอาหารคาวหวาน หมากพลู นูหรือ สุรา แล้วนำไปวางไว้ใต้ต้นไม้หรือที่ใดที่หนึ่งพร้อมทั้งเชิญวิญญาณบรรพบุรุษและญาติที่ล่วงลับไปแล้วให้มารับเอาอาหารไป

เดือนสิบ (กันยายน) ทำบุญข้าวสาก หรือสลากภัตในวันเพ็ญ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกับทำบุญข้าวประดับดิน

เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) มีการทำบุญออกพรรษา ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมทำบุญตักบาตร รัศมี ฟังเทศน์ ถวายผ้าจ่านาพรรษา พระสงฆ์จะร่วมกันทำพิธีออกวัสสวารณา กลางคืนมีการจุดโคมไฟแขวนไว้ตามต้นไม้หรือตามริมรั้วของวัด

เดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) ในเดือนนี้จะมีการทำบุญกฐินสำหรับประชาชนที่อยู่ตามริมน้ำจะมีการแข่งเรือด้วย เช่น ริมแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ฯลฯ เพื่อระลึกถึงอุสพยานาค หรือบางแห่งจะมีการแห่ปราสาทผึ้งเพื่อถวายพระสงฆ์และเพื่อเป็นพุทธรูปประเพณี

ทั้งสิบสองเดือนนี้ถือเป็นประเพณีหลักที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประเพณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อเพื่อพ่อแม่ ความเสียสละแรงกายแรงใจเพื่อการกุศล ความสมานสามัคคี ตลอดจนความกตัญญูรู้คุณต่อบุพการี ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ แถบอำเภอคูเมือง

พุทธโธสง นาโพธิ์ และสถึก แต่ปัจจุบันการปฏิบัติตามฮีตสิบสองก็เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีของจังหวัดบุรีรัมย์นอกจากประเพณีหลัก 12 เดือนแล้ว ยังมีประเพณีเฉพาะกลุ่มชนที่ปฏิบัติตามความเชื่อที่มีความแตกต่างกันไป ประเพณีสำคัญที่ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันที่สำคัญมีดังนี้

1. งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ตำบลตาเป๊ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จัดขึ้นในตอนต้นเดือนเมษายน มีกิจกรรมขบวนแห่ตามราชประเพณีขอมโบราณตลอดจนการแสดง แสง เสียง ย้อนรอยอดีตและไฮปายดินเนอร์ และชมปรากฏการณ์มหัศจรรย์ดวงตะวันส่องแสงตรง 15 ช่องประตู ปราสาทหินพนมรุ้ง และนมัสการปิดทองไหว้พระพุทธรูปนมรุ้งเพื่อสิริมงคล

2. งานประเพณีแข่งเรือยาวลำนํ้ามูลบริเวณหน้าอำเภอสถึก จัดขึ้นในวันเสาร์- อาทิตย์แรกของเดือนพฤศจิกายนของทุกปี เป็นการแข่งเรือหลายประเภทซึ่งด้วยพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี มีการแข่งขันชิงถ้วยน้ำ แข่งชิงแพนซี่ ช้างพาเหรด ซึ่งหาดูได้ยาก

3. งานมหกรรมว่าวอีสาน จัดขึ้นในเดือนธันวาคมของทุกปี ที่บริเวณทางโค้งใกล้โรงไม้หินศิลาชัย ถนนสายบุรีรัมย์- ประโคนชัยในงานมีการแข่งขันว่าวประเภทต่าง ๆ เช่น ว่าวแอกโบราณ ว่าวแอกพัฒนา ว่าวสวยงาม ว่าวนานาชาติ งานแสดงหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์และมหรสพ

4. งานแห่เทียนพรรษาประจำปี ของอำเภอประโคนชัย จัดขึ้นในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาเป็นประจำทุกปี มีการแข่งขันประกวดเทียนพรรษาของแต่ละวัดในเขตเทศบาลอำเภอประโคนชัย รวม 6 วัด มีขบวนแห่ยิ่งใหญ่ขบวน

5. งานเครื่องเคลือบพื้นปีประเพณีบ้านกรวด จัดขึ้นในตอนต้นเดือนเมษายนของทุกปี ที่สนามหน้าอำเภอบ้านกรวด ในงานมีนิทรรศการเครื่องเคลือบโบราณ การประกวดเครื่องเคลือบจำลอง การแสดงวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย-กัมพูชา การแข่งขันกีฬาพื้นบ้าน

6. งานประเพณีขึ้นเขากระโดง จัดขึ้นประมาณกลางเดือนเมษายน ในงานมีกิจกรรมวิ่งภูกระโดงมินิมาราธอน ซึ่งจัดรายการเพื่อสุขภาพ งานไฮปายละเจียบ (กินเขายามค่ำ) พิธีบายสีสู่ขวัญ การแสดงดนตรีกันตรึมพื้นเมือง ชมแสง เสียง ตำนานสร้างเมืองบุรีรัมย์ และนมัสการพระคูเมืองบุรีรัมย์ พระสุภัทรบพิตร

7. งานกวนข้าวทิพย์ และตักบาตรเทโวโรหณะ จัดขึ้นในช่วงวันออกพรรษาของทุกปี ที่วัดพระพุทธบาทเขากระโดง มีประชาชนมาทำบุญตักบาตรเป็นจำนวนมาก

8. งานวันห่มผ้ากาด ข้าวหอมมะลิ หมีย่าไทย จัดขึ้นช่วงเดือนมกราคมของทุกปี ของอำเภอกระสัง กิจกรรมประกอบด้วยริ้วขบวนวัฒนธรรมไทยสามเผ่า (เขมร ลาว ส่วย) ขบวนห่มผ้ากาด และกระยาสารท ขบวนหมีย่า ขบวนข้าวหอมมะลิ และผลิตผลทางการเกษตรขบวนผ้าไหมพื้นเมือง

9. งานบุญบั้งไฟ อำเภอแคนดง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี มีขบวนแห่บั้งไฟที่สวยงามยิ่งใหญ่อจัดขึ้นในช่วงต้นเดือนพฤษภาคม ของทุกปี บริเวณหน้าที่ว่าการอำเภอมีริ้วขบวนของหน่วยงานต่าง ๆ เข้าร่วมเป็นจำนวนมาก

10. งานเทศกาลข้าวหอมมะลิหอม ปลาจ่อมกึ่ง ชมทุ่งนกกประโคนชัย จัดขึ้นในช่วงประมาณวันที่ 27 ธันวาคม – 2 มกราคม ของทุกปี ในช่วงเทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ มีการจัดนิทรรศการของส่วนราชการในอำเภอประโคนชัย ภาพยนตร์ การเดินผ้าไหมการกุศล จำหน่ายสินค้าพื้นเมือง เช่น กุ้งจ่อม กระจยาสารท สุราพื้นบ้าน เป็นต้น

11. เทศกาลสงกรานต์ จัดขึ้นระหว่างวันที่ 13 – 15 เดือนเมษายนของทุกปี ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทย

2. ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

2.1 ข้อมูลตำบลนาโพธิ์

ประวัติความเป็นมา ตำบลนาโพธิ์ เป็นตำบลที่อยู่ในเขตการปกครองของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบด้วย 14 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านนาโพธิ์ หมู่ 2 บ้านนาโพธิ์ หมู่ 3 บ้านจอก หมู่ 4 บ้านขมิ้น หมู่ 5 บ้านคอกวัว หมู่ 6 บ้านหนองหัว หมู่ 7 บ้านโคกกะฐิน หมู่ 8 บ้านหนองต่อ หมู่ 9 บ้านหนองหญ้ารงกา หมู่ 10 บ้านหนองหัว หมู่ 11 บ้านหนองหัว หมู่ 12 บ้านหนองโก หมู่ 13 บ้านโพธิ์พัฒนา หมู่ 14 บ้านหนองถนนกลาง

อาณาเขตตำบล

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลบ้านคู และตำบลศรีสว่าง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลบ้านเป้า อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลบ้านแว่ง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันตก ติดกับ จังหวัดขอนแก่น

จำนวนประชากรของตำบล

จำนวนประชากรในเขต อบต. 3,439 คน และจำนวนหลังคาเรือน 750 หลังคาเรือน (ตำบลนาโพธิ์. 2554: ออนไลน์)

2.2 ประวัติความเป็นมาของผ้าไหมอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดบุรีรัมย์เป็นจังหวัดหนึ่งในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนใต้ ราษฎรมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และทอผ้าเป็นอาชีพเสริม โดยเฉพาะในกลุ่มสตรี มีการประกอบอาชีพทอผ้าไหมทุกหมู่บ้าน โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอนาโพธิ์ เป็นแหล่งทอผ้าไหมที่มีชื่อเสียงที่สุดของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นแหล่งทอผ้าเก่าแก่มาหลายชั่วอายุคนแล้ว ดังที่ ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอ นาโพธิ์. ม.ป.ป.: 1 - 7) กล่าวไว้ดังนี้

อำเภอนาโพธิ์ที่มีชื่อเสียงในเรื่องของการทอผ้า ซึ่งเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนของราษฎร บริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ ในอดีตมีการทำอย่างกว้างขวางคือการทอผ้าโดยเฉพาะการปลูกหมอนเลี้ยงไหม ปลูกหมอนและการทอผ้าทั้งเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และเป็นอาชีพเสริมของครอบครัวชนบทแทบทุกหมู่บ้านในจังหวัดบุรีรัมย์มีการใช้สีส้น ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว จากการประกวดผ้าไหมจากทุกจังหวัดภาคอีสานที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ ผ้าไหมพื้นเมืองของจังหวัดบุรีรัมย์ได้รับรางวัลต่าง ๆ มากที่สุด จนทำให้บุรีรัมย์เป็นที่กล่าวขานกันว่าเป็นเมืองที่ผ้าไหมสวยที่สุด

ปัจจุบันการทอผ้าไหมของจังหวัดบุรีรัมย์ มีอยู่ทั่วไปแทบทุกอำเภอ แต่แหล่งผ้าไหมที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดในปัจจุบัน คือที่อำเภอนาโพธิ์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ทอผ้าไหมมานานหลายชั่วอายุคนแล้ว

อำเภอนาโพธิ์เป็นอำเภอเล็ก ๆ ที่อยู่เหนือสุดของบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ตั้งเป็นกิ่งอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2524 โดยแยกจากอำเภอพุทไธสง ได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอเมื่อปี 2531 อาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ คือ ทำการเกษตรทำนาและปลูกหมอนเลี้ยงไหม ทอผ้าไหม สถานที่ทอผ้าไหมที่สำคัญของอำเภอ นาโพธิ์ ทั้งสร้างชื่อเสียงให้แก่อำเภอนาโพธิ์และจังหวัดบุรีรัมย์ คือ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมบ้านนาโพธิ์ หมู่ที่ 1 ตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางอำเภอนาโพธิ์ เป็นศูนย์กลางการทอผ้าไหมที่มีการรวมกลุ่มของแม่บ้านเกษตรกรนาโพธิ์ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการมูลนิธิศิลปาชีพพิเศษในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ช่วยในการส่งเสริม การจัดจำหน่าย ทำรายได้ให้กับคนในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก และยังให้ความรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพของผ้าไหมให้ดีขึ้น ปี พ.ศ. 2542 ได้เข้าโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การทอผ้าไหมที่อำเภอนาโพธิ์ จะทอผ้าไหมด้วยกี่ทอผ้าไหมธรรมดา หรือที่ชาวบ้านมีการทอผ้าไหมมัดหมี่ลายพื้นเมืองดั้งเดิม และลายประยุกต์ขึ้นมาใหม่ โดยลูกหลานของชาวนาโพธิ์

ปัจจุบันผ้าไหมนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์เป็นที่รู้จักว่าลือถึงความงดงาม ประณีตในการทอผ้าที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นที่ประจักษ์ในสายตาชาวไทยและชาวต่างประเทศ ความงดงามของลวดลายบนผ้าไหมเป็นมรดกล้ำค่าของบรรพบุรุษในแต่ละท้องถิ่น มีการอนุรักษ์ สืบทอดมาสู่รุ่นหลาน นับระยะเวลาเป็นร้อยเป็นพันปี เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรยกย่อง นำมาซึ่ง ความภาคภูมิใจเพื่อส่งเสริมอนุรักษ์ และพัฒนาอาชีพการทอผ้าไหม อดฝีมือนักภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวไทย และชาวต่างประเทศ ดังเช่น กลุ่มสตรีชาวบ้านนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์แห่งนี้

นอกจากนี้ที่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ยังมีอีกกลุ่มทอผ้าหนึ่งที่มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลนั่นก็คือ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ศิริรัตน์ สิวราชูฒิ (2554: ออนไลน์); หนังสือพิมพ์คมชัดลึก (2554: ออนไลน์); หนังสือพิมพ์แนวหน้า (2552: ออนไลน์) ได้รวบรวมไว้ดังนี้

การรื้อฟื้นการทอผ้าไหมที่บ้านนาโพธิ์ ในปี 2490 โดย นายประวัติ วิศิษฎ์ศิลป์ (ชื่อเดิม ตุ้มทอง จินไธสง) ครูสอนทอผ้าในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี ซึ่งภายหลังกลับมาเป็นผู้ใหญ่บ้านรวบรวมชาวบ้านตั้งกลุ่มทอผ้า บ้านนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ แต่กลุ่มชาวบ้านก็ไม่ประสบความสำเร็จ ในการหาช่องทาง การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ จนกระทั่งความทราบถึงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงรับเข้าเป็นสมาชิกในมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระราชูปถัมภ์ ณ บ้านนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ดำเนินการจัดหาช่องทางในการจัดจำหน่าย รวมทั้งส่งเสริมให้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จนเป็นที่ ยอมรับ ทั้งในระดับภาคและระดับประเทศ

ประจวบ จันทรวล ในฐานะประธานศูนย์ศิลปาชีพนาโพธิ์ ผู้ตั้งมั่นในการสืบทอดมรดกอันล้ำค่า การทอผ้าไหมจากหุ่นฟ่อ เล่าว่า สมัยก่อนทำนาปลูกข้าวได้ผลผลิตไม่ดี เพราะนาแล้งบ้างน้ำลุ่มบ้าง จึงใช้วิธีการทอผ้าแล้วนำไปแลกข้าวแลกเกลือก็ บหมุ่บ้านในแถบอื่น จนเมื่อปี พ .ศ. 2516 ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ไปทำบุญทอดกฐินได้เห็นชาวบ้านแต่งกายด้วยผ้าไหมสวยงาม จึงนำความไปกราบบังคมทูลต่อสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งก็ทรงกำชับให้ท่านผู้หญิงพยายามติดต่อขอซื้อเอาไปจำหน่าย เพื่อหารายได้กลับมาคืนให้แก่ชาวบ้าน โดยให้ราคาสูงกว่าตลาดทั่วไป แล้วนำไปจำหน่ายในราคาที่ต่ำกว่า นั่นเป็นเพราะต้องการช่วยราษฎรนั่นเอง นอกจากการทอผ้าไหมแล้ว ประธานศูนย์ยังเล่าให้ฟังอีกว่า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ยังทรงส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพื่ออนุรักษ์ความเป็นไทยเอาไว้ โดยจะพระราชทานคำแนะนำเกี่ยวกับลวดลายต่าง ๆ ส่งผ่านเจ้าหน้าที่นำมาทางศูนย์เพื่อส่งเสริมและพัฒนาฝีมือให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น จากพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อชาวบ้านนาโพธิ์ ส่งผลให้การทอผ้ากลายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้อยู่ งามดงามไม่ต่ำกว่า 1 หมื่นบาทต่อเดือน ขณะเดียวกันผลิตภัณฑ์ผ้าไหมที่ผลิตจากศูนย์แห่งนี้ก็ได้รับรางวัลหลายครั้งด้วยกัน จนได้เป็นต้นตำรับตรา “นกยูงทอง” สร้างความภาคภูมิใจให้แก่สมาชิกอย่างยิ่ง

นอกจากนี้จากฝีมือการทอผ้าที่ประณีตของคนในหมู่บ้านสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้มีพระราชเสาวนีย์ รับกลุ่มสตรีอาสาทอผ้าไหมของอำเภอนาโพธิ์ เข้าเป็นสมาชิกของมูลนิธิศิลปาชีพพิเศษฯ ในปี พ .ศ. 2519 ในระยะแรกของการเข้าเป็นสมาชิกของมูลนิธิฯ ทางมูลนิธิฯ ได้จัดส่งเส้นไหมพร้อมลายต่าง ๆ มาให้กลุ่มดำเนินการทอเป็นผืนแล้ว มูลนิธิฯ จะรับผลิตรายนั้นทั้งหมด โดยจะจ่ายเป็นค่าแรงให้แก่ชาวบ้านที่ดำเนินการ ซึ่งค่าแรงนั้นชาวบ้านนาโพธิ์ได้รับพระมหากษัตริย์คุณจากพระองค์ท่านทรงพระราชทานค่าแรงที่สูงมาก ๆ และในปัจจุบันนี้ทางกลุ่มก็ยังดำเนินการในลักษณะนี้อยู่

และในปี พ.ศ. 2520 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดส่งผู้ชำนาญในการทอผ้าไหมของมูลนิธิฯ มาฝึกเทคนิคต่าง ๆ ให้กับกลุ่ม อาทิ วิธีการเลือกไหม การฟอก การย้อม ตลอดจนการมัดลาย และการทอผ้าไหม ทำให้กลุ่มสตรีอาสาทอผ้าไหม มีความรู้ความชำนาญเพิ่มมากขึ้น และฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นโดยลำดับ

กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2540 ภายใต้การนำของนางแสงเดือน ออมไธสง ประธานกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง โดยนำกลุ่มคนทอผ้าหุ่นฟ่อของสมาชิกศิลปาชีพแยกตัวออกมาจากกลุ่มสมาชิกมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษฯ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และกลุ่มศูนย์หัตถกรรม ทั้งนี้เพราะต้องการเข้ามาสร้างระบบบริหารจัดการในรูปแบบบริษัท เพื่อหาช่องทางในการจัดจำหน่ายไปยังตลาดโลก และพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัยขึ้น โดยดีไซน์ลายผ้าตุ้มทองและนำไปเลือกใหม่ กลับมาใช้ประโยชน์ทอเป็นไหมเส้น หยาบ เข้ายกงานสมัยใหม่ จึงทำให้เกิดรายได้เพิ่มมากขึ้น จึงได้ออกแบบผ้าไหม โดยมีอุดมการณ์ว่าไม่เอาเครื่องจักร อาศัยดีไซน์ และต้องผู้ให้ได้ในตลาดปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ไหมพันธุ์แท้เอาไว้ ตามพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ นางแสงเดือนเล่าต่อไปว่า ไหมพันธุ์แท้ที่หายาก เนื่องจากเลี้ยงยาก อย่างไรก็ตามไม่มีเส้นไหมที่ไหมสู่ประเทศไทยได้ ด้วยลักษณะพิเศษ ยิ่งเก่ายิ่งสวย ยิ่งแพงยิ่งมีน้ำหนัก ใช้งานได้ดีและทน ที่สำคัญที่สุดคือไม่ยับ โดยปัจจุบันการทอผ้าไหมมีการผสมไหมจากต่างชาติกันมากขึ้น ปัจจุบันผลิตภัณฑ์ผ้าไหมของ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัด บุรีรัมย์ เป็นสินค้าโอท็อป ที่มีชื่อเสียงในระดับโลก ส่งตลาดต่างประเทศ อาทิ อิตาลี ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา ที่สำคัญยังสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอีกด้วย

3. ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าทอ

ผ้าไหมมัดหมี่ เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทยที่บ่งบอกถึงอารยธรรมความรุ่งเรือง เป็นวัฒนธรรมที่บรรจงถ่ายทอดภูมิปัญญาให้เห็นถึงวิถีชีวิตจิตวิญญาณของท้องถิ่นชุมชน ตลอดจนกระบวนการผลิตจากวัตถุดิบ ไหม ผ่านการพัฒนาออกแบบรังสรรค์ลวดลายสีสันทันให้มีความวิจิตร ประณีต และงดงามมีคุณค่าที่สืบทอดกันมาช้านานจากบรรพบุรุษรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง จัดเป็นภูมิปัญญาของช่างฝีมือพื้นบ้านที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรสืบทอดให้แก่อนุชนรุ่นหลังไว้คงอยู่คู่ชาติไทยสืบไป

3.1 แหล่งที่มาของผ้า

มนุษย์รู้จักนำเอาฝ้าย ปอ และไหม มาทอเป็นผ้าตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว และได้พัฒนานำใยสังเค ระะห์ทางวิทยาศาสตร์มาทอเป็นผ้าใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ ในประเทศไทยได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงว่าคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์รู้จักทอผ้าใช้แล้วเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 3,000 ปี โดยได้ค้นพบเวดินเผาที่ใช้สำหรับปั่นเส้นด้าย เข็มเย็บผ้าทำด้วยกระดูกสัตว์ที่บ้านเก่า กาญจนบุรี หินทุบผ้า เปลือกไม้ พบที่ชุมพร และประจวบคีรีขันธ์ และยังพบร่องรอยของเศษผ้าฝ้าย และไหมติดอยู่กับกำไลและขวานสำริดที่บ้านเชียง อุดรธานี เป็นต้น (สรียา ทรรทรานนท์; และพัชรินทร์ สุขประมุข. 2532: 23)

ผ้าเป็นปัจจัยหนึ่งในสี่ของความจำเป็นในชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ทราบจนถึงปัจจุบัน การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับผ้า พบว่าในการขุดค้นแหล่งโบราณคดี สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ได้พบเส้นใยเนื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และเศษผ้าติดอยู่บนเครื่องมือ เครื่องใช้ และเครื่องประดับ ที่ทำด้วยเหล็กและสำริด เช่น เส้นใยที่ติดอยู่บนกำไลสำริด ในหลุมขุดค้นที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เศษผ้าที่ติดอยู่บนกลองมโหระทึก ที่ได้จากเขื่อนเจ้าเพชร จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งในสมัยหินใหม่และยุคโลหะ มนุษย์รู้จักนำเส้นใยธรรมชาติหลายชนิด มาทอเป็นผืนผ้าและประดิษฐ์เป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ในครัวเรือน ผ้าฝ้ายเริ่มมีการนำมาใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เชื่อว่ามีแหล่งกำเนิดจากประเทศอินเดียและผ้าไหมถือกำเนิดในประเทศจีน ประมาณ 3,000 ปี ก่อนพุทธกาล (ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ. ม.ป.ป: 1) ผ้าเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมประจำชาติ และความคิดสร้างสรรค์ของคนในชาติ ในการรู้จักทำเครื่องนุ่งห่มและผลิตภัณฑ์ใช้สอยในชีวิตประจำวันของคนไทย คนไทยรู้จักการทอผ้ามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สังคมในชนบทถือว่างานทอผ้า เป็นหน้าที่ของผู้หญิงทำกันในครัวเรือนยามว่างจากการทำไร่นา การทอผ้าจึงมีทั่วไปทุกภาคของประเทศ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ม.ป.ป: 14)

ผ้าทอมีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและวิถีชีวิตของคนเอเชียมาช้านานนับศตวรรษ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นมรดกทางสังคม ซึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาในอดีต การย้ายถิ่น โครงสร้างสังคมระบบการค้า ตลอดจนแนวความคิดทางนามธรรมซึ่งกลั่นกรองจากการสังเกต ปรากฏการณ์รอบตัว การทอการเตรียมเส้นใยและการย้อมสี หรือแม้แต่การวางลายผ้าทอแบบดั้งเดิม ล้วนเป็นกิจกรรมของสตรี และเปรียบเสมือนบันทึกเรื่องราวของสังคมผ่านสายตาของสตรีผู้ทอ ในขณะที่บุรุษมุ่งเน้นศิลปะประเภทการหล่อโลหะ การแกะสลักไม้และหิน และการประพันธ์ (ทรงศักดิ์ ปรางค์ วัฒนากุล; และ แพทรีเซีย ซีสแมน แน่นหนา. 2535: 21)

3.2 ผ้าทอพื้นบ้านของไทย

ผ้าทอพื้นเมืองของไทยในปัจจุบันนี้มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน และยังคงรักษา รูปแบบลวดลายและเทคนิคการทออันประณีตแบบโบราณไว้ได้ อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ของการทอผ้าในกลุ่มชนแต่ละพื้นที่ก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากกระแสความต้องการของตลาดที่ต้องการสินค้ามาตรฐานเหมือนกัน เป็นจำนวนมาก หลักฐานเก่าแก่ที่สุดของผ้าที่พบในประเทศไทย คือ ชิ้นส่วนฝ้าย ไหม และใยกล้วย ซึ่งพบในวัฒนธรรมบ้านเชียง ที่สันนิษฐานว่าอยู่ในราวสมัย 700 ปีก่อนคริสตกาล (แพทรีเซีย ซีสแมน แน่นหนา ; และ วิถี พาณิชพันธ์ ; ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล ผู้แปล. 2535: 29) วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, บรรณานิการ (2532: 80, 86, 167) ได้กล่าวถึง ศิลปหัตถกรรมไทยด้านการทอผ้าพื้นเมืองไว้ดังนี้

การทอผ้าด้วยมือประเภทที่เป็นหัตถกรรมในปัจจุบันนั้น ได้พัฒนามาจากการทออย่างง่าย ๆ ด้วยเส้นใยพืช เช่น เส้นใยป่าน ลินิน ปอกล้วย ก่อนที่จะใช้ฝ้าย ขนสัตว์ และไหม การทอผ้าเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ การปั่นด้ายและการทอผ้าในยุคแรก ๆ อาจทำเพียงผืนเล็ก ๆ โดยผูกหูหรือกึ่งเข้ากับเขวและเสาเรือนหรือต้นไม้ ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นที่ทอผ้าขนาดใหญ่และเป็นกึ่งกระตุกอย่างที่ ทอกันอยู่ในปัจจุบัน การทอผ้าในราชอาณาจักรไทยนั้นมีสืบมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะการทอผ้าด้วยมืออันเป็นศิลปหัตถกรรมสำคัญในการผลิตเครื่องนุ่งห่มของคนไทย แม้ว่า การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองดังกล่าวแล้วทั้งหมดจะเป็นศิลปหัตถกรรมไทย ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นต่างกันไปก็ตาม แต่ด้วยความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมทำให้ผ้าทอมือบางชนิด เปลี่ยนแปลงกรรมวิธีและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ไปบ้าง แต่โดยภาพรวมแล้ว ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองเหล่านั้น ยังคงรักษาความเป็นผ้าทอมือไว้เป็นส่วนใหญ่ นับเป็นศิลปหัตถกรรมที่ควรได้รับการอนุรักษ์ไว้ประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นผลงานที่เกิดขึ้นด้วยฝีมือและความคิดสร้างสรรค์ของคนไทยที่สืบทอดมาแต่อดีต นับเนื่องด้วยเวลาพันปี ในกระบวนการสร้างสรรค์นั้นย่อมอาศัยภูมิปัญญาที่บ่มเพาะขึ้นมาจากองค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม คติความเชื่อและศาสนา และองค์ประกอบสุดท้าย คือสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนแห่งการผลักดันให้เกิดรูปแบบที่ใช้สอยได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด และยังเป็นตัวกำเนิดวัตถุดิบที่นำมาใช้เป็นส่วนสำคัญของการสร้างสรรค์งานทางศิลปหัตถกรรมด้วย ความงดงาม และความละเอียดอ่อนในงานหัตถกรรมแต่ละชิ้น ต่างถูกถ่ายทอดโดย ผ่าน การขัดเกลา และกลั่นกรองจากบุคลิกลักษณะเฉพาะตน ซึ่งเป็นสิ่งที่ฝังรากหยั่งลึกอยู่ในจิตใต้สำนึกของประชาชนไทย จนกลายเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นที่มีความสำคัญยิ่งในการดำรงคุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมไทย

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (ม.ป.ป: 14-40) ได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทอผ้าพื้นบ้านของไทย ไว้ดังนี้

ปัจจุบันว่ามีกระจัดกระจายไปทั่วเกือบทุกภาค แต่ที่มีมากได้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ รูปแบบของผ้าจะแตกต่างกันไปตามคตินิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีของเชื้อชาติแต่ละกลุ่มชน เช่น กลุ่มชนพื้นเมืองล้านนาทางภาคเหนือ นิยมทอผ้าฝ้าย และผ้าไหมที่มีลวดลายด้วยวิธีการ ยก และจก เป็นสาวนใหญ่ แต่ถ้าเป็นกลุ่มชนคนไทยเชื้อสายลาวคั้ง ลาวพวน และลาวอีสาน นิยมทอผ้าด้วยวิธีจกและมัดหมี่ ส่วนพวกลาวโซ่งนิยมลายปัก สำหรับผลิตภัณฑ์จากผ้าซึ่งทำเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันตามพื้นบ้านเช่นการทำเครื่องนอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม เสื้อ ผ้าถุง กางเกง ไส้กรอง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าขาวม้า และเครื่องใช้ที่จะถวายพระในพิธีกรรมต่าง ๆ

ประเภทของผ้าทอพื้นบ้านแบ่งตามวิธีการทอ มี 3 ประเภท คือ ผ้าพื้น ผ้าลาย และฝ้ายยกดอก
ผ้าพื้น เป็นผ้าทอลายขัด ใช้ เส้นยืนและเส้นพุ่งสีเดียวทอตลอดทั้งผืน เป็นผ้าพื้นเรียบไม่มีลาย เช่น ผ้าม่อฮ่อม ผ้าพื้นฝ้าย และไหม

ผ้าลาย เป็นผ้าทอลายขัด ใช้เส้นยืนต่างสี หรือเส้นพุ่งต่างสีทอเป็นลายทางหรือลายตาหมากรุก เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าโล่ง ผ้าหางกระรอก เป็นต้น

ฝ้ายยกดอก เป็นผ้าทอลายพิเศษ ต่างจากลายขัดธรรมดา ลายผ้าเกิดจากการใช้ตะกอนบักมากขึ้น ประมาณ 3-8 ตะกอน เช่น ลายสองก้างปลา ลายเกล็ดเต่า ลายดอกพิกุล เป็นต้น

นอกจากการทอผ้าทั้ง 3 แบบ ดังกล่าวแล้วยังมีการทอผ้าแบบพิเศษที่เป็นการยกลายให้เกิดบนผืนผ้าโดยการใช้เส้นพุ่งพิเศษทอตัวลายโดยเฉพาะ ได้แก่ ผ้าขิด ผ้าจก ฝ้ายยก และการใช้เส้นยืนพิเศษทอผ้ามุก ลายผ้าเหล่านี้ช่างทอมักจินตนาการจากสิ่งแวดล้อมของธรรมชาติ เช่น ใบไม้ ดอกไม้และรูปสัตว์ชนิดต่าง ๆ ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น รูปปราสาท เป็นต้น

ประเภทของผ้าที่มีชื่อเสียง

ผ้าขิด ผ้าจก แพรว ผ้าล้วง หรือผ้าหน้าไหล ฝ้ายยก ผ้ามุก ผ้าเกาะยอ ผ้ามัดหมี่

ผ้าขิด เป็นผ้าทอซึ่งยกลายในตัวมีทั้งฝ้าย ไหมและยกดิน เรียกว่า “เก็บขิด” หมายถึง การเก็บตะกอลอยเพิ่ม โดยใช้ไม้ไผ่ซึ่งเรียกว่าไม้เก็บขิด เป็นตัวยกเส้นยืนแต่ละแถวใช้เส้นพุ่งพิเศษสอด ผ่านจกริมผ้าด้านหนึ่งไปสูริมผ้าอีกด้านหนึ่ง เกิดเป็นลวดลายขิดตลอดหน้ากว้างของผืนผ้า

ผ้าขิดนิยมใช้ทำเป็นผ้าปูอาสนะ ผ้าล้วงหัวช้าง ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอน ผ้าคลุมไหล่ หรือหมอน มีทอกันมากในภาคอีสาน และบางจังหวัดในภาคกลางและภาคเหนือ เช่น ชัยนาท สุพรรณบุรี อุทัยธานี พิจิตร น่าน ในบางแห่งมีการทอขิดผสมจก เพื่อให้เกิดลวดลายและสีสันที่วิจิตรกว่าขิดธรรมดา ได้แก่ ผ้าขิดผสมจกของบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ผ้าขิดผสมจกของบ้านเสี้ยว และน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์

ผ้าล้วง หรือผ้าหน้าไหลเป็นชนิดฝ้ายกลดลายในตัว โดยใช้วิธีการทอลายขัด และใช้ ขีด้ายพุ่งธรรมดาหลายสี พุ่งย้อนกลับไปมาเป็นช่วง ๆ ช่วงละสี โยมีการเกาะเกี่ยวกันระหว่างเส้นพุ่งแต่ละช่วง เกิดเป็นจังหวะของลวดลายพริ้วไปมาตั้งสายน้ำ จึงเรียกว่าลายน้ำไหล ชาวเมืองน่านเรียกกรรมวิธีการทอนี้ว่า “ล้วง” ส่วนชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงของ และเชียงคำ จังหวัดเชียงราย เรียกว่า “เกาะ” แหล่งของผ้าหน้าไหลที่มีชื่อเสียงมีที่จังหวัดน่าน เชียงราย และพะเยา

ฝ้ายก เป็นผ้าทอซึ่งยกเลิกในตัวโดยใช้เส้นพุ่งพิเศษเป็นไหม ดิ้นเงิน ดิ้นทอง ใช้วิธีเก็บตะกอลาย เช่นเดียวกับการทอขิดฝ้ายกเป็นผ้าวิ้นไหมยกตลอดลายเฉพาะเชิงขึ้น หรือยกลา ยตลอดทั้งตัววิ้น และเชิงขึ้น นิยมทอกันมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดร้อยเอ็ด ภาคใต้มีฝ้ายกพุ่มเรียงของจังหวัดสุราษฎร์ธานี และฝ้ายก นครศรีธรรมราช

ฝ้ายมุก เป็นผ้าทอซึ่งยกเลิกในตัวโดยใช้เส้นยืนพิเศษเพื่ มบนก่ลายมุกบนผ้า เกิดจากการใช้ตะกอลอยยกเส้นด้ายยืนพิเศษ แตกต่างจากผ้าขิดและผ้าจก ซึ่งจะใช้ด้ายพุ่งพิเศษ ชาวไทยพวนที่หาดเสี้ยว จังหวัดสุโขทัย และที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ใช้วิธีนี้ ในการทอผ้าขึ้นและต่อกับผ้าตีนจก เรียกว่า ชิน

ผ้าเกาะยอ เป็นผ้า ทอยกดอกที่มีชื่อเสียงของภาคใต้ในเขตเกาะยอ จังหวัดสงขลา เกาะยอ การทอส่วนใหญ่ใช้กี่กระตุกทอเป็นผ้าพื้น ชนิด 2 ตะกอ, 4 ตะกอ, 6 ตะกอ, 8 ตะกอ และ 10 ตะกอ วัสดุที่ใช้ทอผ้าเป็นฝ้ายและเส้นใยสังเคราะห์ ทอผ้าขึ้น ผ้าตัดเสื้อผ้า และผ้าฝ้ายเนื้อบางที่ทอเป็นโล่ ึ่งและผ้าขาวม้า ลวดลายที่นิยมทอ เช่น ลายดอกกราวัวตรเล็ก ลายดอกกราวัวตรใหญ่ ลายลูกแก้ว ลายดอกพิกุลเล็ก ลายดอกพิกุลใหญ่ ลายดอกจิก ลายดอกชุก ลายคดกริช ลายห้าหนึ่ง หรือลายตาทนมากรุก ฯลฯ นอกจากนี้ที่เกาะยอยังมีการทอผ้าหางกระรอก 2 ตะกอ ที่มีชื่อเสียงด้วย

ผ้ามัดหมี่ เป็นการมัดลายที่เส้นพุ่งหรือเส้นยืนด้วยเชือกก่อนนำไปย้อมสี เพื่อให้เกิดสีสันและลวดลายตามที่ช่างทอพื้นบ้านกำหนดนึกคิดไว้ในใจ ผ้ามัดหมี่มีทั้งผ้าฝ้าย และผ้าไหม มัดหมี่ฝ้ายในสมัยก่อนนิยมใช้สีน้ำเงินจากต้นครามเป็นสีเดียว แต่ปัจจุบันใช้สีเคมีย้อมหลากหลายสีมากขึ้น สำหรับผ้ามัดหมี่ไหมจะมีลวดลายละเอียด ประณีตและเล่นสีสันมากกว่าผ้าฝ้าย มีทำกันมากในภาคอีสาน และบางจังหวัดในภาคกลาง เช่น อุทัยธานี สุพรรณบุรี และชัยนาท ฯลฯ ส่วนใหญ่จะนิยมทอผ้ามัดหมี่เส้นพุ่ง จะมีการทำผ้ามัดหมี่เส้นยืนบ้างในบางจังหวัด เช่น เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เพชรบุรี ฯลฯ

ผ้าขึ้นมัดหมี่ราชบุรี สุพรรณบุรี อุทัยธานี และชัยนาทบางผืนใช้การทอสลักกับลายขิด ซึ่งช่วยเพิ่มความวิจิตรงดงามให้แก่ผืนผ้า ส่วนผ้ามัดหมี่ของจังหวัดสุรินทร์นั้นมีชื่อเสียงเรื่องความงามของเส้นไหมและลวดลายที่มีอิทธิพลมาจากเขมร เช่น ลายพระตะบอง ลายสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งผ้าปูมเขมร ซึ่งเป็นผ้าที่ใช้เป็นเครื่องแบบขุนนางไทยแต่สมัยโบราณสมัยรัตนโกสินทร์ เรียกว่า “ผ้าสมปักปูม” ส่วนภาคใต้ที่ตำบลพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีการทอผ้ายกผสมมัดหมี่ด้วยเช่นกัน เช่น ฝ้ายก 3 กษัตริย์ ซึ่งในผืนหนึ่งจะมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ ส่วนที่เป็นฝ้ายมัดหมี่ ไหมมัดหมี่ และมีฝ้ายยกดอกด้วยไหม

3.3 ลักษณะผ้าไหมไทย

ผ้าไหมไทยนั้นเป็นศิลปหัตถกรรมที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์สืบทอดกันมาเป็นเวลานานนับพันปีมาแล้ว เป็นศิลปวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่ความภาคภูมิใจเป็นอ ย่างยิ่งเพราะไหมไทยได้รับการยอมรับจากทั่วโลกว่าเป็น “ราชินีแห่งไหม” จนกลายเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติไทยไป แล้ว จึงควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่คู่ชาติไทยตลอดไป (ศิริ ผาสุก. 2545: อารัมภบท) เป็นงานฝีมือที่แสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ไทยที่ชัดเจนที่สุดประเภทหนึ่ง หลังจ ากผ่านขั้นตอนของการปรับปรุงใน

หลายกระบวนการเพื่อออกสู่ตลาดโลกในมาตรฐานสากลที่ยังคงเลียนแบบไทย ๆ ผ้าไหมเป็นผลิตภัณฑ์จากผืนแผ่นดินไทยที่คนทั่วโลกรู้จักอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าประเทศไทยมิใช่ประเทศเดียวที่รู้จักไหมและกรรมวิธีในการทอผ้าไหม แต่ผ้าไหม ไทยก็บอกกล่าวตัวตนของความเป็นไทยได้ชัดเจน มีคุณลักษณะและคุณสมบัติที่แตกต่างไปจากไหมจีน ไหมญี่ปุ่น (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ , บรรณาธิการ. 2532: 86)

ผ้าทอของชาว ตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถแบ่งรูปแบบตามเขตภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ อีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ เขตอีสานเหนือและอีสานกลางเคยอยู่ภายใต้การปกครองของชาวลาวในสมัยอาณาจักรล้านช้าง (ค.ศ. 1353 – ค.ศ. 1707) ประชากรคือกลุ่มไทลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์และปากเซ สำหรับเขตอีสานใต้ (ในราว ค.ศ.1050 – ค.ศ. 1431) เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร ประชากรคือชาวเขมร ยกเว้นบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำโขงที่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวลาว ผ้าทอที่เป็นลักษณะเด่นของเขตอีสานเหนือและอีสานกลางคือ ผ้าฝ้ายมัดหมี่สีครามใช้สำหรับเป็นผ้าชิ้นนุ่งในชีวิตประจำวัน และผ้าไหมมัดหมี่เส้นพุ่งสำหรับใช้ในโอกาสพิเศษ ลวดลายจะเป็นลายทางตั้ง เย็บตกแต่งด้วยส่วนตีนซิ่น ซึ่งมักเป็นผ้าฝ้ายหรือไหมทอสามตะกอ และส่วนหัวซิ่นหรือส่วนเอวจะเย็บต่อด้วยผ้าที่มีลายขีดเป็นลายทางสีแดงตกแต่ง ผ้าฝ้ายทอลายขีดสำหรับทำเป็นผ้ามาบน หมอนและผ้าห่ม ลวดลายมักเป็นรูปสัตว์และเป็นลวดลายแบบเดียวกับของกลุ่มคนไททั่วไป หมอนมัก ตกแต่งลายขีดตรงส่วนด้านข้าง ส่วนหัวทำเป็นผ้าพื้นธรรมดา ลักษณะที่เป็นแบบตั้ง การย้อมสีธรรมชาติจะใช้วัตถุดิบพันธุ์ไม้ต่าง ๆ จากป่า ปัจจุบันนี้ป่าหมดไปแล้ว การย้อมสีธรรมชาติจึงเสื่อมสูญไปด้วย (แพทรีเซีย ซีสมาน แน่นหนา ; วิถี พานิชพันธ์ ; และ ทรงศักดิ์ ปรารงค์ วัฒนากุล, ผู้แปล. 2535: 33) วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, บรรณาธิการ (2532: 84-85) ได้กล่าวถึงการทอผ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไว้ดังนี้

บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีกลุ่มชนหลายเชื้อสายอาศัยอยู่ แต่ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายลาว ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่กระจายอยู่ในหลายจังหวัดของ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวเหล่านี้จะมีกรรมวิธีในการทอผ้า ที่มีลักษณะใกล้เคียง ซึ่งได้แก่ การทอผ้าฝ้ายและไหมด้วยการทอขีด และมัดหมี่เป็นส่วนมาก เช่น ผ้าทอบ้านเข่ว อำเภอบ้านเข่ว จังหวัดชัยภูมิ ผ้าทออำเภอนบพ ผ้าทออำเภอนบพ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ผ้าทออำเภอบึงทองชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าไหม และผ้าฝ้ายที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันไปทั่ว การทอผ้าในตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะผ้าไหมส่วนมากจะทำตามวิธีการพื้นบ้านตั้งแต่การเลี้ยงไหม การสาวไหม การย้อมไหม ตลอดจนถึงการทอ นอกจากบางแห่ง เช่น การทอผ้าในบริเวณอำเภอนบพ และอำเภอบึงทองชัย ส่วนใหญ่ทำเป็นระบบโรงงานอุตสาหกรรมที่นำวิธีการและเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์เข้ามาผสมกับวิธีการพื้นบ้านทำให้ลักษณะเฉพาะของผ้าเปลี่ยนไป

การทอผ้าพื้นบ้านของคนไทยเชื้อสายลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปัจจุบัน ยังมีทำกันอยู่หลายท้องถิ่น เช่น ในบางท้องถิ่นของจังหวัดอุดรธานี หนองคาย อุบลราชธานี สกลนคร ยโสธร เป็นต้น การทอผ้าในภาคอีสานส่วนใหญ่ นิยมทอตลอดด้วยวิธีการขิดและมัดหมี่เป็นหลักมากกว่าวิธีการอื่นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังมีกลุ่มชนที่นิยมทอผ้าขึ้นใช้ เอง และถือว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมประจำกลุ่มของตนคือกลุ่มชาวไทยเชื้อสายผู้ไทยและกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร กลุ่มชาวไทยเชื้อสายผู้ไทยนั้นอาศัยอยู่ในหลายท้องถิ่นที่มีการทอผ้าเป็นที่รู้จักกันดี เช่น กลุ่มผู้ไทยบ้านแพน ตำบลโพธิ์ อำเภอดำม่วง ตำบลหนองห้าง อำเภอ กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มผู้ไทยในบริเวณเรณูนคร อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม โดยทั่วไปชาวผู้ไทยนิยมทอผ้าไหม และผ้าไหมลายจก โดยเฉพาะผ้า “แพรวา” หรือแพรวา ซึ่งจะเป็นผ้าไหมเฉียงไหล่หรือผ้าคลุมไหล่ หรือผ้าสไบที่ผู้หญิงไทยนิยมใช้ในงานเทศกาลต่าง ๆ และงานบุญตามประเพณี “ผ้าแพเมน” เป็นผ้าอีกชนิดหนึ่งที่ชาวผู้ไทยนิยมใช้กันมาก ใช้เช็ดหน้าหรือคลุมศีรษะ ผ้าทั้งสองชนิดจะทอตลอดด้วยวิธีจกแทบทั้งสิ้น

กลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบริเวณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนใต้ ได้แก่บริเวณจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษนั้น นิยมทอผ้าไหมและผ้าฝ้าย มีทั้งชนิดที่ใช้เป็นผ้าขึ้นผ้าขาวม้า และใส่ลง ผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรโดยทั่วไป มักจะทอตลอดละเอียด มีสีสันทึบประสมกลมกลืนกัน จนบางครั้งดูเป็นสีเดียวหรือสองสี เช่น ผ้าหางกระรอก ผ้าอำพรหม ผ้าลายระเบิด เป็นต้น

ชื่อเสียงของการทอผ้าไหมพื้นเมืองในจังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ได้ปรากฏในเอกสารการตรวจราชการของพระพรหมภิบาล ซึ่งไปตรวจราชการที่มณฑลนครราชสีมา ได้กล่าวถึงการเข้ามาหากินของชาวบุรีรัมย์ไว้ดังนี้

“บ้านทะเมนชัย แขวงเมืองบุรีรัมย์ เรือนราษฎรมีอยู่ประมาณ 120 หลังเศษ ราษฎร 700 คนเศษ ราษฎรเป็นลาวประกอบการเพาะปลูกทอหูกปั่นฝ้ายทำไหม ต้นผลไม้มีต้นมะพร้าว ต้นหม่อนเป็นพื้น...”

“บ้านนาโพธิ์ แขวงเมืองบุรีรัมย์ มีหลังคาเรือนอยู่ประมาณ 80 หลังเศษ ราษฎรประมาณ 500 คนเศษเป็นเขมร ประกอบการเพาะปลูก ทอหูกปั่นฝ้าย ทำไหม ผลไม้มีหมาก มะพร้าว เป็นพื้น...”

จากข้อความข้างต้นที่นำมาเสนอทำให้เห็นว่าจังหวัดบุรีรัมย์ มีการปลูกหม่อนทอผ้าไหมมาเป็นเวลานาน ยังมีการทอผ้าสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ อย่างเช่น อำเภอนาโพธิ์ อำเภอกุสุมาลย์

หัตถกรรมในครัวเรือนของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นวัฒนธรรมสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นส่วนใหญ่ สิ้นหน้หน้าจะทอหูกปั่นฝ้ายปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ดังนั้นการทอผ้าไหมในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล มีการซื้อขายอย่างกว้างขวางโดยกลุ่มพ่อค้าต่าง ๆ ในอดีตยังคงใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างประเภทเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มพ่อค้าจะนำผ้าไหมไปขายในท้องถิ่นอื่น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าชาวจีน

การทอผ้าในจังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นมาให้คำแนะนำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทอผ้าไหม โครงการมณบุรีรัมย์ได้เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2450 โดยกระทรวงเกษตรธิการ

ปัจจุบันการทอผ้ามีอยู่ทั่วไปกระจายไปทั่วทุกอำเภอในจังหวัดบุรีรัมย์ แต่แหล่งที่มีชื่อเสียงที่สุดในปัจจุบัน โดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าโสร่งลายตาหมากรุก (มหาวิทยาลัยศิลปากร . 2543) ส่วนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นอาชีพเสริมช่วงว่างจากการทำนาเป็นรายได้เสริมหลังฤดูเก็บเกี่ยว ผ้าไหม ขึ้นชื่อของจังหวัดบุรีรัมย์คือ ผ้าไหมพุทไธสง และผ้าไหมนาโพธิ์ ซึ่งเป็นแบบ “หัวแดง ตีนแดง” ที่ทอกันมาแต่โบราณ (บุรีรัตน์ สามีตติยะ . 2543: 64)

3.4 ความหมายของผ้ามัดหมี่

นักวิชาการและนักการศึกษาหลายท่าน ได้ให้ความหมายของผ้ามัดหมี่ ดังนี้

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล ; และ แพทริเซีย ซีสแมน แน่นหนา (2535: 22) มัดหมี่ คือ การมัดเส้นใยเพื่อสร้างลวดลายก่อนย้อมสีและทอ เวลาย้อมส่วน ที่ถูกมัดไว้จะไม่ติดสีจึงทำให้เกิดเป็นลวดลาย ถ้าต้องการหลายสีก็ต้องมัดและย้อมทับหลายครั้ง จนกว่าจะได้สีครบที่ต้องการ ถ้าเป็นมัดหมี่ด้ายเส้นยืน จะกำหนดความยาวของผ้าบนหลักหมี่ด้ายเส้นยืน ถ้าเป็นมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งก็จะกำหนดความยาวของผ้าบนหลักหมี่ด้ายเส้นพุ่ง สำหรับการมัดหมี่เส้นพุ่งสามารถทำซ้ำกันไปมาได้หลายครั้ง จึงทำให้สามารถทอผ้าได้ไม่จำกัดความยาว

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 27) มัดหมี่ หมายถึง ผ้าที่เกิดจากวิธีการมัดเส้นไหมเป็นเปลาะ ๆ แล้วนำไปย้อม ลักษณะพิเศษของผ้ามัดหมี่ คือลวดลายที่เกิดขึ้นจากการซึมของสีไป ตามส่วนที่เว้นไว้ไม่ถูกมัดขณะย้อม ลวดลายนี้จะไม่คมชัดเหมือนผ้าทอประเภทอื่น ความเหลืองของลวดลาย อันเกิดจากความคลาดเคลื่อนเล็กน้อยในกระบวนการทอเป็นเส้นหรืออย่างหนึ่งและเป็นเอกลักษณ์ของผ้ามัดหมี่ ซึ่งทำให้ผ้าแต่ละผืนจะไม่เหมือนกันโดยสิ้นเชิง ความคมชัดจะเกิดจากความแม่นยำในการมัดย้อม และการจัดเส้นใยบนที่ตลอดจนฝีมือในการทอ ซึ่งจะช่วยลดความคลาดเคลื่อนนี้ลงได้ ความงามเหล่านี้เกิดจากการสานขัดเส้นใยนั่นเอง

ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ , บรรณานิกิต (ม.ป.ป.: 3) มัดหมี่ หมายถึง การมัดเส้นใยเพื่อสร้างลวดลายก่อนย้อมสีไว้ว่า เวลาย้อมเส้นด้ายส่วนที่ถูกมัดไว้จะไม่ติดสี จึงทำให้เกิดเป็นลวดลาย ถ้าต้องการหลายสีก็ต้องมัดและย้อมหลายครั้งจนกว่าจะได้สีครบที่ต้องการ การมัดหมี่ที่เส้นฝ้ายนิยม สีครามเพื่อใช้สวมใส่ในการทำงาน พบในกลุ่มไทลาวแถบอีสาน ไทลื้อในจังหวัดน่าน และลาวครั้งในแถบภาคเหนือตอนล่าง สำหรับการมัดหมี่เส้นไหมย้อมสีธรรมชาติ เช่น สีแดง สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำตาล เป็นผ้าทอที่ใช้ในโอกาสพิเศษ

ธนาคารเอเชีย จำกัด (2533) ได้ให้ความหมายของมัดหมี่ ว่าเป็นลักษณะของการประดิษฐ์ลวดลายให้เกิดบนผืนผ้าด้วยการใช้เชือกมัดเส้นไหมหรือฝ้ายส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีเวลา ย้อมเป็นเปลาะหลังจากการย้อมแล้วเมื่อตัดเส้นเชือกที่มัดออก จึงเกิดลวดลายตามต้องการ

ศิริ ผาสุก (2545: 161-165) มัดหมี่ เป็นศัพท์เทคนิคในภาษาอังกฤษใช้คำว่า "ikat" หมายถึง ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าภายหลังจากการมัดลายแล้ว ย้อมด้วยสีต่าง ๆ เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่นี้ นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่คนโบราณสามารถมัดแล้วย้อม เมื่อทอก็จะเกิดภาพที่สวยงามอย่างน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (2548: 168) กล่าวว่ามัดหมี่ เป็นลักษณะของการประดิษฐ์ลวดลายให้เกิดบนผืนผ้าด้วยการใช้เชือกมัดเส้นไหมหรือฝ้ายส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีเวลาจะย้อมเป็นเปลว หลังจากการย้อมแล้ว เมื่อตัดเส้นเชือกที่มัดออกแล้ว จึงเกิดลวดลายตามต้องการ

จากความหมายของนักวิชาการและนักการศึกษาดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่า "มัดหมี่" เป็นวิธีการนำเชือกหรือฟางมัดลายเส้นไหมก่อนนำไปย้อมสี เพื่อให้เกิดลวดลายและสีเส้นตามต้องการเมื่อทอเป็นผืนผ้า

3.5 แหล่งที่มาของผ้ามัดหมี่

ผ้าไหมมัดหมี่ว่าเป็นที่รู้จักและใช้สอยกันมาช้านานแล้ว แต่ยังไม่มียุคใดสืบประวัติไว้ว่าเริ่มต้นที่ประเทศใด และในศตวรรษใด มีหลายประเทศที่ใช้ผ้าไหมมัดหมี่ทั้งผ้าฝ้าย และผ้าไหม โดยเฉพาะประเทศในทวีปเอเชีย เช่น อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ อินเดีย และจีน เป็นต้น

การรู้จักทำผ้าไหมในประเทศไทย สืบย้อนไปถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคบ้านเชียง ตามที่ได้มีการขุดค้นศิลปวัตถุบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ได้หลายอย่าง และในจำนวนนั้นมีกำไลที่มีเศษเส้นไหมติดอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจในการที่ชาวบ้านภาคอีสานรู้จักการทอผ้าไหมใช้กันสืบทอดมาหลายชั่วคน ผ้าไหมมัดหมี่นี้มีการทอในท้องที่หลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน จังหวัดชายแดนที่ติดกับประเทศเขมร ตั้งแต่ อ.อรัญประเทศ อ.ตาพระยา จ.ปราจีนบุรี จนถึงอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัด บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ นอกจากนี้ยังมีแถว อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรีและที่อื่นอีกบ้าง (ธนาคารเอเชีย จำกัด . 2533) มัดหมี่ในบริเวณตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรที่แผ่เข้ามาทางที่ราบสูงโคราชตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 1750-1800 เป็นต้นมา ชนกลุ่มนี้นิยมทอผ้าไหมมัดหมี่มากที่สุด ลักษณะของสีเส้นลวดลายและโครงสร้างของลายนั้นจะยึดมั่นกับวัฒนธรรมเขมรมาก ความโดดเด่นอยู่ที่สีสีนของผ้าที่มักจะมีสีเลื่อมเหล่ อมคล้ายกับสีของแมลงทับ มีความละเอียดประณีตสูง (ศศิวรรณ ดำรงศิริ . 2539: 14) ผ้ามัดหมี่ลายอีสานตามปกติจะพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ และมีการทอมากเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางและตอนใต้เช่น จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร สกลนคร อุดรธานี และนครราชสีมา เป็นต้น (ศิริ ผาสุก. 2545: 172) นอกจากนี้ทรงศักดิ์ ปรารงค์ วัฒนากุล; และ แพทรีเซีย ซีส์แมน แน่นหนา (2535: 22) ยังได้กล่าวถึงความเป็นมาของเทคนิค

การทอผ้าไหมมัดหมี่ไว้ดังนี้

เชื่อกันว่ามัดหมี่ด้ายเส้นยืนอาจเป็นเทคนิคที่มีมาก่อนมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่ง แต่ยังไม่มีความชัดเจน ยืนยันแน่ชัด การทอผ้าไหมมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งง่ายกว่าการทอด้วยเส้นยืน อีกทั้งความต้องการสินค้าผ้าไหมมัดหมี่เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิควิธี ซึ่งรวมถึงการใช้กี่แบบสี่เหลี่ยมมีขาตั้ง การทอใช้กี่แบบสี่เหลี่ยมมีขาตั้ง พิมพ์ และเครื่องมือมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งมาเป็นเวลาช้านานแล้ว มัดหมี่ด้ายเส้นยืนพบเฉพาะในลายที่ไม่ซับซ้อนของคนไทยบางกลุ่มในประเทศลาวและประเทศไทย ส่วนมัดหมี่ผสม ซึ่งเป็นเทคนิคการผสมผสานมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งและด้ายเส้นยืนบนผ้าผืนเดียวกัน พบในผ้าทอพื้นเมืองของชาวเขมรสูงทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย กลุ่มชาวไทยแดงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของลาว และมีงกะเบาในเกาะสุมาตราตะวันตก ประเทศอินโดนีเซีย แต่มัดหมี่ผสมที่มีคุณภาพดีที่สุดมาจากรัฐจาร์จาร์ ในประเทศอินเดียและทั้งกานัน ในเกาะบาหลี มัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งเหมาะสำหรับการทอผ้ายหรือเส้นใยจากพืชอื่น ๆ ดังนั้น สีที่ใช้อยู่จึงมักเป็นสีธรรมชาติที่เหมาะสมกับการย้อมผ้าย สีที่นิยมมากที่สุดได้แก่ สีคราม และสีแดงเม็งกูด (Morinda citrifolia) โดยใช้คู่กับสีฝ้ายธรรมชาติหรือขาว มัดหมี่ด้ายเส้นพุ่งที่ทำจากไหมนิยมใช้สีเขียว ซึ่งมาจาก สีเหลืองขมิ้นผสมสีครามจาง และสีแดงจากครั่ง ส่วนสีส้ม สีเขียว และสีม่วงมาจากการย้อมทับ

การทำผ้ามัดหมี่นั้นมีความสำคัญว่ามีการทำอยู่ 3 แบบด้วยกัน คือ

1. การทำมัดหมี่ที่มัดเส้นพุ่ง
2. การทำมัดหมี่ที่มัดเส้นยืน
3. การทำมัดหมี่ที่มัดทั้งเส้นพุ่ง และเส้นยืน เรียกว่า มัดหมี่ซ้อน (สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ .

2548: 287); (ธนาคารเอเชีย จำกัด. 2533: ไม่ปรากฏเลขหน้า)

การทำมัดหมี่ทั้ง 3 แบบพบกันเกือบทั่วโลก ในเมืองไทยนิยมทำมัดหมี่ด้วยการมัดเส้นยืน พบหลักฐานว่ามีผ้าไหมชนิดหนึ่งที่มีการทอที่จังหวัดสุรินทร์ ชื่อว่า ผ้าอัมปรม เป็นผ้าที่เกิดจากการทำมัดหมี่ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน (สุมาลย์ โทมัส . 2529: 64) ผ้ามัดหมี่ มีกันมากในภาคอีสานและบางจังหวัดในภาคกลาง เช่น จังหวัดอุทัยธานี สุพรรณบุรี และชัยนาท ประเทศไทย ส่วนใหญ่นิยมทอผ้ามัดหมี่เส้นพุ่ง มีการทำผ้ามัด หมี่เส้นยืนบ้างในบางจังหวัด เช่น เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เพชรบุรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผ้าขาวเขา ลักษณะเฉพาะของผ้ามัดหมี่ คือรอยซึมของสีที่วิ่งไปตามบริเวณของหลอดลายที่ถูกมัดโดยเชือกหรือวัสดุที่ไม่ดีดี และการเหลื่อมล้ำในตำแหน่งของเส้นด้าย ในขณะที่ทอจะทำให้เกิดลักษณะลายที่คลาดเคลื่อนต่างจากผ้าทอชนิดอื่น ๆ การใช้ความแม่นยำในการมัดย้อม และการขึ้นด้ายบนกึ่งตลอดจนการทอจะช่วยลดความคลาดเคลื่อนลง หรืออาจใช้ลักษณะเหลื่อมล้ำเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบ ซึ่งนับว่าเป็นเอกลักษณ์ของผ้ามัดหมี่ (กรรณา เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา . 2532: 45); (ธนาคารเอเชีย จำกัด. 2533: ไม่ปรากฏเลขหน้า); (เกศินี ปายะนันท์. 2547: 141)

เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่ เป็นเทคนิคที่คนโบราณสร้างสรรค์ไว้ให้คนรุ่นหลังจนกระทั่งคนปัจจุบันได้สืบทอดกันมา และเป็นเทคนิคการผลิตทางศิลปวัฒนธรรม ที่น่าอัศจรรย์สิ่งหนึ่งของโลกที่เดียว ดังที่ ศิริ ฝาสุก (2545: 161-165) ได้รวบรวมเทคนิคการมัดหมี่ที่มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในโลกนี้แบ่งออกได้ 3 วิธีคือ

1. การนำเส้นด้ายที่มีด้ายย้อมเป็นลวดลายมาทำเส้นพุ่ง (Weft yarn) แล้วทอกับด้ายเส้นยืนที่ไม่ได้มัดเป็นลวดลาย เช่น ผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่ที่ทอในประเทศไทยสมัยปัจจุบันนี้
 2. การนำเส้นด้ายที่มีด้ายย้อมเป็นลวดลายมาทำเป็นเส้นยืน (Warp yarn) แล้วทอกับเส้นพุ่งที่ไม่ได้มัดย้อมเป็นลวดลาย เช่น ผ้าของชาวกะเหรี่ยงไทลื้อทางภาคเหนือของไทย
 3. การมัดย้อมทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืนให้เป็นลวดลายเดียวกัน แล้วจึงนำมาทอในฝันเดียวกัน
- เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่วิธีที่ 1-2 นั้น เรียกว่า มัดหมี่แบบทางเดียว (Single Ikat) ส่วนเทคนิคการทอผ้ามัดหมี่วิธีที่ 3 เรียกว่า มัดหมี่ 2 ทาง (Double Ikat) ซึ่งเป็นเทคนิคที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนและต้องอาศัยความชำนาญอย่างสูง

เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่ในโลกนี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะมัดเส้นพุ่งไม่ค่อยมีการมัดเส้นยืนมากนักเท่าที่พบการมัดเส้นยืน สำหรับผ้ามัดหมี่ในประเทศไทยก็มีกลุ่มชาวกะเหรี่ยง ไทลื้อ แถบจังหวัดน่าน พะเยา เชียงราย และพบกับผ้ามัดหมี่โบราณที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

สำหรับเทคนิคการมัดหมี่ 2 ทางในโลกนี้ เท่าที่พบก็มีในแคว้นกัฐราต (Gujarat) ในประเทศอินเดีย เกาะบาห์ลี ประเทศอินโดนีเซีย จีน และญี่ปุ่น นอกจากนี้ก็มีผู้พบผ้ามัดหมี่ 2 ทาง (ผ้าโบราณ) ในประเทศลาว ซึ่งนับว่าเป็นผ้าที่หายากมากในปัจจุบัน (ผ้าเอเชีย ศิลปะร่วมสมัย)

ส่วนผ้ามัดหมี่ 2 ทางของอินเดียนั้นมีชื่อเสียงไปทั่วโลก มีชื่อว่าผ้าปะโตลา

สำหรับประเทศไทย ผ้ามัดหมี่สองทางนั้นมีเฉพาะที่จังหวัดสุรินทร์แห่งเดียวเท่านั้นที่เรียกว่า ผ้าอัมปรม ถ้าจะเปรียบเทียบกับลักษณะผ้ามัดหมี่สองทางของอินเดีย ญี่ปุ่นและผ้าอัมปรมของ ไทยแล้วจะเห็นได้ว่ามีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก ถึงแม้ว่าการทอผ้าของอินเดียนั้นกับของญี่ปุ่นจะทำให้มองเห็นสีเส้นที่แตกต่างกันในลายผ้าใหญ่กว่า ผ้าอัมปรมของไทยก็ตามแต่ถ้าหากผู้ทอผ้าอัมปรม ต้องการลายใหญ่เหมือนผ้าอินเดียและญี่ปุ่นแล้ว ก็ย่อมจะทอได้โดยไม่ต้องมัดย้อมเพิ่มเติมแต่ประการใดเลย

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ผ้ามัดหมี่ในประเทศไทยเป็นการมัดหมี่ทางเดียวคือ มัดย้อมเส้นพุ่งเท่านั้น ซึ่งถ้าหากจะแบ่งประเภทของผ้ามัดหมี่ทางเดียวในประเทศไทยแล้ว ก็พอจะแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ

1. ผ้ามัดหมี่เชิงจก ของกลุ่มไทคัง ในจังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี ชัยนาท พิจิตร
2. ผ้ามัดหมี่ลายอีสาน ซึ่งมีทอโดยทั่วไปในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางและตอนใต้ ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น นครราชสีมา ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ยโสธร และมุกดาหาร ลักษณะรูปทรงเรขาคณิตเป็นส่วนใหญ่
3. ผ้ามัดหมี่ศิลปะเขมร มีทอมากในจังหวัดสุรินทร์และบางส่วนของจังหวัดบุรีรัมย์และศรีสะเกษ เป็นการกำหนดลวดลายเป็นลักษณะรูปคน สัตว์ ต้นไม้ เช่น ช้าง ไก่ สิงโต นกยูง พญานาค รูปฉากบนสวรรค์ และอย่างอื่น

จากการศึกษาแหล่งที่มาของมัดหมี่ การทำมัดหมี่ มี 3 แบบ คือ มัดหมี่ที่มัดเส้นพุ่ง มัดหมี่ที่มัดเส้นยืน การทำมัดหมี่ที่มัดทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน การทำมัดหมี่เส้นพุ่ง สำหรับการมัดหมี่ในประเทศไทยนิยมทำมัดหมี่เส้นพุ่งเป็นส่วนใหญ่มวมถึงชาวไทยที่มีความสามารถในการทำมัดหมี่ในหลายจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะจังหวัดบุรีรัมย์ด้วย แต่ก็มีการทำมัดหมี่เส้นยืนบ้างในบางจังหวัดเช่น เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน น่าน พะเยา ราชบุรี เพชรบุรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ปัจจุบันการสืบทอดวัฒนธรรมการทอผ้ามัดหมี่ในจังหวัดบุรีรัมย์ที่ตกทอดมาจากจนถึงอนุชนรุ่นหลังที่มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของผ้ามัดหมี่ที่เลื่องลือว่าเป็นผ้าไหมสวยดังคำขวัญที่ได้รับ การเชิดชูให้สมดังเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรศึกษาเรียนรู้ สืบทอด และอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบไป

4. กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่

การทอผ้าไหม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาช้านาน มีกระบวนการผลิตที่ซับซ้อน อาศัยความชำนาญ และประณีต ที่สืบทอดทางวัฒนธรรม และประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่ง (ธนาคารเอเชีย จำกัด . 2533: ไม่ปรากฏเลขหน้า); (ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอ ภาวนาโพธิ์ . ม.ป.ป.: 2-6); (บันทึกภูมิปัญญา OTOP ปี 2551 ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอ ภาวนาโพธิ์ อำเภอ ภาวนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ . 2551: 5-8) ได้สรุปการผลิต ผ้าไหมมัดหมี่ ให้มีความสวยงามวิจิตรบรรจงนั้น มีขั้นตอนในผลิตตามลำดับ ดังนี้

4.1 การเตรียมวัตถุดิบและส่วนประกอบ

การเตรียมวัตถุดิบและส่วนประกอบ ประกอบด้วย

1. เส้นไหม	2. สีเคมี / สีธรรมชาติ	3. ต่างฟอกไหม / สบู่ซัลไฟด์
4. ราวตากไหม	5. กะละมัง	6. อัก
7. ไน	8. กรง	9. หลอดด้าย
10. กระจวย	11. ฟืมทอผ้า	12. กี่ทอผ้า
13. โบก	14. โส้กหมี่	15. เครื่องโยกหมี่
16. เครื่องคันหมี่	17. แปลง	

4.2 วัสดุ / อุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่

วัสดุ / อุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่ มีดังนี้

1. เส้นไหม เป็นวัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้า
2. สีเคมี / สีธรรมชาติ สำหรับย้อมเส้นไหมให้เกิดสี
3. ต่างฟอกไหม / สบู่ซัลไฟด์ สำหรับฟอกไหมให้เนียน

4. ภาชนะเคลือบ / กาละมัง สำหรับย้อมสีและต้มไหม
5. กี่ สำหรับสำหรับใส่ฟืม ซึ่งเครื่องทอให้ตั้ง และนั่งทอผ้า
6. ฟืม มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตัวฟืมประกอบด้วยไม้และเหล็ก มีหลายขนาดแล้วแต่ผู้ทอจะเลือกทอหน้าผ้ากว้างหรือแคบเพียงใด สำหรับทอผ้าเพื่อกระทบให้เส้นไหมแน่น
7. เขา หรือตะกอก ทำด้วยด้ายถักเรียงกับไม้ไผ่ที่เหลาจนเรียวยาวให้ได้ขนาดกับความยาวของฟืมพอดี เป็นส่วนประกอบของฟืม เพื่อเรียงเส้นไหมให้เป็นระเบียบ
8. อัก สำหรับกวักม้วนไหมออกจากกงเพื่อให้เส้นไหมเรียบพร้อมที่จะปั่นเป็นหลอดไหมเพื่อใส่ในกระสวย
9. ไม้เหยียบ สำหรับเหยียบให้ฟืมอัดขึ้นเป็นช่องสำหรับทอ
10. ไม้ค้ำขึ้น ไม้สำหรับพันผ้าเมื่อทอแล้ว
11. กระสวย สำหรับใส่หลอดเส้นไหมพุ่งกลับไปมาเวลาทอผ้าทำด้วยไม้เนื้อแข็งยาวประมาณ 1 ฟุต
12. หลอด สำหรับกรอเส้นไหมพุ่งเตรียมไว้ทอ
13. ในกรอด้วยระวิง (ใน) สำหรับตีเกลียวเส้นไหม หรือปั่นไหมใส่หลอด
14. กรง สำหรับใส่ปอຍไหม เพื่อจะสาวหรือกวักเส้นไหมใส่อัก กรงจะทำด้วยไม้ไผ่เป็นโครงทรงกลมมีขาตั้งเพื่อถ่างปอຍไหมเป็นวงกลม เพื่อสะดวกแก่การสาวเส้นไหมลงสู่อัก
15. โยงหมี่ สำหรับมัดหมี่ให้ได้ลายที่ต้องการ
16. เครื่องโยกหมี่ สำหรับพันเส้นพุ่ง
17. เครื่องคันหมี่ สำหรับพันเส้นยืน
18. แปรง ทำด้วยเส้นใยจากต้นตาล สำหรับหวีเครื่องทอหรือเส้นยืน ช่วยหวีให้เรียงเป็นระเบียบไม่ยุ่งเหยิง ทำให้ทอง่ายและสะดวกในการทอ
19. ไม้ทาบทอ เพื่อโยงฟืมให้ติดกับกึ่ง ให้มีระดับสูงตามที่ต้องการ

4.3 ขั้นตอนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่

1. **ต้นหม่อน** มีความสำคัญในการเลี้ยงไหมมาก เพราะใบหม่อนเป็นอาหารอย่างเดียวของตัวหนอนไหม เริ่มต้นจึงต้องมีการปลูกและดูแลต้นหม่อนให้เกิดใบ ต้นหม่อนเป็นพืชที่ขึ้นง่ายและเจริญเติบโตได้โดยไม่ต้องอาศัยน้ำมากนัก ถ้าเริ่มปลูกตอนต้นฤดูฝน ต้นหม่อนก็จะสามารถมีชีวิตรอยู่ตลอดไป แม้ในฤดูแล้งต้นหม่อนก็ไม่ตาย นอกจากนี้การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในแหล่งทอผ้าในอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นที่เลื่องลือทางด้านคุณภาพและความสวยงามมาก่อน เราะการปลูกหม่อนนี้ ใช้น้ำพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง มีสารอาหารสำหรับ บดักแด่ พันธุ์ไหม เป็นพันธุ์พื้นเมืองที่เรียกกันว่า “ขอแนวหม่อน” หมายถึงพันธุ์ไหม เป็นการเกื้อกูลให้เปล่าไม่มีการซื้อขาย ซึ่งสามารถขอได้จากเพื่อนบ้านที่มีไหม แต่ใน

สภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ในบ้านนาโพธิ์มีน้อยมาก เพราะผลสืบเนื่องมาจากดินที่ใช้ปลูกหม่อน มีปัญหาไม่สามารถที่จะเพาะปลูกได้ หากไม่มีใบหม่อน ก็ไม่สามารถที่จะเลี้ยงไหมได้นั่นเอง เครื่องไม้เครื่องมือที่เคยใช้ในการสาวไหมก็จะหมดสภาพไป ไหมพันธุ์ไหมที่ทางราชการแนะนำสามารถให้เส้นใยได้มากกว่าพันธุ์พื้นเมือง แต่ต้องสั่งซื้อ การดูแลแบบดั้งเดิมนำมาใช้กับพันธุ์ไหมไม่ได้ หากไม่มีการระมัดระวังในการเลี้ยงดูตัวไหมอาจจะไม่แข็งแรงติดโรคได้ง่าย ทำให้ได้เส้นใยน้อย (มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2543: 6)

2. **ตัวไหม** เริ่มเลี้ยงตั้งแต่ยังเป็นไข่เล็ก ๆ เท่าปลายเข็ม จนเติบโตเป็นตัวหนอนไหมวัยอ่อนและวัยแก่ ตัวไหมนั้น เป็นหนอนของแมลงจำพวกผีเสื้อชนิดหนึ่ง ที่เมื่อถึงวัยจะผลิใยไหมออกมาห่อหุ้มตัวเป็นรังไหมพันธุ์พื้นบ้านที่ชาวบ้านเลี้ยงกันอยู่ เป็นพันธุ์ไหมที่ฟักได้ตลอด ปี เมื่อตัวหนอนเติบโตจะมีลักษณะสีขาวนวล และเมื่อแก่ขึ้นก็จะมีสีเหลือง เมื่อทำรังรังไหมจะเป็นสีเหลือง

การเลี้ยงไหม วงจรชีวิตไหม มีระยะเวลา 45 – 52 วัน มีขั้นตอนการเลี้ยง ดังนี้

1. คัดเลือกรังไหมที่สมบูรณ์ (ฝักโต ไม้บุบ)
2. นำรังไหมไปวางบนกระดาษรองด้วยกระดาษ ระยะเวลา 10 วัน ตัวผีเสื้อไหมจะกัดรังไหมออกมาจากรังผสมพันธุ์ และวางไข่
3. หนอนไหมจะฝักออกจากไข่ ประมาณ 7 วัน จะกินใบหม่อน และหยุดกินเพื่อลอกคราบ (เรียกว่าไหม “นอน”) และหลังจากลอกคราบก็จะกินใบหม่อนอีก (เรียกว่าไหม “ตื่น”) ทำเช่นนี้ 4 ครั้ง
4. เมื่อหนอนไหมลอกคราบถึงครั้งที่ 4 หนอนไหม จะตัวโต มีสีเหลือง ลำตัวสั้นลง เรียกว่า “หนอนไหมสุก” ระยะเวลาเลี้ยงต้องนำไปใส่ “จ่อ” เพื่อให้ไหมชดไช สร้างรังไหม เนื่องจากไหมแต่ละตัวมีความสามารถในการชักใยไม่เท่ากันโดยเฉลี่ย 350 – 1, 200 เมตร ปล่อยให้หนอนไหมชักใยระยะเวลา 6 – 7 วัน ก็สามารถเก็บรังไหมได้ โดยเลือกคัดพันธุ์ไหมที่สมบูรณ์ ไว้ทำพันธุ์ ส่วนที่เหลือนำไปผลิตเส้นไหม ต่อไป

เครื่องมือในการเลี้ยงไหม มีดังนี้

1. กระดัง ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ ควรมีความกว้างเหมาะสมตามความต้องการและควรมี 2 ชุด เพื่อคอยเปลี่ยนกัน
2. จ่อ มีรูปร่างคล้ายกระดัง สานเป็นห้องเล็ก ๆ ห้องละ 1 นิ้วไว้ให้ตัวหนอนไหมชักใยและเก็บรังไหม
3. ชั้นสำหรับวางกระดัง ชั้นอาจมี 4 เส้า หรือมากกว่านั้น มีความห่างประมาณ 20 เซนติเมตร ควรมีถ้วยน้ำรองตีนเส้าเพื่อกำหนดชั้น
4. ผ้าคลุมกระดัง เพื่อกันไม่ให้อะไรไปทำอันตรายแก่ตัวไหม ควรชักให้สะอาด
5. ตะกร้าสำหรับเก็บใบหม่อน สำหรับใช้เก็บใบหม่อนแก่ เพื่อมิให้เชื้อโรคจากที่อื่นติดใบหม่อน
6. มีดและเชียงสำหรับหั่นใบหม่อน
7. ปัจจุบันผู้เลี้ยงไหมได้พัฒนาห้องเลี้ยงไหมโดยมีมุ้งลวดล้อมรอบ ไม่จำเป็นต้องให้ผ้าคลุมกระดังมีความมาตรฐานและสะอาดขึ้นมาก

สำหรับการเลี้ยงไหม โดยมีการสร้างโรงเรือนไหม ส่วนใหญ่จะได้รับการเสนอแนะอบรมโดยหน่วยงานของทางราชการเกษตร เพื่อเป็นการปรับปรุงวิธีการผลิตและการพัฒนาการทำหม่อนไหม ส่วนผู้ผลิตรายย่อยก็ยังคงมีอยู่บ้าง แต่ก็ทำได้โดยความระมัดระวังยิ่งขึ้น

3. สาวไหม การเลี้ยงไหมตั้งแต่เป็นไข่ จนกระทั่งเป็นตัวไหม สร้างใยเป็นรัง กินระยะเวลาประมาณ 45 วัน ต่อจากนั้น จึงนำรังไหมมาต้มเพื่อสาวให้เป็นเส้นไหม การสาวไหมให้เป็นเส้นไหม ที่สวยงาม จะต้องเริ่มที่พันธุ์ไหม ไหมที่ใช้สาวไหมจะเน้นการใช้ไหมพันธุ์ไทยแท้ ซึ่งมีสีเหลืองทอง สาวไหมโดยแยกชั้นของรังไหมออกเป็น 3 ชั้นด้วยกัน คือ

ชั้นที่ 1 ไหมเปลือกนอก จะอยู่ที่ชั้นนอกสุดของรังไหม สาวออกมาแล้วเส้นไหมของไหมเปลือกนอกนี้ จะมีเส้นใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ไม่สม่ำเสมอ แยกออกมาทำเป็นประเภทผ้าไหมเปลือกนอก ซึ่งมีความหนาแน่น เช่น ผ้าพันคอ

ชั้นที่ 2 ไหมน้อย หลังจากที่สาวไหมเปลือกนอกแล้ว รังไหมที่อยู่ข้างใน จะสาวเป็นไหมเส้นเล็ก มีความละเอียด เรียกไหมชั้นนี้ว่า ไหมน้อย ไหมน้อยนี้เองที่เป็นไหมที่ถูกคัดเลือก ไหมมีเส้นสม่ำเสมอ ไม่มีปมหรือขี้ไหมติดมา คัดออกมาเป็นวัตถุดิบในการทอผ้าคุณภาพ สามารถที่จะส่งเข้าประกวดได้ ตรงนี้เองที่เป็นเทคนิคขั้นพื้นฐานในการผลิตผ้าให้สวย คือ เลือกเส้นไหมที่สวยละเอียด เส้นสม่ำเสมอไม่มีมดไหมชั้นที่ 3 เป็นไหมชั้นสุดท้ายหลังจากที่สาวไหมน้อยออกแล้ว ก่อนที่จะถึงตัวดักด้ว หรือ ตัวไหม ที่อยู่ข้างในรังไหม ไหมชั้นนี้จะมีลักษณะคล้ายไหม เปลือกนอก คือ ไม่มีความสม่ำเสมอ เส้นไหมเส้นเล็กเหมาะสำหรับผลิตเป็นผ้าที่ไม่ต้องการความละเอียดมากนัก ความแตกต่างจากไหมชั้นนอก คือ เส้นจะเล็กกว่าเล็กน้อย

เส้นไหมที่นำมาทอขึ้นเป็นผ้าไหมมัดหมี่ของศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์นั้น มาจากตัว ไหมที่เป็นไหมบ้านพันธุ์ไทยแท้ชื่อไหมพันธุ์นางน้อย (บร.11) ซึ่งเป็นไหมพันธุ์พื้นเมืองของบุรีรัมย์ ทั้งต้นหม่อนและตัวไหมนั้นปลูกและเลี้ยงที่จังหวัดบุรีรัมย์ทั้งหมด แม้ไหมพันธุ์นางน้อยจะมีรังขนาดเล็กแต่ให้เส้นไหมที่เหนียว แข็งแรงทนทาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงเลี้ยงไหมพันธุ์นี้กันเป็นจำนวนมาก คุณภาพดีเลิศของผ้าไหมมัดหมี่จากศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน อำเภอนาโพธิ์ พิสูจน์ได้จากกรที่ได้รับตราพระราชทานนกยูงสีทอง (Royal Thai Silk) จากสถาบันหม่อนไหมแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ด้วยคุณสมบัติ ที่ครบถ้วนคือ ใช้เส้นไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้านเป็นทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน เส้นไหมสาวด้วยมือผ่านพวงสาวลงภาชนะ ทอด้วยกี่ทอมือแบบพื้นบ้านชนิดพุ่งกระสวยด้วยมือ ผ้าไหมที่ทอจากไหมบ้านสาวด้วยมือทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่งนั้นมีเนื้อผ้าที่แน่นมากและมีความคงทน (อริศรา. 2552: 238)

วิธีการสาวไหม มีดังนี้

1. ต้มน้ำในหม้อหนึ่ง(น้ำเต็มหม้อ) ให้เดือดอุณหภูมิประมาณ 60 องศาเซลเซียส
2. นำรังไหมประมาณ 2 กำมือลงไป ลอยบนหม้อน้ำที่เดือดแล้ว จนกระทั่งรังไหมอ่อนนุ่ม
3. ค่อย ๆ ดึงเส้นไหมออกจากรัง จนกระทั่งรังไหมมีเส้น
4. ทำเช่นเดียวกับขั้นตอนที่ 3 แต่รังไหมในขั้นตอนนี้จะผ่านการลอกไหมเปลือกนอกออกไป

แล้วครั้งหนึ่ง จะได้เส้นไหมที่อ่อนนุ่ม สีทอง สวยงาม

ชาวบ้านใช้หม้อขนาดตามสะดวก และโดยมากทางอีสานใช้หม้อดินรอบปากหม้อมีวงโค้ง ยึดขาตั้งสูงเหนือปากหม้อ มีไม้แบน ๆ อันหนึ่งเจาะรูตรงกลางวางพาดเหนือไม้ นี้ขึ้นไปมีรอกเป็นเฟืองกลม ๆ นำรังไหมใส่หม้อต้ม น้ำคั้นไม้ให้แน่นเกินไป พอน้ำเดือด สาวเส้นไหมขึ้นหลอดไม้แบนที่ปากหม้อ สาวขึ้นมาพันกับรอก ในขณะที่ใช้มือหนึ่งสาวไหมจากรอกลงภาชนะที่รองรับอยู่ ก็ใช้อีกมือหนึ่งถือไม้แงมยาวประมาณ 2 คืบ เรียก “ไม้ขึ้น” คอยกดและเขย่าวรังไหมที่ลอยตัวอยู่ในหม้อ เพื่อทำไม้ให้ไหมแน่น เส้นไหมที่สาวลงในภาชนะรองรับจะเรียบและไม่ยุ่งเหยิง

4. การตีเกลียวเส้นไหม หลังจากที่ได้สาวเส้นไหมได้เส้นไหมแล้ว ส่วนที่เป็นไหมน้อยจะใช้วัตถุคืบในการผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพจะต้องนำมาผ่านขั้นตอนการตีเกลียวเส้นไหมอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้เส้นไหมเรียบวาม สม่่าเสมอกันมากขึ้น ขั้นตอนการตีเกลียวนี้เป็นขั้นตอนการเสริมเส้นไหมให้เรียบวาม สม่่าเสมอ ให้เส้นไหมสวยขึ้นเท่านั้น ขั้นตอนการผลิตไม่ต้องผ่านขั้นตอนการตีเกลียวก็ได้ แต่จะทำให้ผ้าที่ผลิตออกมาแล้วไม่เรียบ สวยงาม จะมีปมไหม หรือขี้ไหมโผล่ออกมาให้เห็นมากขึ้น สำหรับการผลิตผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าบ้านนาโพธิ์ จึงไม่สามารถที่จะละเลยขั้นตอนการตีเกลียวไปได้ ถึงแม้จะต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นก็ต้องทำเพื่อรักษาไว้ซึ่งคุณภาพของผ้าไหม

การเตรียมเส้นยืน

1. นำเส้นไหมไปตีเกลียวเพื่อให้เส้นไหมกลม เหนียวและคงทน โดยใช้จักเป็นอุปกรณ์ในการหมุนเส้นไหม
2. เตรียมน้ำสะอาดใส่ภาชนะที่ไม่ทำปฏิกิริยาต่อสารเคมี (1 กก./น้ำ 30 ลิตร)
3. นำสบู่ซัลไฟท์ หั่นละเอียด ผักพอก ใส่ลงไปในน้ำคนให้ละลาย
4. ต้มไหมในน้ำที่เตรียมไว้ประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วจึงนำขึ้นมาบิดให้หมาด
5. นำเส้นไหมไปล้างในน้ำสะอาด และนำต้มน้ำเปล่าอีกครั้ง ล้างน้ำสะอาดครั้งที่ 2 และนำเส้นไหมไปผึ่งในร่มให้แห้ง

5. ไหมดิบ ที่ผ่านการตีเกลียวเส้นไหมยังคง เป็นสี่เหลี่ยมทอง และจะต้องนำไหมดิบไปฟอก เพื่อให้ได้ไหมที่มีสี ขาว นุ่ม และเป็นมัน เพราะเส้นไหมที่ยังไม่ผ่านการฟอก จะมีลักษณะเป็นเส้นหยาบแข็ง เส้นไม่เรียบสม่่าเสมอกัน (อริศรา, 2552: 238) วิธีฟอกนั้นชาวบ้านไม่ได้ใช้สารเคมีอะไร จะใช้วัตถุคืบที่อยู่ใกล้ตัว เช่น กาบกล้วย ใบกล้วย วงตาลฝัก เปลือกหรือใบเพกา เป็นต้น อย่งใดอย่างหนึ่ง นำมาผ่านให้บางตากแดดให้แห้ง แล้วสุ่มเผาไฟจนมอดเป็นขี้เถ้า นำเอาน้ำไปแช่น้ำ ทิ้งไว้ให้นอนก้นแล้วรินน้ำออกกลายเป็นน้ำด่าง กรองเศษตะกอนออก ก็จะได้น้ำด่างที่พร้อมจะนำไปฟอก นำไหมที่จะฟอกลงแช่ในน้ำด่าง โดยทุบเส้นไหมให้อ่อนตัวเพื่อให้น้ำด่างจะได้ซึมเข้าได้ง่าย แช่นไหมนิ่ม และขาว จึงนำไปตากแดดให้แห้ง หากไหมยังไม่สะอาดก็นำไปแช่ต่างตามวิธีเดิมอีกครั้ง จากนั้นจะต้องระวังดึงเส้นไหมออกจากกลุ่มโดยไม่ให้พันกันยุ่ง และนำเส้นไหมไปตีเกลียวเพื่อควบเส้นไหมให้เป็น 2 หรือ 4 เส้น บางครั้งนำมาย้อมสีแรกก่อน จึงนำไปพันหลักหมี่เพื่อเตรียมมัดต่ อไป แต่ปัจจุบันได้มีการใช้ต่างสำเร็จรูปที่อยู่ในรูปผงเพื่อความสะดวกยิ่งขึ้น ผสมน้ำต้มได้เลย หลังจากที่ได้ให้น้ำด่างและนำไปตั้งไฟแล้วให้นำไหมดิบลงไปต้ม น้ำด่างจนกว่าเส้นไหมจะอ่อนตัว และไม่มีกลิ่นเหม็นเมื่อทดลองจับดูด้วยมือ ถ้าอยากให้นุ่มมากตามสูตรการฟอกของชาวบ้าน นาโพธิ์ ขณะที่ต้มน้ำด่างให้ใส่สบู่ลงไปด้วย จะได้เส้นไหมฟอกที่นุ่มสวยยิ่งขึ้น ประมาณเวลาในการฟอก 1 – 2 ชั่วโมง โดยน้ำเดือดสม่่าเสมอหรือความร้อนที่คงที่ หลังจากนั้นจึงนำขึ้นมาล้างน้ำเย็นสะอาดตากหรือผึ่งให้แห้ง

6. การมัดหมี่ หรือมัดลาย คือ การนำเส้นไหมที่ฟอกขาวและนุ่มดีแล้วมาพันหลักหมี่ ซึ่งมีลักษณะเป็นไม้กลม 2 ท่อน ตั้งตรงข้ามห่างกันเท่ากับหน้าผ้าของผ้านุ่งที่จะทอ พันไหมไปรอบหลักตามจำนวนรอบที่ต้องการ แล้วจึงนำเชือกมามัดเส้นไหมเป็นตอน ๆ หรือลำ ตามลวดลายที่ประดิษฐ์หรือออกแบบไว้ จะใช้เชือกกล้วยหรือเชือกฟางก็ได้ ทั้งนี้เพื่อกันไม่ให้สีซึมเข้าไปในเส้นไหมขณะที่ย้อมสี ตอนนี้เองที่เรียกว่า “มัดหมี่”

การมัดหมี่ หรือ มัดลาย แบ่งออกเป็น 3 วิธี คือ

1. มัดหมี่สมัย หรือมัดหมี่ล้วน แต่เดิมการมัดหมี่ก็เพื่อจะทอผ้าขึ้น การมัดหมี่จึงเน้นเฉพาะที่หัวขึ้นและตีนขึ้น ที่หัวขึ้นจะอยู่ตรงเอวของผู้สวมใส่ จึงไม่เน้นลวดลาย ส่วนตีนขึ้นจะสร้างลวดลายเพื่อให้มองเห็น แต่ในปัจจุบันมีผู้นิยมนำไปตัดเสื้อผ้าทั้งชายและหญิง จึงเน้นลวดลาย ทั้งสองส่วนเพิ่มขึ้น เพื่อประโยชน์หลายอย่าง

2. มัดหมี่ตีนแดง ถือว่าเป็นเอกลักษณ์การมัดหมี่ของชาวนาโพธิ์ เพราะในท้องถิ่นอื่นไม่มี ขึ้นตีนแดงเป็นการมัดหมี่เพื่อย้อมที่หัวขึ้นและตีนขึ้นเป็นสีแดง ส่วนตรงกลางจะเป็นสีพื้นอื่นหรือสีอื่น ๆ การมัดหมี่ตีนแดงจะมีขั้นตอนยุ่งยากมากแต่เนื่องจากเป็นศิลปะที่ทำตกทอดกันมาแต่ในอดีต จึงมีการนำมาปรับปรุงนำมาใช้ในโอกาสงานประเพณีต่าง ๆ ทำให้เกิดความนิยมขึ้นมาจนถึงในปัจจุบัน

3. มัดหมี่ขึ้นข้อ เป็นมัดหมี่ลายเส้น ๆ ผสมกับไหมควบ ใช้สำหรับผู้สูงอายุ แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

3.1 ขึ้นชั้นหมี่ สำหรับหญิงผู้สูงอายุใช้ เป็นการทอมัด คือ ลายขนาดเล็ก ลายกึ่งบักบก ลายดอกแก้ว

3.2 ขึ้นชั้นควบ คือ ขึ้นที่ทอไหมควบ สลับกับไหมสีต่าง ๆ เส้นสีไหมสลับกับไหมควบ แล้วแต่ความต้องการ

7. การย้อม นำเส้นไหมที่มัด ลายแล้วนี้ไปย้อมสี สีจะติดเฉพาะตรงที่ไม่ได้มัด เมื่อย้อมแล้ว อาจจะต้องนำมามัดและย้อมอีก ครั้งเข้าไปซ้ำมาหลายครั้ง แล้วแต่ความยาก ง่ายของลายและจำนวนสีที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า สีที่ใช้ย้อมในปัจจุบัน มีทั้งสีเคมีและสีธรรมชาติจากพืชแต่เดิมสีของผ้าไหมมัดหมี่จะใช้สีเข้มเป็นพื้น เช่นดำ น้ำตาล น้ำเงิน และสีเขียวเข้ม เพื่อไม่ให้เปรอะเปื้อน การใช้สีย้อมจากธรรมชาติ แม้จะยุ่งยากในการหาวัตถุดิบจากธรรมชาติ และสีไม่สดใสแต่คงทน มีราคาสูงกว่าไหมที่ย้อมด้วยสีวิทยาศาสตร์ สีธรรมชาติที่ใช้ เช่น

- สีแดง ได้จาก ลูกยอ ลูกคำแสด รังของครั่ง
- สีเหลือง ได้จาก แก่นแข แก่นขนุน หัวขมิ้น กระถินการ์
- สีเขียว ได้จาก ใบหูกวาง เปลือกมะหูด เปลือกสมอ
- สีม่วงอ่อน ได้จาก ลูกหว่า มะนาวโห่
- สีชมพู ได้จาก ต้นฝาง ต้นมหากาฬ
- สีส้ม ได้จาก เปลือกและรากยอ
- สีดำ ได้จาก มะเกลือ
- สีน้ำตาลแก่ ได้จาก เปลือกไม้โกงกาง
- สีโอลด์ติน ได้จาก เปลือกมะพร้าว

การให้สี เช่น

-	ฟ้า 1 ม่วง 2	เป็นสี	พยับหมอก
-	น้ำเงิน + ส้มแก่	"	ปูน
-	มะลิ + สีเทา	"	ซีม้าอ่อน
-	เขียวสด + หัวเป็ด	"	เขียวกลาง
-	เทา + ดำ	"	สีเงิน
-	เทา + น้ำตาล	"	ปูนแห้ง
-	เหลือง + กลีบบัว	"	แดง
-	เทา + แดง	"	เปลือกมังคุด
-	ซีม้า + เทา	"	สีเพกา
-	แดง + เหลือง	"	สีส้ม
-	แดง + น้ำเงิน	"	สีม่วง
-	เหลือง + น้ำเงิน	"	สีเขียว
-	ส้ม + สีกลีบบัว	"	สีโอรส

การเตรียมเส้นฟุง (การมัดหมี่) และการย้อม

1. นำเส้นไหมที่ฟอกเสร็จเรียบร้อยแล้วไปตีเกลียว เนื่องจากเส้นไหมที่ผ่านการฟอก จะแตกไม่กลม นำไปใส่เครื่องโยก เพื่อแยกเส้นไหมออกเป็นกลุ่ม หรือชาวบ้านเรียกเป็นลำ หรือ ข้อ สำหรับมัดให้เกิดลวดลายสวยงาม

2. นำไหมมัดหมี่ที่โยกเสร็จเรียบร้อยแล้ว อุปกรณ์สร้างลายหมี่ ที่เรียกว่าโองหมี่ จัดไหมให้ได้ระเบียบ ใช้เชือกฟาง มัดลายตามแบบที่ต้องการ นำเส้นไหมที่มัดลายเสร็จเรียบร้อยแล้วแช่น้ำทิ้งไว้ 5 – 10 นาที เพื่อให้ไหมอืดตัว

3. ใส่น้ำสะอาดใน ภาชนะเคลือบขึ้นตั้งไฟกลาง ๆ พอน้ำอุ่นตักน้ำใส่ภาชนะ น้ำสี (เคมี) ที่ต้องการลงละลาย คนให้สีแตกเป็นเนื้อเดียวกัน นำไหมที่แช่น้ำบิดน้ำออกพอหมาด ลงแช่ในน้ำสี ชุบไหมให้ติดสีดีแล้วนำขึ้นต้มไฟ 90 – 95 องศาเซลเซียส ประมาณ 10 – 20 นาที นำไหมไปล้างน้ำสะอาด (เพื่อไม่ให้เกิดการตกสี) แล้วนำเส้นไหม บิดน้ำสีออก พอหมาดเสร็จแล้วนำไปผึ่งที่ร่มให้แห้ง

4. นำไหมมัดหมี่ที่แกะเชือกฟางออกแล้วไปตีเกรียว แล้วกรอเส้นไหมใส่หลอดด้าย

5. หากย้อมด้วยสีธรรมชาติขั้นตอนคล้ายกันกับการย้อมสีเคมี แต่การย้อมสีธรรมชาติ จะต้องมีการเตรียมสีเอง โดยการนำเปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ หรือรากไม้ มาทุบหรือบดให้ละเอียดแล้วแต่ความหยาบของวัสดุ แล้วนำไปต้ม เคี่ยว ให้ได้ที่แล้วจึงนำผ้าไหมลงไปย้อม ซึ่งการย้อมด้วยสีธรรมชาติจะใช้เวลาต้มมากกว่าการย้อมสีเคมี

8. การกรอ เมื่อย้อมเสร็จแล้ว ตัดเชือกที่มีดออก นำเส้นไหมมากรอ ใส่หลอด โดยต้องระมัดระวังเรียงลำดับให้ถูก มิฉะนั้นผืนผ้าที่ออกมาจะมีตำหนิในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ลายเขย่งสูงบ้าง ต่ำบ้าง มีรอยต่อลายเห็นชัดบ้าง หรือบางทีกลายเป็นลายอื่นที่ไม่ได้ตั้งใจเลยก็มี จัดเชือกที่มีดออก นำเส้นไหมมารอใส่หลอด โดยต้องระมัดระวังเรียงลำดับ ให้ถูก มิฉะนั้นผืนผ้าที่ออกมาจะมีตำหนิในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ลายเขย่งสูงบ้าง ต่ำบ้าง มีรอยต่อลายเห็นชัดบ้าง หรือบางทีกลายเป็นลายอื่นที่ไม่ได้ตั้งใจเลยก็มี

9. **เส้นไหมยืน** ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นเส้นไหมพุ่ง สำหรับเส้นไหมยืนซึ่งจะเป็นความยาวของผืนผ้านั้น เมื่อพอกไหมแล้วนำไปย้อมได้เลย สุดแต่จะต้องการสีอะไร แล้วนำมากรอเข้าหลอด หวี และเข้าพิมนำขึ้นที่ทอผ้า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หูก”

10. **การทอ** เมื่อมัด ย้อม และกรอเส้นพุ่งในหลอดและเข้ากระสวย รวมทั้งมีเส้นยืนบนที่หรือหูกแล้ว ต่อไปจะเป็นการทอ การทอจัดลำดับได้ 4 ขั้นตอน คือ

1. นำเส้นยืนที่ต่อเข้ากับพิมเสร็จเรียบร้อยแล้วไปประกอบใส่ที่ทอผ้า ผูกมัดไว้ให้เส้นไหมตั้งจัดเส้นไหมให้เป็นระเบียบ

2. นำเส้นพุ่งที่กรอใส่หลอดเรียบร้อยแล้ว ใส่ในอุปกรณ์สอดเส้นพุ่งที่เรียกว่ากระสวย แล้วร้อยด้ายจากกระสวยพุ่งออกไป

3. ใช้เท้าเหยียบเชือกข้างล่างที่มีอยู่ 2 เส้น (ซึ่งต้องเหยียบที่ละเส้น สลับซ้าย ขวา ในการสอดกระสวยแต่ละครั้ง) เพื่อให้พิมแยกเส้นยืนออกเป็นช่อง เมื่อด้ายยืนที่ถูกเหยียบข้างล่างอ้ากว้างออก สอดกระสวยที่มีเส้นพุ่งอยู่ผลักไปให้ทะลุออกอีกฝั่งหนึ่ง และยกเท้าออก อีกมือหนึ่งก็รับต้องตรวจดูลาย ดูริมขอบจะไม่ทำโดยเร่งรีบ ต้องให้เกิดความแน่ใจเสียก่อนจึงจะเปลี่ยนมือพุ่งกระสวยกลับ จัดเส้นไหมที่มีลายให้เข้าที่ เมื่อเส้นไหมเข้าที่เรียบร้อยแล้ว ใช้เท้าเหยียบเชือกพิม 2 เท้าพร้อมกัน พร้อมกับใช้มือทั้งสองจับพิมกระทบเข้าใส่เส้นไหมแรง ๆ ให้เข้าสนิทกัน และสม่ำเสมอ เพื่อให้เส้นไหมแน่น ทอไปเรื่อย ๆ จนได้ผ้าเป็นผืนตามต้องการ

4. เมื่อมัดย้อม และกรอเส้นพุ่งใส่หลอดและเข้ากระสวย รวมทั้งมีเส้นยืนบนที่หรือหูกแล้วใช้มือในการพุ่งกระสวยโดยตรง การทอผ้าไหมมัดหมี่นั้นต้องใช้ความละเอียดลออ และพิถีพิถันมาก เมื่อพุ่งกระสวยไปครั้งหนึ่ง ก็ต้องรู้ว่าตรงดอกลายที่มัดหมี่หรือไม่ ถ้าไม่ตรงก็ต้องจัดให้ตรง แล้วจึงทอต่อไปได้ ทำขั้นตอนที่ 2 - 4 ต่อไปเรื่อย ๆ จะได้ผ้าไหมตามลายและสีที่ต้องการ

จากการศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การผลิต ผ้าไหมมัดหมี่แต่ ละชิ้นนั้น มีกระบวนการในการผลิตและมีเทคนิคในการผลิต หลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การหาวัตถุดิบคือการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การสาวไหมต้องใช้เทคนิคในการสาวให้มีเส้น สม่ำเสมอ กันเพื่อความสวยงามของผ้าการย้อมสีและการมัดหมี่เพื่อให้ได้ลวดลายผ้า กว่าจะได้ผ้าไหมมัดหมี่แต่ละผืนต้องใช้เวลาาน ทุกขั้นตอนต้องได้รับการเรียนรู้มาเป็นอย่างดีจึงจะเกิดทักษะและความชำนาญ ไม่ว่าจะเป็นการทอเรียงตามลำดับก่อนหลัง เพื่อให้เกิดลวดลายสวยงามถูกต้องตามความต้องการ ของช่างผู้ทอ จึงจะทำให้ผ้ามัดหมี่ออกมาสวยงาม ทำให้เห็นถึงความอุตสาหะและความเพียรของช่างทอที่ต้องใช้เวลาในกระบวนการผลิตที่แฝงไว้ด้วยความอดทน จินตนาการ และความประณีตในการวิจิตรบรรจงสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่างดงาม จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ เกิดขึ้นบนผืนผ้า บ่งบอกความเป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและความผูกพันในความเป็น ไทยที่ได้รับการถ่ายทอด สืบสมจากบรรพชนรุ่นหนึ่งสู่อีก รุ่นหนึ่ง สมควรเป็นอย่างยิ่งที่ต้องช่วยกันอนุรักษ์การทอผ้ามัดหมี่ ที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทยให้คงอยู่กับชาติไทยสืบไป

5. ข้อมูลเกี่ยวกับลวดลาย

5.1 ความหมายของการออกแบบลวดลาย

ความหมายของการออกแบบลวดลาย มีนักการศึกษาและนักออกแบบ ให้ความหมายไว้ ดังนี้

อารี สุทธิพันธ์ (2528: 114) การออกแบบ (Design) หมายถึง การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพื่อประโยชน์และความงามด้วยการนำส่วนประกอบของการออกแบบมาใช้ หรือการปรับปรุงของเดิมที่มีอยู่แล้ว ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

วิรุณ ตั้งเจริญ (2526: 20) การออกแบบ คือ การวางแผนสร้างสรรค์รูปแบบ โดยวางแผนจัดส่วนประกอบของการออกแบบ ให้สัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอย วัสดุ และการผลิตสิ่งของที่ต้องการออกแบบนั้น โดยมีความงามควบคู่ไปด้วย

มานิช กงกะนันท์ (2549: 44) การออกแบบ คือ กระบวนการสร้างสรรค์ประเภทหนึ่งของมนุษย์ โดยมีทัศนธาตุและลักษณะของทัศนธาตุเป็นองค์ประกอบ ใช้ทฤษฎีต่าง ๆ เป็นแนวทาง และใช้วัสดุนานาชนิดเป็นวัตถุดิบในการสร้างสรรค์ โดยที่นักออกแบบจะต้องมีขั้นตอนในการปฏิบัติงานตลอดจนกระบวนการสร้างสรรค์

ไมเยอร์ (สมศิริ อรุณทัย. 2549: 5; อ้างอิงจาก ไมเยอร์. 2540: 248) การออกแบบเป็นการเลือกสรรส่วนประกอบต่าง ๆ ทางด้านศิลปะ จัดเป็นรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น เป็นการแสดงออกด้านแนวคิดของศิลปิน ในการจัดองค์ประกอบศิลป์ เช่น จัดทิศทาง ขนาด รูปร่างของเส้น มุม รูปทรงต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการจัดวางในบริเวณว่าง ความสมดุลทั้งสองแบบสองด้านเท่า ๆ กัน และสองด้านต่างดุลยภาพกัน รวมทั้งการจัดจังหวะลีลาและพลังเคลื่อนไหว ส่วนประกอบที่มีได้จัดอยู่ในส่วนประกอบของการออกแบบ ได้แก่ สี พื้นผิว หรือเนื้อหาเรื่องราว สิ่งเหล่านี้เป็นตัวสื่อที่ศิลปินนำไปใช้ทำการออกแบบงาน

นวลน้อย บุญวงศ์ (สมศิริ อรุณทัย. 2549; อ้างอิงจาก นวลน้อย บุญวงศ์. 2539: 20) ให้ความหมายของการออกแบบลวดลายว่า เป็นการออกแบบสองมิติ (Two dimensional design) ที่ให้ความสำคัญเฉพาะกับลวดลายและสีบนพื้นผิวซึ่งรับรู้ได้ด้วยประสาทตา เป็นงานที่เน้นความงามจากการมองเห็น และการสื่อความหมายเนื้อหา ตามการรับรู้จากภาพนั้น งานออกแบบประเภทนี้ แม้จะมีการสื่อสารได้จำกัดเฉพาะลวดลายพื้นผิว แต่ในขณะเดียวกันลวดลายก็ต้องทำหน้าที่แก้ปัญหาให้ได้ครบถ้วนตามจุดมุ่งหมายของการออกแบบเช่น ลวดลายบนผืนผ้า ลวดลายในงานออกแบบกราฟิก ลวดลายบนพื้นผิว ผลิตภัณฑ์สิ่งของเครื่องใช้ และบรรจุภัณฑ์ เป็นต้น

สมศิริ อรุโณทัย (2549: 5) การออกแบบลวดลาย หมายถึง การเลือกสรรส่วนประกอบทางศิลปะ มาจัดเป็นลวดลายแบบธรรมชาติ หรือแบบประดิษฐ์ โดยคำนึงถึงหลักการออกแบบ เพื่อนำไปใช้ประดับตกแต่งงานต่าง ๆ ด้วยวิธีทางจิตรกรรม ประติมากรรม หรือวิธีอื่น ๆ

ลวดลายที่ใช้ในการออกแบบนั้นมีหลายลักษณะโดยมีนักออกแบบได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ชะลูด นิมิเสมอ (2534: 278) ลวดลาย อาจหมายถึง ลายต่าง ๆ ที่เขียนหรือแกะสลัก “ลาย” หรือ “ลวดลาย” เป็นรูปที่สร้างขึ้นเพื่อตกแต่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สวยงามส่วนมากจะเป็นรูปซ้ำ ๆ ของแม่ลาย ในจังหวัดและลีลาต่าง ๆ เช่น ลายเครือเถา ลายกระหนก ลายกุดั่น ฯลฯ

อัจฉราพร ไสตะสูต (2524: 307) กล่าวว่าลวดลาย เป็นแบบอย่างที่ปรากฏบนผ้า อาจเป็นเส้น รูปต่าง ๆ หรือทำให้เกิดผิวสัมผัสต่าง ๆ กัน

ราชบัณฑิตยสถาน (2539: 720, 729) ลวดลาย หมายถึง ลายต่าง ๆ ที่เขียนหรือแกะสลักส่วนลาย หมายถึง รูปแบบทางทัศนศิลป์ ประกอบขึ้นด้วยเส้นเป็นสำคัญ ลักษณะเป็นแบบซ้ำ ๆ เป็นหมู่ หรือต่อเนื่องกันไปมีทั้งลายธรรมชาติ และลายแบบประดิษฐ์ ใช้เขียน บันทึบ หรือ แกะสลัก เป็นต้น เพื่อตกแต่งให้สวยงาม เช่น ลายกระหนก ลายเทพพนม ลายก้านขด ซึ่งมีวิธีการประดิษฐ์ด้วยวัสดุต่าง ๆ ให้เป็นลวดลาย เช่น ลายกำมะลอ ลายปิดทองรดน้ำ ลายแทงหยวก ลายทอผ้า เป็นต้น

ประเสริฐ ศรีรัตน์ (2538: 24) ลวดลาย หมายถึง แบบหรือรูปที่ถูกรังสรรค์ และปรุงแต่งขึ้นด้วยส่วนประกอบ อันได้แก่ ตัวลาย ขนาดสัดส่วน ช่วงจังหวะ บริเวณว่าง ทิศทาง และตัวเสริมประกอบอื่น ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ประกอบตกแต่งโครงสร้าง สิ่งต่าง ๆ ให้มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

เอมอร วิศุภกาญจน์ (2542: 2) การออกแบบลวดลาย หมายถึง การรู้จักคิด วางแผนในการสร้างสรรค์สิ่ง ที่มีอยู่แล้วนำมาปรับปรุง ดัดแปลง หรือสร้างใหม่โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ทำให้เกิดความงาม เพื่อการประดิษฐ์ตกแต่งให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย

อ้อยทิพย์ พลศรี (2542: 2) การออกแบบลวดลาย หมายถึง การจัดระบบความคิดผ่านกระบวนการสร้างสรรค์เป็นลวดลายต่าง ๆ โดยอาศัยองค์ประกอบของการออกแบบประยุกต์ให้เข้ากับวัสดุ เทคนิค วิธีการ และรูปแบบของงานที่จะออกแบบอย่างมีชั้นเชิง

วิณา มิ่งขวัญ (2545: 5) การออกแบบลวดลาย หมายถึง กระบวนการสร้างผลงานที่เกี่ยวข้องกับการเลือกใช้วัสดุและการจัดองค์ประกอบของการออกแบบเพื่อสร้างสรรค์รูปแบบของลายให้มีรูปแบบและจังหวะช่องไฟที่มีส่วนซ้ำ ๆ กัน เป็นช่วง ๆ ต่อเนื่องกัน เพื่อประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าทางความงาม

พินาลิน สาริยา (2549: 4-5) การออกแบบลวดลาย หมายถึง การนำองค์ประกอบซึ่งความแปลกใหม่ ด้วยจุด เส้น รูปร่าง รูปทรง และสี เพื่อประโยชน์ใช้สอย และความงามตามวัตถุประสงค์ของการสร้างผลงานประเภทนั้น ๆ

จากการศึกษาความหมายของ การออกแบบ ลวดลาย การออกแบบลวดลายหมายถึง กระบวนการสร้างสรรค์ลวดลาย โดยวิธีการดัดแปลง ปรับปรุง ออกแบบประยุกต์โดยใช้ รูปแบบทางธรรมชาติ หรือ แบบประดิษฐ์ โดยคำนึงถึงการจัดส่วนประกอบของการ ออกแบบ เพื่อให้ ลวดลายเหล่านั้น เกิด ความสวยงาม เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย ในการทอผ้ามัดหมี่แต่ละผืนจะ ใช้ กระบวนการสร้างสรรค์เป็นลวดลายต่าง ๆ ประกอบกับการใช้สีสันทัน จังหวะช่องไฟ ทำให้เกิดลวดลายสวยงาม นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดการแสดงออกของลวดลายที่ปรากฏบนพื้นผ้าที่เต็มไปด้วยสีสันทัน อารมณ์และความรู้สึกที่สามารถสัมผัสได้อย่างงดงาม

5.2 ลักษณะและรูปแบบของลวดลาย

ลักษณะและรูปแบบของลวดลายมีหลายรูปแบบ ซึ่งเกิดจากจินตนาการของช่างทอที่รังสรรค์และถ่ายทอดออกมาเลียนแบบธรรมชาติ เครื่องมือเครื่องใช้ และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยต่าง ๆ ซึ่ง สิทธิศักดิ์ ธีรศรีสวัสดิ์กุล (2529: 21-44) ได้กล่าวถึงลวดลาย และแบ่งลวดลาย ไว้ดังนี้

ลวดลาย แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. รูปแบบธรรมชาติ

สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ รูปทรงที่เป็นหลักต้นแบบในการออกแบบที่เน้น รูปทรงของธรรมชาติ ได้แก่

พืช

ต้นไม้ ใบไม้ ดอกไม้ กิ่งก้าน ฯลฯ

ต้นทรงสูง ทรงเตี้ย เป็นพุ่ม เป็นช่อ เป็นเถา ฯลฯ

ใบเหลี่ยม ใบกลม ใบยาว ใบแคบ

สัตว์

สัตว์ 2 เท้า และสัตว์ 4 เท้า

สัตว์ปีกทุกชนิด

สัตว์น้ำเช่น ปลา กุ้ง หอย ฯลฯ

แร่ธาตุ

หินต่าง ๆ ภูเขา

ดิน, น้ำ, กววด, ทราย, สสารประกอบ, จุลินทรีย์ต่าง ๆ

2. รูปแบบจากรูปทรงเรขาคณิต

รูปทรงเรขาคณิต ได้แก่ รูปทรงที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยเครื่องมือ มีสัดส่วนแน่นอน เช่น รูปสามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ห้าเหลี่ยม วงกลม ฯลฯ รูปทรงเหล่านี้เป็นได้ทั้งสองมิติและสาม มิติ รูปทรงเรขาคณิตเกิดจาก จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง เป็นส่วนประกอบของการออกแบบ สามารถนำไปสร้างตามความคิด

3. รูปแบบจากลวดลายทางประวัติศาสตร์

รูปแบบลวดลายประดับในสมัยต่าง ๆ เช่นลายปูนปั้น ลายสลักหิน ลายดินเผา ลายสลักไม้ ลายสลักนูนบนโลหะ ลายประดับมุก ฯลฯ เป็นลวดลายต่าง ๆ ประยุกต์ให้เหมาะสมกับกาลสมัย โดยรักษา รูปแบบหรือเอกลักษณ์เพื่อแสดงความงามศิลปะท้องถิ่น หรือศิลปะประจำชาติให้ก้าวหน้าสืบไป ลวดลายทางประวัติศาสตร์ที่จะศึกษาได้ มีลายสมัยทวารวดี สมัยลพบุรี สมัยสุโขทัย สมัยเชียงแสน สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์

อัจฉราพร ไศละสูต (2524: 32) กล่าวถึงรูปแบบของลวดลาย สามารถแบ่งออกเป็น 5 หมู่ ได้แก่

1. ลายดอกไม้ รวมถึงส่วนอื่น ๆ ของพืช เช่น ใบ ผล หรือราก
2. ลายสัตว์ ได้แก่ สัตว์ทุกประเภท เช่น นก ผีเสื้อ ปลา กระจ่าง สุนัข หรือแมว รวมทั้ง ภาพคน หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของสัตว์
3. ลายเรขาคณิต ได้แก่ ลายที่นำเอารูปทรงใน หลักวิชาเรขาคณิตทั้งหมด เช่นเส้น รูปทรงกลม สามเหลี่ยม หรือสี่เหลี่ยมมาจัดรวมกันให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ
4. ลายสมัยใหม่ เป็นลวดลายที่มีรูปลักษณะคล้ายลายเรขาคณิตมาก แต่มิได้เป็นทรงเรขาคณิต
5. ลายภาพของจริง เป็นภาพวิิว เครื่องจักร หรือ อาคาร ฯลฯ

สมศิริ อรุณทัย (2549: 6) ได้กล่าวถึงการออกแบบลวดลายว่าอย่าลืมต้องอาศัยแหล่งที่มา ในการนำมาคิดสร้างสรรค์ที่มาของลวดลายที่สำคัญ คือ ธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบด้วย เส้น รูปร่าง รูปทรง ขนาด สัดส่วน พื้นผิว สี สัน ช่วงจังหวะ บริเวณว่าง อันเป็นที่มาของ ลวดลายแหล่งที่มาอีกแหล่งหนึ่งคือ สิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น โดยแบ่งที่มาของลวดลายว่ามี ที่มาจากธรรมชาติ ได้แก่ ต้นไม้ คน สุนัข ปลา นก ภูเขา ทะเล ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ และที่มาจากสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์สร้างสรรค์ ได้แก่ อาคารบ้านเรือน ศาสนสถาน ภาพยนตร์ เครื่องใช้สอย เครื่องนุ่งห่ม เครื่องมือประกอบอาชีพ พาหนะ และเครื่องดนตรี เป็นต้น

ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2538: 9-15) ได้แบ่งรูปแบบของลวดลาย ดังนี้

1. รูปแบบจากเรขาคณิต
2. รูปแบบเลียนแบบธรรมชาติ

3. รูปแบบดัดแปลงธรรมชาติ
4. รูปแบบจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้าง
5. รูปแบบจากการจินตนาการและการสร้างสรรค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2544: 31-35) ได้สรุปลวดลายของผ้าทอไทยสามารถสรุปได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกัน คือ

1. กลุ่มเรขาคณิต เช่นลายสี่เหลี่ยม ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลายสามเหลี่ยม และ ลายเส้นตรง เป็นต้น

2. กลุ่มลายธรรมชาติ สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มลายสัตว์ ได้แก่ ลายช้าง ลายม้า ลายนาค ลายหงส์ ลายนกยูง ลายรังผึ้ง หรือ ลายเกล็ดเต่า

กลุ่มลายพันธุ์ไม้ ได้แก่ ลายต้นสน ลายดอกมะลิ ลายดอกพิกุล ลายดอกสร้อย ลายผักแว่น ลายดอกแก้ว เป็นต้น

กลุ่มลายสิ่งของเครื่องใช้ ได้แก่ ลายโคม ลายเชิงเทียน ลายปราสาท หรือลาย ธรรมชาติเป็นต้น

กลุ่มลายเบ็ดเตล็ด ได้แก่ ลายน้ำไหล ลายพระพุทธรูป ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือลาย แปลดขอ เป็นต้น

จุฑาทิพย์ ประมงคล (2548: 45-48) สรุปแนวทางการจัดแบ่งลักษณะลวดลาย สามารถ แบ่งได้ ดังนี้

แบ่งลักษณะตามเรื่องราวของผลงาน จัดเป็น 5 ประเภท คือ

1. ลวดลายโบราณ คือ ลวดลายที่มีมาแต่ดั้งเดิม เช่น ลวดลายประจำชาติ ลวดลาย ท้องถิ่น เป็นต้น

2. ลวดลายเหมือนจริง คือ ลวดลายที่แสดงถึงเรื่องราวต่าง ๆ มักใช้วิธีการเลียนแบบ ธรรมชาติในการสร้างสรรค์ลวดลาย

3. ลวดลายจินตนาการ คือ ลวดลายที่นำออกแบบอาศัยประสบการณ์การรับรู้สร้าง ลวดลายให้ดูแปลกตา และเกิดรูปแบบที่หลากหลาย

4. ลวดลายล้อเลียน คือ ลวดลายที่มักสร้างขึ้นให้ทันกับสมัยนิยม หรือเป็นเรื่องราวที่ คนสนใจในช่วงระยะเวลานั้น ซึ่งบางครั้งก็ออกแบบในรูปของการ์ตูน เป็นต้น

5. ลวดลายนามธรรม คือ ลวดลายที่แสดงออกในลักษณะความงามตามความพอใจ ของนักออกแบบโดยอาศัยองค์ประกอบต่าง ๆ มาเป็นสื่อแทนค่าความรู้สึกมากกว่า

แบ่งลักษณะตามรูปแบบที่ปรากฏในตัวผลงาน เป็นการแบ่งลักษณะของลวดลายโดยพิจารณาจากรูปแบบที่แตกต่างกัน จัดเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ลวดลายธรรมชาติ
2. ลวดลายเรขาคณิต
3. ลวดลายอิสระ

แบ่งลักษณะตามการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งการออกแบบประเภทนี้มักคำนึงถึงเทคนิควิธีการหรือประเภทของการออกแบบเป็นหลักในการจัดแบ่งลักษณะ จึงมีลักษณะที่หลากหลายมาก แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ลวดลายศิลปศึกษา เป็นลวดลายที่นำเอาเทคนิคต่าง ๆ ทางศิลปะมาสร้างสรรค์ให้เกิดลวดลาย เช่น เทคนิคการเป่าสี เทคนิคการพิมพ์ผิวนูน ผิวเรียบ เทคนิคการปะติด เป็นต้น
2. ลวดลายสัญลักษณ์ มักแสดงออกในลักษณะที่เรียบง่ายและสามารถสื่อความหมายได้ดี เช่น สัญลักษณ์ของบริษัทหรือหน่วยงานต่าง ๆ สัญลักษณ์ของสินค้า เป็นต้น
3. ลวดลายตัวอักษร นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในยุคปัจจุบัน
4. ลวดลายสมัย นิยม หมายถึง ลวดลายที่กำลังนิยมกันอยู่ในยุคปัจจุบันซึ่งมักจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ ลวดลายที่ปรากฏบนผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่มักเป็นลวดลายที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน หรือจดจำสืบต่อกันมา โดยการลอกเลียนแบบ หรือได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เป็นลวดลายที่เกิดจากการนำเค้าโครงร่างของรูปแบบจากธรรมชาติ ลายสัตว์ ลายเรขาคณิต ลายสมัยใหม่ ล้วนแล้วแต่เป็น กลุ่มลวดลายที่สามารถนำมาดัดแปลงทั้งลายโบราณและลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ได้หลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับ ช่างออกแบบ จะจินตนาการ คิด วางแผนในการ สร้างสรรค์รูปทรงของลวดลายให้มีความงดงาม ซึ่งในการทอผ้าไหมมัดหมี่ การประดิษฐ์สร้างสรรค์ รศให้ เกิดเป็นลวดลาย บนผืนผ้า นั้น ช่างออกแบบ จะออกแบบลวดลาย โดยใช้ขนาด รูปทรงต่าง ๆ สี การจัดจังหวะลีลา หรือ เนื้อหาเรื่องราว มาประกอบ เป็นรูปแบบการตกแต่งศิลปะบนผืนผ้าให้เกิดลวดลายผ้าทอที่สวยงาม ดังนั้นลวดลายจึงเกิดจากฝีมือและภูมิปัญญาของช่างออกแบบอย่างแท้จริง

จากแนวคิดด้านลักษณะและรูปแบบของลวดลาย ของนักวิชาการและนักออกแบบ ที่กล่าวไว้ข้างต้นประกอบกับแนวคิดของผู้ที่ได้ทำการศึกษาวิจัย ในการแบ่งกลุ่มลวดลายผ้านั้น สามารถแบ่งได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ลวดลายที่ได้มาจากธรรมชาติและสิ่งของเครื่องใช้ ได้แก่ ลวดลายพรรณไม้ ลวดลายดอกไม้ ลวดลายสัตว์ ลวดลายภาพของจริง ลวดลายภาพสิ่งของเครื่องใช้ ลวดลายทางประวัติศาสตร์

2. ลวดลายที่ได้มาจากรูปทรงเรขาคณิต

3. ลวดลายสมัยใหม่หรือลายประยุกต์ ซึ่งเป็นลวดลายที่ได้มาจากความรู้สึกและแนวความคิดทางจินตนาการ

จากการศึกษาลวดลายที่ได้นั้น สะท้อนให้เห็นศักยภาพทางความคิดของชาวบ้าน ที่ได้รับจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบวกกับการผสมผสานลาย โบราณ และลาย ประยุกต์ ทำให้เกิดลวดลายสวยงามและสีสันสวยงามได้อย่างลงตัว นอกจากนี้ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าแล้ว ยังแสดงออกถึงรูปแบบของความเชื่อที่แฝงไว้ที่มีมาช้านานในชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย

5.3 การจัดวางลวดลาย และการต่อลาย

วีณา มิ่งขวัญ (2545: 91-96) ได้อธิบายถึง การจัดวางลายเป็นการกำหนดเนื้อที่ที่จะนำลวดลายไปจัดวาง สามารถแบ่งเนื้อที่ออกเป็น 2 ระบบ คือ

1. ระบบเนื้อที่จำกัด หมายถึงการจัดเนื้อที่ที่จะบรรจุลาย สามารถแยกตามลักษณะได้ดังนี้

1.1 ลวดลายในขอบเขต ได้แก่การวางลวดลายให้อยู่ภายในขอบเขตจำกัด โดยมีเส้นล้อมรอบในลักษณะต่าง ๆ เช่น วงกลม สี่เหลี่ยม และสามเหลี่ยม เป็นต้น

1.2 ลวดลายริม หมายถึง ลายที่กำหนดเนื้อที่ให้อยู่บริเวณด้านนอกสุด

1.3 ลวดลายแถบ หมายถึง ลายที่มีลักษณะเป็นแนวยาว อาจ จนนานกันไปหลายแถบจนเต็มพื้นที่ก็ได้

2. ระบบเนื้อที่ไม่จำกัด หมายถึง การจัดวางลวดลายให้กระจายเต็มพื้นที่ หรือรวมกันเป็นหมวดหมู่ก็ได้ แยกเป็น 5 ลักษณะ คือ

2.1 ลวดลายที่มีลายหันไปในทิศทางเดียวกัน

2.2 ลวดลายที่สลับทิศทาง

2.3 ลวดลายที่ไม่มีทิศทาง

2.4 ลวดลายกลุ่ม

2.5 ลวดลายเต็มเฉพาะแห่ง

ศศิวรรณ ดำรงศิริ (2539: 14) ได้กล่าวถึงโครงสร้างของลวดลายผ้ามัดหมี่ที่เด่นมีอยู่ 3 กลุ่มใหญ่ คือ

1. ลวดลายที่เป็นแนวเฉียงกับผืนผ้า เรียกว่า “หมี่ร่าย”

2. ลวดลายที่มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ

3. ลวดลายขนาดเล็กที่มีความละเอียดมาก

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 27-67) ได้รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาผ้าโบราณหลายประเภทได้พบว่า

การวางลวดลายผ้าทอนั้นจะมีวิธีที่ต่างกันในแต่ละประเภท ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นเพราะกรรมวิธีการทอที่ต่างกัน ส่วนที่คล้ายคลึงกันคือ การที่มีลวดลายที่เป็นลายลำ คัญเป็นลายหลัก อาจวางเป็นลายเดี่ยว ลายกลุ่ม หรือ เป็นแถว แล้วแต่ประเภทของผ้าทอนั้น และมีลายเล็ก ๆ อื่นเป็นลายประกอบ ซึ่งลายประกอบนั้นอาจใช้เพียงลายเดี่ยว หรือหลายลายก็ได้แล้วแต่ผู้ทอจะเห็นสวยงาม โดยที่ผ้าทอผืนนั้นจะถูกเรียกชื่อรวมด้วยชื่อลายที่เป็นลายหลักเสมอ

ลวดลายบนผ้ามัดหมี่ ลวดลายมัดหมี่มีจำนวนมากมาย ผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่จะเป็นลายเต็มทั้งผืนโดยมีวิธีการวางลวดลายต่าง ๆ กัน การจัดวางลวดลายให้เต็มหน้าผ้านั้นคือการวางลายให้ซ้ำกันเป็นช่วง ๆ ไปจนครบตามขนาดที่ต้องการ โดยจัดวางได้หลายแบบ แนวนอน แนวตั้ง แนวเฉียง เป็นตาหมากรุก ชั้นบันได หรือ รูปสี่เหลี่ยมต่าง ๆ ก็ได้ ลวดลายและการจัดวางมีผลในการนำไปใช้มาก ผ้าลายเล็กจะสามารถนำไปตัดแปลงใช้ได้หลายโอกาสมากกว่า ในขณะที่ลวดลายใหญ่จะดูสง่างามและโดดเด่น การจัดวางลวดลายจะแตกต่างกันหลายรูปแบบดังนี้

ลวดลายเล็ก ๆ ลายเดี่ยววางซ้ำ ๆ กันเป็นลายต่อเนื่องเต็มผืนผ้าเรียกว่า “หมี่หวาน” หรือ “หมี่รอด” หรือบางพื้นที่เรียกว่า “หมี่ไลด” หากเป็นลายที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ก็จะมีวางในลักษณะเป็นลายเดี่ยวห่างกันอย่างเป็นระเบียบ ถ้าเป็นลายขนาดเล็กก็นิยมวางลายเป็นกลุ่ม ม หรืออาจวางเป็นลายเดี่ยวกระจายทั่วไปเต็มผืนผ้าก็ได้

การวางลายเป็นแนวเฉียงกับผืนผ้าจะเป็นที่นิยมมากที่สุด บางลายก็อาจมีเส้นโยงต่อเนื่องกันเป็นตารางแบ่งแยกให้เห็นชัดเจนบางลายก็ไม่มีเส้น บางครั้งการวางลายก็อาจใช้ลายเดี่ยววางต่อเนื่องกันเป็นแนวเฉียงกับผืนผ้าเรียกว่า “หมี่ร่าย” ทั้งนี้แล้วแต่จินตนาการของผู้ทอ

การจัดวางลวดลายเป็นแถบมีเส้นแบ่งลวดลายเป็นเส้นกันตามขวางทั้งผืน เรียกว่า “หมี่ข้อ” หรือ “หมี่คั่น” ระหว่างเส้นคั่นนี้ จะมีลวดลายเล็ก ๆ เช่นลายปักจับ ลายนาค หรือลายดอกแก้ว เช่น “หมี่คั่นดอกแก้ว” คือมีลายดอกแก้วอยู่ระหว่างเส้นคั่นนั้น

การวางลวดลายให้ต่อเนื่องกันโดยเชื่อมโยงด้วยเส้นเว้นระยะห่างกันพองามมีลักษณะคล้ายเถาไม้เลื้อย เรียกว่า “หมี่เครือ” บางพื้นที่เรียกลายที่มีเส้นตัดกันเป็นกรอบรอบตัวลายลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เหมือนตาข่ายทั้งผืนนั้นเรียกว่า “ลายเครือ” จัดวางลวดลายให้ต่อเนื่องกันโดยเว้นเส้นระยะห่างกันพองามเรียกว่า “หมี่เครือ”

ลวดลายที่มาจากรูปทรงเรขาคณิต ลายเรขาคณิต คือ กลุ่มลายที่พัฒนามาจากลายพื้นฐานเป็นการจัดวางองค์ประกอบของลายพื้นฐานต่อกันให้เป็นรูปเหลี่ยม เช่น รูปสามเหลี่ยมต่าง ๆ อาจทอเป็นลายทึบหรือลายโปร่งตามแต่จะเห็นว่าสวยงาม เมื่อมีความต้องการที่จะทอรูปวงกลมหรือส่วนของวงกลมเพื่อทำเป็นลายรูปสัตว์ หรือดอกไม้ซึ่งทำได้ยากกว่ารูปเหลี่ยม จึงเกิดลายพื้นฐานอีกประเภทหนึ่งคือ “ลายเส้นโค้ง” สรุปได้ว่า ลายที่มีพื้นฐานเป็นรูปสามเหลี่ยมจะถูกเรียกเป็นแม่ลายว่า “ลายกาบ” ลายที่ทอเป็นสี่เหลี่ยมเรียกแม่ลายว่า “ลายหน่วย” ส่วนลายที่พยายามทำให้เป็นลายวงกลมนั้นเกิดเป็นลายโค้ง เรียกว่า “ลายขอ” ลวดลายประเภทนี้เห็นได้ชัดว่าเกิดจากการประกอบลายเส้นหรือรูปเรขาคณิตเข้าด้วยกันอย่างง่าย ๆ เกิดเป็นลวดลายต่าง ๆ ที่สวยงาม เช่น ลายประแจไข ลายพันเลื้อย ลายพันปลา ลายลูกแก้ว

ลายเส้นเชิงจีน ผ้าชิ้นมัดหมี่ส่วนใหญ่จะมีลายที่เชิงต่างไปจากลายบนตัวชิ้น โดยเฉพาะ ลวดลายเล็ก ๆ ที่ทอกระจายทั่วตัว เช่น ลายหมี่หวาน หรือหมี่ร้าย ผู้ทอมักนิยมทำลวดลายส่วนของเชิงขึ้นให้ต่างไป เพื่อให้เป็นส่วนของตีนชิ้นและทำให้ผ้าชิ้นผืนนั้นงดงามขึ้นด้วย ลวดลายที่ปรากฏบนเชิงชิ้นส่วนใหญ่มักจะเป็นลายที่เกี่ยวข้องกับลายหลักบนตัวชิ้นแต่ตัดมาเป็นเพียงบางส่วนนำมาแต่งให้เหมาะสมที่จะเป็นส่วนปลายของตีนชิ้น ที่พบโดยมากจะเป็นลักษณะคล้ายเกลียวคลื่นหรือลายฟันเลื่อยหรือฟันปลา ในรูปแบบที่แตกต่างกัน

ลายสัตว์ เป็นลวดลายที่เกิดจากการนำเค้าโครงร่างของสัตว์เป็นต้นแบบ ทั้งสัตว์เลี้ยงที่อยู่รอบ ๆ ตัว หรือลายสัตว์ใหญ่ เช่น ลาย ช้าง ลายม้า ลายนก ลายหงส์ ลายเต่า ลายปลา ลายผีเสื้อ ลวดลายในยุคใหม่จะมีสัตว์น้ำที่ไม่เคยใช้เป็นลวดลายผ้าทอกันมาก่อน เช่น ลายปลาหมึก หรือลายม้าน้ำ เป็นต้น ลวดลายประเภทลายขอเชิงเทียน ลายงูเชิงเทียน และลายหนอน เป็นกลุ่มลวดลายที่สามารถนำมาดัดแปลงได้หลายรูปแบบสุดแล้วแต่ช่างมัดหมี่จะให้ลายผายออก หรือสอดเข้าขึ้นอยู่กับการสร้างสรรค์และการวางรูปทรงของลวดลาย

ลายสัตว์ที่พบมีทั้งลายโบราณและลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ กลุ่มลายโบราณมักเป็นสัตว์ในความเชื่อและนิทานพื้นบ้านตำนานโบราณ ที่พบมากที่สุดคือลายนาค หรือพญานาคในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ลายนาคน้อย ลายนาคคู่ ลายนาคปรก ลายนาคควง ลายนาคสองหัว เมื่อนำเอาลายนาคไปประกอบรวมกับลายอะไรก็เรียกชื่อลายตามรูปนั้น เช่น ลายนาคปราสาท หรือนาคเชิงเทียน ที่นิยมกันมากคือ การนำเอาลายนาคไปประกอบกับต้นสน เรียกว่า ลายนาคต้นสน หรือลายนาคสน เป็นต้น นอกจากลายนาคต้นสนแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าทุกลักษณะของนาคได้ถูกนำมาเป็น ต้นแบบของลายผ้ามัดหมี่ได้อย่างงดงามทั้งสิ้น

ลายพรรณไม้ ลวดลายพรรณไม้นอกจากลายโบราณมีการทอสืบทอดกันมานาน มีทั้งลายต้นไม้ ดอกไม้ ใบไม้ หรือแม้แต่ผลไม้ที่พบเห็นได้ทั่วไปในท้องถิ่น เช่น ดอกแก้ว ใบไม้ ดอกมะลิ มะลิเลื้อย ดอกหมาก กาบบัว สร้อยพราว กระจับ ผักแว่น ดอกพิกุล และมะเขือ มะเฟือง เป็นต้น ลวดลายพรรณไม้อีกกลุ่มหนึ่งที่ทอกันแต่โบราณ แต่ลวดลายได้พัฒนารูปแบบไป ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ทำให้เกิดเป็นลายใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ลายต้นสนในรูปแบบต่าง ๆ และลายพรรณไม้อื่น ๆ อีกหลายชนิด เช่น ลายใบโพธิ์ ลายบัวสวรรค์ ลายสับประรด ในภาคอีสานเรียกลายหมากนัด ซึ่งแปลว่าสับประรดเช่นเดียวกัน ลายดอกทานตะวัน ลายดอกมะเขือ เป็นต้น

ลายเบ็ดเตล็ด ลายเบ็ดเตล็ดส่วนหนึ่งเป็นลายที่ทอกันมาแต่โบราณ เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่อยู่ในบริเวณใต้ถุนบ้าน หรืออุปกรณ์ทอผ้า เช่น ลายขอต่าง ๆ ลายขาเป็ย ลายกระเบื้องต่ำ บ้างก็ เป็นลายที่ได้จากสิ่งของที่ใช้และเห็นอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต เช่น ลายขันหมากเบ็ง (บายศรี) ลายประแจเงิน ลายฆ้องวง ลายลูกตุ้ม เป็นลายเขมรโบราณ รวมไปถึงสิ่งของอันเป็นมงคล เช่น ลายเทียน ลายช่อฟ้า และลายฉัตร เป็นต้น ซึ่งลายฉัตรหรือลายธาดูเป็นลายเก่าในผ้าพื้นเมืองเป็นลายที่สง่างามมากของบ้านนาโพธิ์ อำเภอ นาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ลายจากสิ่งแวดล้อม ช่างทอผ้าเปรียบเสมือนศิลปินแห่งพื้นบ้าน ที่มองธรรมชาติรอบตัวทุกสิ่งทุกอย่างงดงาม สามารถนำมาเป็นต้นแบบลวดลายบนผืนผ้าให้งดงามได้อย่างน่าประหลาด เช่น ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายเขี้ยวเขี้ยวควาย ลายแมงมุมชักใย เป็นต้น

5.3.1 การต่อลวดลาย

การจัดวาง ลวดลาย ให้สามารถต่อลวดลายในลักษณะต่าง ๆ จึงมีหลักในการออกแบบ การต่อลวดลาย ดังที่ดุชะฎี สุนทรราชขุน (2531: 97-105) กล่าวถึงการจัดวางลวดลาย ไว้ดังนี้

การต่อลาย หมายถึง การจัดวางลายให้สอดคล้องกับพื้นที่ว่าง การต่อลายจะมีความสัมพันธ์กับการนำไปใช้ และกล่าวถึงหลัก ในการต่อลายมี 2 ลักษณะ คือ การต่อลายตามแนวต่าง ๆ และการต่อลายโดยอาศัยรูปทรงเรขาคณิต

การต่อลายตามแนวต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวนอน คือ การนำแม่ลายมาเรียงต่อกันตามแนวนอน และเรียงซ้ำกันในแถวต่อ ๆ ไปให้ขนานกับแถวแรก

การต่อลายโดยอาศัยรูปทรงเรขาคณิต ดังนี้

1. การต่อลวดลายในลักษณะสี่เหลี่ยม เป็น การต่อ ลวดลายจากแนวลายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสนำมาเรียงต่อกันทางแนวนอนและแนวตั้งอย่างเห็นได้ชัดเจน
2. การต่อลวดลายในลักษณะการเรียงอิฐแนวนอนหรือแนวตั้ง เป็นการต่อลวดลายในลักษณะแบบการเรียงอิฐ มีหลักเกี่ยวเนื่องจากการต่อลายรูปสี่เหลี่ยมเป็นการเรียงสลับกันระหว่างแถวที่ 1 กับแถวที่ 2
3. การต่อลายในลักษณะเหลี่ยมเพชรหรือสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน เกิดจากการสร้างสี่เหลี่ยมจัตุรัสเรียงกันในลักษณะเฉียงตามแนวเส้นทแยงมุม ลวดลายจะบรรจุลงในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
4. การต่อลวดลายในลักษณะสามเหลี่ยม เกิดจากการแบ่งสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน คือ ลากเส้นทแยงมุมของสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลวดลายจะบรรจุในรูปสามเหลี่ยมเรียงต่อกันได้เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม แม่กระทั่งวงกลม
5. การต่อลวดลายในลักษณะตาข่าย การต่อลวดตาข่ายที่มีลักษณะรีป้องกันตรงกลางคล้ายคลื่น เป็นลักษณะการต่อเชื่อมจากสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แต่ดัดแปลงด้านข้างให้โค้งเมื่อเชื่อมต่อลายจะเป็นรูปตาข่าย
6. การต่อลวดลายในลักษณะหกเหลี่ยม ลวดลายจะบรรจุภายในรูปหกเหลี่ยมระยะห่างเท่ากัน เชื่อมต่อลายระหว่างจุดเรียงเป็นแถวคล้ายรังผึ้ง
7. การต่อลวดลายในลักษณะรูปพัด มีลักษณะเป็นส่วนของวงกลมด้านบนโค้งด้านล่างปลายแหลม หรือเกิดจากส่วนของวงกลมซ้อนกัน และส่วนที่ได้จากเส้นรอบวงมาติดกันเหมือนพัดที่คลี่ออก ลวดลายจะบรรจุลงในรูปพัดอาจต่างกันหรือซ้ำกันในแนวนอนหรือแนวตั้ง
8. การต่อลายในลักษณะวงกลม โดยการวางลายภายในรูปวงกลมนำมาเรียงต่อกันเป็นแนวนอนหรือแนวตั้ง หรือเรียงลวดลายบรรจุภายในวงกลมวงเดียว

จากการศึกษาการจัดวางลาย และการต่อลาย นั้น นับเป็นความสัมพันธ์ระหว่างลายกับพื้นที่ว่าง และมีการนำลายไปใช้แบ่งการ ต่อลายตามแนวต่าง ๆ สามารถสร้างสรรค์รูปแบบ ลวดลายตามแนวต่าง ๆ ให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างมีระเบียบแบบแผน ก่อให้เกิดลวดลายที่มีความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นลวดลายดอกไม้ ลวดลายสัตว์ ลวดลายเรขาคณิต ลวดลายสมัยใหม่ที่สวยงาม ดังนั้นการออกแบบลวดลายไม่ว่าจะเป็นลวดลายชนิดใดก็ตาม จำเป็นต้อง อาศัยองค์ประกอบกัน เป็นลวดลายให้ต่อเนื่องดูสวยงาม มีทิศทางเคลื่อนไหวของตัวลาย และส่วนประกอบอื่น ๆ ที่นำมาจัดประกอบเสริมให้เข้ากับลาย สามารถสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ทำให้การดัดแปลงสร้างลวดลาย ที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของรูปและพื้นที่ที่มีความกลมกลืน ทำให้ลวดลายมีความสวยงามกลมกลืน กับผลงานที่ช่างทอออกแบบได้เป็นอย่างดี

5.4 ลวดลายผ้า

ลักษณะของผ้า และการใช้ผ้าในโอกาสต่าง ๆ ของ กลุ่มชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีวัฒนธรรมคล้ายกันและแตกต่างกัน มีลักษณะลวดลายผ้าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่ง ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ, บรรณานิการ (ม.ป.ป: 117) ได้กล่าวไว้ว่า

ดินแดนที่ราบสูงอันกว้างใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “ภาคอีสาน” ของประเทศไทย ปรากฏร่องรอยหลักฐานแหล่งยุคก่อนประวัติศาสตร์ดึกดำบรรพ์ ไโดโนเสาร์ มนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ และยุคโลหะพบหลักฐานทางด้านโบราณคดีในแหล่งอารยธรรมโบราณ แบ่งลำดับยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสานได้เป็น 2 สมัย คือ สมัยสังคัมสัตว์ และสังคัมเกษตรกรรม เช่น ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำและเพิงผา เช่น ถ้ำเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ที่ผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี และพบอีกหลายแห่งใน เขตจังหวัดอุดรธานี เลย ฯลฯ หลักฐานงานหัตถกรรม เครื่องปั้นดินเผาหลายประเภท ลวดลายเขียนสีของศิลปวัตถุเครื่องปั้นดินเผาของ บ้านเชียง เครื่องมือเครื่องใช้สำริด ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นใยผ้าที่พบกับ เครื่องใช้สำริด เป็นหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่มในสมัยอารยธรรม บ้านเชียง เมื่อประมาณ 5,000 ปี มาแล้ว หลักฐานประวัติศาสตร์และตำนานพื้นบ้านของชุมชนลาว เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ ฯลฯ และเมืองต่าง ๆ ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และชุมชนบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและจังหวัดบรรมฝั่ง แม่น้ำชี แม่น้ำมูล ฯลฯ ลักษณะลวดลายผ้า เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น แต่บางกลุ่มก็มีการนำลวดลายผ้าอีกกลุ่มหนึ่งไปดัดแปลงได้อย่างกลมกลืน มีความสัมพันธ์ของกลุ่มชนภาคอีสาน ที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมแตกต่างกัน ตามเผ่าพันธุ์ การทำผ้านุ่งห่มซึ่งชาวอีสานเรียกว่า “ตำหูก” มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน มีการทอผ้าที่ทำมา จากฝ้ายและไหม โดยเฉพาะใช้ฝ้ายมัดหมี่สีครามในชีวิตประจำวัน ใช้ฝ้ายมัดหมี่เส้นพุ่งในโอกาสวันสำคัญ ลวดลายการทอผ้าแล้วแต่ความนิยมของกลุ่มชนทอผ้าจะใช้ทอแบบขิด แบบจก แบบมัดหมี่ หรือทั้งขิด ทั้งจกแบบแพรวาของชาวผู้ไทย ทางด้านอีสานเหนือเมืองหนองคายมีชื่อเสียงการทอผ้า ฝ้ายขิดและมัดหมี่สีคราม อุดรธานีมีกลุ่มคนทอผ้าขิดใหม่ ขอนแก่นผลิตมัดหมี่และไหม กาฬสินธุ์มีฝ้ายมือทอผ้าแบบจกและขิดใหม่เป็นผ้าแพรวา ประจำเผ่าพันธุ์ของชาวผู้ไทยหรือภูไทย นอกจากนี้ยังมีผ้าทอพื้นบ้านอุดรธานี เป็นผ้าขิดฝ้าย ขิดไหม หรือขิดสลั้มัดหมี่และสีพื้นๆที่เรียกว่า “สามกษัตริย์”

นอกจากนี้ ผ้าที่ใช้ในโอกาสพิเศษของชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไว้ใช้ใน ชีวิตประจำวันจะทำจากฝ้ายและไหม ถ้าเป็นผ้าที่ใช้ในโอกาสพิเศษซึ่งความจริงก็มีทั้งฝ้ายและไหม แต่ บุคคลทั่วไปรู้จักผ้าไหมมากกว่าสุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ (2548: 283-284) กล่าวถึงผ้าพิเศษที่เกี่ยวข้อง กับกลุ่มชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไว้ดังนี้

ผ้าเตรียมไหมและรับไหมที่ใช้ในพิธีแต่งงาน กับผ้าที่จะโยงใยไปถึงบรรพบุรุษผีปู่และผีย่าของตน ที่เรียกว่า ฝ้ายาว ผ้าที่ชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องทอเก็บไว้ใช้ เป็นผ้าพื้นสีน้ำ เงินเข้ม ลักษณะ เป็นผ้าหางกระรอก เตรียมไว้ใช้เมื่อคราวสิ้นชีวิตลง โดยจะใช้ผ้าคลุมโลงศพ รวมถึงอาจจะให้ลูกหลานใช้ นุ่งในเวลาอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาด้วย ส่วนผ้าไหมมักเป็นผ้าของสตรีผู้จะมาเป็น ศรีสะใภ้ โดยจะนำมามอบให้แก่ญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายชาย ประกอบด้วยผ้าขาวม้า และผ้าซิ่นที่มีลักษณะ พิเศษ โดยเฉพาะการทำ ซิ่นมัดหมี่จากไหม ความพิเศษอยู่ที่การให้ความพิถีพิถันกับตัว ซิ่นมาก จึงเกิด ลวดลายแบบต่าง ๆ แต่โดยภาพรวมก็เป็นรูปแบบของจิตวิญญาณชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือเอง สำหรับรูปแบบของผ้าที่เด่นคือมัดหมี่ นอกจากผ้ามัดหมี่แล้วยังพบฝ้ายกดอกโดยวิธีเพิ่มขาเหยียบและ เขาหน้าพิม ที่เรียกว่าฝ้ายกกับผ้าเก็บซิด ซึ่งบางครั้งอาจนำมาผสมผสานกันดังปรากฏอยู่กับลวดลายบน ผ้าซิ่น ที่เรียกว่า หมี่คั่น โดยให้แนวของลวดลายเป็นแนวทางตั้งไม่ขวางกับตัวซิ่น ผ้ามัดหมี่ที่มีลักษณะ ของลวดลายที่อาศัยรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด จะเรียกว่า หมี่วง ใช้เรียกเป็นพื้นเกือบทุกจังหวัดทางภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ คล้ายกับการเรียกว่า โคม ของลักษณะลายดังกล่าวที่เรียกกันในกลุ่มของชาวไทย ล้านนา

ลักษณะเด่นของผ้าซิ่นชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบเห็นทั่วไป คือ การต่อหัวซิ่น ตัวซิ่น และตีนซิ่น แต่เน้นความสำคัญที่ความงดงามที่ตัวซิ่นมากกว่าด้วยลวดลายหมี่แบบต่าง ๆ และ มักจะมัดจบลายให้เป็นส่วนตีนซิ่น ด้วยการมัดหมี่เป็นข้อเส้นเล็ก ๆ ขวางจนเกือบจะติดชายตีนผ้าวิน หลังจากนั้น จะต่อแถบของผ้าตีนซิ่นแถบเล็กคล้ายเข็มขัด ทอด้วยเทคนิคขิดหรือยกดอก ด้วยวิธีทอ เพิ่มเขาย่ำเหยียบติดเป็นตีนซิ่นอีกที (สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ. 2548: 283-284)

การทอผ้ามัดหมี่ของชาวบุรีรัมย์ใช้ลายเก่าแก่ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา และมีการพัฒนา ลายใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อความแปลกใหม่และสวยงาม เหมาะกับความต้องการของตลาด แต่ไม่ว่าจะพัฒนา ลายไปมากน้อยเพียงใด ลายดั้งเดิมยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญของลายประดิษฐ์ที่พัฒนาขึ้นอยู่ นั้นเอง คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ (2544: 215-218) และ บ้านนาโพธิ์ (2544: ออนไลน์) ได้รวบรวมที่มาของลายพบว่าต้นแบบ มาจากพืช ส่วนของต้นพืช สัตว์ และเครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือน ซึ่งบางอย่างสูญหายไปแล้ว เนื่องจากไม่มีการสืบทอด แต่ยังคงปรากฏต้นเค้าอยู่บน ลายมัดหมี่ ผ้ามัดหมี่ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. มัดหมี่ธรรมดา เดิมนิยมทอเป็นผ้าชิ้น เน้นการเพิ่มลวดลายที่ตีนชิ้นให้สวยงาม การมัดหมี่นิยมมัดเชิงทั้ง 2 ด้านเหมือนกัน เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยได้อย่างเต็มที่ การทอผ้าไหมที่บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จะมีการทอมัดหมี่ ลายพื้นเมืองดั้งเดิม และลายที่ประยุกต์ขึ้นใหม่

2. ผ้ามัดหมี่ตีนแดง หรือชาวบ้านเรียกว่า ชิ้นตีนแดง หรือหมี่รวด เป็นผ้าเอกลักษณ์ท้องถิ่นของชาวนาโพธิ์ พุทไธสง ซึ่งเป็นผ้ามัดหมี่ที่ทอหัวชิ้นและตีนชิ้น จะย้อมเป็นสีแดง ตรงกลางเป็นพื้นดำ มัดหมี่เส้นสีเหลือง แดง ขาว มีเขี้ยวบนบ้าง ไม่มีลวดลาย ส่วนลายตัวชิ้นนิยมใช้ลายพื้นเลื้อย และลายนาคร เป็นต้น ลายที่ทอส่วนใหญ่เป็นลายเก่าดั้งเดิม ผ้ามัดหมี่ตีนแดงถือเป็นผ้าที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น เพราะการทอลักษณะเช่นนี้ยังไม่พบในท้องถิ่นอื่น

3. มัดหมี่คั่นข้อ ชาวบ้านเรียก ชิ้นคั่น เป็นการทอมัดหมี่ลายเล็ก ๆ สลับกับไหมสี หรือไหมควบ นิยมทำลายนกน้อย กีบปักปัก ลายโคมต่าง ๆ นิยมใช้ในหมู่ผู้หญิงสูงอายุ นอกจากนี้ ผ้าที่ทอสำหรับใช้ในโอกาสพิเศษของบ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่นี้ทำผ้าไหมฝีมือดีมาก โดยเฉพาะตัวชิ้นมีลวดลายแบบเก่าที่ประณีต กับการทอชิ้นเป็นแถบสีแดงและมีการจกประกอบเล็กน้อย เรียกว่า ชิ้นตีนแดงจกดาว โดยทั่วไปผ้าชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะไม่ทอชิ้นชิ้นเหมือนกับแบบของชาวไทยเชื้อสายลาวบางกลุ่ม (สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ, 2548: 283-284)

อรไท ผลดี (ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ, บรรณาธิการ. ม.ป.ป.: 5; อ้างอิงจาก อรไท ผลดี) ได้จำแนกลวดลายผ้าไทย ได้ 48 ลวดลาย ดังต่อไปนี้

1. ลายดอกสร้อย ลายดอกสร้อยสา
2. ลายหมากจับ
3. ลายดอกจันทร์
4. ลายดอกแก้ว
5. ลายพรรณพุกษา
6. ลายดอกบัว
7. ลายตะเวน (ตะวัน) ลายพระอาทิตย์ (เรียกชื่อเดิม) หรือลายดอกแก้ว
8. ลายสร้อยฟ้า
9. ลายดอกพิกุล (ไทยจ้วง) หรือลายดอกแก้ว (ภาคอีสาน)
10. ลายดอกคาบ (ไทยจ้วง)
11. ลายขอ
12. ลายบัวเครือ
13. ลายนาคร ลายนาคไต่ราว หรือ ลายงู (เขี้ยว หรือ เขี้ยว)
14. ลายขวง (วงรอบสาย)
15. ลายโคม (ลายโคม 5 ลายโคม 7 ลายโคม 8)
16. ลายขาเบื้อย หรือลายกำมปู หรือแมงงอด (ลายแมงป่อง)

17. ลายบักโม (หมากโบ) ลายแดงโมผ้าซีก
 18. ลายหมากจับ (กระจับ) อยู่บนผ้าซิดอีसान
 19. ลายใบไม้ หรือ หมี่โฮล (สุรินทร์) หรือลายบายศรี
 20. ลายหมี่ดอกหญ้า หรือหมี่ฝน (หมี่ตา) หรือลายดอกหญ้า (ของอีสาน)
 21. ลายปล่องอ้อย บ้านหมี่ (ลพบุรี)
 22. ลายมะลิเลื้อย ลายดอกมะลิ ผ้าปูอาสนะ ผ้ายกลายดอกมะลิ
 23. ลายหวี
 24. ลายต้นดอกไม้ ลายต้นสน (ลายยอดของบายศรี)
 25. ลายพวงมาลัย (ได้รูปแบบลวดลายทับหลังซุ้มประตูปราสาท สมัยลพบุรี-ขอม)
 26. ลายตาราง (ลายตาสปประรด) มัดหมี่
 27. ลายรังผึ้ง
 28. ลายก้านขด
 29. ลายผ้ากูด
 30. ลายกรอบเชิง พัฒนามาจากดอกบัวสัตบุษ
 31. ลายบัวกนก
 32. ลายดอกไม้ร่วง
 33. ลายดอกโบเตศ ใบฝ้ายเทศ ดอกโบเตศก้านแย่ง
 34. ลายดอกพุดมตาล
 35. ลายก้านแย่ง
 36. ลายดอกสถาน หรือมะลิเขียวงู
 37. ลายดอกรั้ง (ต้นรั้ง)
 38. ลายดอกเบา
 39. ลายดอกขจร (ขิก) ลายดอกขิก (ดอกขจร)
- ลายผ้าอีสานใช้ในโอกาสวชนาค
40. ลายดอกมะลิวัลย์ หรือลายแมงกะปุม
 41. ลายหางสะเปาลอยน้ำ สะเปา เรือลอยน้ำ
 42. ลายนกคู่ – หงส์คู่ นกคู่กินน้ำร่วมต้น (เต้า = คนโต)
 43. ลายมัดหมี่บายศรี
 44. ลายคานน้อย ลายซิดอีसान ลายนอกคานน้อย
 45. ลายคานใหญ่ (ลายกาบหลวง) ใช้สำหรับให้ผู้ใหญ่ แต่งงาน
 46. ลายขอกูด ของอีสาน
 47. ลายดอกลำดวน (3 กลีบ)
 48. ลายตะเกาหลงเกาะ (จังหวัดสุรินทร์เรียกว่า “ทะเลสวน”)

ศิริ ฝาสุก (2545: 172-173) ได้รวบรวมข้อมูลลวดลายผ้ามัดหมี่ในประเทศไทยมีอยู่ประมาณ 700-800 ลาย ซึ่งลายเหล่านี้มีทั้งลายหลัก ลายผสมและลายประกอบ การ แยกตามแม่ลายหลักสามารถแบ่งออกได้เป็น ลายมัดหมี่ทรงเรขาคณิต ลายเหล่านี้กรรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้แบ่งลายหลักออกเป็น 7 ลายด้วยกัน คือ

1. ลายหมี่ข้อ แยกเป็น หมี่ข้อตรง หมี่ข้อหวาน
2. ลายหมี่ขอ
3. ลายหมี่โคม แยกเป็น หมี่โคมห้า หมี่โคมเจ็ด
4. ลายหมี่หมากจับ
5. ลายหมี่กึ่งน้อย แยกเป็น หมี่กึ่งน้อยห้า หมี่กึ่งน้อยเจ็ด
6. ลายหมี่ดอกแก้ว
7. ลายหมี่ใบไม้

ชื่อลวดลายบนตัวผ้าชิ้นที่เป็นลายมัดหมี่ของชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ลายหมากนัด ลายขาเป็ย ลายชอกกัญแจ ลายตุ้ม ลายบักจับ (หมากจับ) ลายดอกกระแจะ ลายข้าวหลามตัด ลายต่วย ลายบ้องไผ่ ลายแมงมุม ลายนาค ลายหมี่ข้อ ลายหมี่ล่าย ลายตัวด้วง ลายต้นสน ลายปราสาท ลายหมี่โคม และลายน้ำพอง เป็นต้น (สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ . 2548: 283-284) ลายมัดหมี่มีลวดลายมากมาย โดยเฉพาะลายแม่หลัก ได้แก่ ลายโคมห้า ลายโคมเจ็ด ลายบักจับ (หมากจับ) ลายขอ และลายนาค บางลวดลายก็เพิ่ งามาตั้งชื่อ เพราะมีแบบพลิกแพลงมากมาย ช่างทอผ้าทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีฝีมือชำนาญด้านมัดหมี่มาก ผ้ามัดหมี่ในกลุ่มชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับกลุ่มเชื้อสายชาวเขมร เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีลวดลายละเอียดอันเกิดจากการมัดจัดลำหมี่เล็ก ๆ ที่ละเอียด สามารถทำได้คล้ายกับรูปเขียน กล่าวคือมัดลวดลายเป็นรูปคน รูปสัตว์ รวมถึงการมัดลวดลายแบบลายไทยได้ (สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ. 2548: 288)

(คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2544: 194-96); (ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์. ม.ป.ป.: 4) ได้รวบรวมลายมัดหมี่พื้นเมืองของชาวบุรีรัมย์ ไว้ดังนี้

มีการใช้ลายเก่าแก่ดั้งเดิมที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาแต่โบราณ และมีการพัฒนาลายใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อความแปลกใหม่สวยงาม เหมาะสมตามความต้องการของตลาด แต่ไม่ว่าจะพัฒนาลายไปมากน้อยเพียงใด ลายเก่าดั้งเดิมก็ยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของลายประดิษฐ์หรือพัฒนาขึ้นอยู่นั่นเอง

สำหรับลายมัดหมี่พื้นเมือง ซึ่งมีต้นแบบลายเป็นลายดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณนั้นมีที่มาจากแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์ของผู้สูงอายุที่มีอาชีพทอผ้าในท้องถิ่นพบว่าลายต่าง ๆ มีต้นแบบของการคิดลายมาจากธรรมชาติ เช่น ส่วนของต้นพืช ส่วนของสัตว์ อวัยวะของสัตว์ และเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ซึ่งบางอย่างสูญหายไปแล้ว เพราะไม่มีการสืบทอด แต่ยังคงปรากฏต้นเค้าอยู่บนลายมัดหมี่ ลายและต้นแบบต่าง ๆ ได้แก่

ลายปักจับ (กระจับ) ต้นแบบมาจากฝักของกระจับที่ขึ้นในน้ำ มีลักษณะคล้ายหัวควาย

ลายโคมห้า

ลายโคมเจ็ด

ลายโคมเก้า

ลายโคมสิบเอ็ด

ลายโคมสิบสาม

ลายโคมสิบเก้า

ลายโคมต่าง ๆ เหล่านี้ ต้นแบบมาจากโคมที่ชาวอีสานนิยมปลอ่ย หรือจุดเวลาออกพรรษา เช่น มัดหมี่ห้าลำ เรียกว่า โคมห้า มัดหมี่เจ็ดลำ เรียกว่า โคมเจ็ด เป็นการเรียกตามมัดหมี่ที่มัด

ลายดอกแก้วหรือลายหน้าเสือ มีต้นแบบมาจากต้นดอกแก้ว หรือส่วนหน้าของเสือ

ลายแมงสีเสียด ต้นแบบมาจากแมงสีเสียด ซึ่งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อาศัยในน้ำจืด ไม่มีกระดูกสันหลัง ตัวเล็ก ๆ สีออกคล้ำ ๆ มีปีก ชาวบ้านนิยมจับไปทำเป็นอาหาร

ลายชอก่องข้าว ต้นแบบมาจากชอกที่ใช้แขวนก่องข้าวในสมัยโบราณ ด้านบนใช้เชือกผูกแขวนไว้กับหลังคาห้องครัว ด้านล่างใช้แขวนก่องข้าว

ลายแมงมุม ต้นแบบมาจากแมงมุม

ลายกอตะไคร้ ต้นแบบมาจากกอตะไคร้

ลายกอไผ่ ต้นแบบมาจากกอไผ่

ลายขาเป็ย ต้นแบบมาจากขาเป็ย ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการกรอฝ้ายออกจากไหมที่ใช้ในสมัยโบราณ

ลายงูเหลือม ต้นแบบมาจากลายตัวงูเหลือม

ลายสี่ปล่อง ต้นแบบมาจากช่องลมตามฝาบ้านในสมัยโบราณที่ทำให้สำหรับมองออกมาข้างนอกหรือให้แสงแดดส่องเข้าไปในห้องหรือตัวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ป่องเอี่ยม

ลายชอพับ ต้นแบบมาจากชอใช้เกี่ยวหรือแขวนสิ่งของต่าง ๆ

ลายจอมธาตุ ต้นแบบมาจากจอมธาตุบรรจุกระดูกคนตาย

ลายแทงตาหนู ต้นแบบมาจากไม้แทงตาหนู ซึ่งมีลักษณะเป็นขอกเกี่ยวที่ปลายทั้ง 2 ด้าน ไม้แทงตาหนูเป็นอุปกรณ์ในการมุงหลังคาด้วยหญ้า

ลายของพลู ต้นแบบมาจากของใส่พลู สมัยก่อนของพลูทำมาจากเขาควาย โดยตัดให้เรียบ เอาพลูใส่ในรูกันใบพลูเหี่ยว ลายของพลูนี้ส่วนใหญ่ใช้เป็นลายประกอบในชิ้นดินแดง

ลายกาบิน ต้นแบบมาจากกาเวลาบิน ใช้เป็นลายประกอบในชิ้นดินแดง

ลายหมี่วง นิยมทำเป็นผ้าถุงคนแก่ ทอสลัปไหมควบ คือ ใช้ไหม 2 เส้น 2 สี เกยวใส่กัน

ลายกระแตนั่ง ต้นแบบมาจากกระแต ซึ่งเป็นสัตว์คล้ายกระรอก นิยมทำเป็นชิ้นหมี่คั่นข้อ

ลายหมี่โซโหล ภาษาอีสาน โซโหล แปลว่า อันเดียว ลายเดียว หมี่โซโหล หมายถึง หมี่ลายเดียว ไม่มีลายอื่นปนเลย การทอจะต่างจากหมี่ชนิดอื่น ๆ คือ ทอคู่หนึ่งแล้วคั่นด้วยไหมสีหรือไหมควบ จึงทอหมี่อีก 1 คู่สลัปกันไป

ลายข้าวหลามตัด ต้นแบบมาจากรูปสี่เหลี่ยมปลายเฉียง

ลายกีบักบก ต้นแบบมาจากเมล็ดต้นจบกเวลาผ่าซีก

ลายโบก ต้นแบบมาจากโบก คืออุปกรณ์ในการปั้นใหม่ทำด้วยไม้ไผ่ ตัดข้อออกเหลือแต่ปล้อง ยาวประมาณ 1 คืบ

ลายต้นสน ต้นแบบมาจากต้นสน นิยมทอเป็นชิ้นลายเชิงสลับกับลายนาคมักจะทอโดยให้สีสด ๆ ส่วนใหญ่ทอเป็นผ้าชิ้นวัยรุ่น

ลายขอช่ายล่าย ช่ายล่าย ภาษาอีสานแปลว่า เรียงอย่างเป็นระเบียบ ขอช่ายล่าย แปลว่า ขอ เรียงอย่างเป็นระเบียบ

หมี่ตะแพ้ง ตะแพ้ง เป็นภาษาอีสาน ตะ มาจาก ตา แปลว่า ช่อง , แพ้ง แปลว่า แบ่งหรือบัน ตะแพ้งมีความหมายว่าแบ่งเป็นตา ๆ หรือ ช่อง ๆ ลายตะแพ้งจะประกอบด้วยลายคอมล้นตั้งแต่ บักจับ คอมห้า คอมสิบเอ็ด คอมสิบเก้า อยู่เป็นช่อง ๆ หรือตา ๆ

ลายพันเลื่อย ต้นแบบมาจากเลื่อยที่ใช้เลื่อยไม้ประกอบด้วย ลายเส้น คอมเก้า และหมี่ขอ

ลายบักแปบน้อย ต้นแบบมาจากถั่วแปบฝักเล็ก หมี่ลายบักแปบน้อยประกอบด้วย ลายคอมห้า และลายกีบบักบก

ลายบักแปบใหญ่ ต้นแบบมาจากถั่วแปบฝักใหญ่ ประกอบด้วยลายคอมห้า คอมเจ็ด และลายกอไผ่ชนกัน

ลายนาค ต้นแบบมาจากรูปนาคที่เขียนตามโบสถ์ต่าง ๆ

ลายนกกน้อย ต้นแบบมาจากนกเวลาเกาะกิ่งไม้หรือเดิน มักจะทอลายนกกน้อยเป็นหมี่คั่นขอ

ลายเอี้ยเอี้ยวควายหรือลายง่องแง่งเอี้ยวควาย ต้นแบบมีที่มาจากรอยควายตัวผู้เดินเอี้ยว เป็นลายทางขวางนิยมทอเป็นหมี่ชิ้นคั่นข้อ โดยใช้ลายกีบบักบกประกอบ

ลายขอแค่ม้า ต้นแบบมาจากแค่ม้า แค่ม้า เป็นคำภาษาถิ่นอีสาน ใช้เรียกบังเหียนม้า

ลายหมี่ขอหลง ต้นแบบมาจากขอเกี่ยวต่าง ๆ แต่เนื่องจากมัดไปมัดมาหลาย ๆ ขอ หันไปคนละทางเวลามัดทำให้ผู้มัดสับสนหลงลืม จึงเรียกว่าหมี่ขอหลงเป็นต้นแบบของหมี่ขอต่าง ๆ ในภายหลัง

ลายตีนโยง เป็นการมัดโยงลายเอี้ยวเอี้ยวควายเชื่อมโยงต่อกันระหว่างตีนชิ้นจึงเรียกว่า ตีนโยง

ลายตีนตัน ต้นแบบมาจากต้นไม้ หมี่ที่มีมัดประกอบคือเอี้ยวเอี้ยวควาย อาจจะเป็น 2 ชั้นหรือ 3 ชั้นก็ได้

ลายเข่วหมาตตาย ต้นแบบมาจากพื้นสุนัขเวลาตายแล้ว ผิวหนึ่งเนาเปื่อย มองเห็นแต่พื้นสูงต่ำ เรียงอยู่

ลายเอี้ยตรง นิยมนำมาคั่นเวลาเริ่มต้นมัดหมี่ลายใหม่ในผืนเดียวกัน

ลายแสงตะวัน ต้นแบบมาจากแสงของดวงอาทิตย์เวลาส่องลอดฝาบ้าน (ฝาไม้ไผ่) นิยมมัดเป็นลายตีนขึ้น

ลายม้า ต้นแบบมาจากลายม้าซึ่งเป็นสัตว์ที่ใช้พาหนะในสมัยโบราณ นิยมมัดเป็นลายหมี่ตีนแดง

ลายนาคเกี้ยว ต้นแบบมาจากบันไดโบสถ์หรือบันไดวัดในสมัยโบราณ ซึ่งมักประดิษฐ์เป็นรูปตัวนาค โดยหางนาคจะทอดลงมาจากตัวโบสถ์ หัวนาคจะอยู่บันไดขั้นสุดท้ายของวัดหรือโบสถ์ ประกอบด้วยลายคอมยี่สิบเจ็ด คอมสิบเก้า และลายต้นดอกไม้

ลายต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นลายมัดหมี่ที่ทอกันมาตั้งแต่ดั้งเดิม ในปัจจุบันมีการคิดประดิษฐ์ลายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมามากมาย ส่วนลายดั้งเดิมบางลายได้มีการนำไปประยุกต์ใหม่แต่บางลายก็ไม่นิยมทำกันแล้ว

5.5 คติความเชื่อเกี่ยวกับลายผ้าไทย

ลายที่จะนำมาเป็นผ้ามัดหมี่และผ้าชนิดนั้นเกิดจากอิทธิพลความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้
คือ

5.5.1 ลายจากศาสนา ได้แก่ ลายหอปราสาท ลายโบสถ์ ลายพญานาค ลายธรรมาสัน ลายโบสถ์มา ในแต่ละลายมีความเชื่อดังนี้

5.5.2 ลายจากสัตว์ ได้แก่ ลายนกยูง ลายผีเสื้อ ลายจอนฟอน (พังพอน) ลายสิงโต ลายช้าง ลายม้า ลายแมงป่อง ลายเสือ ลายงูเห่า ลายเขี้ยวปลา และลายปีกไก่

5.5.3 ลายจากพืช ได้แก่ ลายหมากบก ลายดอกพุดซ้อน ลายงา ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายดอกจัน ลายหนามแท่ง ลายดอกบานเย็น ลายต้นสน ลายดอกสร้อย ลายดอกผักแว่น

ความเชื่อต่าง ๆ ชาวบ้านถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะลายที่นำมาเป็นลายแล้วจะต้องพิถีพิถันในการเลือกลายเป็น อย่างมาก คือต้องทำตามจุดประสงค์ของกิจกรรม เช่น ลายที่นำไปถวายพระควรจะเป็นลายแบบใดสำหรับคนมีอำนาจวาสนาควรจะใช้ลายแบบใด

นอกจากนี้จะเกี่ยวข้องกับศาสนาแล้วยังมีความเชื่อที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ด้วย เช่น ลายเกี่ยวกับ สัตว์ เกี่ยวกับพืชและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ซึ่งลายต่าง ๆ ในสมัยก่อนจะไม่ทอปะปนกันจะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด ทั้งนี้อาจเป็น เพราะมีความเชื่อเอาลายที่ไม่เหมาะสมกับงานนั้น ๆ จะไม่ได้รับความนิยมและที่สำคัญจะไม่ได้ บุญได้กุศลไม่รู้จักกาลเทศะ ประกอบกิจอันใดก็จะไม่เจริญรุ่งเรือง

5.5.1 ลายเกิดจากอิทธิพลศาสนา

5.5.1.1 ลายหอปราสาท ตามความเชื่อของชาวบ้านว่า ปราสาทเป็นที่ที่ผู้มีวาสนาหรือผู้มีบุญอาศัยอยู่ เช่น พระเจ้าแผ่นดินและ พระสงฆ์คนสามัญธรรมดาจะอาศัยอยู่ไม่ได้ฉะนั้นเวลาชาวบ้านจะทอผ้าไปถวายพระ หรือผู้มีบุญ จะต้องทอด้วยลายนี้ทั้งนี้ชาวบ้าน ได้รับ ส่วนบุญ ส่วนกุศลไปด้วยและไม่นิยมนำมานุ่งเพราะถือว่าเป็นของสูง

5.5.1.2 ลายโบสถ์ (โบสถ์) ชาวบ้านมีความเชื่อว่าโบสถ์ หรือสิม เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เพราะว่าเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปที่เป็นองค์ประธานของวัดถ้าชาวบ้านคนใดสามารถมัดหมี่เป็น ลายนี้ได้ถือว่า คนนั้นได้บุญกุศล เมื่อตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์

5.5.3 ลายพญานาค ชาวบ้านมีความเชื่อว่านาคเป็นเจ้าแห่งงูทั้งหลายที่นำความอุดมสมบูรณ์มาให้กับชาวโลกฉะนั้นถ้าใครสามารถทำลายเป็นรูปพญานาคได้คนนั้นจะได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์การทำลายพญานาคมีแต่คนที่มีอายุเท่านั้นที่สามารถทำได้ เพราะว่าคนที่มีอายุเป็นที่เคารพและยำเกรงของคนทั่วไป

5.5.4 ลายธรรมาสน์ ธรรมาสน์นี้เป็นที่แสดงธรรมของพระสงฆ์ ถ้าชาวบ้านคนใดทำมัดหมี่ด้วยลายนี้แล้วจะได้บุญกุศลสามัญธรรมดาจะขึ้นไปนั่งเล่นไม่ได้เพราะธรรมาสน์ถือเป็นของสูงเวลาชาวบ้านจะ มัดหมี่เพื่อถวายพระในงานบุญจะต้องมัดหมี่ ด้วยลายธรรมาสน์นี้หรือ บางที่ผ้าชิ้นที่มัดด้วยลายธรรมาสน์จะนุ่งในเทศกาลทำบุญพิเศษเท่านั้น

5.5.4 ลายใบเสมา ชาวบ้านมีความเชื่อว่าใบเสมาเป็นใบปักเขตของสงฆ์หรือของวัดให้มีขอบเขตเป็นสัดส่วน ถ้าใครทำได้ใน ลักษณะนี้แล้วจะได้บุญกุศลอย่างมาก ทั้งนี้เพราะถ้าใครทำอะไรลงไปในสมัยก่อนจะได้ ตอบแทนในลักษณะนั้นๆเช่น ถวายผ้า สำหรับกิจของสงฆ์ชาวบ้านก็จะได้บุญกุศลไปด้วย

5.5.2 ลายเกิดจากอิทธิพลของสัตว์

ความเชื่อที่เกิดจากลายสัตว์ ชาวบ้านมีความเชื่ออยู่ 2 ลักษณะเชื่อเรื่องความสวยงามและเชื่อเรื่องมีอำนาจวาสนาซึ่งแต่ละลายชาวบ้านมีความเชื่อดังนี้

5.5.2.1 นกยูงเป็นสัญลักษณ์ของความสวยงาม เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ลายนกยูงนี้ปรากฏอยู่ในลายมัดหมี่ตั้งแต่สมัยก่อนมาจนถึงปัจจุบัน

5.5.2.2 ลายผีเสื้อ ผีเสื้อนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นสัตว์ที่มีความสวยงามและรักอิสระความสงบถ้านำเอามาเป็นลายของผ้าแล้วจะทำ ให้คนนั้นมีนิสัยเหมือนกับผีเสื้อคือมีทั้งความสวยงามและความสงบเรียบร้อย

5.5.2.3 ลายฟังพอน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าฟังพอนเป็นสัตว์ที่มีความอดทนและแก่งกล้าที่เอาชนะงูได้ทั้ง ๆที่เป็นสัตว์ที่มีพิษมากฟังพอนยังเอาชนะได้สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านนำเอามาเป็นลายในการมัดหมี่การทำลายนี้เพื่อจะให้คนได้สำนึกตนว่า จะต้องมีความอดทนต่อสิ่งต่าง ๆที่อยู่รอบด้าน และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ต่อไป

5.5.2.4 ลายเขี้ยวปลา ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการที่เอาลายสัตว์น้ำที่เห็นอยู่ทุกวันมาทำเป็นลายแล้วคงจะสวยงามซึ่งช่างผู้มัดหมี่ว่า เกิดจ ากความคิดของตนเองที่ไปเห็นและมีประสบการณ์ในการนำปลาามาประกอบอาหาร เห็นว่า เขี้ยวปลาสวยดีจึงนำเอามาทำเป็น ลายของผ้ามัดหมี่และผ้าซิด

5.5.2.5 ลายแมงป่อง ชาวบ้านมีความเชื่อว่า สัตว์ตัวเล็กชนิดเดียว ทำไมจึงมีพิษมากมาย นักสามารถทำให้คนอื่นได้รับความเจ็บปวดได้ การที่ชาวบ้านนำเอามาทำเป็นลายนี้ก็เพราะว่าจะได้ ชมขวัญศัตรู อีกประการหนึ่งคือเป็นการแสดงฝีมือในการมัดหมี่ลายนี้เพราะ เป็นลายที่ละเอียดและมีความประณีตมาก

5.5.2.6 ลายปีกไก่ การทำลายปีกไก่ของผ้ามัดหมี่และผ้าซิดชาวบ้านบอกว่าปีกไก่เวลา กางปีกออกมากจะสวยงามมาก แสดงความเป็นเอกลักษณ์และทรงในตัวเองฉะนั้นชาวบ้านจึงได้นำเอา ลักษณะของปีกไก่มาเป็นลายของผ้ามัดหมี่และผ้าซิด

5.5.2.7 ลายม้า ม้าเป็นพาหนะที่ดีที่สุดของคนและเป็นสัตว์ที่อยู่ใกล้กับคนมากที่สุดมีความอดทนเป็นเลิศลักษณะเหล่านี้จึงทำให้คนสมัยก่อนเอามาเป็นแบบอย่างใ ในการดำรงชีวิตหรือเอามาทำลาย

5.5.2.8 ลายสิงโต สิงโตเป็นสัตว์ที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งสัตว์ป่าซึ่งแสดง ความมีอำนาจมีวาสนาอยู่ในตัวฉะนั้นถ้าคนใดจะทอผ้าสำหรับคนที่เรานับถือและเป็น เจ้าใหญ่ นายโตจะต้องทอด้วยลายสิงโตหรือถ้าใครได้ใส่ผ้าที่ทอด้วยลายสิงโตก็แสดงว่าคนนั้นเป็นคนที่มีวาสนา มีคนนับหน้าถือตาเป็นอย่างมาก

5.5.2.9 ลายเสือ เสือเป็นสัญลักษณ์ของความยำเกรง ความหยิ่งผยองความมีศักดิ์ศรี ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับ เรื่องนี้มากจึงได้นำเอาลายเสือมาทอเป็นลายของผ้าเพื่อจะได้ให้ ผ้าชนิดนี้ที่มีไว้ในครอบครัวยุคในศักดิ์ศรีใครจะมาดูหมิ่นไม่ได้ เป็นอันขาด

5.5.2.10 ลายช้าง ช้างเป็นสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นใหญ่เป็นโตของผู้ที่ไฝ่ฝัน และสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งมีศรีสุขถ้าใครได้สัมผัสกับสัตว์ประเภทนี้แล้วจะมีความ รุ่งเรืองการประกอบอาชีพก็จะมี ความมั่นคง

5.5.2.11 ลายงูเหลือม งูเหลือมเป็นงูที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดา งูทั้งหลายชาวบ้านจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องงูนี้มากคือถ้าจะเอางูมาทำเป็นลายของผ้ามัดหมี่และผ้าซิดแล้วจะต้องดูก่อนว่า ความเหมาะสมกับกิจอันนั้นหรือไม่แต่สำหรับหญิงที่แต่งงานแล้วสามารถสวมใส่ได้โดยไม่มีใครว่าได้ เพราะหญิงที่แต่งงานแล้วพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาและสามารถแก้ปัญหาได้อีกอย่างหนึ่ง ถือว่าหญิง แต่งงานนั้น เป็นคนสมบูรณ์แล้วในชีวิตดังนั้นลายงูจะไม่ทอปนเปกันเป็นอันขาด

การพัฒนาลวดลายเกิดจากการที่มีหน่วยราชการเข้ามาอบรม นำลวดลายที่ มัดหมี่เพื่อ การตลาดเข้ามาเผยแพร่ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านเป็นการสนองความต้องการของตลาด เพราะ ในผ้าไหมผืนเดียวกันมีทั้งลายใหม่และลายเก่าในชิ้นเดียวกัน (มหาวิทยาลัยศิลปากร . 2543: 6) เอกลักษณะการทอผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นผ้ามัดหมี่ลายพื้นเมือง ผ้ามัดหมี่ลายประยุกต์ นิยมผูกลายพื้นเลื้อย ลายขอนาค การทอผ้าไหมแบบนี้ นับเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ไม่พบเห็นใน ท้องถิ่นอื่น ๆ จึงเป็นการสืบทอดลวดลายดั้งเดิมเอาไว้วิธีหนึ่ง (มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2543)

จังหวัดบุรีรัมย์ มีการทอผ้าไหมแทบทุกพื้นที่ของจังหวัด แต่ที่มีการทำกันมาก สามารถนำออกสู่ตลาดได้แก่อำเภอนาโพธิ์ เป็นกลุ่มทอผ้าไหมที่เข้มแข็ง ในท้องที่ซึ่งมีชื่อเสียงมานานและยังคงดำเนินการทอผ้าไหมอย่างต่อเนื่อง และมีลักษณะลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองอยู่แต่บางที่ก็ลอกเลียนผสมผสานกันมากขึ้น

...ลวดลายที่ใช้ในการทอยังเป็นลวดลายโบราณอยู่มาก คนโบราณตั้งชื่อลายผ้าจากสิ่งที่มองเห็นอยู่รอบข้าง เช่น ลายเต้าน้อย คุณลักษณะลวดลายที่เมื่อทอขึ้นมาจะรวมกลุ่มกันแล้วคล้ายลูกเต๋าตัวเล็ก ๆ ลายขอกิ่งห้อย ดูแล้วเหมือน นตัวกิ่งห้อยที่แขวนตัวกันลงมาเป็ นพวงสี ลายหมากจับเพราะดูลายแล้วเหมือนจับคู่กันไป นอกจากนี้ยังมีลายผ้าประจำจังหวัดเรียกกันว่าผ้าไหมหัวแดงเชิงแดง ใช้ในงานบุญประจำปี ทอกันมากที่อำเภอนาโพธิ์... (อริศรา. 2552: 238)

จากข้อมูลดังกล่าว ข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าการมัดหมี่เป็นการผสมผสานลวดลาย ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลายเลียนแบบธรรมชาติ ที่มนุษย์สร้างขึ้น และลวดลายจากจินตนาการ แต่ก็มีชื่อเรียกลวดลายมัดหมี่ที่คงความเป็นเอกลักษณ์ ความงดงามของผ้ามัดหมี่เป็นความงามที่เกิดจากลวดลายต่าง ๆ ที่มีเทคนิค การทอและการออกแบบลวดลายที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างทอและประสบการณ์สั่งสมจากบรรพบุรุษ อาจจะมัดตามแบบอย่างที่ตั้งสมและถ่ายทอดกันมา หรือ ต้องการอนุรักษ์เก็บลวดลายของเดิมเอาไว้ บางลายอาจไม่ได้เก็บรักษาอาจจะสูญหาย รวมทั้งการประยุกต์กับธรรมชาติรอบตัวนำมาผสมผสานกับแนวคิดที่เกิดจากแรงบันดาลใจ จนทำให้เกิดการออกแบบลวดลาย ที่หลากหลาย ซึ่งเป็นเสน่ห์ของความงามอันวิจิตรบรรจงของผ้ามัดหมี่

6. ข้อมูลการใช้สีของลวดลาย

ลวดลายของผ้าเกิดจากการนำเส้นด้ายเส้นไหมนำมามัดหมี่ให้มีสีต่าง ๆ กันนำมาทอสลับนเส้นยืน เส้นด้ายพุ่งสอดสลัبد้วยวิธีสร้างสรรค์เกิดเป็น ลวดลายผ้าตามแต่ที่ช่างทอจะออกแบบลวดลายผ้านั้นการใช้สีย่อมจึงมีความ สำคัญต่อการตกแต่งศิลปะบนพื้นผ้า (ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ , บรรณานิการ . ม.ป.ป: 117) สีเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างงาน สีสมีอิทธิพลต่อจิตใจมนุษย์ ทำให้เกิดอารมณ์ และความรู้ สึกต่าง ๆ จึงทำให้ช่างทอหรือผู้ใช้สี จำเป็นต้องใช้หลักการเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าทดลอง หาแนวทางการใช้สีของลวดลาย เพื่อให้ได้ผลงานที่เป็นสื่อสร้างความประทับใจ ความประทับใจให้เกิดบนผืนผ้ามัดหมี่ที่มีสีสันสวยงามแปลกตาและน่าสนใจ

6.1 ความหมายของสี

นักวิชาการได้ให้ความหมายของสี ดังนี้

สวนศรี ศรีแพงพงษ์ (2534: 96) ได้ให้ความหมายของ สีว่า “สี” หมายถึง ลักษณะความเข้มของแสงที่กระทบสายตาให้เป็นสี มีผลถึงจิตวิทยา คือ มีอำนาจบันดาลให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก”

ฉัตรชัย อรรถปกรณ์ (2552: 73) ได้ให้ความหมายของสี “สี” หมายถึง ปรัชญาการณที่แสงส่องกระทบวัตถุแล้วสะท้อนคลื่นแสงบางส่วนเข้าตา เมื่อระบบประสาทตาประมวลผลจึงรับรู้ว่ามีขนาดรูปร่าง ลักษณะผิว และสีเป็นอย่างไร การที่เรามองเห็นวัตถุมีสีต่าง ๆ นั้นเกิดจากการที่ผิวของวัตถุมีคุณสมบัติในการดูดกลืนและสะท้อนคลื่นแสงได้แตกต่างกัน เช่น กลีบดอกทานตะวันจะสะท้อนเฉพาะคลื่นแสงที่ประสาทตาประมวลผลเป็นสีเหลืองเท่านั้น ส่วนผงถ่านไม่สะท้อนคลื่นแสงในช่วงคลื่นที่ตามองเห็นออกมาเลยจึงเห็นเป็นสีดำ เป็นต้น

มานิช กงกะนันท์ (2549: 106) ได้กล่าวถึง สีมีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์ ทำให้เกิดความรูสึกต่าง ๆ ดังนี้

สีน้ำเงิน	สามารถลดความตื่นเต้น และช่วยทำให้คนมีสมาธิ แต่ถ้ามีสีน้ำเงินมากก็จะเกิดความรูสึกซึมเศร้าได้
สีเขียว	เป็นสีในวรรณะเย็น จะสร้างความรู้สึกเย็นสบาย ใช้เป็นสีที่ช่วยผ่อนคลายความเครียดได้
สีแดง	เป็นสีที่สร้างความตื่นเต้น และกระตุ้นสมอง สีแดงปานกลางแสดงควมมีสุขภาพดี ความมีชีวิต ส่วนสีแดงจัดจะมีความหมายแฝงด้านกามารมณ์ นอกจากนั้น สีแดงยังสร้างความรู้สึกรุนแรง มักจะใช้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับความตื่นเต้น หรืออันตราย
สีม่วง	เป็นสีที่ปลอบโยน และช่วยลดความเครียด
สีส้ม	เป็นสีที่เร้าความรู้สึก
สีน้ำตาล	ให้ความรู้สึกอบอุ่น ได้พักผ่อน แต่ควรใช้ร่วมกับสีส้ม เ หลือง หรือสีทอง เพราะถ้าใช้แต่เฉพาะสีน้ำตาลเพียงสีเดียว อาจทำให้เกิดความรู้สึกหดหู่ได้
สีเทา	ทำให้เย็น แต่สร้างความรู้สึกหม่นหมองได้เช่นเดียวกับสีน้ำตาล ถ้าไม่ใช้ร่วมกับสีที่มีชีวิตอีกอย่างน้อยหนึ่งสี
สีขาว	ให้ความรู้สึกรื่นเริง โดยเฉพาะเมื่อใช้ร่วมกับสีแดง เหลือง และส้ม

จากแนวความคิดของนักวิชาการ และนักการศึกษาข้างต้น พอสรุปได้ว่า สีจัดเป็น องค์ประกอบที่สำคัญขององค์ประกอบหนึ่งทางศิลปะ ด้วยคุณสมบัติของสีเป็นตัวกระตุ้นความรู้สึกทำให้ผู้พบเห็นเกิดการรับรู้และเกี่ยวข้องกับความคิด ทั้งนี้เนื่องจากสีมีอิทธิพลต่อความรู้สึก และอารมณ์ต่าง ๆ ได้และการใช้สีทำให้เกิดจังหวะ และลักษณะของผิวยังมีส่วนส่งเสริมให้เกิดรูปร่างที่มีความสวยงามได้

6.2 ทฤษฎีสี

ประเสริฐ ศิลรัตน (อ้างอิงจาก มนตรี ชมชื่น . 2548: 46; ประจักษ์ ภูมินา . 2553: 55) ได้ อธิบายถึงทฤษฎีของสีที่ใช้ในปัจจุบันมีอยู่ 3 ทฤษฎีคือ

1. ทฤษฎีของช่างเขียน กล่าวถึงการผสมเนื้อสีจากแม่สีวัตถุธาตุ คือ แดง เหลือง น้ำเงิน
2. ทฤษฎีของนักวิทยาศาสตร์ กล่าวถึง การรวมแสงแม่สี คือ แดง เขียว น้ำเงิน
3. ทฤษฎีของนักจิตวิทยา กล่าวถึง เรื่องสีตามความรู้สึกของตาที่เกิดจากการมองเห็นแม่สี คือ แดง เหลือง น้ำเงิน เขียว น้ำทะเล

ทฤษฎีสีของนักวิทยาศาสตร์นั้นเกี่ยวกับแสง มีประโยชน์โดยตรงกับงานที่เกี่ยวข้องกับ แสงสี บนเวทีการถ่ายภาพสีและโทรทัศน์สีในปัจจุบัน ส่วนการใช้สีในลวดลายผ่านนั้น ทั้งลวดลายหลัก และลวดลายประกอบจะเป็นการใช้สีของฝ่ายหรือ อีโหมสีต่าง ๆ มาทอลงบนผ้า เพื่อให้เกิดลวดลายลง บนผืนผ้าตามประเพณีนิยม

องค์ประกอบในทฤษฎีสี

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 237-239) กล่าวถึง องค์ประกอบในทฤษฎีสี ไว้ดังนี้ การย้อมสีเป็นเรื่องของการสร้างสรรค์ทำให้เกิดความงดงามบนผืนผ้า แต่การให้สีนั้นเป็น พรสวรรค์ของช่างย้อมและช่างมัดลวดลายที่จะสร้างสรรค์ขึ้นมา บนความงามเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาของ ชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น ด้วยกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปมีการแทรกกระบวนการทางการตลาดเข้าไป เหตุผลของการค้าขายที่จะเกิดขึ้น ให้เป็นความต้องการของตลาด

การเอาเส้นใยฝ้าย - เส้นไหม มาทอลานขัดให้เป็นเนื้อผ้าจนเกิดเป็นลวดลาย เกิดการสานขัดใน รูปร่างที่แตกต่างกัน มีช่องไฟ มีขนาดที่สัมพันธ์ในองค์ประกอบแห่งศิลปะในขอบเขตของลวดลายการทอ ผ้าก็เหมือนกันกับการเขียนภาพบนผืนผ้าใบ เพียงแต่ลวดลายที่เกิดจากการสานขัดของสีพื้นต่าง ๆ ที่ไม่มี ส่วนของแสง ช่วยเหมือนการเขียนภาพ ช่องไฟของลวดลายจึงเปรียบเสมือนเป็นเรื่องราวของแสงเงา การให้สีของช่างย้อมจากงานมัดหมี่จึงเปรียบเสมือนการให้แสงเงาไปในตัว โดยเฉพาะการให้สีอ่อนแก่ใน บริเวณเดียวกัน ค่าของสีจึงเป็นเรื่องที่สำคัญของการทอผ้าพื้นเมือง

การทอผ้าพื้นเมืองถือเป็นงานวิจิตรศิลป์ ที่อาศัยเส้นสายใยฝ้ายหรือเส้นใยไหมนำมาผูกดอกลมัด ย้อมให้เป็นลวดลาย โดยอาศัยหลักการการให้สีเพื่อความสวยงาม จึงต้องอาศัยหลักสุนทรียศาสตร์ทฤษฎี แห่งองค์ประกอบที่ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ได้เรียบเรียงเอาไว้ ตั้งแต่ พ .ศ. 2487 ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่ง องค์ประกอบศิลปะของการให้สีบนผืนผ้าพื้นเมือง ซึ่งประกอบด้วยหลักการดังต่อไปนี้

FRAME	กรอบ
TRANSITION	มุมมอง
REPEATITION	ภาพซ้ำ
VALUE	คุณค่า
AESTHETIC	สุนทรียศาสตร์
LINE	เส้น
COLOUR	สี
FORM	รูปทรง
TEXTURE	ผิว
RHYTHM	จังหวะ
DOMINANCE	จุดเด่น

โครงสร้างทฤษฎีสีในการทอผ้าพื้นเมือง

สี

สีเอกรงค์

สีพหุรงค์

สีขั้นที่หนึ่ง ปฐมภูมิ ได้แก่ สีน้ำเงิน สีเหลือง สีแดง

สีขั้นที่สองที่เกิดจากแม่สีปฐมภูมิ ได้แก่ สีม่วง สีเขียว สีส้ม

สีขั้นที่สาม ได้แก่ สีเขียวเหลือง สีส้มแดง สีส้มเหลือง

สีขั้นที่สี่ ได้แก่ สีม่วง สีม่วงแดง สีเขียวน้ำเงิน

6.3 การใช้สีตามวรรณะ

อารี สุทธิพันธ์ (2537: 113) กล่าวถึงการใช้สีตามวรรณะ ไว้ว่า วรรณะ (Tone) คือ การใช้สีบนลวดลายต่าง ๆ คล้ายกับเสียงเพลงซึ่งมีทั้งเสียงสูงและเสียงต่ำ ความแตกต่างของสีแต่ละกลุ่มแต่ละฝ่าย แบ่งออกได้คือ วรรณะสีร้อน (Warm tone) และวรรณะสีเย็น (Cool tone)

1. สีวรรณะร้อน ประกอบด้วยสีเหลือง สีส้มเหลือง สีส้ม สีส้มแดง สีม่วงแดง และสีม่วง สีวรรณะร้อนนี้จะไม่ใช่สีสด เพราะในสีธรรมชาติย่อมมีสีแตกต่างกันไปกว่าสีในวงจรรวมชาติ สีวรรณะร้อนให้ความรู้สึกตื่นตา ร้อนแรง ชูดุดเด่น ตื่นเต้น ไม่อยู่นิ่ง

2. สีวรรณะเย็น ประกอบด้วยสีเหลือง สีเขียวเหลือง สีเขียว สีเขียวน้ำเงิน สีม่วงน้ำเงิน และสีม่วง ส่วนสีอื่น ๆ ถ้าหนักไปทางสีน้ำเงินและสีเขียวก็เป็นสีวรรณะเย็น เช่น สีเทา สีเขียวแก่ สีดำ สีวรรณะเย็นให้ความรู้สึกสบายตา บรรยากาศที่ร่มเย็น ชุ่มชื้น สงบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 241) ได้กล่าวถึงวรรณะของโครงสร้างสี สามารถแบ่งได้ ดังนี้

วรรณะร้อน วรรณะร้อนของสีสร้างความรู้สึที่ตื่นตา ให้อารมณ์แห่งความร้อนแรงที่ดูฉลาดไม่อยู่นิ่ง จะมีส่วนผสมของเนื้อแท้ของสีแดง ซึ่งได้แก่ สีเหลือง สีเหลืองส้ม สีส้ม สีส้มแดง สีแดง สีแดงม่วง สีม่วง

วรรณะเย็น วรรณะเย็นให้ความรู้สึกถึงบรรยากาศที่ชุ่มชื้น ร่มเย็น สงบที่เฉื่อยชา จะมีส่วนผสมของเนื้อแท้ของสีน้ำเงิน ได้แก่ สีเหลือง สีเหลืองเขียว สีเขียว สีเขียวน้ำเงินสีน้ำเงิน ม่วง สีม่วง

สมชาย พรหมสุวรรณ (2548: 62) ได้กล่าวถึงวรรณะสี ไว้ดังนี้

สีวรรณะร้อน (Warm tone) หมายถึง สีร้อนหลายๆ สีอยู่รวมกัน ในบรรยากาศเดียวกัน สีวรรณะร้อนให้ความรู้สึกอยู่ใกล้ตัว วัตถุที่มีสีร้อนจะดูโตขึ้น โดยเฉพาะเมื่ออยู่บนพื้นสีเย็นหรือพื้นสีเข้ม หรืออยู่ใกล้ชิดกับ สีอื่น ๆ (Zelanski; & Fisher. 1991: 155) สีร้อนโดยทั่วไปจะให้ความรู้สึกตื่นเต้น

สีวรรณะเย็น (Cool tone) หมายถึง สีเย็นหลายๆ สีอยู่รวมกัน ในบรรยากาศเดียวกัน สีวรรณะเย็นให้ความรู้สึกอยู่ไกลออกไป วัตถุที่มีสีเย็นจะดูเล็กลง (Clever. 1966: 18) และถอยห่างออกไปจากพื้น โดยเฉพาะเมื่อ อยู่บนพื้นสีร้อนหรืออยู่ชิด ติดกับสีอื่น สีเย็นโดยทั่วไปจะให้ความรู้สึกทางด้านผ่อนคลาย (Relax) เยือกเย็น

ฉัตรชัย อรรถปักษ์ (2552: 75) ได้ให้ความหมายของวรรณะสี ดังนี้ วรรณะสี (tone) คือ กลุ่มสีที่ให้ความรู้สึกแตกต่างกัน มี 2 กลุ่ม คือ

1. วรรณะร้อน (warm tone) คือกลุ่มสีที่ให้ความรู้สึกร้อนแรงกระตุ้นประสาทตา เกิดความกระปรี้กระเปร่า และอบอุ่น มีสีแดงเป็นสีหลัก สีร้อนในวงสีประกอบด้วยสี 6 สี คือ สีเหลือง สีส้ม เหลือง สีส้ม สีส้มแดง สีแดง และสีม่วงแดง

2. วรรณะเย็น (cool tone) คือกลุ่มสีที่ให้ความรู้สึกสงบ เย็นตาความสดชื่น ความคิดฝัน และเรียบร้อย มีสีน้ำเงินเป็นสีหลัก สีเย็นในวงจสีประกอบด้วยสี 6 สี คือ สีม่วง สีม่วงน้ำเงิน สีเขียวน้ำเงิน สีเขียว และสีเขียวเหลือง

6.4 การใช้สีกลมกลืน

วิรุณ ตั้งเจริญ (2523: 48-52; อ้างอิงจาก ประจักษ์ ภูมิณา. 2553: 57) ได้อธิบายการใช้ สีกลมกลืนว่า สีแต่ละสีมีความสวยงามเฉพาะตัวของมันเอง ความกลมกลืนจะเกิดจากความแตกต่างในค่าของสี (tone) จากสีเดียวกัน เกิดจากความแตกต่างในสีแท้ ซึ่งอยู่ในกลุ่มเดียวกันหรือมีค่าของสีสัมพันธ์ใกล้เคียงกัน ส่วนสีแท้ซึ่งเป็นสีตรงข้ามกันก็จะตัดกันอย่างรุนแรง

ความกลมกลืนจากสภาพคล้ายกัน (Analogy)

1. ความกลมกลืนของลำดับสี (Scale) ซึ่งมีน้ำหนักสี (Values) สัมพันธ์ใกล้เคียงกันในสีแต่ละสีหนึ่ง

2. ความกลมกลืนของสีแท้ (Hues) ซึ่งเป็นสีที่คล้ายกันและมีน้ำหนักสีใกล้เคียงกัน

3. ความกลมกลืนของสีสว่างครอบคลุม (Dominant Colored Light) ในจำนวนหลากสี ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งสีแท้และน้ำหนักสี สีทุกสีมีค่าอ่อน (Tint)

ความกลมกลืนของสีใกล้เคียง

มีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกัน และเมื่อสีเหล่านั้นตรงข้ามกัน หรือตัดกันอย่างรุนแรงสีคล้ายกัน (Analogous Colors) ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มสีเย็นหรือสีอุ่น มีการจัดวางอย่างเหมาะสม สีตัดกัน หรือสีตรงข้ามแสดงคุณภาพการมองเห็น (Visual Quality) โดยการจัดวางสีอ่อนให้ขัดแย้งกับสีเย็น และกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีสภาพเป็นรอง

การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของสีที่ใกล้เคียงกันจากวง สี คือ สีที่เพิ่มแสงสว่างขึ้นจะเพิ่มแสงจากสีม่วงไปสู่สีเหลืองในทางกลับกัน สีที่ลดแสงสว่าง จะลดแสงจากสีเหลืองลงไปสู่สีม่วง สีกลมกลืน (Analogous Color Schemes) จะแสดงปรากฏการณ์ได้ดีเมื่อมีสีแท้ ไม่ว่าจะ เป็นสีขั้นที่หนึ่งหรือสีขั้นที่สองในวงสี

ความกลมกลืนของสีตรงข้าม

สีตรงข้าม หรือสีตัดกันต่างก็ผลักดันความเข้ม (Intensity) ของกันและกัน ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น คู่สีตัดกัน ระหว่างสีน้ำเงินกับสีส้ม และในทางตรงกันข้ามสีส้มก็ผลักดันให้สีน้ำเงินเด่นชัด

สีตัดกันจากวงสีแดง เหลือง น้ำเงิน คือ

สีแดง	ตรงข้ามกับ	สีเขียว
สีแดงส้ม	ตรงข้ามกับ	สีน้ำเงินเขียว
สีส้ม	ตรงข้ามกับ	สีน้ำเงิน
สีเหลืองส้ม	ตรงข้ามกับ	สีน้ำเงินม่วง
สีเหลือง	ตรงข้ามกับ	สีม่วง
สีเหลืองเขียว	ตรงข้ามกับ	สีแดงม่วง

การกำหนดสีหนึ่งสีใดขึ้นเป็นระยะแรก สีต่อไปจะเป็นสีกลมกลืนด้านเดียว หรือกลมกลืนขนานข้างต้องใช้สีข้างเดียว หรือ 2 ข้างเสมอ

1. สีกลมกลืนแบบข้างเดียว เช่น ถ้าเรากำหนดสีระยะแรกสีเหลือง สีกลมกลืนต่อไปจะต้องเป็นเขียวเหลือง + เขียว + เขียวน้ำเงิน และบวกสีใกล้เคียงต่อไปจนสีคล้ำมืด หรือจะใช้สีกลมกลืนทางสีส้มก็ได้แต่ต้องเป็นการใช้สีกลมกลืนแบบด้านเดียว

2. การใช้สีกลมกลืนแบบขนานบั้ง หมายถึงว่าเราจะกำหนดสีอ่อนหรือสีแก่ลงไป สีที่จะใช้ต่อไปต้องใช้สีใกล้เคียงเพิ่มเติมติดต่อกออกไปทั้งสองข้างสีตามวงสีธรรมชาติ ซึ่งเริ่มจากสีเหลืองเป็นสีที่ 1 ดังนี้

- 2.1 เหลือง
- 2.2 เขียวเหลืองหรือเหลืองแกมเขียว
- 2.3 เขียว
- 2.4 เขียวน้ำเงินหรือน้ำเงินแกมเขียว
- 2.5 น้ำเงิน
- 2.6 ม่วงน้ำเงินหรือน้ำเงินม่วง
- 2.7 ม่วง
- 2.8 ม่วงแดงหรือแดงแกมม่วง
- 2.9 แดง
- 2.10 แดงสดหรือแดงแกมส้ม
- 2.11 แสด
- 2.12 ส้มหรือเหลืองแกมส้ม

ฉัตรชัย อรรถปักษ์ (2552: 79) ได้อธิบายถึงสีกลมกลืน ว่า สีกลมกลืนเป็นสีที่มีน้ำหนัก ความเข้มใกล้เคียงกัน หรือคือสีที่อยู่ใกล้กันในวงสี หรือสีข้างเคียง (analogous color) หากต้องการนำ สีที่อยู่ในวงสีมาใช้เพื่อให้เกิดความกลมกลืน อาจใช้ได้ตั้งแต่ 2 - 6 สี จะทำให้ผลงานเกิดการผสมสี สวยงามน่าดู แต่ไม่ควรใช้สีเรียงกันเกิน 6 สี เพราะสีที่ 7 จะเป็นสีที่ตรงข้ามกันกับสีที่ 1 ผลงานที่ ออกมาจะขาดความกลมกลืน

หลักการใช้สีกลมกลืน

1. ใช้สีที่อยู่ใกล้กันในวงสี ประมาณ 2 - 6 สี
2. ใช้สีหลักผสมกับน้ำ สีขาว หรือสีดำ
3. กรณีที่จำเป็นต้องใช้ 2 สีที่เป็นสีตรงข้ามกัน ให้ใช้สีขั้นที่ 1 (สีน้ำเงิน สีเหลือง สีแดง) หรือสีขั้นที่ 2 (สีเขียว สีส้ม สีม่วง) ผสมกับสีทั้งคู่ปริมาณเล็กน้อย ให้เกิดการประสานสี เพื่อลด ความตัดกันของคู่สีตรงข้ามนั้น ทำให้ได้คู่สีที่มีความกลมกลืนกันมากขึ้น

6.5 การใช้สีตัดกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 243) ได้กล่าวถึงสีตรงข้าม หรือ สีตัดกัน ไว้ดังนี้ สีตรงข้าม คือคู่สีที่ตัดกันจะรู้กันในหมู่นักศิลปินการทอผ้าพื้นเมืองสามารที่จะพึงโครงสีชุดนี้ได้แต่ต้องมีความรู้ในเรื่องของการให้สีพอสมควร บางครั้งจำเป็นที่จะต้องหลีกเลี่ยงการใช้สีตัดกันตรง ๆ ก็จะเอียงมาใช้สีที่อยู่ข้างเคียงแทนก็มี ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับพื้นของผลงานซึ่งสามารถดูได้จากวงจรสีที่ตัดกันตามวรรณะของสีที่มีเนื้อแท้ในแต่ละสี มีทั้งหมด 6 คู่สีด้วยกันซึ่งได้แก่

สีเหลือง – สีม่วง
 สีเขียว – สีแดง
 สีส้ม – สีน้ำเงิน
 สีเขียวเหลือง – สีม่วงแดง
 สีเขียวน้ำเงิน – สีส้มแดง
 สีส้มเหลือง – สีม่วงน้ำเงิน

6.6 การใช้สีเอกรงค์

เสนอ ธีรรัตน์สถิตย์ (2531: 33) ได้อธิบายถึง สีเอกรงค์ว่า ...สีเอกรงค์ คือสีที่หนึ่งสี ผสมกับสีอื่นอีก 2-3-4-5 สีก็ได้ แต่สีที่นำมาผสมต้องมีความสัมพันธ์กัน คือสีที่เรียงติดต่อกันในแผนผัง การผสมสีนี้ ละต้องไม่เป็นสีที่ตัดกัน หรือคู่ ปฏิปักษ์กัน กับสีแท้ และเมื่อผสมกันแล้วจะเป็นสีกลาง ทั้งหมด เช่น ต้องการเอกรงค์น้ำเงินก็ใช้สีน้ำเงินเป็นพื้นเป็นเนื้อที่ส่วนใหญ่ แล้วใช้สีอื่นประกอบ คือ น้ำเงินอ่อน เขียวอ่อน เหลืองอ่อน เหลืองแก่ เหลืองปนส้มซึ่งทำเป็นสีกลางแล้วทั้งหมด

การใช้สีเอกรงค์จะช่วยให้ภาพมีความประสานกัน ในระหว่าง วรรณะของสีซึ่งอาจจะมีการ วรรณะสีร้อนและเย็นร่วมกันในปริมาณที่ไม่เท่ากัน ช่วยทำให้งานศิลปะมีความกลมกลืนกันอย่างลึกซึ้ง ดูผลิตเพลิงดงามมาก...

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 245) ได้อธิบายถึงสีเอกรงค์ว่า สีเอกรงค์คือสีเนื้อแท้ที่สามารถนำมาผสม ผสานกับสีอื่น ๆ ได้ โดยการไล่ให้สีน้ำหนักรวมของสีที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งสามารถศึกษาได้จากวงจรัส

การใช้สีเอกรงค์จะช่วยให้ผลงานมีความประสานเป็นหนึ่งเดียว ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะร้อนหรือวรรณะเย็น ทำให้ผลงานมีความกลมกลืนอย่างลึกซึ้ง

น้ำหนักรวมของสีโดยปกติสามารถที่จะ เปลี่ยนแปลงได้โดยการผสม สีขาว สีเทา สีดำ และ วรรณะของสีตรงข้าม เมื่อนำมาผสมผสานกันจะทำให้สีมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางใดทางหนึ่ง อาจจะสว่างขึ้น หรืออาจจะคล้ำลง ขึ้นอยู่กับการใช้ส่วนผสมด้วย

ผสมสีขาว

ผสมสีขาว เจือสีขาวเพื่อลดความเข้มของเนื้อแท้ที่ได้จากสีเดิม ที่เรียกกันว่า “สีจาง”

ผสมสีเทา

ผสมสีเทาเพื่อลดความเข้มของเนื้อแท้ที่ได้จากสีเดิม ที่เรียกกันว่า “สีกลาง”

ผสมสีดำ

ผสมสีดำ สีเข้มเพื่อเพิ่มความเข้มของเนื้อแท้ที่ได้จากสีเดิม ให้มีน้ำหนักไปทางของสีดำ ที่เรียกกันว่า “สีคล้ำ”

6.7 การใช้สีของไทย

การเรียกชื่อสีของไทย (2555: ออนไลน์) ชื่อสีของไทยในสมัยโบราณ นิยมเรียกเปรียบเทียบกับสีตามธรรมชาติ เช่น

เรียก สีตองอ่อน หรือสีเขียวอมเหลือง ว่าสีตองอ่อน คือเอาไปเปรียบเทียบกับสีของใบตอง หรือใบกล้วยใบอ่อน ๆ

เรียกสีที่ออกชมพู ว่าสีทับทิม โดยเอาไปเปรียบเทียบกับสีของเมล็ดในผลทับทิม

สีเลือดนก เอาไปเปรียบกับสีเลือดของนก สีเลือดหมูเอาไปเปรียบกับสีเลือดของหมู

สีฟ้า เอาไปเปรียบกับสีของท้องฟ้าที่สดใสปราศจากเมฆ เป็นต้น

6.8 สีที่ใช้อย้อมผ้า

การย้อมสีเป็นขั้นตอนหนึ่งของการผลิตผ้าทอ หรือใช้อย้อมฝ้ายไหม เส้นใยประดิษฐ์ ในการทอ เพราะจะทำให้ผ้าทอสีที่สั่นสวยงาม และเมื่อผ่านกระบวนการผลิต จะทำให้เกิดลวดลายของสีต่าง ๆ การย้อมสีสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สีย้อมจากธรรมชาติ สีวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

6.8.1 สีธรรมชาติ

การย้อมสีธรรมชาติ

ช่างทอในชนบทมีประสบการณ์ และมีความรู้เรื่องการย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติมาหลายชั่วคน ความรู้ดังกล่าวเพิ่งจะถูกมองข้าม เปลี่ยนมาใช้สีเคมีวิทยาศาสตร์ประมาณ 50 ปีมานี้เอง ปัจจุบันมีการฟื้นฟูสีย้อมจากธรรมชาติเกือบทั่วประเทศ เพราะสีย้อมจากธรรมชาติไม่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ ซึ่งต่างจากสีเคมี วัสดุธรรมชาติที่ใช้ทำสีย้อมมีมากไม่จำกัด สามารถปลูกขึ้นมาทดแทนได้ตลอดเวลา ผ้าที่ย้อมด้วยสีธรรมชาติมีมูลค่าสูงกว่าผ้าที่ย้อมสีเคมี

สีย้อมธรรมชาติสีเดียวกันแต่ละท้องถิ่นใช้วัสดุธรรมชาติที่ต่างกัน เช่น สีเหลืองได้จากแก่นไม้ขนุนและไม้เข สีแดงได้จากครั่ง หมากแห้ง เปลือกมังคุด เปลือกเงาะ และแก่นไม้ฝาง สีครามได้จากต้นคราม และสีดำได้จาก ลูกมะเกลือ ใบหูกวาง กับน้ำขี้เถ้าจากมะพร้าว เป็นต้น (สน สีมาตริง, 2548: 295) สีย้อมจากธรรมชาติส่วนมากจะได้จากพืช เช่น ส่วนที่เป็นราก แก่น เปลือก ดอกผล และใบ ฯลฯ นำไปตัด สับ หั่นให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ถ้าเป็นดอกไม้ไม่สามารถตัด หั่นได้ นำไปตำหรือบดให้ละเอียด เพื่อสกัดเอาสีออกจากพืช การให้สีของต้นไม้มันแต่ละต้นจะไม่เหมือนกันแม้จะเป็นต้นไม้ชนิดเดียวกัน เช่น เปลือกสด เปลือกแห้ง เปลือกต้ นอ่อน เปลือกต้นแก่ จะให้สีแตกต่างกัน สีที่ย้อมแต่ละครั้ง จะคล้ายกันแต่ไม่เหมือนกัน ต้นไม้ดอกไม้ส่วนใหญ่ให้สีได้ วิธีสังเกตต้นไม้มันให้สีดูจากต้นไม้มันที่มี ยางไม้และใบอ่อนมีสีคาวว่าน่าจะใช้ได้แต่จะให้สีใดเป็นสิ่งที่ต้องทดลอง สีธรรมชาติบางสีไม่สามารถติดแน่นใน เนื้อฝ้าย ใหมด้วยตัวของมันเองต้องมีส่วนผสมอย่างอื่นร่วมด้วย เพื่อให้ทนต่อการซักและ

แสงแดด เช่น สารส้ม น้ำด่างซีไถ้หรือจุนสี น้ำส้มสายชู ฝาดหรือสารแทนนิน ปูนขาว ดินโคลน น้ำสนิมเหล็ก เป็นต้น สีที่ได้จะให้สีที่แตกต่างกันออกไป การใช้สารช่วยให้ติดสีมีทั้ง ชนิดเป็นสีย้อมที่ได้จากสัตว์ สีธรรมชาติเมื่อย้อมออกมาแล้วจะได้สีที่สวยงาม กลมกลืน แต่ไม่ทนต่อการซักและแสงแดด (รัฐภา สุขแสงสุวรรณ. 2547: 49-50) นอกจากนี้ ศิริ ผาสุก (2545: 240 - 254) ได้กล่าวถึง การย้อมสีตามธรรมชาติไว้ว่า

ในสมัยก่อนการย้อมสีตามธรรมชาติ จะมีการย้อมสีโดยอาศัยสีจากธรรมชาติ คือ สีที่ทำจากส่วนต่าง ๆ ของพืชที่หาได้ในท้องถิ่น อาจจะใช้ส่วนเปลือก ลำต้น แก่น ราก ลูก หรือผล ดอก ใบหรือทั้งลำต้น รวมทั้งสีที่ทำจากสัตว์ คือ ครั่ง สีหลัก ๆ ที่ได้คือ สีแดงจากครั่ง สีเหลืองจากเข็สนำเงินจากคราม สีดำจากมะเกลือ

วิธีการย้อมสีธรรมชาตินับว่าเป็นวิธีการที่ยุ่งยากและใช้เวลายาวนานมากทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการย้อมสีธรรมชาติเป็นการย้อมที่อาศัยแดดมากเพราะถ้าหากแดดไม่ออก เช่น หน้าฝนซึ่งฝนตกติดกันนาน ๆ จะไม่สามารถย้อมสีได้เลย เพราะถ้าย้อมแล้ว ตากแดดไม่ได้พวกเส้นไหมใหม่ไม่แห้งสนิททำให้สีตกแล้ว ความแวววาวที่มีอยู่ในตัวเส้นไหมก็ไม่มีด้วยทำให้เส้นไหมขาดคุณภาพไปด้วย

ส่วนการเตรียมสีนั้นก็มีด้วยกันหลายวิธี แล้วแต่วัสดุที่นำมาใช้ย้อมสี เช่น

1. **ครั่ง** จะต้องเอาครั่งมาต้มแล้วเอาออกมาบดใส่ในครกเพื่อนำสีในครั่งออกมาให้หมดหรือมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ หลังจากนั้นจึงเอาไปต้มอีกครั้งตามปกติสีที่ได้จากครั่งจะเป็นสีแดงแกมชมพูแต่ทั้งนี้แล้วแต่ว่า ครั่งที่เก็บมานั้นเกาะกิ่งไม้จะไรตามปกติไม่ทำให้สีครั้งที่สองเท่าที่ผู้นิยมใช้จะเป็นครั้งที่ได้จากต้นสะแก หรือไม้กำมปู (ฉำฉา) กลับสภาพความสมบูรณ์ของครั่งด้วย เพราะถ้าหากครั่งสมบูรณ์ก็จะให้น้ำสีมาก (ถ้าครั่งมีน้ำหนักรวมแสดงว่าเป็นครั้งที่สมบูรณ์แต่ถ้าครั่งเบาจะให้สีน้อยและสีไม่สวยด้วย)

การได้สีแดงจากครั่งตามสภาพธรรมชาติแล้วจะออกชมพูแต่ถ้าหากต้องการสีแดงสดก็ต้องใส่ใบไม้ที่ให้รสเปรี้ยวมาก เช่น ใบมะขาม ใบขิงโค ต้มแล้วย้อมอย่างน้อย 3-4 ครั้ง

ในการย้อมผ้าโดยใส่ใบไม้เหล่านี้ บางทีชาวบ้านนำใบไม้เหล่านั้นใส่ไปในน้ำสีเลยซึ่งเวลา ย้อมจะทำให้ใบไม้ติดไปกับเส้นไหมทำยุ่งยากในการแกะออก และทำให้เส้นไหมขาดหรือติดมาก ทางที่ดีควรเอาใบไม้เหล่านั้น มาตำรวมกันแล้วกรองเอาเฉพาะน้ำใส่เข้าไปจะได้เส้นไหมที่สวยงาม (แต่ชาวบ้านบอกว่า จะได้สีแดงซีด ไม่สดเหมือนใส่ทั้งใบ)

2. **แก่นไม้** มีหลายชนิดที่ใช้แก่นในการย้อมสี เช่น ไม้เข (แกแล) ไม้ประโหด (มะพูด) ไม้ประดู่ ไม้จะบก ไม้ฝาง ไม้แค ไม้ฝรั่ง ชีเหล็ก มะขาม สะเดา พะยอม ขนุน สมอ ตะโก ลำดวน หูกวาง ฯลฯ เป็นต้น การใช้แก่นไม้ทำสีนี้จำเป็นต้องเอาแก่นไม้เหล่านั้นมาสับเป็นชิ้นๆ เสียก่อน เมื่อสับเสร็จแล้วเอาแก่นไม้นั้นมาต้มเพื่อให้ได้น้ำเป็นสี แล้วจากนั้นก็เอาแก่นเหล่านั้นมาตำเพื่อให้แหลกแล้วนำมาต้มอีก ทำเช่นนี้หลายครั้งจนกระทั่งแก่นไม้เหล่านั้นจะกลายเป็น สีเกือบหมด แล้วจึงนำมาเอาสีนั้นมาย้อมเส้นไหมต่อไป เวลาที่ใช้ในการเตรียมวิธีทำสีที่ได้จากแก่นไม้จนย้อมเส้นไหมเสร็จ บางที่ต้องใช้เวลาถึง 7-10 วัน

3. **คราม** ครามเป็นต้นไม้ล้มลุก มีขนาดเล็กเท่าต้นพริก สามารถใช้ใบในการย้อมสี ดังนั้น ก่อนที่จะต้มชาวบ้านจะนำใบมาตำเสียก่อน แล้วจึงเอามาต้มจนได้ผงคราม เป็นก้อน แล้วจึงเอาก้อน ครามนั้นมาใช้ในการย้อมสีการย้อมครามตามปกติจะใช้แดด ดังนั้นถ้าหากวันไหนฝนตก หรือ ไม่มีแดด จึงจะไม่สามารถย้อมได้

4. **เปลือกไม้** ใบไม้ มีต้นไม้อหลายชนิดที่ใช้เปลือกหรือใบ ทำสี เช่น ใบตองกล้วย เปลือก มะพร้าวหรือเปลือกสีเสียด เปลือกผลมังคุด เปลือกมะตูมดิบเปลือกผลทับทิม และไม้อื่น ตามปกติ ชาวบ้านจะต้องเอาเปลือกไม้ หรือใบไม้เหล่านี้มาแช่น้ำเสียก่อน บางที่ใช้เวลาในการแช่น้ำเอาไว้เป็นเดือน กว่าสีจากเปลือกไม้หรือใบไม้เหล่านี้จะออกมาเป็นสี แล้วจึงเอาน้ำที่ออกเป็นสีมาต้มนจนเคี่ยวจึงสามารถ ย้อมได้

5. **ผลหรือเมล็ด** ไม้หลายชนิดใช้ผลหรือเมล็ดในการทำสี สิ่งที่ต้องทำเช่นเดียวกับที่กล่าว มาแล้วคือการตำให้ละเอียดแล้วแช่น้ำเป็นเวลานานหลายวันจนกว่าน้ำจะเป็นสี แล้วจึงเอามาต้มจนเคี่ยว จึงเอาไปย้อมสีได้

6. **การย้อมสีแดงด้วยรากยอ** ยอเป็นไม้ยืนต้นใบมีลักษณะคล้ายหูวาง แต่สีเข้มกว่าใบ หนากว่าหูวางขึ้นอยู่ทั่วไปทุกภาคของประเทศไทย ใบยอใช้ ประกอบอาหารได้ ผลใช้ตำส้มได้ รากยอจะ ให้สีแดง

7. **การย้อมสีแดงจากดอกคำฝอย** นำดอกคำฝอยมาตำให้ละเอียด แล้วห่อด้วยผ้าขาว บาง ผสมน้ำค้างเพื่อให้เกิดสี

8. **การย้อมสีครามจากใบคราม** ครามเป็นพืชล้มลุกมีอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด คือ ครามบ้าน และครามป่าชาวบ้านจะนิยมใช้ครามบ้านย้อมผ้าเพราะครามป่าย้อมผ้าไม่ได้

9. **การย้อมสีจากแกมเขียวจากเปลือกเอากับแก่นขนุน** เอกาเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่ง เอาเปลือกเอกาสด ๆ มาล้างน้ำ ผึ่งแดดสัก 2 – 3 แดด พักทิ้งไว้เอาแก่นขนุนหั่นหรือไสให้เป็นชิ้นบาง ๆ แบ่งเอามา 1 ส่วน ผสมกับเปลือกเอกา 3 ส่วน ต้มเคี่ยวให้น้ำเดือดแล้วกรองเอาแต่น้ำ เวลาต้มเติมน้ำ สารส้มเล็กน้อย เพื่อให้สีติดดีและทนทาน การย้อมเอาไหมซึ่งชุบน้ำแล้ว บิดพอหมาดลงในอ่างย้อม หมั่น กลับด้วยไหมไปมา เพื่อให้สีติดสม่ำเสมอ จึงยกไหมขึ้น ชักน้ำให้สะอาดบิดกระตุกตาก

10. **การย้อมสีดำจากลูกกระเจาย** ต้นกระเจายชอบขึ้นตามป่าทั่วไป เป็นไม้ยืนต้นจำพวก ต้นโพธิ์ ผลกลม ๆ คล้ายมะขามป้อมสีดำสนิท วิธีการย้อมคือ นำเอาผลกระเจายที่แก่จัดมาทุบ บปนให้ ละเอียดแล้วนำไปแช่น้ำทิ้งไว้ประมาณ 30 นาที ถึง 1 ชั่วโมง เมื่อเห็นว่า น้ำสีมีสีดำจึงนำมากรองเอาแต่น้ำสีจึงนำไหมลงย้อมใช้เวลาพอประมาณ ค่ะเนดูว่าสีติดไหมดีแล้วยกเส้นไหมขึ้นจากอ่างย้อมบิดพอ หมาดล้างน้ำสะอาดนำเข้าราวผึ่งแดดให้แห้ง

11. **การย้อมสีดำจากเปลือกสมอ** สมอเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองมี กลิ่นหอม ผลเป็นรูปไข่มีสีส้มเล็กน้อยสีเหลืองอมเขียว ผลจะออกเป็นพวง ๆ เมล็ดแข็ง เนื้อเมื่อแก่มีรส ฝาดอมเปรี้ยว ผลและเปลือกต้นจะให้สีดำ มีสารพวก PAROCALLOL วิธีการย้อม ให้เอาเปลือกสมอมา ต้มเคี่ยวให้แห้งงวดพอสมควร รินเอาแต่น้ำใสหม้อดิน เอาเส้นไหมที่เตรียมไว้ลงย้อมในขณะที่น้ำสียังร้อน อยู่ จะได้สีดำเข้ม ถ้าต้องการได้สีเขียว ถ้าใช้เส้นไหมที่ผ่านการย้อมสีครามมาย้อมจะได้สีเขียว ตามต้องการ

12. การย้อมสีดำจากลูกมะเกลือ มะเกลือเป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง ลูกมะเกลือใช้ทำเป็นสีย้อมผ้า จะได้สีดำ วิธีย้อม นำเอาลูกมะเกลือสดมาตำละเอียดแช่น้ำ ในน้ำที่แช่นี้อารากลำเจียกหรือต้นแบงตำปนกับลูกมะเกลือ แล้วเอาเส้นไหมที่ลงน้ำแล้วบิดพอหมาด ลงย้อมในน้ำย้อมสัก 3-4 ครั้ง การย้อมทุกครั้งต้องตากแดดให้แห้ง จนเห็นว่าดำสนิท ถ้าต้องการให้ผ้าเป็นเงา ใช้งาดำตำละเอียด นำเส้นไหมมาคลุกเคล้าให้ทั่ว ผึ่งไว้สักพัก กระจุกตาก การย้อมผ้าอีกวิธีหนึ่ง คือ เอาลูกมะเกลือที่แช่น้ำทิ้งไว้ นั้นในปริมาณที่ต้องการมาตำให้ละเอียดพร้อมกับใบหญ้าหอมเขียว แล้วเอาไปแช่ในน้ำต่าง (ได้จากต้นมะขามเผาไฟไหม้ให้เป็นขี้เถ้า แล้วละลายน้ำกรองเอาน้ำใส ๆ จะได้น้ำย้อมที่ต้องการ นำเอาด้ายไหมที่ลงน้ำบิดพอหมาด จุ่มลงในอ่างย้อม ใช้มือช่วยบีบด้ายไหมเพื่อให้สีติดสีอย่างทั่วถึง ปล่อยให้แห้งไว้สักพัก แล้วยกขึ้นจากอ่างน้ำย้อม ชักให้สะอาด กระจุกตากให้แห้ง

13. การย้อมสีม่วงจากลูกหว้า วิธีย้อม หว้าเป็นไม้ยืนต้น ลำต้นใหญ่แต่ใบเล็กคล้าย ๆ ใบตะแบก ผลหว่าหรือลูกหว้ามีขนาดเท่าผลองุ่น เอาลูกหว้าที่สุกแล้วมาคั้นเอาน้ำจะได้สีม่วง นำเอาน้ำที่คั้นได้ไปต้มประมาณ 1-2 ครั้ง เพื่อไม่ให้สีเปลี่ยนแปลงจากนั้นจึงกรองเอาแต่น้ำ เอาเส้นไหมที่เตรียมไว้ลงย้อม หมั่นคนไปมาเพื่อให้สีติดไหมอย่างทั่วถึง ดูจนสีติดดีแล้วยกเส้นไหมขึ้น ชักน้ำสะอาด

14. การย้อมสีน้ำตาลแก่จากเปลือกไม้โกงกาง โกงกางเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสามารถให้น้ำตาล วิธีย้อม นำเอาเปลือกไม้โกงกางที่แห้งพอหมาด มาล้างน้ำให้สะอาดแช่น้ำไว้ 1 คืน แล้วต้มเคี่ยวไว้ 2 วัน กรองเอาแต่กากทิ้ง เหลือแต่น้ำย้อม ใส่สารเคมีไฮโดรซัลไฟด์ ผสมลงในน้ำย้อมเล็กน้อย เพื่อให้สีติดดีขึ้น เอาเส้นไหมที่ชุบน้ำพอหมาดจุ่มลงไป ในน้ำย้อม ตั้งไฟต้มนาน 30 นาที ยกเส้นไหมขึ้นนึ่งน้ำ บิดให้แห้งกระจุกเส้นไหมให้กระจายตากแดด

15. การย้อมสีเหลืองจากแก่นเข วิธีย้อม ต้นเขเป็นไม้พุ่มแกมเถาวัลย์มีหนามแข็งโค้งยาว ใบเป็นมันขึ้นอยู่ตามป่า ใช้ส่วนของแก่นเขย้อมผ้า จะได้สีเหลือง ซึ่งจะมีสารสีเหลืองชื่อ Morin อยู่ประมาณ 1 % ให้นำเอาแก่นเขมาตากให้แห้งแล้วมาผ่าให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่หม้อต้มเดือดจนน้ำต้มสีเป็นสีเหลือง จึงยกกลงและนำเอาไปกรองเก็บน้ำสีไว้ เอาเขที่กรองไว้ไปต้มน้ำให้เดือดต่อไป จนได้น้ำสีจากเข ซึ่งอ่อนกว่าหม้อแรก เก็บน้ำสีไว้ทำแบบเดียวกันจนได้น้ำสีครบ 3 หม้อ จะได้น้ำสีอ่อนสุดถึงแก่สุด นำเอาเส้นไหมที่เตรียมไว้ลงย้อมในน้ำสีหม้อที่ 3 ซึ่งเป็นสีอ่อนสุด ยกเส้นไหมกลับไปกลับบมาเพื่อให้น้ำสีเข้าไปในเนื้อไหมได้ทั่วถึงไม่ต่าง ทิ้งไว้สักพักจึงยกเส้นไหมขึ้นบิดพอหมาด นำไปย้อมในหม้อที่ 2 และหม้อที่ 1 ทำแบบเดียวกันจนย้อมได้ครบ 3 หม้อ นำเส้นไหมขึ้นนึ่งน้ำสะอาดจนสีไม่ตก เอาเข้าราวผึ่งแดดให้แห้ง

16. การย้อมสีเหลืองจากขมิ้นชัน ขมิ้นชัน เป็นพืชไม้ล้มลุก ลักษณะลำต้นเหมือนข่าใบยาวเหมือนพุทธรักษา ชอบขึ้นตามที่ลุ่ม หัวขมิ้นใช้ทำยาประกอบอาหารรับประทานได้ ขมิ้นจะมีสีเหลือง วิธีย้อม ให้นำเอาหัวขมิ้นมาล้างน้ำสะอาด ตำและคั้นเอาน้ำไว้ กรองให้สะอาด นำเอาเส้นไหมที่เตรียมไว้ลงย้อม ถ้าต้องการให้สีติดทนควรผสมน้ำมะนาวลงไปด้วย จะได้สีเหลืองตามต้องการ ควรยกเส้นไหมกลับไปกลับบมาเพื่อให้สีติดเส้นไหมทั่วถึง เมื่อได้ความเข้มตามต้องการจึงยกขึ้นบิดพอหมาดล้างน้ำสะอาด เอาเข้าราวผึ่งให้แห้ง

17. การย้อมสีเหลืองจากแก่นขนุน ขนุนเป็นไม้ยืนต้นมีผลรับประทานได้ เปลือกและแก่นของขนุนสามารถนำมาทำเป็นสีย้อมผ้าให้สีเหลืองอ่อนสวยงาม วิธีย้อม นำแก่นขนุนที่แห้งแล้วมาหั่นหรือสับด้วยขวาน ๆ ใช้มือขยำให้ปนละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบางแล้วต้มประมาณ 4 ชั่วโมง ดูว่าสีนั้นออก

ตามความต้องการหรือยัง เมื่อใช้ได้ช้อนเอาจากทิ้งกรองเอาน้ำใส เติมน้ำส ารส้มเล็กน้อย เพื่อให้สีติดดี นำเอาเส้นใหม่ซึ่งชุบน้ำพอมหาด จุ่มลงในอ่างย้อมกลับเส้นใหม่ไปมานาน 1 ชั่วโมง เอาขึ้นจากอ่างย้อม วิกน้ำสะอาด กระจุกตาก

18. การย้อมสีเหลืองจากรากต้นสะกือ สะกือเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งใช้ส่วนที่เป็นรากมาทำ เป็นสีย้อมผ้า วิธีย้อม นำเอารากต้ นสะกือมาสับหรือสไลเป็นชิ้นบาง ๆ ต้มน้ำเดือด 2 ชั่วโมง ช้อนเอา ตะกอนออก เติมน้ำต่างลงไป พร้อมทั้งเติมซีเ็กเฮลิก+ขมิ้นบดละเอียดอย่างละ 1/2 ช้อน เติมน้ำมะเกลือ เล็กน้อย ใส่ใบและกิ่งส้มป่อยลงไป เคี่ยวประมาณ 1/2 ชั่วโมง ตักเอากากออกจะได้สีย้อมตามต้องการ นำเอาเส้นใหม่ที่ชุบน้ำพอมหาดจุ่มลงในน้ำสีที่เตรียมไว้ ต้มให้เดือดประมาณ 20 นาที จนได้สีที่ ต้องการ ยกเส้นใหม่ขึ้นซักน้ำสะอาดบิดตากให้แห้ง

19. การย้อมสีส้มหรือสีแดงเลือดนกจากเมล็ดสะติ สะติเป็นพืชไม้ล้มลุกซึ่งมีลักษณะ เป็นเถาวัลย์และใบคล้ายใบตำลึงมีผลแดง ๆ วิธีย้อม ใช้เม้ ดแดงของลูกสะติมาต้มนจนปรากฏเป็นน้ำสีแดง นำไปกรองเอาแต่น้ำสีแดงจึงนำเส้นใหม่ที่เตรียมไว้ลงย้อม หมั่นยกเส้นใหม่กลับไปกลับมา เพื่อให้สีติด เส้นใหม่อย่างทั่วถึง พอสีติดดีแล้ว เอาออกซักน้ำให้สะอาด ใส่ราวตากให้แห้ง

20. การย้อมสีเขียวจากใบหูกวาง ต้นหูกวางเป็นไม้ยืนต้นใบจะแผ่เป็นชั้น ๆ ให้ร่มเงาได้ ดี ลักษณะใบใหญ่รีเล็กน้อย การย้อมให้เอาใบหูกวางมาตำคั้นเอาแต่น้ำสีกรองให้สะอาดต้มให้เดือดเอา เส้นใหม่ที่เตรียมไว้ลงย้อมจะได้เป็นสีเขียวอ่อนหมั่นยกเส้นใหม่กลับไปกลับมา เพื่อไม่ให้เส้นใหม่ต่างและ สีย้อมจะได้ติดทั่วถึง พอได้ความเข้มของสีติดเส้นใหม่ตามต้องการจึงยกขึ้นบิดพอมหาด ซักน้ำสะอาดผึ่ง ให้แห้ง

21. การย้อมสีเขียวตองอ่อนจากรากแถลง แถลงเป็นพืชล้มลุกประเภทไม้เลื้อย มีใบสีเขียวตองอ่อน ส่วนที่นำมาทำสีย้อมคือรากของแถลง วิธีย้อม นำเอารากแถลงมาผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตากแดด ให้แห้งต้มเคี่ยวประมาณ 3-4 วัน กรองเอาน้ำสีไว้ นำเส้นใหม่ที่ชุบน้ำพอมหาด จุ่มลงในน้ำสีที่เตรียม ไว้ย้อมประมาณ 1 ชั่วโมง ควรกลับเส้นใหม่ไปมาเพื่อไม่ให้เส้นใหม่ต่าง พอครบเวลายกเส้นใหม่ขึ้น ใส่ ราวกระจุกตากให้แห้ง จะได้สีเขียวตองอ่อนตามต้องการ

22. การย้อมสีเขียวจากเปลือกต้นมะริด ไม้มะริดเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่ง นำเอาเปลือกมา ทำสีย้อมผ้าได้ วิธีย้อม เอาเปลือกมะริดไม้มาหั่น หรือสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้ม 20 นาที ช้อนเอา เปลือกออก ต้มเอาหัวแบบเอาแต่น้ำใสเติมลงไปใส่น้ำมะเกลือเล็กน้อย ใส่ปูนขาวและใบส้มป่อยผสมลง ไปทิ้งไว้สักพัก แล้วกรองให้เหลือแต่น้ำสีพร้อมที่จะย้อมนำเอาน้ำย้อมตั้งไฟพออุ่น นำเส้นใหม่ซึ่งชุบน้ำพอมหาด จุ่มลงในอ่างย้อมต้มต่อไปนาน 20 นาที จนได้สีที่ ต้องการ ยกเส้นใหม่ออก ซักน้ำสะอาดใส่ราว กระจุกจนแห้ง จะได้สีเขียวตามต้องการ

23. การย้อมสีเปลือกไม้ สัตถรรพชาติจากต้นลิ้นฟ้า หนามทราย ไม้ โกงกาง และเปลือก ตะบูน วิธีย้อม สัตถรรพชาติสีเปลือกไม้นี้ทำได้โดยการแช่เปลือกต้น ลิ้นฟ้า หนามทราย ไม้โกงกาง และ เปลือกตะบูน อย่างใดอย่างหนึ่งในปริมาณพอสมควรไว้นาน 3 วัน แล้วตั้งไฟต้มให้เดือด จนเห็นว่าสีออก หมดดีแล้ว จึงเทน้ำย้อมลงในอ่างย้อมหมักแช่ไว้ 1 คืน นำเอาเปลือกไม้ผึ่งแดดจนแห้งเก็บไว้ใช้ต่อไป สี เปลือกไม้นี้ถ้าถูกต้มจะกลายเป็นสีดำ ได้แก่ทนน้ำเค็ม ผ้าที่จะย้อมไม่ต้องทำความสะอาดอย่างไรก็ได้

24. **การย้อมสีชมพูจากต้นมหากาฬและต้นฝาง** วิธีย้อม เอาเปลือกของต้นมหากาฬ มาสับให้ละเอียด ต้มในน้ำเดือดประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วช้อนเอาเปลือกออกเติมไม้ฝางซึ่งผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ลงไปต้มในน้ำเดือดนาน 1 ชั่วโมง เติมน้ำต้มป๋อกลงไปอีก 1 กำ ต้มต่อไปอีกเล็กน้อยช้อนเอากากออกแล้ว เติมน้ำต่างลงไปจะได้น้ำย้อมสีชมพูจึงเอาเส้นไหมที่ชุบน้ำบิดพอหมาดจุ่มลงไปในอ่างย้อม ตั้งไฟต้มนาน 30 นาที ยกขึ้นจากอ่างย้อมนำไปซักน้ำบิดให้แห้ง กระทบกให้เส้นไหมกระจายตากแดด

25. **การย้อมสีชมพูม่วงจากเปลือกประตู** เอาเปลือกประตูมาสับให้ละเอียด แล้วแช่น้ำ ไว้สัก 3-4 วัน จนเห็นสีในน้ำมากแล้ว เอาไปต้มอีกครั้งหนึ่ง เติมน้ำส้มและใบมะขามเข้าไป ใช้เวลาต้ม ประมาณ 6-7 ชั่วโมง แล้วกรองเอาเฉพาะน้ำ แล้วต้มอีกครั้งหนึ่ง แล้วเอาเส้นไหมที่ชุบน้ำบิดพอหมาด ๆ ลง ไปย้อม ทิ้งไว้ประมาณ 3 ชั่วโมง จึงเอาขึ้นมาจะได้สีชมพูอมม่วง

26. **การย้อมสีขาวยเงินจากเปลือกมะพร้าวอ่อน** เปลือกมะพร้าวอ่อนสามารถให้สี ได้ อย่งดี ถ้าหากอยากได้สีอ่อน ก็ ให้เอาเปลือกมะพร้าว อ่อน แต่ถ้าต้องการสีเข้มก็ใช้เปลือกมะพร้าวแก่ การย้อมเปลือกมะพร้าวดูเหมือนว่าเส้นไหมจะขึ้นมันวาวดีมากอาจจะเป็นเพราะมะพร้าวมีมันในตัว ของ มันหรืออย่างไรไม่ทราบ แต่การที่จะย้อมเปลือกมะพร้าวควรเอาเปลือกมะพร้าวมาแช่ไว้ นานประมาณ 1 เดือน เพื่อให้เปลือกมะพร้าวออกสีเสียก่อน แล้วจึงเอาน้ำไปต้มและย้อมสีเส้นไหมก็จะได้สีที่ต้องการ

27. **การย้อมสีเขียวอ่อนจากใบขี้เหล็ก** ใบขี้เหล็กสามารถนำมาย้อมสีได้เช่นเดียวกัน โดยเอามาตำให้ละเอียดเสียก่อนแล้วเอามาต้มเป็นเวลานานจนน้ำเคี่ยวแล้วกรองเอาแต่น้ำ แล้วเอาเส้น ไหมลงย้อมโดยใส่สารส้มและใบมะขามลงไปด้วยก็จะได้สีเขียวอ่อนตามที่ต้องการ

28. **ย้อมสีเหลืองเทาจากเปลือกหว่า** เปลือกหว่าก็สามารถนำมาย้อมสีได้เช่นเดียวกัน โดยการสับแล้วต้มให้ออกสีมากที่สุดแล้วเอาแต่น้ำจึงต้มและเอาเส้นไหมลงย้อม ก็จะได้สีที่ต้องการ

29. **การย้อมสีแดงส้มจากแก่นฝาง** แก่นฝางก็เช่นเดียวกับแก่นไม้ที่ให้สีโดยทั่วไป การที่ จะให้แก่นให้สีอ่อนหรือแก่ ก็ขึ้นอยู่กับอายุของต้นไม้เช่นเดียวกัน ส่วนวิธีการย้อมก็เช่นเดียวกับการย้อม จากแก่นไม้อื่น

30. **การย้อมสีกาบจากเปลือกมะม่วงป่า** วิธีการเช่นเดียวกับการย้อมสีจากเปลือกไม้ อื่น

31. **การย้อมสีเนื่อชมพูจากเปลือกมะยม** เช่นเดียวกับการย้อมจากเปลือกไม้อื่น

32. **การย้อมสีชมพูจากเปลือกนุ่น** เช่นเดียวกับการย้อมสีจากเปลือกไม้อื่น

พรรณไม้ที่ให้สีธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543: 257) ได้รวบรวมพรรณไม้ที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติ

ไว้ดังนี้

พรรณไม้ที่ใช้ในการ ย้อมสีธรรมชาติควรจะคัดเลือกไม้ที่มีอายุเหมาะสม และปลูกเอาไว้ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาในงานค้นคว้าในการย้อมสีธรรมชาติ โดยเก็บเอาเฉพาะส่วนที่ต้องการ เท่านั้น แต่ก็มี พรรณไม้บางชนิดที่จำเป็นต้องใช้ลำต้น เช่น แก่นขนุน เปลือกมะม่วง เปลือกต้นมะขาม เฒ่า ที่มีอายุให้ต่ำกว่า 15 ปี

ต้นมะเกลือ	ส่วนผลให้สีดำ
ต้นฝาง	ส่วนแก่นให้สีแดง สีแสด
ต้นคำเงาะ	ส่วนเปลือกหุ้มเมล็ดให้สีส้ม
ต้นสมอไทย	ส่วนผลให้สีเขียวขี้ม้า
ต้นคราม	ส่วนต้นและใบให้สีคราม สีน้ำเงินแก่
ต้นขนุน	ส่วนแก่นให้สีเหลือง
ต้นเพกา	ส่วนเปลือกใช้ผสมกับพืชอื่น ๆ ให้สีน้ำตาล บางท้องถิ่นได้เป็นสีฟ้า (เลมอนฟาร์มพัฒนา)
ต้นดอกบัวตอง	ส่วนดอก ใบ ให้สีเขียว
ต้นมะม่วง	ส่วนเปลือกของลำต้น ให้สีเขียว
ต้นมะม่วงบ้าน	ส่วนเปลือกของลำต้น ให้สีเหลือง
ต้นหัวแมลงวัน	ส่วนเปลือกของลำต้น ให้สีน้ำตาล
ต้นนุ่น	ส่วนเปลือกของลำต้น ให้สีชมพู
ต้นเค็ง (ลูกหยี)	ส่วนเปลือกของลำต้น น้ำโคลน ให้สีเทา
ต้นหม่อน	ส่วนผลให้สีเขียวหม่น
ต้นมังคุด	ส่วนใบให้สีน้ำตาล
	ส่วนเปลือกของผลให้สีเหลืองทอง
ต้นกล้วย	ส่วนใบให้สีน้ำตาลอ่อน
รากยอ	ให้สีชมพูอมส้ม
ใบหูกวาว	ให้สีเขียวขี้ม้า
ครึ่ง	ให้สีแดง
กาบมะพร้าว	ให้สีน้ำตาลอมส้ม

ตัวแปรของการย้อมสีธรรมชาตินั้น มีอยู่หลายสาเหตุด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของน้ำ ในแต่ละท้องถิ่น สาเหตุก็คือมีแร่ธาตุที่อยู่ในน้ำตามธรรมชาติที่ไม่เหมือนกัน ส่วนน้ำประปาในบางที่ไม่สามารถที่จะนำมาย้อมสีธรรมชาติได้ เพราะมีส่วนผสมเคมีในการกรองน้ำให้สะอาด

น้ำที่ดีในการย้อมสีธรรมชาติควรเป็นน้ำฝนที่รองเก็บเอาไว้รอจนกว่าตกตะกอนเสียก่อนจึงจะนำมาใช้ ดังนั้นการรองน้ำฝนเก็บเอาไว้ควรมีแท่งกั้นขนาดใหญ่และสำรองน้ำฝนเอาไว้มาก ๆ

สรุปได้ว่าการย้อมสีที่ได้จากธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะได้จากพ รรณไม้ นานาชนิด ซึ่งได้จากส่วนต่าง ๆ ของพรรณไม้ อาทิ ความขำ นานา และช่างสังเกตช่างจดจำ และผ่านการทดลองจนได้สีธรรมชาติที่สดใสสวยงาม ทำให้เห็นถึงความงามที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น

ผ้าไหมสีธรรมชาติ

ในอดีตก่อนที่สีเคมีจะเข้ามามีบทบาทในสังคมปัจจุบันการ ทอผ้าไหมเขาใช้สีที่ได้จากธรรมชาติ เช่น ครั่ง และบางส่วนของต้นไม้

ครั่ง เป็นสัตว์ประเภทแมลงชนิดหนึ่ง ที่มีขนาดเล็กมากมองด้วยตาเปล่าแทบไม่เห็น บางคนจึงเรียกว่าสัตว์เล็กที่สุดในโลก ครั่งชอบเกาะอยู่ตามต้นไม้บางชนิด เช่น ต้นก้ามปู ต้นแสม ฯลฯ โดยกัดเปลือกไม้เป็นอาหาร และขี้ของมันเกาะติดอยู่ตามกิ่งไม้เหล่านั้น ชาวบ้านจึงนิยมไปแกะเอามาใช้ประโยชน์ เช่น ตัดท่อพัสดุไปรษณีย์ ตัดถังน้ำ หรือใช้ย้อมผ้าไหมหรือฝ้าย

สำหรับต้นไม้ที่สามารถนำมาใช้ย้อมสีธรรมชาติมีอยู่มากมายเฉพาะที่สามารถรวบรวมได้มีดังนี้

สีแดง ได้แก่ แก่นฝาง รากยอ ใบสัก ประดู่ มะกล่ำต้น ต้นส้มเสี้ยว (กาหลง)
สีเหลือง ได้แก่ แก่นเข (แกแล) แก่นปะโหด (มะพูด) แก่นขนุน ต้นเสเนียน ต้นแค ต้นฝรั่ง
ต้นไพล ต้นมหากาฬ ต้นขี้เหล็ก ต้นสะเดา เปลือกนมแมว ดอกคำฝอย
สีน้ำตาล ได้แก่ ต้นคาง ไม้โกงกางใบใหญ่- ใบเล็ก ต้นสนทะเล ต้นโปรงขาว ต้นแสม
สีฟ้า (พฤษ) ต้นฝาดแดง ต้นนนทรี ต้นมะหาด ต้นเคี่ยม ต้นตี่วชน ต้นอาราง (ตาเสก) ต้นคูณ(ราช)
ต้นทองหลาง ใบตองกล้วย เปลือกมะพร้าว
สีน้ำเงิน ได้แก่ ต้นครามหรือฮ่อม ต้นเถาคัน ต้นพิลังกาสง ต้นลำดวน
สีทองอ่อน ได้แก่ เปลือกมะพูด (ปะโหด) เปลือกผลทับทิม แก่นเขกับ คราม แก่นปะโหดกับคราม ใบหูกวาง ต้นสมอพิเภก ต้นหูกวาง ต้นตะขบ ต้นลิ้นฟ้า (เพกา)
สีม่วงอ่อน ได้จากลูกหว่า
สีส้ม ได้จากเปลือกและรากยอผสมกับหลอมสีส้มของดอกกรรณิการ์ นำมาตากแห้งแล้วต้ม เม็ดของลูกสะตี่
สีเขียว ได้จากเปลือกต้นมะริดไม้ เปลือกสมอ เปลือกปะโหด ครามย้อม ทับด้วยแกลง
สีดำ ได้จาก ผลมะเกลือ ต้นมะเก็ม ต้นสมอ ต้นรูกฟ้า ต้นดับเต่า (มะเมียง) ต้นคณฑา ต้นมะยมป่า ต้นมะขามเทศ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2545: 17-23) ได้รวบรวมวิธีการย้อมสีธรรมชาติตามวิธีพื้นบ้าน ไว้ดังนี้

สีน้ำเงิน จากต้นคราม ความเป็นไม้พุ่มชนิด *Indigofera tinctoria* Linn. ในวงศ์ Leguminosae ใบมีขนาดเล็กคล้ายใบมะขาม ต้นครามที่ใช้ทำสีย้อมเป็นพันธุ์ครามบ้าน ไม่นิยมใช้พันธุ์ครามป่า ต้นครามบ้านมีลำต้นสูงประมาณ 1-1.5 เมตร ใช้ย้อมได้เมื่อมีอายุประมาณ 3 เดือน ต้นครามจะออกดอกแสดงว่าแก่ได้ที่พอจะทำสีย้อมผ้าได้

วิธีย้อม ให้เลือกตัดต้นครามที่มีอายุแก่ได้ที่ นำมาม้วนแล้วมัดเป็นพอน ๆ แชน้ำทิ้งไว้ในหม้อหรือภาชนะที่เตรียมไว้ประมาณ 2-3 วัน จนใบครามเปื่อยจึงแก้มัดออก รูดใบครามเก็บไว้แล้วเอาลำต้นทิ้งไป นำปูนขาวใส่ในอัตราส่วนที่พอเหมาะกับน้ำที่แช่คราม จะเกิดฟองในน้ำย้อมรอให้เนื้อครามตกตะกอนและฟองดับ จึงกรองเอาตะกอนหยาบทิ้ง เหลือน้ำครามละเอียดหมักไว้เพื่อใช้ย้อมต่อไป

เมื่อจะย้อมก็ต้มน้ำย้อมที่หมักไว้ใส่หม้อดิน แล้วเติมน้ำค้างซึ่งได้มาจากน้ำขี้เถ้าต้นมะขาม ลูกมะกรูดผ่าซีก มะขามเปียก เหล้าขาว และน้ำตาลอ้อย แล้วนำเส้นใยลงย้อมเย็นในหม้อน้ำย้อม จุ่มและบิดนวดเส้นใยลงย้อมเย็นในหม้อน้ำย้อม จุ่มและบิดนวดเส้นใยจนเส้นใยดูดซึมสีได้ทั่วถึง หมักแช่เอาไว้ประมาณหนึ่งคืน แล้วนำขึ้นล้างน้ำ ผึ่งให้แห้ง ถ้าต้องการสีน้ำเงินเข้มจะต้องย้อมทับซ้ำเป็นสิบ ๆ ครั้ง ส่วนใหญ่นิยมใช้สีครามย้อมเส้นใยฝ้ายมากกว่าเส้นใยไหม

สีน้ำเงินหรือสีครามธรรมชาติ สดงามกว่าสีย้อมด้วยสารเคมี ส่วนบางท้องถิ่นจะเรียกว่าสีห้อม หรือฮ่อม แต่สีห้อมมาจากต้นห้อมหรือฮ่อมไม่ใช่ต้นคราม ต้นห้อม หรือ ฮ่อม เป็นไม้ล้มลุกชนิด *Baphicacanthus cusia* Brem. ในวงศ์ Acanthaceae ใบกลมรีปลายใบแหลมรอบขอบใบมีหยักแหลมเล็ก ๆ สีย้อมจากต้นห้อมหรือฮ่อมจะคล้ายกันกับสีคราม และมีวิธีการย้อมที่ใกล้เคียงกัน

สีแดง จากครั่ง

ครั่ง เป็นเพลี้ยหอยชนิด *Laccifer lacca* ในวงศ์ Lacciferidae ตัวเมียไม่มีปีก เมื่อเป็นตัวอ่อนระยะแรกนั้นมีขาและหนวด เคลื่อนไหวได้ เมื่อลอกคราบเวลาต่อมาจะไม่มีขา จึงหยุดอยู่กับที่ ดูดกินน้ำเลี้ยงจากไม้ยืนต้น และผลิตสารที่เรียกว่า ชีครั่ง ซึ่งย้อมผ้าได้เป็นสีแดง

วิธีย้อม เก็บชีครั่งที่เกาะอยู่ตามกิ่งต้นจามจุรีหรือต้นพุทรา มาตากแดดให้แห้ง ตำปอนให้ละเอียด แล้วแช่น้ำมะขามเปียก นานประมาณ 6 ชั่วโมง จากนั้นตั้งไฟต้มให้เดือด กรองเอากากออก แล้วนำเส้นใยลงย้อม เมื่อสีติดเส้นใยทั่วดีแล้วจึงนำขึ้นล้างน้ำตากให้แห้ง สีครั่งจะติดเส้นใยไหมดีกว่าเส้นใยฝ้าย จึงนิยมใช้ย้อมเส้นไหม

สีแดง จากรากยอหรือรากยอป่า ยอ เป็นไม้ต้นชนิด *Morinda citrifolia* Linn. ในวงศ์ Rubiaceae ใบคล้ายใบหูกวางแต่สีเขียวเข้มและหนากว่า รากมีสีแดง

วิธีย้อม คัดเก็บรากยอที่แก่ได้ที่เพื่อจะได้ให้สีแดงเข้ม นำรากยอมาสับหรือหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้มในน้ำสะอาดจนเดือด เคี่ยวจนน้ำเป็นสีแดงเข้มดี จึงยกลงจากเตา กรองกากรากยอออกให้เหลือแต่น้ำสี แล้วนำเส้นใยชุบน้ำ บิดให้หมาด นำลงแช่ในน้ำสี พลิกกลับเส้นใยให้ดูดซึมสีจนทั่ว ทิ้งไว้ประมาณ 30 นาที หรือมากกว่านั้นแล้วนำขึ้นมาล้างน้ำ บิดให้หมาดแล้วนำไปตากจนแห้ง รากยอหรือรากยอป่า นิยมใช้ย้อมเส้นใยฝ้าย

สีแดง จากดอกคำฝอย

คำฝอย เป็นไม้ล้มลุกชนิด *Carthamus tinctorius* Linn. ในวงศ์ Compositae ดอกคำฝอยใช้ทำยาและย้อมสีผ้าได้

วิธีย้อม นำดอกคำฝอยแห้งมาตำให้ละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง แล้วเตรียมน้ำต่างด้วยการนำต้นผักขมหนามที่แก่จนเป็นสีแดงหรือสีน้ำตาลมาตากแดดให้แห้งสนิท แล้วนำไปเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า นำขี้เถ้าที่ได้มาผสมกับน้ำสะอาด นำดอกคำฝอยผสมกับน้ำต่างแล้วคั้นกรองเอาน้ำสีออกมา จะได้น้ำสีแดง นำเส้นใยลงแช่ไว้จนดูดซึมน้ำทั่วและเสมอกันดีแล้วจึงนำขึ้นล้างน้ำ ผึ่งให้แห้ง สีจากดอกคำฝอยใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเหลือง จากแก่นขนุน

ขนุน เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ไม้ Artocarpus heterophyllus Lamk ในวงศ์ Moraceae ใบค่อนข้างใหญ่ยาวรี ผลขนุนทรงกลมรี มีหนามถี่ไม่แหลมคม

วิธีย้อม ตากแก่นขนุนให้แห้งแล้วนำมาหั่นหรือสับด้วยกบสไล่มัเป็นชิ้นบาง ๆ แล้วใช้มือขยำให้ป่นละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบางต้มในน้ำสะอาดนานประมาณ 4 ชั่วโมง จนน้ำเป็นสีเหลืองเข้ม กรองเอากากออก แล้วเติมสารส้มเล็กน้อยเพื่อให้สีติดดี แล้วนำเส้นใยลงแช่นานประมาณ 1 ชั่วโมง จึงล้างแล้วผึ่งให้แห้ง แก่นขนุนนี้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเหลือง จากแก่นเขหรือแกแล ไม้เขหรือแกแล เป็นไม้เถาเนื้อแข็ง Maclura cochinchinensis (Lour.) Corner ในวงศ์ Moraceae ขึ้นในป่าดิบ ลำต้นมีหนาม แก่นสีเหลืองใช้ย้อมผ้าได้

วิธีย้อม นำแก่นไม้เขหรือแกแลมาตากแห้ง แล้วสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่ในน้ำสะอาด ต้มให้เดือดจนน้ำเป็นสีเหลืองเข้ม กรองกากออกแล้วรินเอาน้ำสีใส่หม้อย้อมไว้เป็นหม้อที่ 1 แล้วเอากาก แก่นเขลงต้มในน้ำสะอาดอีกจนได้น้ำสีเหลืองแต่อ่อนกว่าครั้งแรก กรองเอากากออกแล้วรินน้ำสีใส่หม้อย้อมไว้เป็นหม้อที่ 2 แล้วเอากากแก่เขต้มต่อในน้ำสะอาดกว่าอีกครั้ง จนได้น้ำสีเหลืองที่อ่อนลงอีก กรองกากออก รินน้ำสีใส่ในหม้อที่ 3 จากนั้นนำเส้นใยลงย้อมในหม้อที่ 3 ก่อนแล้วนำลงย้อมซ้ำในหม้อที่ 2 แล้วย้อมในหม้อที่ 1 จนเส้นใยเป็นสีเหลืองสนิทจึงนำขึ้นล้างแล้วผึ่งให้แห้ง การย้อมแต่ละขั้นตอนให้ใช้เวลาครั้งละประมาณ 1 ชั่วโมง และควรจะผึ่งให้แห้งทุกขั้นตอน แก่นเขหรือแกแลนี้นิยมใช้ย้อมทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเหลือง จากขมิ้นหรือขมิ้นชัน ขมิ้นหรือขมิ้นชัน เป็นไม้ล้มลุกชนิด Curcumadomestical Valetton ในวงศ์ Zingiberaceae

วิธีย้อม นำเหง้าขมิ้นหรือหัวขมิ้นมาสับและตำให้ละเอียดแล้วคั้นกรองเอาน้ำไว้ แล้วเอากากออกทิ้ง เหลือไว้แต่สีเหลือง นำเส้นใยลงย้อม ถ้าจะให้ติดแน่นควรจะใช้หม้อมะนาวผสมลงไปด้วย ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีดำ จากมะเกลือ

มะเกลือ เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ชนิด Diospyros mollis Griff. ในวงศ์ Ebenaceae ผลดิบใช้ย้อมผ้าเป็นสีดำและทำยา

วิธีย้อม นำลูกมะเกลือสดมาทุบให้แตกแช่น้ำไว้ เมื่อจะใช้จึงแบ่งลูกมะเกลือขึ้นมาตำ ให้ละเอียดโดยผสมใบหญ้าหอมเกี่ยวแช่น้ำต่าง (จากขี้เถ้าต้นมะขาม) ให้น้ำสีออกจนเป็นสีดำ แล้วกรองกากออกนำเส้นใยลงย้อม พลิกกลับไปมาจนสีดำเสมอกัน นำขึ้นล้าง ผึ่งให้แห้ง หากต้องการสีดำมากขึ้นต้องย้อมซ้ำหลาย ๆ ครั้ง

วิธีย้อมอีกวิธี คือ ใช้รากลำเจียกหรือต้นแบง (สะแบง) ตำผสมกับลูกมะเกลือ คั้นกรองกากออกเหลือแต่น้ำสีดา นำเส้นใยลงย้อมให้สีดาเสมอกัน นำขึ้นล้าง ผึ่งให้แห้ง สีจากมะเกลือนี้ใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีดา จากลูกกระเจาย ต้นกระเจาย เป็นไม้ยืนต้น *Caesalpinia sepiaria* Roxb. ในวงศ์ *Caesalpinaceae* Rosales ตระกูลเดียวกับต้นโพธิ์ ขึ้นอยู่ตามป่าทั่ว ๆ ไป มีผลกลมคล้ายผลมะขามป้อม

วิธีย้อม คัดเก็บผลลูกกระเจายที่แก่ได้ที่ มาตำป็นให้ละเอียด แล้วแช่น้ำไว้ประมาณ 30 นาที ถึง 1 ชั่วโมง เมื่อน้ำเป็นสีดาสนิท ก็กรองเอากากลูกกระเจายออกเหลือแต่น้ำสี นำเส้นใยลงย้อมให้ดูชุ่มสีจนทั่ว แต่ทิ้งไว้สักกระยะหนึ่งแล้วนำเอาเส้นใยขึ้น ล้างน้ำ บิดให้หมาด นำขึ้นมาผึ่งจนแห้ง ลูกกระเจายนิยมใช้ย้อมเส้นใยฝ้าย

สีดา จากเปลือกสมอ

สมอ เป็นไม้สกุล *Terminalia* วงศ์ *Combretaceae* ลำต้นมีขนาดกลาง ๆ ดอกมีสีเหลืองกลิ่นหอม เปลือกของลำต้นใช้ย้อมสีด้อมเขียว

วิธีย้อม นำเปลือกต้นสมอลงต้มเคี่ยวในน้ำสะอาดจนน้ำแห้งงวดพอสมควร แล้วกรองเอากากออก แล้วนำเส้นใยลงต้มจนสีติดเส้นใยดี สีที่ได้จะเป็นสีด้อมเขียว นิยมใช้ย้อมเส้นใยฝ้าย

สีเขียว จากใบ หูกวาง หูกวาง เป็นต้นไม้ชนิด *Terminalia catappa* Linn ในวงศ์ *Combretaceae* ใบใหญ่ แตกกิ่งเป็นชั้น ๆ

วิธีย้อม เอาใบหูกวางมาต้มคั้นเพื่อเอาน้ำสีเขียว กรองกากออก แล้วเอาน้ำสีที่ได้ไปต้มให้เดือด เอาเส้นใยลงย้อมพลิกเส้นใยกลับไปกลับมารอบจนสีติดเสมอกันจะได้เป็นสีเขียวอ่อน แล้วนำขึ้นล้างน้ำ ผึ่งให้แห้ง ใบหูกวางใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเขียว จากเปลือกมะริด มะริด เป็นต้นไม้ชนิด *Diospyros philippensis* A.D.C. ในวงศ์ *Ebenaceae*

วิธีย้อม นำเปลือกมะริดมาสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำไปต้มในน้ำสะอาดประมาณ 20 นาที ช้อนเอาเปลือกออก แล้วเติมน้ำที่ได้จาก การคั้นเถาถั่วแปบ ใส่น้ำเกลือเล็กน้อย ใส่น้ำขาวและใบส้มป่อยผสมลงไปด้วย ทิ้งไว้สักพัก กรองกากออกให้เหลือแต่น้ำสี เอาน้ำสีย้อมขึ้นตั้งไฟพออุ่น เอาเส้นใยลงย้อมให้นานประมาณ 20 นาที จนสีติดดี นำขึ้นล้างน้ำแล้วผึ่งให้แห้ง เปลือกต้นมะริดใช้ย้อมทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเขียว จากรากแกลงหรือมะพูด แกลงหรือ มะพูด เป็นต้นไม้ชนิด *Garcinia dulcis* Kurz ในวงศ์ *Guttiferae* ใบใหญ่หนาเป็นมัน

วิธีย้อม นำเอารากแกลงหรือมะพูดผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตากแดดให้แห้ง แล้วนำมาต้มในน้ำสะอาด ต้มเคี่ยววันละ 1 ชั่วโมง แล้วแช่ทิ้งไว้ 3-4 วัน กรองเอากากออก เหลือไว้แต่น้ำสี นำเส้นใยลงย้อมนานประมาณ 1 ชั่วโมง จนสีติดสนิทจะได้สีเขียวตองอ่อน นำขึ้นล้างน้ำ แล้วผึ่งให้แห้ง จากแกลงหรือมะพูด ใช้ย้อมทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเขียว จากเปลือกสมอและคราม สมอ เป็นต้นไม้ในสกุล *Terminalia* วงศ์ *Combretaceae* เปลือกสมอนำมาใช้ย้อมผ้าได้

วิธีย้อม เอาเปลือกสมอเขียวในน้ำสะอาดจนน้ำสีออกและน้ำงวดพอสมควร กรองเอากากออกแล้วเอาเส้นใยที่ย้อมครามแล้วลงย้อมต้มต่อไปอีกประมาณ 1 ชั่วโมงจนสีติดผสมกันดี จะได้เส้นใยสีเขียว แล้วผึ่งให้แห้ง เปลือกสมอใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีเขียว จากเปลือกกระหูด กระหูด เป็นต้นไม้ ที่มีอยู่ตามชายป่าทั่วไป ส่วนเปลือกใช้ย้อมผ้าได้

วิธีย้อม เอาเปลือกกระหูดล้างน้ำให้สะอาดแล้วทุบให้แตกพอสมควร นำลงแช่ในน้ำสะอาดทิ้งไว้ 1 คืน แล้วนำมาต้มเคี่ยวจนออกสีเขียวตามต้องการ กรองเอากากออก เหลือไว้เฉพาะน้ำสี เติมน้ำส้มลงไปเล็กน้อยเพื่อให้สีสดขึ้น เอา เส้นใยลงย้อมจนสีติดสนิทที่เป็นสีเขียวสม่ำเสมอ นำขึ้นล้างน้ำ และผึ่งให้แห้ง เปลือกกระหูดใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีน้ำตาล จากเปลือกไม้โกงกาง โกงกาง เป็นต้นไม้ในสกุล *Rhizophora* วงศ์ *Rhizophoraceae* ขึ้นตามป่าชายเลน ส่วนเปลือกใช้ย้อมสีน้ำตาล

วิธีย้อม นำเอาเปลือกไม้โกงกางที่แห้งพอสมควร มาล้างให้สะอาดแล้วแช่น้ำทิ้งไว้ 1 คืน แล้วต้มเคี่ยวบนเตาวันละ 1 ชั่วโมง ประมาณ 2 วัน แล้วกรองเอากากออกทิ้ง และควรใส่ผลไม้ที่มีกรดเปรี้ยว (ไฮโดรซัลไฟต์) เช่น มะขาม มะกรูด มะนาว เป็นต้น ผสมลงในน้ำสีย้อมประมาณ 2 ช้อนโต๊ะ เพื่อช่วยให้สีติดดีขึ้น จากนั้นนำเส้นใยลงย้อม โดยต้มเคี่ยวจนเส้นใยดูดซึมสีติดดี นานประมาณ 30 นาที ยกเส้นใยขึ้นล้าง ผึ่งให้แห้ง เปลือกโกงกางใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีส้ม จากเมล็ดคำแสด (บางแห่งเรียกว่าสะติ) คำแสด (สะติ) เป็นไม้พุ่มชนิด *Bixa orellana* Linn. ในวงศ์ *Bixaceae* ใบมีลักษณะคล้ายใบตำลึง ผลสุกมีสีแดง เมล็ดข้างในสีแดงทำสีย้อมได้

วิธีย้อม ใช้เมล็ดสีแดงของลูกคำแสดจำนวนมากพอสมควร นำลงต้มในน้ำสะอาดจนน้ำเป็นสีแดงอมส้มเข้มดีแล้วจึงกรองเอากากออก แล้วนำเส้นใยลงย้อม หมั่นพลิกเส้นใยกลับไปกลับมามาจนเส้นใยดูดซึมสีที่ทั่วเสมอกัน แล้วนำเส้นใยขึ้นล้าง ผึ่งให้แห้ง เมล็ดสะติหรือคำแสดนี้นิยมใช้ย้อมเส้นใยฝ้าย

สีม่วง จากลูกหว้า หว้า เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ชนิด *Eugenia cumini* Druce ในวงศ์ *Myrtaceae* ใบคล้ายใบตะแบก ผลลูกหว้าสุกมีสีม่วงดำ

วิธีย้อม ให้เก็บผลลูกหว้าสุกมากพอสมควร นำมาทุบให้ละเอียดผสมน้ำแล้วคั้นเอาน้ำสีม่วง นำไปต้มเคี่ยวให้สีเข้มข้นประมาณ 1-2 ครั้ง เพื่อไม่ให้สีเปลี่ยน แล้วกรองเอากากออกให้เหลือแต่น้ำสีม่วงจึงเอาเส้นใยลงย้อม พลิกเส้นใยจนสีติดเสมอกัน นำขึ้นล้างน้ำ ผึ่งให้แห้ง สีจากลูกหว้าใช้ย้อมได้ทั้งเส้นใยฝ้ายและเส้นใยไหม

สีชมพู จากต้นฝาง และต้นมหากาฬ ฝาง เป็นต้นไม้ขนาดเล็ก ชนิด *Caesalpinia sappan* Linn. ในวงศ์ *Leguminosae* ต้นมีหนาม เนื้อไม้มีสีแดง มหากาฬ เป็นต้นไม้ขนาดเล็ก ชนิด *Gynura pseudochina* DC. ในวงศ์ *Compositae* ใบใช้เป็นยาสมุนไพร เปลือกใช้ย้อมสี

วิธีย้อม นำเปลือกต้นมหากาฬมาสับให้ละเอียดต้มให้เดือดต้มให้เดือดนานประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วช้อนเอากากออก ใส่ไม้ฝางซึ่งผ่าไว้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ลงไปต้มอีกประมาณ 1 ชั่วโมง เติมน้ำส้มป่อยลงไปอีก 1 กำมือ ต้มต่อไปสักครู่ แล้วช้อนเอากากออก แล้วเติมน้ำด่าง (จากขี้เถ้าต้นมะขาม) ลงไป สีนําย้อมที่ได้จะเป็นสีชมพู นำเส้นใยลงย้อม ต้มต่อไปอีกประมาณ 30 นาที ให้สีติดเสมอกัน แล้วนำขึ้นล้าง ผึ่งให้แห้ง

การย้อมสีผสม

ศิริ ผาสุก (2545: 240 - 254) กล่าวถึง การย้อมสีผสมไว้ดังนี้ เนื่องจากต้นไม้เราไม่สามารถย้อมสีได้ทุกสีตามที่ต้องการ เช่นสีเขียว สี เทา สีกรมท่า ฯลฯ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้สีหลักผสมกัน เช่น ถ้าต้องการสีเขียว ก็ย้อมเขหรือ ปะโหด เพื่อให้ได้สีเหลืองเสร็จแล้ว จึงเอาไปย้อมครามอีกครั้งหนึ่งก็จะได้สีเขียวในเรื่องนี้ถ้าหากท่านผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องผสมสีก็จะสามารถย้อมสีที่ต้องการได้โดยเอาแม่สีจากต้นไม้นั้นมาผสมกัน จากการศึกษาพบได้ดังนี้

1. แก่นขนุน	ผสม	คราม	ได้สี	เทาดำ
2. เปลือกประตู	ผสม	คราม	ได้สี	เขียวอ่อน
3. ใบสมอ	ผสม	คราม	ได้สี	เขียวขี้ม้า
4. ใบสมอ	ผสม	แก่นฝาง	ได้สี	น้ำตาลแก่
5. ใบสมอ	ผสม	ครั่ง	ได้สี	น้ำตาล
6. แก่นฝาง	ผสม	คราม	ได้สี	ม่วง
7. จีวป่า	ผสม	คราม	ได้สี	กรมท่า
8. แก่นขนุน	ผสม	แก่นมะยม	ได้สี	น้ำตาลไหม้
9. แก่นยอป่า	ผสม	ครั่ง	ได้สี	ม่วง
10. แก่นฝาง	ผสม	ครั่ง	ได้สี	ม่วง
11. แก่นขนุน	ผสม	หูกวาง	ได้สี	เขียวอ่อน
12. แก่นมะยม	ผสม	ใบสน	ได้สี	เขียวอ่อน
13. แก่นขนุน	ผสม	เปลือกกะท้อน	ได้สี	เนื้ออมเหลือง
14. เปลือกสมอ	ผสม	โคลน	ได้สี	เทาดำ
15. เปลือกจบก	ผสม	เปลือกประตู	ได้สี	น้ำตาลอมชมพู
16. เปลือกจบก	ผสม	เปลือกมะพร้าวอ่อน	ได้สี	น้ำตาลไหม้
17. ครั่ง	ผสม	เปลือกมะพร้าวอ่อน	ได้สี	สีเม็ดมะขาม
18. แก่นขนุน	ผสม	เปลือกประตู	ได้สี	น้ำตาลแดง
19. ครั่ง	ผสม	เปลือกประตู	ได้สี	น้ำตาลอมชมพู
20. แก่นขนุน	ผสม	ใบขี้เหล็ก	ได้สี	เนื้ออมเขียว
21. เปลือกจบก	ผสม	เปลือกนางคำ	ได้สี	เทาอมชมพู
22. แก่นขนุน	ผสม	ใบเหมือดแอ	ได้สี	เขียวไม่
23. เปลือกจบก	ผสม	เปลือกอาราง	ได้สี	น้ำตาล
24. ครั่ง	ผสม	ใบเหมือดแอ	ได้สี	เทา

25. ไบสมอล	ผสม	เปลือกอาราง	ได้ดี	เหลืองกา
26. ไบเหมือดแอ	ผสม	น้ำสนิม	ได้ดี	เขียวอ่อน
27. เปลือกมะพร้าวอ่อน	ผสม	สนิม	ได้ดี	เทาอ่อน
28. เปลือกมะพร้าวอ่อน	ผสม	โคลน	ได้ดี	เทาแก่
29. ไบสมอล	ผสม	เปลือกนางคำผสมแก่นฝาง	ได้ดี	น้ำตาลแดง
30. ไบกลับพฤษ	ผสม	ใบหูกวางผสมสนิม	ได้ดี	เขียวไพร

ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล; และแพทริเซีย ซีสแมน แน่นหนา (2535: 21) ได้กล่าวถึงการใช้สีผสม ไว้ดังนี้

การใช้สีถูกกำหนดโดยสารที่มีอยู่ในธรรมชาติ และโดยลักษณะธรรมชาติ ของเส้นใยที่จะย้อม เช่น ใยฝ้ายจะย้อมสีคราม สีดำ สีครีม และสีน้ำตาลแดงได้ดี ส่วนสีแดง สีเขียว และสีเหลือง เหมาะสำหรับย้อมใยไหม ซึ่งย้อมได้ดีเมื่อผสมสารที่มีกรด อย่างไรก็ตามในปลายศตวรรษที่ 19 ระบบสีของผ้าเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง เมื่อพ่อค้า เริ่มนำสีเคมี เช่นสีชมพู สีม่วง สีนํ้าทะเล และสีฟ้า ชุมชนที่อยู่ใกล้เส้นทางการค้าเริ่มได้รับผลกระทบจากอิทธิพลภายนอกและเริ่มใช้สีและเส้นใยจากต่างประเทศ ในขณะที่ดินแดนที่ห่างไกลออกไปยังคงรักษาสีของท้องถิ่นของตนไว้ การใช้สินค้าหายากจากต่างประเทศเป็นความมีหน้ามีตาในสังคมยุคนั้น ดังนั้นผืนผ้าซึ่งเดิมเคยย้อมสีธรรมชาติล้วน ๆ จึงเริ่มมีสีเคมีเข้ามาปะปน แลดูไม่กลมกลืนในช่วงต้นศตวรรษที่ 20

จอร์จ สกรับ (2552: 12) ได้กล่าวถึงการใช้สีย้อมธรรมชาติไว้ว่า

ปัจจุบันคนส่วนหนึ่งหันมาหาธรรมชาติมากขึ้น หลังจากที่หันหลังให้ ธรรมชาติไปพักใหญ่ สีต่าง ๆ ที่ได้จากต้นไม้ชนิดต่าง ๆ เริ่มถูกนำมาใช้อีกครั้ง ต้นไม้แต่ละชนิดให้สีไม่เหมือนกัน เช่น ฝาง ไซ้แก่นและเนื้อไม้ย้อมผ้าไหมและผ้าฝ้าย จะให้สีแดงสวยสดงดงาม มะเกลือ เป็นพืชอีกชนิดที่นำมาทำสีย้อม ต้นโตเต็มที่สูงได้ถึง 20 เมตร เปลือกต้นสีดำแตกเป็นมันสะเก็ดเล็ก ๆ ผลกลม ผิวเกลี้ยง สีเขียว จะเปลี่ยนเป็นสีดำเมื่อแก่ มะเกลือจะให้สีดำ นอกจากนี้ยังมีแก่นไม้ขนุน ขมิ้น ดอกคำฝอย ก็ให้สีเช่นกันคือสีเหลือง ส่วนความเป็นพืชชนิดหนึ่งให้สีเรียกว่าสีคราม คนนิยมนำครามมาย้อมผ้าเช่นกัน ผศ .อนุรัตน์ สายทอง แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร บอกไว้ในบทความเรื่อง เส้นไหมคราม ว่า คราม ถือกันว่าเป็น “ราชาแห่งสีย้อม” (King of the dyes) เป็นที่รู้จักกันตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมโบราณซึ่งในสมัยโบราณเนื่องจากสีครามเป็นสีหายาก จึงใช้กันสำหรับเฉพาะราชวงศ์และชนชั้นสูง... คุณสมบัติพิเศษอีกประการที่มิงานวิจัยทั้งในอเมริกาและญี่ปุ่นก็คือ ผ้าที่ย้อมจากครามสามารถป้องกันผิวของผู้สวมใส่จากรังสีอัลตราไวโอเล็ตได้

สรุปได้ว่าการย้อมสีที่ได้จากธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะได้จากพรรณไม้ นานชนิด ซึ่งได้จากส่วนต่าง ๆ ของพรรณไม้ อาทิความขำนาญและช่างสังเกตุ ช่างจดจำ และผ่านการทดลองจนได้สีธรรมชาติที่สดใสสวยงาม อันเป็นคุณค่าที่คู่กับความงดงามของผ้าทอไทยที่เกิดจากภูมิปัญญาพื้นบ้านของท้องถิ่น

6.8.2 สีวิทยาศาสตร์

รัชฎา สุขแสงสุวรรณ (2547: 57-58) ได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสีวิทยาศาสตร์ไว้ว่า เป็นสีที่มีความทนทานต่อการซักกรีดและแสงแดด ให้สีสดใสมีการเกาะติดเส้นใยดี มีสีให้เลือกและผสมสีได้หลากหลาย และกล่าวถึงการเลือกใช้สีให้เหมาะสมกับคุณสมบัติของเส้นใยแต่ละชนิด ดังนี้

- สีเบสิก (Basic) เป็นสีชนิดแรกที่ถูกสังเคราะห์ขึ้นแทนสีที่ได้จากธรรมชาติ ให้สีสดใส ราคาไม่แพง แต่มีข้อเสีย คือ สีมีความทนไม่สู้ดี เหมาะสำหรับย้อมสีเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากพืช เช่น ฝ้าย
- สีแอซิด (Acid) เมื่อย้อมแล้วจะให้สีสดใส มีช่องสีกว้าง (Shade) มีสีต่าง ๆ มากมาย ราคาไม่แพง แต่มีข้อเสีย คือ สีมีความทนไม่สู้ดี เหมาะสำหรับย้อมสีเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากพืช เช่น ฝ้าย
- สีไดเรค (Direct) เป็นสีที่ย้อมง่าย มีทั้งชนิดผงและชนิดน้ำ ราคาถูกมีช่วงสีกว้างมีสีต่าง ๆ มากมายใช้ย้อมฝ้ายไหมเส้นใยประดิษฐ์บางชนิดทำให้เป็นสีที่นิยมใช้กันทั่วไป
- สีรีแอคทีฟ (Reactive) เป็นสีที่มีวิธีการย้อมไม่ยุ่งยาก มีความคงทนต่อการซักกรีดและแสงแดดใช้ย้อมฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์บางชนิด
- สีแวต (Vat) เป็นสีที่ให้ความคงทนต่อการซักกรีด และแสงแดดสูง เหมาะกับการย้อมฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์บางชนิด

ปัจจุบันสีวิทยาศาสตร์ นิยมใช้กันมากในผู้ผลิตผ้าทอเนื่องจากราคาถูกหาซื้อง่าย ย้อมง่าย ประหยัดเวลา มีสีให้เลือกมาก แต่ข้อเสีย คือ ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมเนื่องด้วยกรรมวิธีการสังเคราะห์ขึ้นทางเคมี ถ้าใช้ย้อมจำนวนมากและสม่ำเสมอ การเทของเสียจากการย้อมทิ้งจะมีผลต่อดิน พืช และผู้ย้อม ฯ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาในเรื่องเหล่านี้อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมชัดเจน

สีสังเคราะห์เป็นอีกประเภทหนึ่งที่มีความนิยมใช้ในปัจจุบันและได้รับความนิยม สะดวกขึ้น เพราะเป็นสีที่มีคุณภาพดี มีความทนทานสูง มีสีสดใส สะดวก ย้อมง่ายกว่าย้อมสีธรรมชาติ สีวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์สามารถซื้อขายทั่วไปตามท้องตลาด ในกรย้อมวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์ที่มีคุณภาพต้องมีกระบวนการย้อมที่ถูกต้อง และแตกต่างจากย้อมผ้าที่ได้จากวัสดุธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยหลายอย่าง เช่น อุณหภูมิ และเวลาที่เหมาะสม สารตัวช่วยในการย้อม เพื่อจะทำให้การย้อมสีสม่ำเสมอและได้มาตรฐานทั้งผืน ดังนี้ น สีที่นำมาย้อม ผ้าพื้นบ้านให้มีความสวยงามเป็นเอกลักษณ์จึงมีความสำคัญ

สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (2542: 2-6) ได้สรุปเกี่ยวกับกระบวนการย้อมสีไว้ ดังนี้

ในการย้อมสีสิ่งทอนั้นส่วนมากจะย้อมเส้นด้ายก่อนจะนำไปทอเป็นผืน ซึ่งเส้นด้ายแบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ เส้นด้ายจากธรรมชาติ และเส้นด้ายสังเคราะห์หรือประดิษฐ์ ซึ่งเส้นด้ายชนิดหนึ่งจะเหมาะสมกับสีชนิดหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างสีกับเส้นด้ายจึงเหมือนความสัมพันธ์ระหว่างแม่กุญแจกับลูกกุญแจ ดังนั้น สีย้อมยี่ห้อต่างกัน นำมาผสมปนกันไม่ได้ และสีสำหรับใช้กับเส้นด้ายประดิษฐ์ จะเอาไปย้อมกับเส้นด้ายจากธรรมชาติไม่ได้ เพราะจะทำให้สีติดบนผ้าน้อยลงและไม่คงทนด้วยการย้อมครั้งหนึ่ง ๆ สามารถผสมหลายสีเข้าด้วยกันเพื่อให้ได้ลำดับขั้นสีต่าง ๆ เป็นศิลปะการย้อมสีแต่จะต้องเป็นการผสมสีจากสียี่ห้อเดียวกัน

การย้อมสีที่ถูกล้วนต้องใส่สารตัวช่วยในการย้อม และอุณหภูมิที่เหมาะสม เพื่อจะทำให้ได้เส้นด้ายหรือผ้าย้อมที่สม่ำเสมอและได้มาตรฐานทั้งผืน ในระดับชุมชนกระบวนการย้อมไม่สามารถจะวัดได้ ส่วนใหญ่จะใช้ทักษะประสบการณ์การด้วยสายตาเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาของการผลิตในระดับชุมชนจึงทำให้สินค้าที่ออกมาไม่ได้มาตรฐาน

สีที่ใช้ในการย้อมมีหลายชนิดหลายรูปแบบทั้งที่เป็นผง ของเหลว และโคลนสีที่เป็นผงจะเข้าไปทางเดินหายใจได้ง่ายทำให้เกิดอาการแพ้ได้ แต่ในปัจจุบันสีถูกเคลือบด้วยน้ำมันเมื่อจะใช้ต้องอบในครก เพื่อให้ไขมันออกแล้วจึงละลายได้สีที่เป็นของเหลวและโคลน จะไม่มีปัญหาในการละลาย สำหรับการเก็บรักษาสีเนื่องจากสีมีปฏิกิริยากับสภาพความเป็นกรด ต่าง เกลือ หรือความชื้น การเก็บรักษาจะต้องเก็บให้มิดชิดปิดให้แน่นไม่ให้ถูกกับตัวที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยากับอายุการใช้งานซึ่งแล้วแต่ยี่ห้อของสี แต่ส่วนใหญ่เก็บรักษาไว้ได้ไม่เกิน 5 ปี

ปริมาณของสีที่ใช้สีมากเส้นด้ายหรือผ้าก็ดูได้มาก แต่ไม่ควรเกิน 8 % ของเส้นด้ายหรือผ้าเพราะถ้าใช้เกินจะทำให้ไม่คงทนต่อการซักและไม่เป็นมันวาว ชาวบ้านใช้สีโดยไม่มีกรขังตรงทำให้ได้สีไม่เหมือนเดิม อัตราส่วนของสารละลายที่เป็นสีกับเส้นด้ายที่เปี นมัด ใช้อัตราส่วนระหว่าง 30 ต่อ 1 และ 50 ต่อ 1 คือ สีที่ละลายน้ำ 30 ลิตรต่อเส้นด้ายหนัก 1 กิโลกรัมและต้องมีการขังตรงทุกครั้ง การใช้น้ำมากเกินไปสีที่ใช้จะถูกดึงเข้าไปในเส้นด้ายน้อยลงทำให้สิ้นเปลืองพลังงาน จะทำให้ปล่อยสีที่เป็นของเสียออกไปมาก เมื่อน้ำระเหยต้องเติมน้ำให้ถึงขีดที่ทำเครื่องหมายไว้ ถ้าน้ำลดต่ำกว่าขีดที่ทำเครื่องหมายไว้การย้อมจะไม่เหมือนเดิม ส่วนอุณหภูมิการต้มถ้าอุณหภูมิสูงสีจะถูกดูดเข้าไปได้น้อยแต่ถ้าทำให้สีที่ถูกดูดเข้าไปถึงจุดอิ่มตัวเร็วขึ้นต้องไม่ให้อ่อนเกินไป และต่ำเกินไป คืออุณหภูมิพอ เหมาะตั้งแต่ 80 – 100 C (เซ็นเซียส) เวลาที่ใช้ในการย้อมสีมีความสามารถถูกดูดกลืนเข้าไปในเส้นใยในเวลาหนึ่งเท่านั้นไม่เกิน 20 นาที ยิ่งต้มนานยิ่งทำให้สีละลายตัวและสีจะเปลี่ยนไปด้วยสารเคมีที่ช่วยในการย้อม สารเคมีเหล่านี้จะช่วยทำให้การย้อมสีมีคุณภาพ สามารถซื้อได้จากตัวแทนจำหน่ายสีย้อมผ้า ได้แก่

1. สารที่ทำให้น้ำหายกระด้าง ต้องทดสอบว่าในน้ำมีแคลเซียมแมกนีเซียหรือไม่ เพราะเวลาต้มจะตกตะกอนและตกบนเนื้อผ้า ทำให้เส้นใยกระด้างเมื่อซักอีกจะทำปฏิกิริยากับสบู่ทำให้ผ้าแข็งยิ่งขึ้น
2. น้ำยาป้องกันสีตก ช่วยให้สีคงทนซึ่งจำเป็นดี อย ใช้อยู่เฉพาะในขั้นตอนการเตรียมผ้าสำหรับย้อม
3. สารที่ทำให้เนื้อสีกระจายในน้ำได้ดีและทำให้ผ้าดูดสีเข้าไปได้ดี

4. สารที่ทำให้สีติดและคงทน อาจเป็นรูปเกล็ดหรือโพลีเมอร์เข้าไปเคลือบเส้นด้าย ต้องใช้เติมลงไปหลังจากย้อมสีเสร็จแล้ว ถ้าเติมลงในขณะกำลังย้อมจะตกตะกอน เป็นก้อนชิ้นเล็ก ๆ ติดตามเนื้อผ้า สารนี้เป็นอันตรายมากต่อผิวหนังไม่ควรสัมผัส

5. เกลือโซเดียมคลอไรด์ราคาถูก ดูดความชื้นแต่ต้องมิดให้มิดชิด ใช้สำหรับไล่สีเข้าไปในเนื้อเส้นใย ในต่างประเทศใช้เกลือโซเดียมซัลเฟต (เกลือแกง) แต่ราคาแพงการเติมเกลือรอดเดียวสีจะตกตะกอนต้องค่อย ๆ เติมจะได้ไม่มีตะกอน

ความเป็นกรดต่าง ค่า PH สำคัญในการย้อมต้องทำให้ได้ถูกต้อง คุณภาพของน้ำสำหรับสีย้อมต้องให้ได้มาตรฐานไม่เช่นนั้นจะไม่ได้สีตามต้องการ ค่า PH ของน้ำต้องมีคุณสมบัติเป็นกลาง การคนและการยก การย้อมสีก็ต้องคนตลอดเวลาในการย้อมเพื่อให้สีได้เข้าไปในเส้นด้ายทุกส่วนเท่ากันและได้สีที่สม่ำเสมอและเมื่อน้ำร้อนมากเกินไปก็ต้องยกลงออกก่อนแล้วค่อยต้มใหม่

ข้อแนะนำในการย้อม

1. ต้องชั่งสีย้อม ตัวช่วยย้อม เช่น เกลือ หรือสารกันตกสีรวมทั้งผ้าหรือด้ายที่จะย้อมให้ทราบน้ำหนักที่แน่นอนไม่ควรจะใช้วิธีประมาณน้ำหนักเอาเองด้วยสายตา

2. ก่อนทำการย้อมจะต้องละลายสีย้อมให้สมบูรณ์ก่อน ถ้าสีย้อมนั้นเป็นสีที่อยู่ในรูปผงควรจะมีการบดผงสีนั้นกับน้ำปริมาณเล็กน้อยก่อน เพื่อกำจัดเอาน้ำมันที่เคลือบบนผิวออกเพื่อให้การละลายของสีดีขึ้น ในการละลายอาจต้องใช้ความร้อนช่วยให้การละลายดีขึ้น การทดสอบว่าการละลายสมบูรณ์หรือยัง สามารถดูได้ด้วยสายตาเปล่าโดยใช้แก้วใส ๆ ตักน้ำสีย้อมขึ้นมาดูถ้าการละลายสมบูรณ์จะต้องไม่เหลือตะกอนของสีเหลืออยู่เลย หรืออาจตรวจสอบได้โดยใช้ผ้าขาวบางกรองดู

เทคนิควิธีในการย้อม

1. ให้คำนวณอัตราส่วนของปริมาตรของน้ำสีต่อน้ำหนักผ้า (โดยทั่วไปจะให้อยู่ในระหว่าง 30 – 50 %) เมื่อนำน้ำสีเทลงหม้อแล้วจากนั้นก็นำเส้นด้ายหรือผ้าลงแช่ในน้ำสีย้อมให้เรียบร้อยแล้วทำเครื่องหมายบอกระดับของน้ำสีย้อมในตอนเริ่มต้นนี้ไว้ และตลอดเวลาของการย้อมจะมีน้ำบางส่วนระเหยไป จะต้องเติมน้ำให้ได้ระดับเดิมตลอดเวลา

2. การใส่เกลือ ก่อนใส่ต้องละลายเกลือก่อน และในการใส่จะค่อย ๆ ใส่ทีละน้อย ๆ ไม่ควรเติมทีเดียวทั้งหมด ในการใส่เกลือนี้ควรจะเริ่มใส่เมื่อเริ่มย้อม (อุณหภูมิของน้ำย้อมประมาณ 40 C) และก่อนเติมเกลือจะต้องยกเอาเส้นด้ายหรือผ้าที่ย้อมขึ้นมาก่อน

3. ควรจะมีการใช้สารช่วยย้อมด้วย เช่น สารที่ทำให้การย้อมสม่ำเสมอ และสารช่วยทำให้เปียก ซึ่งตัวนี้จะเป็นสารประเภทเดียวกันกับสบู่หรือผงซักฟอก

4. การให้ความร้อนควรจะทำค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ไม่เร็วจนเกินไป เพราะจะทำให้เส้นด้ายหรือผ้าสีไม่สม่ำเสมอ

5. การเติมสารช่วยติดหรือที่เรียก ว่าสารกันตกนั้น จะเติมก่อนจะนำเส้นด้ายหรือผ้าออกจากหม้อต้ม

6. เมื่อย้อมเสร็จแล้วให้ทิ้งเส้นด้ายหรือผ้าไว้ในอ่างน้ำย้อมนั้นก่อน รอจนกระทั่งอุณหภูมิของน้ำย้อมลดต่ำลง (ใช้เวลาประมาณ 25 นาที)

7. การล้างเส้นด้าย หรือผ้าหลังจากการย้อมนั้น จะต้องล้างให้สะอาดโดยใช้ อุณหภูมิประมาณ 35 C โดยทำการล้าง 2 ครั้ง

นอกจากนี้ การใช้สรีวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์มีข้อดีคือใช้สะดวก สีสิดทนนาน ให้สีสดใส ส่วนข้อเสียของสรีวิทยาศาสตร์คือทำให้ผ้ามีสีจืดไม่สัมพันธ์กับรูปแบบของผ้าพื้นบ้าน ทำให้เสียเอกลักษณ์ของผ้าพื้นบ้านประจำท้องถิ่นนั้น ๆ การใช้สีธรรมชาติถ้าได้รับการปรับปรุงแก้ไขแล้ว จะช่วยให้ผ้ามีคุณภาพและเอกลักษณ์ของความเป็นไทยตามที่ตลาดต้องการ ปัจจุบันการใช้สีธรรมชาติกำลังจะสูญไป จึงควรที่จะได้รับการส่งเสริมและอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกประจำชาติ (ประจักษ์ ภูมิณา. 2553: 75-75)

7. กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้ความหมายของการสืบทอดหมายถึง การที่คนรุ่นหนึ่ง สร้างสรรค์ สังคม และถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความสามารถ ตลอดจนผลิตผลจากความรู้ ความคิด ความสามารถนั้น ๆ ต่อไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อความต่อเนื่องแล ะเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ2535: 6-9; อ้างอิงจาก คณาจก ซ่อชู 2547: 24)

การถ่ายทอดภูมิปัญญา สมิธ (Smith. 1982: 90 - 92; อ้างอิงจาก วิชาดา อมตะพิงกุล . 2552: 64) เชื่อว่า การเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องเรียนในโรงเรียนเสมอไป ยังมีรูปแบบอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้อีกมาก เช่นการเรียนรู้โดยบังเอิญ (Random or Incidental learning) การเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self – directed learning) การเรียนรู้จากกลุ่ม (Collaborative learning) แต่วิธีการเรียนรู้ต่าง ๆ รูปแบบเหล่านี้จะต้องอาศัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากผู้สอนเป็นสำคัญ

แนวคิดการสืบทอดภูมิปัญญาว่าเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากบรรพชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน และได้เสนอการสืบทอดภูมิปัญญาและเทคโนโลยีโดยกระบวนการดำเนินงาน 3 ลักษณะ คือ

1. การปฏิบัติงานในชีวิตประจำวัน (Daily life) เป็นการถ่ายทอดวิธี การ ปัญญา และการปฏิบัติงานโดยอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมสืบทอดในชีวิตประจำวันจากพ่อแม่ไปสู่ลูกหลาน

2. การศึกษาเล่าเรียน (Education training) เป็นการจดเป็นตำรา ท่องจำ ฝึกหัด และจัดทำเครื่องมือใช้เองโดยมีผู้สอนคือ ครู ผู้รับการถ่ายทอดคือ นักเรียน

3. การรับความรู้จากภูมิปัญญาจากสังคมภายนอก เป็นการรับรูรูปแบบวิธีการจากสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ หนังสือ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น (กรมศิลปากร . 2542: 160; อ้างอิงจาก คณาจก ซ่อชู . 2547: 24)

ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการศึกษาหรือการเรียนรู้ตามอัยศาสตร์มีลักษณะ ะการเรียนรู้ที่หลากหลายที่สะสม เรียนรู้ สืบสาน สืบทอด สั่งสมมายาวนาน อย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านไม่สามารถแยกออกจากกันได้ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน ตั้งแต่ การทำมาหากิน ร่วมกันในชุมชน

การปฏิบัติทางศาสนา พิธีกรรมและประเพณี เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน จึงมีการร่วมมือกันหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ เอกชน ส่วนท้องถิ่นชาวบ้าน ชุมชน ให้หันมาอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ภูมิปัญญาชาวบ้านก่อนที่จะสูญหายไป ด้วย การส่งเสริมสนับสนุนการจัดการศึกษาหรือการเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากภูมิปัญญาชาวบ้าน (วิสุตา อมตะพิงกุล. 2552: 68 - 69)

พยุงพร ไตรรัตน์สิงห์กุล (2538: บทคัดย่อ) ได้กล่าวถึงกระบวนการถ่ายทอดของภูมิปัญญาไว้ว่ากระบวนการถ่ายทอดจะต้องประกอบด้วย

1. แหล่งความรู้ ได้แก่ แหล่งความรู้จากครอบครัว โรงเรียน และหน่วยราชการต่าง ๆ
2. ผู้ถ่ายทอด และผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลต่าง ๆ ในหมู่บ้านที่เป็นผู้ถ่ายทอด และผู้รับการถ่ายทอด

3. วิธีการถ่ายทอดได้แก่

- 3.1 การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เป็นวิธีการถ่ายทอดจาก การสังเกต การทดลอง การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริง และการฝึกหัด

- 3.2 การฝึกฝนด้วยตนเอง เกิดจากความเคยชินที่พบเห็นทุกวันสามารถทำได้เองโดยไม่ต้องมีคนสอน แต่บางครั้งก็ใช้วิธีเลียนแบบ

- 3.3 การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน เป็นการบอกเล่าด้วยปาก ผู้เรียนนำอุปกรณ์ไปเอง และสอนโดยการปฏิบัติจริง

- 3.4 การถ่ายทอดจากหน่วยงานราชการ โดยการพาไปเรียนนอกสถานที่ ผู้สอนจะอธิบายวิธีการทำแล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน (นุกูล สุวรรณรัตน์. 2547: 32-33; อ้างอิงจาก พยุงพร ไตรรัตน์สิงห์กุล. 2538: บทคัดย่อ)

นอกจากนี้ การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา เป็นการดำเนินการในทางปฏิบัติ ซึ่งผู้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือกิจกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่ต้องเรียนรู้และปฏิบัติได้อย่าง “แม่นยำ” ความแม่นยำเกิดจากการที่ไม่มี “คู่มือ” หากแต่ส่วนใหญ่มาจาก การบอก การสอน มาจากความจำ และมาจากการปฏิบัติจริงที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ คน ซึ่งหากไม่มีความแม่นยำแล้ว สิ่งที่ถ่ายทอดก็จะผิดเพี้ยนไป จนกระทั่งสูญเสียสิ่งที่เป็นแก่นหรือสาระที่แท้จริงไปในที่สุด การถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวนี้ เป็นการถ่ายทอดในลักษณะที่เต็มไปด้วย “จิตวิญญาณ” เป็นบรรยากาศที่ทำให้ได้สัมผัสถึงภูมิปัญญา ซึ่งไม่ได้หมายถึงแต่เพียงตัวเนื้อพิธีกรรมรูปแบบภายนอกอย่างเดียว แต่รวมไปถึงสิ่งที่มองไม่เห็น หูไม่ได้ยินแต่ “ใจ” สัมผัสได้ (นิคม ชมภูหลง. 2548: 49)

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีลักษณะหลากหลายรูปแบบ เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิต จาก การทำให้เห็นเป็นแบบอย่างจากพ่อแม่ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจ การให้ปฏิบัติจริง การทำให้ ดูเป็นตัวอย่างแล้วนำไปปฏิบัติจริง การทำงานร่วมกัน ถ่ายทอดให้เป็นกระบวนการที่ ทำให้เกิดการ เรียนรู้ และเป็นการสืบทอดความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในกลุ่มชน ที่เกิดการ เรียนรู้จากรุ่นหนึ่ง สู่รุ่นหนึ่งที่น่าประสบความสำเร็จที่หลากหลาย สังคม สืบสาน สืบทอดมายาวนานอย่าง ต่อเนื่องจากบรรพบุรุษตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้ การศึกษาหรือการเรียนรู้ การจัดแหล่งเรียนรู้และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคลได้เรียนรู้ตาม ความสนใจ และโอกาสได้เหมาะสมกับสภาพของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้และนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอันทรงคุณค่าให้คงอยู่ต่อไป

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประจักษ์ ภูมินา (2553: บทคัดย่อ) ศึกษาหัตถกรรมผ้าทอยกมุกของชา วไท-ยวน ตำบล ต้นตาล อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี สรุปผลการศึกษาดังนี้ งานหัตถกรรมผ้าทอยกมุก มีกระบวนการทอแยกประเภทได้ตามตะกอกตั้งแต่ 2 – 12 ตะกอก และมีการตั้งชื่อลายตามลักษณะที่พบ เห็นจากธรรมชาติ โครงสร้างของลวดลายมีทั้ง แบบดั้งเดิม และแบบปัจจุบัน สีที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสี วรรณะเย็น และสีกลมกลืน ลวดลายที่พบมากที่สุดคือ ลายดอกพิกุล ลายดอกจัน และลายเม็ด พริกไทย และมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์อยู่ 3 ประเภท คือ ผ้าชิ้น ยามหรือถุง และสบู่

การถ่ายทอดความรู้ มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้ายกมุก กโดยใช้บริเวณที่ตั้งกลุ่มเป็น แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีการจัดเก็บผ้าทอโบราณไว้ที่หอ วัฒนธรรมพื้นบ้านไท-ยวน สระบุรี เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ มีการสอนการทอผ้าให้แก่ผู้สนใจในหมู่บ้าน วิธีการถ่ายทอดจะใช้วิธีการจัดการเรียนรู้ ให้เด็กนักเรียนที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียนโดยให้เด็กค้นคว้าหาความรู้ได้ ด้วยตนเองในที่ตั้งกลุ่ม โดยอาศัยผู้ทอซึ่งเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นวิทยากร

การบริหารจัดการ มีการบริหารจัดการในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยเลือกดำเนินการใน ลักษณะเปิดสู่ชุมชน มีเป้าหมายเพื่อสนองต่อบัจ จัยดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานด้วยการเลือกทอผ้าสำหรับใช้ สอยในชีวิตประจำวันและคำนึงถึงหลักความประหยัด

นัตรี จิระนคร (2550: บทคัดย่อ) ศึกษาผ้าไหมยกทอง 1000 ตะกอก กลุ่มทอผ้ายกทอง “จันทร์ โสมา ” จังหวัดสุรินทร์ สรุปผลการศึกษาดังนี้ ลักษณะที่ปรากฏเด่นชัดของผ้า คือ ก ารแบ่ง องค์ประกอบ ลวดลาย และการใช้สี ที่ออกแบบขึ้นใหม่จากพื้นฐานของงานทอแบบราชสำนักสยาม โบราณ และใช้รูปแบบศิลปกรรมไทยชั้นสูง โดยใช้เส้นไหมน้อยซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของผ้าไหม สุรินทร์และไหมทองที่ต้องสั่งซื้อจากประเทศอินเดียไม่ต่างจากในสมัยโบราณ

ลวดลาย พบว่าลวดลาย มีความถูกต้องสมบูรณ์ตามแบบกระบวนลายไทย ทั้งนี้เนื่องจากผู้ออกแบบ วิจิตร ตรีภักดิ์เงินไทย มีพื้นฐานการศึกษาโดยตรงด้านจิตรกรรมไทย ทำให้สามารถออกแบบงานขึ้นมาใหม่ภายใต้กรอบประเพณีและแบบแผนดั้งเดิมได้อย่างลงตัว

การใช้สี พบว่าใช้แม่สีหลัก 3 สี โดยการย้อมสีธรรมชาติ จากวัสดุย้อมเพียง 5 ชนิด ซึ่งเป็นวัสดุย้อมที่หาได้ในท้องถิ่นและไม่เป็นพิษต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยเทคนิคกระบวนการแบบพื้นบ้านดั้งเดิม ได้แก่ รังครั่งย้อมสีแดง เปลือกไม้ประโหดย้อมสีเหลืองมะนาว (Lemon Yellow) เป็นการย้อมสีที่พบได้ในศิลปกรรมไทยชั้นสูงแขนงอื่น ๆ ด้วย

เทคนิคกระบวนการทอทอด้วยกี่ทอมือแบบพื้นบ้านดั้งเดิม หลักสำคัญในการสร้างลวดลายของผ้ายกซึ่งทำให้เกิดลวดลายยกนูนขึ้นเหนือพื้นผ้า คือ การเสริมเส้นพุ่งพิเศษ ซึ่งสามารถเลือกใช้เส้นไหมธรรมชาติย้อมสีต่าง ๆ ตามต้องการหรือเลือกใช้เส้นไหมทอง การสร้างลวดลายใช้เทคนิคจก และเกาะ เป็นต้น นำมาผสมผสานกับเทคนิคกระบวนการและเครื่องมือทอผ้าแบบพื้นบ้านของตน

การถ่ายทอดความรู้ พบว่ายังคงมีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในหมู่เครือญาติ และมีการแลกเปลี่ยนความรู้จากผู้ใหญ่สู่เด็กในหมู่ช่างทอบ้าง แต่ส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดความรู้จากหัวหน้ากลุ่มสู่สมาชิกในกลุ่ม

มนตรี ชมชื่น (2548: 90-106) ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลการทอลวดลายผ้าตีนจกไท-ยวน จังหวัดราชบุรี พบว่า การทอผ้าตีนจก มีพัฒนาการทอเพื่อสืบทอดศิลปะการทอผ้าไว้ให้คงอยู่สืบไปนั้นมีวิธีการสอนทอโดยใช้กระดาษตารางกราฟ และการวิเคราะห์ลายผ้าจกต้นแบบของไท-ยวนโดยใช้กระดาษตารางกราฟได้รับความนิยมเป็นอย่างมากเนื่องจากสามารถหาได้ง่ายและมีราคาถูก เป็นการรังสรรค์ผลงานที่แปลกใหม่ให้ผู้ทอได้คิดลวดลายใหม่ ๆ ในการทอผ้าได้สะดวกและไม่สิ้นเปลืองอีกด้วย ตารางกราฟลวดลายหลักและลวดลายประกอบการทอผ้าตีนจกไท-ยวน มีดังต่อไปนี้

กลุ่มลวดลายหลักมี 9 ลาย ได้แก่ ลายดอกเขี้ยว ลายหน้าหมอน ลายกาบ ลายโค้งแก้ง ลายกาบดอกแก้ว ลายโค้งแก้งซ้อนเขี้ยว ลายกาบซ้อนหัก ลายหักนกคู่ ลายแคทราย

กลุ่มลายประกอบมี 12 ลาย ได้แก่ ลายข้าวดอก ลายขอประแจ ลายขอ ลายกูด ลายชะเปลา ลายนกคูกินน้ำห่มเต้า ลายมะลิเลื้อย ลายขอเหลี่ยม ลายนกเขาไฉ้ ลายนาค ลายม้า ลายนก

กมลรัตน์ หนองรัง (2547: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาหัตถกรรมผ้าชาวไทยภูเขาในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิต กระบวนการผลิต ลวดลายและการใช้สี ของหัตถกรรมผ้าต่าง ๆ ของชาวเขา เป็นการศึกษา วิจัยเชิงสำรวจโดยเก็บรวบรวมข้อมูล จากประชากรตัวอย่างที่เป็นชาวเขา 2 เผ่า ได้แก่ ชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยงที่บ้านห้อยผาตีน ตำบลป่าเมี่ยง อำเภออดอยสะเกิด และชาวไทยภูเขาเผ่าม้งที่บ้านแม่สาใหม่ ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และใช้การสัมภาษณ์ ด้านวิถีชีวิต และกระบวนการผลิตผ้าใช้การถ่ายภาพและการบันทึกเสียง จากนั้นนำเสนอข้อมูล เป็นการบรรยายประกอบภาพ

การศึกษาหัตถกรรมผ้าชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยงสะกอพบว่า ใช้การทอผ้าแบบดั้งเดิมคือ การทอแบบกี่เอว โดยมีการทอ 4 ชนิด คือ ทอแบบธรรมดา และทอแบบสลับลีแบบลายน้ำไหล การทอจก และการทอขีด โดยใช้ฝ้ายเป็นวัตถุดิบ ปัจจุบันยังมีการปลูกฝ้ายเองบ้างเล็กน้อย แต่ส่วนใหญ่จะซื้อฝ้ายมาปั่นและทอเอง การย้อมสีใช้ย้อมร้อน ใช้สีธรรมชาติมากกว่าสีเคมี มีการมัดย้อมเพื่อทอลายน้ำไหล การทอ จะมีในผู้หญิงที่แต่งงานแล้วมากกว่าหญิงสาวและเด็ก หัตถกรรมผ้าของกระเหรี่ยงสะกอส่วนใหญ่ผลิตใช้ในชีวิตประจำวัน ประเภทเครื่องแต่งกายหญิงมีการประยุกต์ด้านลวดลายแต่สีที่ใช้ยังคงเดิม ส่วนเครื่องแต่งกายชายเสื้อจะคงเดิมทั้งสีและแบบ ส่วนกางเกงจะเปลี่ยนเป็นกางเกงแบบสากลแลไม่มีการผลิต การผลิตหัตถกรรมผ้าเพื่อจำหน่ายส่วนมากขายกันในหมู่บ้าน

ในเผ่าม้งมีการทอผ้ากันทุกบ้าน โดยใช้เครื่องทอแบบกี่เอวนั่งสูงใช้เส้นด้ายจากใยกล้วยง การปลูกกล้วยงปลูกในต้น ฤดูฝนและไม่ทอในฤดูร้อนเพราะเส้นใยจะเปราะ การทอจะเป็นการทอพื้นธรรมดาไม่มีการทอลาย การย้อมสีเมื่อทอเป็นผืนผ้าไม่ย้อมเส้นด้าย โดยใช้สีจากต้นย้อม และคราม มีการเขียนเทียน การเย็บต่อผ้า การปักประดับด้วยเงินต่าง ๆ และการปัก ลวดลาย การปักของม้งมีลักษณะคล้ายเผ่าเข้าคือมี 4 วิธีหลักคือ การปักลายเส้น การปักลายขั้ว การปัก ลายสอง การปักไขว้ วั โดยปักจากด้านหลังของผ้า กระบวนการที่พบ มากที่สุดในเผ่าม้งคือการปักไขว้ การปักจะปักทุกบ้าน เด็กหญิงจะเริ่มหัดปักเมื่ออายุ 7 – 8 ขวบ โดยลวดลายจะมีทั้งลายดั้งเดิมและประยุกต์ และมีการนำผ้ากำมะหยี่มาทำเป็นตัวเสื้อแล้วจึงตกแต่ง

ลักษณะรูปแบบของหัตถกรรมผ้าของชาว ไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยงที่เป็นเครื่องนุ่งห่มพบ 8 ประเภท คือ เสื้อผู้หญิงแต่งงานแล้ว เสื้อหญิงสาวชุดกระสอบ เสื้อชาย ผ้าขี้ริ้ว ผ้าพันศีรษะ ผ้าพันคอ ผ้าเช็ดตัว ผ้าห่อ องค์ประกอบที่ทำให้เกิดลวดลาย คือ การทอจก การทอลายน้ำไหล และการปัก ลวดลายที่พบส่วนมากเป็นลายดั้งเดิม โดยลายจะเป็นลายแบบซ้ำๆเหมือนกัน และจะเป็นรูปเรขาคณิต ลายที่พบมากคือลายแมงมุม และลายหลักที่พบคือลายข้าวหลามตัด สีที่ใช้มากคือสีดำ และแดง

ลักษณะรูปแบบของหัตถกรรมผ้าของชาวไทยภูเขาเผ่าม้งที่เป็นเครื่องนุ่งห่มพบ 14 ประเภท คือ เสื้อกันเปื้อนผู้หญิง เสื้อผู้ชาย กระโปรง ผ้าผูกเอวหญิง เข็มขัด หมวก กางเกง ผ่ากันเปื้อนหญิง ผ่ากันเปื้อนชาย เสื้อคลุมศพ ผ้าพันขา ผ้าพันหัว และผ้าอุ้มเด็ก องค์ประกอบที่ทำให้เกิดลายคือ การปัก การเย็บตัดต่อผ้า และการเขียนเทียน ลวดลายที่พบมากที่สุดคือลวดลายที่เกิดจากการปักไหม โดยลักษณะลวดลายหลักที่พบมาจากลายเรขาคณิต ได้แก่ สามเหลี่ยม และเส้นซิกแซก รองลงมาคือลาย ปีกนก และลายหอย

ลวดลายของหัตถกรรมผ้าของชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยง บ้านห้วยผาตั้ง พบการทอผ้าที่ทำให้เกิดลวดลาย 4 วิธี คือ ลายเส้นในเนื้อผ้า การสลับสี (ลายน้ำไหล) การทอจก และการทอชิด ลวดลายส่วนมากที่พบเป็นลายเกิดจากการสลับสี (ลายน้ำไหล) และการทอจก เป็นรูปเรขาคณิตและลายดอกไม้ ส่วนการปักใช้ไหมและลูกเดือยปักให้เกิดลาย นิยมปักบนเสื้อผ้าวางพื้นสีเขียว ลวดลายที่พบคือลายแมงมุม และลายเรขาคณิต

ในการสืบทอดหัตถกรรมผ้าของชาวไทยภูเขาทุกเผ่า พบว่ามี การสืบทอดกันมาในเผ่าเฉพาะเพศหญิงเท่านั้น ผู้ชายมีส่วนช่วยในการผลิตวัสดุอุปกรณ์ แต่ผู้หญิงจะเป็นคนออกแบบและควบคุมการผลิตการสอนจะเริ่มที่อายุเฉลี่ย 8 – 9 ปี ในเผ่ากระเหรี่ยงการทอผ้าจะฝึกกันเฉพาะเด็กผู้หญิง โดยจะต้องทอชุดกระสอบเองเพื่อใส่แต่งงาน 1 ชุด ส่วนในเผ่าม้งการทอผ้าจะถ่ายทอดกันเมื่อเริ่มแต่งงานแล้ว ปัจจุบันในหมู่บ้านผู้หญิงที่ทอผ้าเป็น มีอายุเกิน 10 ส่วนการสืบทอดที่พบมากในชาวไทยภูเขาเผ่าม้งคือการปักผ้าโดยการสอนจะทำกันเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 3 – 4 คน อิทธิพลระหว่างชาวไทยภูเขาด้วยกันในการผลิตหัตถกรรมผ้ามีต่อกันทั้ง ด้านรูปแบบและวัสดุในการผลิต การประยุกต์ลวดลายพบว่ากระเหรี่ยงสะกอมีการนำผ้าตีนจกของอำเภอแม่แจ่ม มาปรับใช้โดยเพิ่มเริ่มนำมาทอผ้าขึ้นและประยุกต์ในการทอเสื้อผ้าผู้ชาย ส่วนในเผ่าม้งมีการประยุกต์ลวดลายบ้างเล็กน้อย คือนำลวดลายการปักครอสติชมาปักเป็นผ้ากันเปื้อนผู้หญิงโดยจะใช้กับเด็กเท่านั้น

กมลลา กองสุข (2536: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผ้าจกกลุ่มคน ไทยเชื้อสายลาวครั้ง บ้านกุดจอก ชัยนาท-บ้านฝิ่งน้อย สุพรรณบุรี โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผ้าทอพื้นบ้านของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั้ง ตำบลบ้านกุดจอก อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท และบ้านทับฝิ่งน้อย ตำบลวังคัน อำเภอตาบึง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งลักษณะเด่นของผ้าทอกกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั้งนั้นใช้กรรมวิธี “จก” โดยทำการศึกษาจากตัวอย่างผ้า เท่าที่ปรากฏหลักฐานและสามารถสืบค้นได้ พบว่าการจำแนกผ้าอาจแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ กลุ่มบ้า นกุดจอก มีการทอผ้า ได้แก่ ผ้าขึ้นไหมมัดหมี่ตีนจก ตีนแดง และตีนดำ ขึ้นดอก ขึ้นฝ้ายมัดหมี่ ผ้าพุ่งไหม ผ้าม่วงโรง ผ้าโจงกระเบนไหมมัดหมี่ (สำหรับผู้ชาย) ผ้าขาวม้า ผ้าล้อ (ผ้าปูที่นอน) หมอน ผ้าคลุมหัวนาค ย่ามขนมจีน ย่ามเล็ก (ใส่อบหมาก) ผ้าห่อคัมภีร์ กลุ่มบ้านทับฝิ่งน้อย มีการทอผ้า ได้แก่ ผ้าขึ้นไหมมัดหมี่ ตีนจก ตีนแดง และตีนดำ ขึ้นฝ้าย หมอน ผ้าทอบ้านกุดจอกและบ้านทับฝิ่งน้อย ยังใช้ผ้าขึ้นจำแนกสถานภาพของผู้สวมใส่อีกด้วย คือ ขึ้นตีนจก ตีนสีแดง เป็นขึ้นสำหรับหญิงสาว ขึ้นตีนแดงเป็นขึ้นสำหรับคนแก่ ขึ้นดอกเป็นขึ้นของสาวรุ่น และขึ้นดำด้านเป็นขึ้นของเด็กหญิงเป็นต้น

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ด้านรูปแบบ ผ้าทอของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั้ง บ้านกุดจอกและบ้านทับฝิ่งน้อยมีรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งมีลักษณะโดดเด่นให้ความรู้สึกรุนแรงตามแบบฉบับของผ้าทอกกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั้ง คือ นิยมใช้สีในวรรณะร้อน สีสดกัน โครงสีส่วนรวมเป็นสี

แดงครั้ง นอกจากนี้การใช้สีตัดกันในเรื่องของวัสดุที่นำมาใช้ยังให้ความรู้สึกรุนแรง คือลักษณะของการนำไหมและฝ้ายมาใช้ร่วมกันซึ่งไหมมีลักษณะละเอียดเป็นมันวาวนำมาทำตัวชิ้นมัดหมี่และฝ้ายมีลักษณะหยาบนำมาทำ ตีนขึ้นเป็นการใช้วัสดุที่มีลักษณะตรงข้ามกัน ตัดกัน ด้านลวดลายพบว่า โครงสร้างส่วนใหญ่ของตัวลายจะใช้เส้นหยักฟันปลา ซึ่งเส้นหยักฟันปลานี้อยู่ในลักษณะเส้นเฉียง เป็นเส้นที่อยู่ระหว่างเส้นนอนกับเส้นตั้งให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวรุนแรง แหล่งที่มาหรือต้นกำเนิดของลวดลาย สามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มกว้าง ๆ ได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มลายพืชพันธุ์พฤกษา กลุ่มลายสัตว์ และกลุ่มลายเครื่องมือเครื่องใช้ กลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั้ง นับถือศาสนาพุทธผสมผสานกับความเชื่อในเรื่องสิ่งลึกลับ เช่น ผีสงเทวดาและการนับถือบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งในปัจจุบันพบว่ายังมีการเช่นไหว้ เชื้อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

จริยา รอดจันทร์ (2536: 157-161) ได้ศึกษางานหัตถกรรมผ้าทอมัดหมี่ของชาวไทยพวน จาก 3 ตำบล ประกอบด้วยกลุ่มทอผ้ามัดหมี่ “บ้านพวน ” ตำบลหินปัก กลุ่มทอผ้าบ้านกล้วย ตำบลบ้านกล้วย และศูนย์ ผ้ามัดหมี่ “ป่าณรงค์ ” ตำบลบ้านทราย บ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ในประเด็นกระบวนการผลิต ลวดลาย และการใช้สี การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการผลิต ในยุคอดีตและปัจจุบันมีความแตกต่างกันในเรื่องการเตรียมเส้นด้ายและการทอระยะเวลา และวัสดุอุปกรณ์ในการผลิต ในอดีตช่างคนเดียวจะต้องเป็นผู้ทำเองในทุกขั้นตอน ในปัจจุบันช่างไม่ต้องทำเอง โดยจะมีผู้รับผิดชอบทำตามที่ตนเองถนัดจึงทำให้ผ้าที่ทอในแต่ละผืนใช้เวลาในการทอเร็วขึ้น การศึกษาลวดลายมีการแบ่งลักษณะของลาย ออกเป็นลายโบราณ และลายประยุกต์ พบว่าลายโบราณแบ่งออกเป็น 19 กลุ่มลาย ในส่วนของลายประยุกต์แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มลาย การใช้สีผ้าทอพบว่าการใช้สีสำหรับลายโบราณไม่ได้เน้นที่สีเข้มทึมเป็นหลัก ผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากผ้าทอมัดหมี่สามารถแยกออกได้เป็น 10 กลุ่ม การถ่ายทอดภูมิปัญญายังมีให้เห็นอยู่ในปัจจุบันคือการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษให้กับรุ่นลูก หลาน โดยมีวิธีการคือสอนให้เรียนรู้โดยการฝึกหัดทดลองทำ การคลุกเคล้าอยู่กับช่าง การช่วยเหลือหยิบจับสิ่งของต่าง ๆ การเห็นการทำงานของบรรพบุรุษทุก ๆ วัน จนเกิดความซึมซาบ อยากทดลองฝึกหัดทำ

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการค้นคว้าเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ” ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากร

ประชากร ได้แก่

1.1 ผ้าไหมมัดหมี่ของ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

1.2 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

2. กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่าง คือ

2.1 ผ้าไหมมัด หมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ 60 ผืน

2.2 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ 60 ผืน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาภาคสนาม (Field research) และดำเนินการเก็บข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ดังต่อไปนี้
 - 1.1 ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.3 ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าทอ
 - 1.4 ข้อมูลกระบวนการผลิต
 - 1.5 ข้อมูลเกี่ยวกับลวดลาย

- 1.6 ข้อมูลการใช้สีของลวดลาย
- 1.7 ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้
- 1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยซึ่งประกอบด้วย

2.1 แบบสัมภาษณ์ (Questionnaire) โดยการสร้างแบบสอบถามขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แล้วนำไปสัมภาษณ์ต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมผ้าทอในพื้นที่ทำการวิจัย ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ลักษณะแบบสอบถามปลายเปิด

2.2 การบันทึกภาคสนาม (Field record) ใช้ในการบันทึกข้อมูล จากการสังเกตการณ์ ในขณะที่พูดคุยหรือสัมภาษณ์ในแต่ละครั้ง โดยจะจดบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ตามความเป็นจริง ถึงสภาพแวดล้อม สถานที่ บุคคล เหตุการณ์ เรื่องราวในการถ่ายทอดการผลิตผ้าตามวัตถุ ประสงค์ของการวิจัย

2.3 การจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field data collection) การจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ศึกษาในเชิงคุณภาพ (Qualitative approach) โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล ดังนี้

2.3.1 การสังเกต การณ์ (Observation) ผู้วิจัยไปศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ศึกษากระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ศึกษาผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่พบเห็นในแหล่งนั้น

2.3.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview) ในประเด็นประวัติความเป็นมา วัสดุอุปกรณ์ กระบวนการผลิต ลวดลาย และ การใช้สี ตลอดจนกระบวนการถ่ายทอดการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ โดยผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพร่วมกัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลขั้นปฐมภูมิที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการบันทึกภาคสนาม แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตรวจสอบข้อมูล
2. ขั้นจัดระเบียบข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาแยกหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบของการวิจัยที่กำหนดขึ้น
3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์ตามโครงสร้างของแบบสัมภาษณ์ที่กำหนดขึ้น แล้วอภิปรายในรูปความเรียง ซึ่งผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการศึกษา และข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสังเกต และการสัมภาษณ์ มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมายและขอบเขตที่กำหนดตามขั้นตอน ดังนี้

3.1 ขั้นตอนการตรวจสอบข้อมูล และความเพียงพอของข้อมูล ตลอดจนความเพียงพอและเหมาะสมต่อการนำมาวิเคราะห์หรือไม่

3.2 ขั้นตอนการจัดระเบียบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ร่วมกับแบบสังเกต และแบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม แล้วนำเสนอโดยการบรรยาย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อศึกษาวิเคราะห์ ตามความมุ่งหมายการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาคั้งนี้ศึกษาใน 4 ประเด็นหลัก คือ

1. กระบวนการผลิต
2. ลักษณะลวดลาย
3. ลักษณะการใช้สี
4. กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. ผ้าไหมมัดหมี่ของศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ จำนวน 60 ผืน
2. ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง จำนวน 60 ผืน

ผลการศึกษาระบุข้อมูลปรากฏผลดังนี้

1. วิเคราะห์กระบวนการผลิต

การศึกษาระบุผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จากการสัมภาษณ์ผู้ทอผ้าหลายท่านพบว่าผู้ผลิตผ้าไหมได้รับความรู้ด้านการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานจากแม่ พ่อ ญาติพี่น้อง เมื่อว่างจากงาน แม่ พ่อจะสอนลูกหลานให้รู้จักการทอผ้าไว้ใช้เอง จากการพูดคุยกับนายหลี จันทรินทร์ ได้เล่าว่า สมัยปู่ ย่า ตา ยาย การทอผ้าเป็นหน้าที่สำคัญของผู้หญิง ตามธรรมเนียมโบราณลูกสาวที่ถึงวัยที่จะมีคู่ครอง พ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ก็มักจะมองหาคู่ครองไว้ให้ โดยถ้าเป็นหญิงสาวนอกจากกิริยา มารยาทงดงามแล้ว ว ขยัน ที่สำคัญจะต้องทอผ้าเป็นถึงจะออกเรือนได้ ถ้าบ้านไหนมีลูกสาวต้องสอนทอผ้าให้เป็น แต่ถ้าผู้หญิงคนไหนทอไม่เป็น ญาติฝ่ายชายก็ไม่เลือกมาเป็นสะใภ้ ดังนั้นทำให้หญิงสาวชาวนาโพธิ์ทุกบ้านต้องเรียนรู้และฝึกหัดการทอผ้าเป็นทั้งนั้น (หลี จันทรินทร์ . 2555: สัมภาษณ์) เมื่อลูกหลานทอเป็นแล้วก็จะสอนให้ผลิตให้มีคุณภาพเพื่อเป็นสินค้าจำหน่ายต่อไป มีการผลิตผ้าไหมที่มีความสวยงาม เป็นเอกลักษณ์ของตนเองตามที่ได้รับมรดกภูมิปัญญาถ่ายทอด สัมผัสประสบการณ์จากรุ่น สู่รุ่น จนเกิดความชำนาญมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะวิเคราะห์เกี่ยวกับการทอผ้า ในอดีต การเตรียมเส้นไหมและการทอผ้าไหมมัดหมี่ กระบวนการทอผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ดังนี้

การทอผ้าสมัยก่อนเป็นการทอเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่นใช้ในงานประเพณี ตลอดจนงานบุญต่าง ๆ ตามเทศกาล หรือพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตายาย จะสะสมผ้าไหมมัดหมี่เป็นมรดกให้ลูกหลาน หรือในพิธีแต่งงาน โดยฝ่ายเจ้าสาวต้องมีผ้าไหม นิยมใช้ผ้าไหมมัดหมี่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “เครื่องสมมา” สำหรับให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าว ซึ่งผ้าไหมมัดหมี่ถือว่ามีคุณค่าสมศักดิ์ศรีให้แก่ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าวเป็นการตอบแทนและเพื่อแสดงความขอบคุณ ในการทอผ้าโดยต่างคนต่างทำ ส่วนใหญ่นิยมทอผ้าหลังจากการทำไร่นาเสร็จแล้ว หรือในยามว่าง เป็นการทอเพื่อใช้เอง

1.1 การทอผ้าในอดีต

จากการศึกษาพบว่า ประชาชนพื้นที่อำเภอนาโพธิ์ มีการทอผ้าไหมทุกหมู่บ้าน ปัจจุบันได้มีการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนาศรี ต่อมาการทอผ้าไหมของสตรีนาโพธิ์เพิ่มปริมาณมากขึ้น มีความรู้ความสารถในการทอผ้าได้ทุกประเภท การทอผ้าสมัยก่อนเป็นการทอเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่นใช้ในงานประเพณี ตลอดจนงานบุญต่าง ๆ ตามเทศกาล หรือพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตายาย จะสะสมผ้าไหมมัดหมี่เป็นมรดกให้ ลูกหลาน หรือใช้เป็นเครื่องเสมาเตรียมของไว้ในพิธีแต่งงาน โดยต่างคนต่างทำจะทอในยามว่างหรือหลังจากการทำไร่นาเสร็จแล้ว ชาวบ้านที่ทอผ้าไหมส่วนใหญ่จะปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเอง เริ่มจากการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม แล้วนำไปทอ และทอผ้าเก็บไว้ใช้ภายในครัวเรือนไม่มีการจำหน่าย นิยมใช้ในงานประเพณีเป็นส่วนใหญ่

1.2 การเตรียมเส้นไหมและการทอผ้าไหมมัดหมี่ในอดีต

พบว่า ในอดีตการทอผ้าไหมมัดหมี่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องใช้สอยในครัวเรือน กรรมวิธีในการทอผ้าไหมมัดหมี่กระบวนการผลิตเริ่มต้นตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมจนกระทั่งถึงการทอผ้าไหมเป็นผืนผ้าใช้กันเอง มีกรรมวิธีการผลิตผ้าไหมดังนี้

1.2.1 การปลูกหม่อน หม่อนที่ใช้ในการเลี้ยงตัวไหมประสบปัญหา ในการปลูกหม่อนได้น้อยลง จึงไม่นิยมเลี้ยง

1.2.2 การเลี้ยงไหม ขั้นตอนการเลี้ยงไหมยุ่งยาก ผู้เลี้ยงจะต้องมีความอดทนและดูแลอย่างใกล้ชิด พันธุ์ไหมที่เลี้ยงนิยมพันธุ์พื้นเมือง พันธุ์ไหมใช้วิธีขอหรือแลกพันธุ์ไม่นิยมซื้อขาย

1.2.3 การสาวไหม ไหมที่ใช้ในการสาวจะเน้นการใช้ไหมพันธุ์ไทยแท้ จะทำการสาวไหมสาวชั้นของรังไหมออก

1.2.4 การตีเกลียวเส้นไหม เพื่อให้ได้เส้นไหมขนาดต่าง ๆ เป็นการเสริมให้เส้นไหมเ รียวสม่ำเสมอ ชาวบ้านไม่ค่อยข้ามขั้นตอนนี้ถึงแม้จะใช้เวลามากขึ้น

1.2.5 การฟอกไหม นำไหมไปฟอกเพื่อให้ไหมและกลายเป็นสีขาวหรือสีเหลือง ช่วยให้การย้อมสีติดง่ายขึ้น นำไปฟอกในน้ำต่าง ปัจจุบันใช้ต่างผงสำเร็จรูปทำให้มีความสะดวกมากขึ้น

1.2.6 การมัดหมี่หรือมัดลาย การมัดหมี่เป็นการเก็บลวดลายและสีเดิมไว้ในบริเวณที่ถูกมัด และจะไม่กินสีเมื่อย้อมสีใหม่

1.2.6 การย้อมสี เป็นการนำเส้นไหมที่มัดลายแล้วไปย้อมสี สีจะติดเฉพาะที่ยังไม่ได้มัด เมื่อย้อมแล้วอาจจะต้องนำมามัดและย้อมอีกครั้งเข้าไปซ้ำมาหลายครั้ง

1.2.7 การกรอ เมื่อย้อมเสร็จแล้ว ตัดเชือกที่มัดไหมออก แล้วนำเส้นไหมมากรอใส่หลอด

1.2.8 การทอ โดยการเตรียมด้ายพุ่ง ก่อนการพุ่งต้องนำไหมเข้ากระสวย ใช้เท้าเหยียบไม้เหยียบสลับกันพอที่จะพุ่งกระสวยได้คล่อง ใช้มือจับพีมกระทบไหมให้สนิทกัน ทอไปเรื่อย ๆ จนได้ผืนผ้า

กรรมวิธีดังกล่าวข้างต้น เป็นกระบวนการซับซ้อนที่เป็นขั้นเป็นตอน การทอผ้าไหมมัดหมี่ในอดีตนั้นจะต้องใช้ความละเอียดลออและพิถีพิถันทุกขั้นตอน โดยช่างทอรุ่นเก่าที่เป็นผู้มีความชำนาญสืบทอดภูมิปัญญา คิดค้น ตลอดจนพัฒนาลวดลาย และเทคนิควิธีการทอผ้าให้เป็นที่ประจักษ์มีชื่อเสียงกันอย่างแพร่หลาย จึงทำให้ผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์มีความเป็นเอกลักษณ์สวยงามสำหรับการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการทอใช้ที่บ้าน ซึ่งยังคงมีเหลืออยู่ไม่มากนัก ปัจจุบันใช้ที่กระตุกแทนที่พื้นเมือง

1.3 การเตรียมเส้นไหมและการทอผ้าไหมมัดหมี่ในปัจจุบัน

การทอผ้าในอดีตทุกขั้นตอนช่างจะเป็นผู้ทำเองทั้งหมด สามารถทอเพียงคนเดียวได้จนครบขั้นตอน แต่ในปัจจุบันมีการแบ่งหน้าที่กันทำคนละด้าน โดยที่ช่างทอไม่ต้องทำเองในทุกขั้นตอนและจะทำหน้าที่เพียงอย่างเดียวตามที่ตนเองถนัดหรือทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้กระบวนการทอสะดวกและรวดเร็วขึ้น ฉะนั้นผู้ทอจึงมีความรู้เฉพาะด้าน การเตรียมเส้นไหมและการทอเดิมในอดีตมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม แต่ปัจจุบันใช้เส้นไหมสำเร็จรูปหาซื้อได้จากในตามท้องตลาดในและนอกชุมชน หรือมีตัวแทนมาจำหน่ายถึงที่ทำการกลุ่ม เส้นไหมใช้ไหมพื้นเมือง โดยใช้เส้นไหมไทยสาวด้วยเครื่องทอเป็นเส้นยืนและใช้เส้นไหมไทยสาวด้วยมือเป็นเส้นพุ่ง (ประคอง ภาสะจิตติ . 2555: สัมภาษณ์) สำหรับกลุ่มทอผ้าตุ้มทองมีการนำไหมสำเร็จรูปของบริษัทจุลไหมไทย จำกัด มาใช้ร่วมด้วยเป็นไหมเปลือยนอก ทำให้ทอได้ง่ายเนื่องจากเส้นใหญ่ทอเป็นผืนผ้าได้สะดวก รวดเร็ว สำหรับ วัสดุและอุปกรณ์ใช้ที่กระตุกที่บ้านหรือทุกเป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า และได้พัฒนารูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นดัดแปลงวัสดุอุปกรณ์มาใช้ในการทอผ้า เช่นกระสวยพลาสติก เหล็กพื้นใหม่ยื่น เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ทำให้การทอผ้ารวดเร็วขึ้น

การทอผ้าไหมมัดหมี่ เป็นการทอให้เกิดลวดลายสวยงามบนผืนผ้าด้วยเทคนิคการมัดและการย้อม เริ่มจากการนำไหมมาย้อมสีแล้วมัดบริเวณที่ต้องการเก็บไว้ เมื่อนำไปย้อมสีอื่นจะได้ไม่ติดสีเพียงซึมเข้ามาบางส่วน โดยย้อมตามลำดับจากสีอ่อนไปหาสีเข้มจนครบตามลวดลายที่กำหนด

หลังจากนั้นจึงนำไหมกรอเข้าหลอดตามลำดับ แล้วนำไป ทอจะเกิดลวดลายบนผืนผ้าที่มีลักษณะ คลาดเคลื่อนเหลือมด้า อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมัดหมี่ การทอต้องอาศัยความชำนาญในการมัด ย้อมและทอเป็นอย่างมาก ลักษณะเฉพาะของผ้าไหมมัดหมี่ อยู่ที่รอยซึมของสีที่วิ่งไปตามบริเวณของ ลวดลายที่ถูกมัด ถึงแม้จะใช้ความแม่นยำในการทอมากเพียงไร ก็เกิดลักษณะความเหลือมด้าของสี บนเส้นไหมให้เห็นต่างไปจากผ้าทอมือชนิดอื่น ๆ นับเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหมมัดหมี่โดยแท้

1.4 กระบวนการทอผ้าไหมมัดหมี่

พบว่า กระบวนการทอผ้าไหมมัดหมี่ของทั้ง 2 กลุ่ม มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ของชาวบ้านอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่เห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิ ปัญญาพื้นบ้านด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่ได้รับสืบทอดจากบรรพบุรุษเอาไว้เป็นอย่างดี มีกรรมวิธีใน การผลิตผ้าไหมมัดหมี่ที่ละเอียด พิถีพิถัน อันจะเห็นได้จากผ้าที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ชาวนา โพธิ์ที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งในและต่างประเทศ ได้รับการกล่าวขานว่ามีความสวยงาม เนื้อผ้าแน่น ลายสม่ำเสมอ สีเนียนสวย ทอจากช่างทอที่มีความชำนาญการ เป็นงานประณีตศิลป์ที่มี ความสวยงาม ทำให้เป็นที่สนใจและชื่นชอบ ของบุคคลทั่วไป อยู่เสมอ กระบวนการผลิต ผ้าไหมมัดหมี่ ของอำเภอนาโพธิ์ยังคงรักษาไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมการทอผ้าไว้มาอย่างยาวนาน มีองค์ประกอบสำคัญ อยู่ 4 ประการ คือ

1.4.1 ผู้ทอ

เป็นกลุ่มสตรีและเป็นการ รวมกลุ่มอาชีพที่ผนึกพลังของคนรุ่นใหม่ ที่ร่วมกันจัดตั้ง กลุ่มทอผ้าของอำเภอนาโพธิ์ที่ เป็นศูนย์กลางการ พัฒนาคุณภาพการผลิตผ้าไหมและสถานที่ จำหน่ายผ้าไหมแก่สมาชิกสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว ตลอดจนเป็นแหล่งเรียนรู้สืบทอดภูมิ ปัญญาการทอผ้าไหมอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้คงอยู่ จนทำให้อำเภอนาโพธิ์เป็นที่รู้จักของคน ทั่วไปในเรื่องของการทอผ้าไหม และมีวิถีชีวิต ที่เรียบง่าย มีความผูกพันกับการ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการทอผ้ามาตั้งแต่ในอดีต และที่สำคัญมีฝีมือในด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่สวยงามเป็น เอกลักษณ์ มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และทอผ้าเป็นอาชีพเสริม อายุอยู่ระหว่าง 30 – 70 ปี

1.4.2 วัสดุ / อุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้าไหม

1.4.2.1 ใช้กี่หรือหูก ปัจจุบันเป็นกี่กระตุกพื้นบ้านที่ใช้ในการทอผ้า สำหรับสำหรับใส่ ฟืม ซึ่งเครื่องให้ตั้ง และนั่งทอผ้า ได้พัฒนารูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ทำให้ การทอผ้ารวดเร็วขึ้น

ภาพประกอบ 1 กี่กระตุก

1.4.2.2 เหล็กพันไหมยืน สำหรับพันไหมยืนตอนขึ้นกี่ ทำให้เก็บความยาวของเส้นยืนได้ง่าย สะดวกในการทอ

ภาพประกอบ 2 เหล็กพันไหมยืน

1.4.2.3 อัก สำหรับกักม้วนไหมออกจากกงเพื่อให้เส้นไหมเรียบพร้อมที่จะปั่นเป็นหลอดไหม และใส่ในกระสวย

ภาพประกอบ 3 อักสำหรับกักม้วนไหม

1.4.2.4 กระสวย สำหรับใส่หลอดเส้นไหมพุ่งกลับไปมาเวลาทอผ้าทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ยาวประมาณ 1 ฟุต

ภาพประกอบ 4 กระสวย

1.4.2.5 กง สำหรับใส่ปอຍไหม เพื่อจะสาวหรือกวักเส้นไหมใส่อีก กงจะทำด้วยไม้ไผ่ เป็นโครงทรงกลมมีขาตั้งเพื่อถ่างปอຍไหมเป็นวงกลม เพื่อสะดวกแก่การสาวเส้นไหมลงสู่อีก

ภาพประกอบ 5 กงใส่ปอຍไหม

1.4.2.6 เขา หรือตะกอก ทำด้วยด้ายถักเรียงกับไม้ไผ่ที่เหลาจนเรียวให้ได้ขนาดกับความยาวของฟืมพอดี เป็นส่วนประกอบของฟืม เพื่อเรียงเส้นไหมให้เป็นระเบียบ

ภาพประกอบ 6 เขา หรือตะกอล

1.4.2.7 ไนกรอด้ยระวึง (ไน) สำหรับตีเกลียวเส้นไหม หรือปั่นไหมใส่หลอด

ภาพประกอบ 7 ไนสำหรับตีเกลียวเส้นไหม

1.4.2.8 เส้นไหมที่ใช้ทอ กลุ่มทอผ้าจะซื้อเส้นไหมสำเร็จรูปจากร้านค้า และจากโรงงานมาทอ

1.4.3 ขั้นตอนการทอ

1.4.3.1 การฟอกสีไหม (การดองไหม) เพื่อแยกกาวออกจากเส้นไหม และให้ไหมนิ่ม เป็นสีขาว เป็นมัน วิธีฟอกสีไหม มี 2 ชนิด คือ ด่างเคมี และด่างธรรมชาติ ปัจจุบันได้มีการใช้ด่างสำเร็จรูปเพื่อความสะดวกยิ่งขึ้นโดยนำมาผสมน้ำก็สามารถนำไปต้มได้เลย วิธีการฟอกสีมีขั้นตอน ดังนี้

1. เตรียมน้ำสะอาดใส่ภาชนะที่ไม่ทำปฏิกิริยาต่อสารเคมี (1กก. / น้ำ 30 ลิตร)
2. นำสบู่ซัลไลต์หั่นละเอียด หลังจากนั้นนำด่างผสมกับน้ำ และนำไปต้ม นำสบู่ซัลไลต์ที่หั่นแล้วลงไปคนให้ละลาย โดยคนไปเรื่อย ๆ จนสบู่และด่างเข้ากัน

3. คัดเส้นไหมที่เป็นก้อนออก ร้อยด้วยเชือกพอเหมาะ นำเส้นไหมลงไปต้ม และกลับเส้นไหมไปมาเรื่อย ๆ ประมาณ 1 ชั่วโมง เพื่อให้กาวไหมละลายหลุดออกจนทั่ว จับดูเมื่อไหมสุกนิ่มดีแล้ว ให้ยกเส้นไหมขึ้นจากหม้อบิดให้หมาด ๆ

4. นำน้ำเปล่าไปต้มจนเดือด หลังจากนั้นนำเส้นไหมที่ต้มสุกแล้วลงไปต้มอีกครั้งเพื่อล้างต่างและสบู่ออกจนหมด แล้วยกไหมขึ้นแขวนไว้อีกครั้ง แล้วทำการกระตุกเส้นไหมเพื่อให้เส้นไหมไม่ติดกัน หลังจากนั้นล้างน้ำสะอาดครั้งที่ 2 โดยล้างครั้งละปอย จนสะอาดแน่นอนแล้ว นำเส้นไหมขึ้นแขวนผึ่งแดดหรือลมให้แห้ง โดยทำการกระตุกเส้นไหมไปเรื่อย ๆ ทุก ๆ 30 นาที เพื่อช่วยให้เส้นไหมเหี่ยยดตรงจนแห้ง เมื่อแห้งแล้วม้วนเก็บเป็นก้อน

5. คัดเส้นไหมที่แห้ง เพื่อจะนำไปทำไหมฟุงและไหมย้อมต่อไป

ภาพประกอบ 8 การต้มฟอกไหม

ภาพประกอบ 9 การตากไหมที่ฟอกสีแล้ว

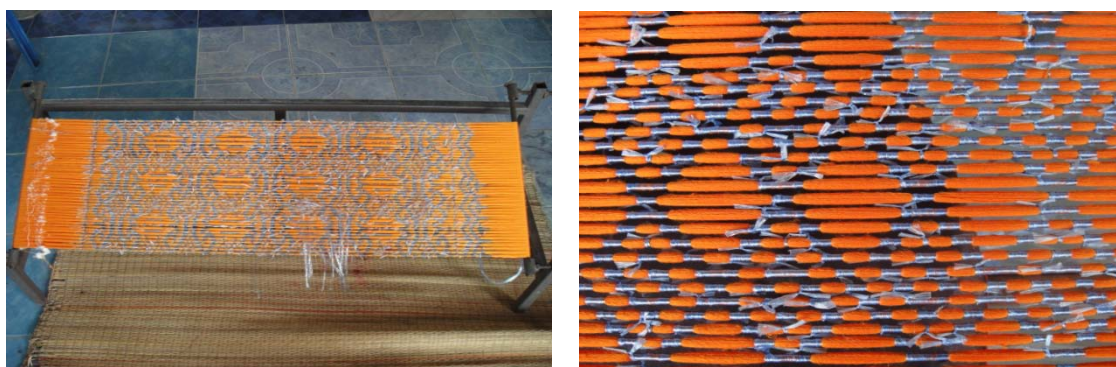
1.4.3.2 การเตรียมเส้นเส้นฟุง (การมัดหมี่) และการย้อมไหม

1.4.3.2.1 นำเส้นไหมที่ฟอกเสร็จเรียบร้อยแล้วไปตีเกรียว เนื่องจากเส้นไหมที่ผ่านการฟอก จะแตกไม่กลม นำไปใส่เครื่องโยก เพื่อแยกเส้นไหมออกเป็นกลุ่ม หรือ ชาวบ้านเรียกเป็นลำ หรือ ซ้อ สำหรับมัดให้เกิดลวดลายสวยงาม

1.4.3.2.2 นำไหมมัดหมี่ที่โยกเสร็จเรียบร้อยแล้ว อุปกรณ์ สร้างลายหมี่ ที่เรียกว่าโฮงหมี่ จัดไหมให้ได้ระเบียบ ในการมัดหมี่มีโฮงหมี่ที่คั่นเรียบร้อย นำเส้นเชือกกล้วยหรือ เชือกฟางมามัดไหมเป็นตอน เป็นลำ หรือเป็นเปลาะ ๆ ตามลวดลายที่ประดิษฐ์หรือออกแบบไว้ หรือลายตามแบบที่ต้องการ เพื่อเก็บลวดลายและเป็นการป้องกันไม่ให้สีอ้อมซึมเข้าไปในเส้นไหม ขณะที่ย้อมสี และกันสีเดิมไว้ในบริเวณที่ถูกมัด จะไม่กินสีเมื่อย้อมสีใหม่ นำเส้นไหมที่มัดลายเสร็จเรียบร้อยแล้วแช่น้ำทิ้งไว้ 5 – 10 นาที เพื่อให้ไหมอึดตัว

ภาพประกอบ 10 กราฟออกแบบลายมัดหมี่

ภาพประกอบ 11 ไหมที่มัดหมี่แล้ว

1.4.3.2.3 ใส่ น้ำสะอาด ในภาชนะเคลือบขึ้นตั้งไฟกลาง ๆ พอน้ำอุ่นตักน้ำใส่ภาชนะ น้ำสี(เคมี) ที่ต้องการลงละลาย คนให้สีแตกเป็นเนื้อเดียวกัน นำไหมที่แช่น้ำบิดน้ำ ออกพอมาด ลงแช่ในน้ำสี ชุบไหมให้ติดสีดีแล้วนำขึ้นต้มไฟ 90 – 95 องศาเซลเซียส ประมาณ 10 – 20 นาที นำไหมไปล้างน้ำสะอาด (เพื่อไม่ให้เกิดการตกสี) แล้วนำเส้นไหม บิดน้ำสีออก พอมาดเสร็จแล้วนำไปผึ่งที่ร่มให้แห้ง

1.4.3.2.4 นำเส้นไหมมัดหมี่ที่แห้งแล้ว ใ ส่เข้ากับแบ บสร้างลายหมี่ใส่ (โฮงหมี่) อีกครั้งหนึ่งและแกะเชือกฟางออก จะได้เส้นไหมที่มีสี และลายสวยงามเพื่อนำไปทอต่อไป

1.4.3.2.5 นำไหมมัดหมี่ที่แกะเชือกฟางออกแล้วไปตีเกรียว แล้วรอกเส้นไหมใส่หลอดด้ายโดยใช้ในระวิง เพื่อนำไปทอกับเส้นพุ่งต่อไป หากต้องการหลายสี ก็นำ เส้นไหมไปพอก มัดลายเพิ่ม แล้วย้อมใหม่ ทำเช่นนี้ หลาย ๆ ครั้งขึ้นอยู่กับความต้องการสีมากหรือน้อย

1.4.3.2.6 การย้อมสี หรือการย้อมหมี่ เป็นการนำเส้นไหมที่มัดลายเสร็จแล้วไปย้อม (ภาพประกอบ 1) เพื่อให้สีติดเฉพาะที่ยังไม่ได้มัด

ภาพประกอบ 12 การย้อมหมี่

สีที่ใช้ย้อมมีทั้งสีเคมีและสีธรรมชาติ

พบว่าเทคนิคการผสมสีการย้อมสีธรรมชาติที่มีความแปลก เช่นการทำให้สีเข้มขึ้น ใช้ฝักคูณผสมน้ำปูน จะแต่จะใช้ได้บางสีเท่านั้นอาจจะทำให้สีไม่เสมอและต่าง การย้อมเพื่อให้ได้สีม่วงเทาที่มีสีเนียนสวยใช้กาบมะพร้าวเผานำไปต้มผสมสนิมเหล็ก (ลำไย เล โธสง . 2555 : สัมภาษณ์)

ในการทอผ้าไหมมัดหมี่นิยมใช้สีเคมีสำเร็จรูป ใช้สีคัดสรร ตราวัว เพื่อให้ได้ผ้าไหมที่มีสีสันสวยงาม

ภาพประกอบ 13 สีเคมีที่ใช้ย้อมผ้า

ในปัจจุบันมีการย้อมทั้งสีธรรมชาติและสีเคมี พบว่าส่วนใหญ่จะนิยมใช้สีเคมีมากกว่า เพราะให้สีสดใสกว่า ราคาขายสีเคมีในขณะนี้ราคา กิโลกรัมละ 50 บาท ถ้าแบ่งเป็นซอง ๆ ละ 5 บาท ผู้ใช้สามารถเลือกสีและปริมาณได้ตามความต้องการ มีพ่อค้ามาส่งถึงที่ สีที่ใช้มากที่สุดคือสีดำ น้ำตาล เทา เขียวจางกึ่ง สำหรับผ้ามัดหมี่ที่เป็นผ้าถุงจะใช้สีเหลือง ทอง และแดงทุกฝืน ส่วนผ้าสไบจะใช้สีดำ น้ำตาลเข้ม และเทา (ประคอง ภาสะฐิติ. 2555: สัมภาษณ์)

1.4.3.3 การเตรียมเส้นยืน (การคั้นเครือ)

1. ไหมเส้นยืนนี้จะทำตามความยาวของฝืนฝ้านั้น ๆ โดยนำเส้นไหมที่มีขนาดเล็กกว่าเส้นพุ่ง ไปตีเกลียวและฟอก เสร็จเรียบร้อยแล้วนำไปตีเกลียวอีกครั้งหนึ่ง
2. นำเส้นไหมที่ตีเกลียวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไปกวักใส่อัก หรือที่เรียกว่า กี้ 2 กี้ หรือ 4 กี้ ก็ได้หลังจากนั้นนำไปคั้นกับหลักคั้น (หลักเปีย) จะใช้กี่หลักแล้วแต่ความยาวของเครือหูกที่เราต้องการคั้นมากหรือคั้นน้อยแล้วแต่ฟืมที่จะใช้ ความยาวจากหลักหนึ่ง ถึงอีกหลักหนึ่งประมาณ 1.20 เมตร นำเส้นไหมพันขึ้นลงตามแบบขึ้นเส้นยืนตามจำนวนฟืมที่จะใช้ทอ เช่นขนาดฟืมในการทอ 40 กี้ คั้น 40 รอบ หรือสมาชิกชาวบ้านเรียกว่า 40 หลบ (1หลบ เท่ากับ ไหม 80 เส้น) แล้วแต่ที่เราจะต้อง

การผ่าชนิดใด เมื่อค้นพบแล้ว ก่อนจะเอาไหมออกจากหลักฝ้ายต้องมัดหัวและท้ายก่อน เพื่อสะดวกในการสืบหูก ซึ่งเป็นขั้นตอนต่อไป

3. นำเส้นยืนไปย้อมตามสีที่ต้องการเช่นเดียวกับการย้อมเส้นพุ่ง

4. นำเส้นยืนที่ย้อมเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไปต่อเข้ากับพืม ที่จะใช้ในการทอผ้าซึ่งจะต้องผูกกับเส้นไหม ต่อเข้ากับพืมที่ละเส้น ๆ จนครบ ขั้นตอนนี้เรียกว่าสืบหูก

1.4.3.4 การสืบหูก

การสืบหูก เป็นการนำไหมเส้นยืนที่ได้ทำไว้เรียบร้อยแล้ว โดยนำเส้นไหมที่ละเส้นมาผูกต่อกับเครื่องหูกเดิมที่ติดอยู่กับพืมที่จะใช้ทอ ความยาวของไหมทางยืนต้องม้วนหัวไหมโดยใช่ไม้ที่กลม หรือแบนก็ได้ ความยาวประมาณ 1.50 – 2 เมตร ม้วนไหมที่ยังไม่ได้ทอไว้ก่อน

1.4.3.5 การทอผ้าไหม

1. นำเส้นยืนที่ต่อเข้ากับพืมเสร็จเรียบร้อยแล้วไปใส่ที่ทอผ้า ผูกมัดไว้ให้เส้นไหมตึง จัดเส้นไหมให้เป็นระเบียบ

2. เตรียมเส้นพุ่งที่กรอใส่หลอดเรียบร้อยแล้ว ใส่ในอุปกรณ์สอดเส้นพุ่งที่เรียกว่ากระสวย

ภาพประกอบ 14 หมี่ที่กรอใส่หลอดแล้ว

3. ใช้เท้าเหยียบเชือกข้างล่างที่มีอยู่ 2 เส้น (ซึ่งต้องเหยียบทีละเส้น สลับซ้าย ขวา ในการสอดกระสวยแต่ละครั้ง) เพื่อให้พืมแยกเส้นยืนออกเป็นช่อง พอที่จะพุ่งกระสวยได้คล่อง สอดกระสวยที่มีเส้นพุ่งอยู่ผลักให้ทะลุออกอีกฝั่งหนึ่ง และยกเท้าออก อีกมือหนึ่งก็รับกระสวยที่ได้พุ่งออกไป

ภาพประกอบ 15 หลอดที่กรอไหมแล้ว

4. หลังจากนั้นเปลี่ยนมือพุ่งกระสวยกลับ จัดเส้นไหมที่มีลายให้เข้าที่ ตรวจดูลาย ดูริมขอบ เมื่อเส้นไหมเข้าที่เรียบร้อยแล้ว ใช้เท้าเหยียบเชือกพีม 2 เท้าพร้อมกัน พร้อมกับใช้มือจับพีมกระทบใส่เส้นไหมให้สนิทแรง ๆ และสม่าเสมอ เพื่อให้เส้นไหมแน่น

5. ทอตามขั้นตอนที่ 3 4 ต่อไปเรื่อย ๆ จะได้ผ้าไหมเป็นผืนยาวตามลาย และสีที่ต้องการ

ภาพประกอบ 16 การทอผ้า

นอกจากนี้ยังพบว่า ความเชื่อ ค่านิยม ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ เป็นความเชื่อที่เล่าสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีต เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ว่าในวันพระห้ามย้อม มีความเชื่อว่าจะทำให้สีย้อมไม่ติด หรือไม่สม่ำเสมอ และมีความเชื่อว่าเป็นวันดับ หรือวันแรม

15 คำ ไม่ให้ตัดผ้าที่ทอเสร็จแล้วออกจากก็ มีความเชื่อว่าจะเกิดความเสียหายกับการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา (ประคอง ภาสะฐิติ .2555: สัมภาษณ์) ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่าอาจจะเป็นเพราะระหว่างทอผ้าผืนต่อไปอาจทำให้เส้นไหมขาดได้ และ อาจมีสาเหตุมาจากเป็นกลอุบายให้ช่างผู้ผลิตไปร่วมทำบุญ ดังนั้นความเชื่อเหล่านี้ อาจส่งผลกระทบต่อทำให้การผลิตผ้าไหมมัดหมี่มีความล่าช้า แต่จากการสัมภาษณ์ ภาสะฐิติไม่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มเท่าใดนัก เพราะช่างผู้ทอได้มีการเตรียมการไว้แล้วในเรื่องการตัดผ้าออกจากก็ไม่ให้ตรงกับวันที่มีความเชื่อตามที่บรรพบุรุษได้เล่าไว้ แต่ช่างบางคนก็ไม่กังวลเพราะมีความระมัดระวังเป็นอย่างดี

2. วิเคราะห์ลวดลาย

จากการศึกษาวิเคราะห์ลวดลายและการใช้สีผ้าไหมมัดหมี่ของศูนย์หัตถกรรมอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และช่างผู้ทำกรรมมัดหมี่ทั้ง 2 แห่ง ตามที่กล่าวมาแล้ว พบว่าการมัดลวดลายมัดหมี่พื้นเมืองของชาวนาโพธิ์ มีความหลากหลายของลวดลาย แบ่งลวดลายออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.1 ลายโบราณ เป็นลายมัดหมี่พื้นเมืองที่ได้รับการสืบทอดตามแบบโบราณ ต้นแบบลายมัดหมี่พื้นเมืองที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ มีที่มาแตกต่างกันไป จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่มีอาชีพทอผ้าในท้องถิ่น พบว่าในการเรียกชื่อ ลายหรือการจัดกลุ่มของลายจะมีต้นแบบของการคิดลายมาจากรูปทรงเรขาคณิต และจากธรรมชาติ เช่น ส่วนของต้นพืช ส่วนของสัตว์ และเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน

การตั้งชื่อลายโบราณ

ในการเรียกชื่อลาย จะคิดจากอะไรก็ได้ ตามแต่จะจินตนาการ หรือคิดตามสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน เช่น ลายแมงมุม ลายแมงสีเสียด ลายกลีบดอก ลายดอกแก้ว ฯลฯ (ลำไย เลไธสง . 2555: สัมภาษณ์) แต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนต่อมาชาวบ้านหันมาผลิตเพื่อส่งขาย ทำให้ลวดลายผ้ามีการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านกลัวว่าลวดลายโบราณดั้งเดิมจะสูญหายไป จึงหันมาอนุรักษ์ ลวดลายดั้งเดิมเอาไว้ และใช้ประกอบในงานประเพณีของชุมชน และส่งเสริมให้มีการใช้ในกิจกรรมหรืองานแสดงของโรงเรียน (เทอม ฉีดโรสง . 2555: สัมภาษณ์) การศึกษาดูงาน ตามสถานที่ต่าง ๆ หรือ การได้รับเชิญให้ไปออกงานของหน่วยงานต่าง ๆ ได้พบเห็นลวดลายใหม่ ๆ ที่สวยงาม ทำให้เกิดการต่อยอดนำมาประยุกต์ ดัดแปลงพัฒนาออกแบบลวดลาย หรือสินค้าใหม่ ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น สามารถที่จะคิดออกแบบผสมผสานลวดลายผ้าที่มีอยู่เดิมเข้ากับลายใหม่ ๆ ได้อย่างสวยงาม แต่ก็ยังคง รักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ (ประคอง ภาสะฐิติ . 2555: สัมภาษณ์)

ลวดลายโบราณบางอย่างก็สูญหายไปแล้วเพราะขาดการสืบทอด ไม่มีคนสนใจ หาค้น
สนใจยาก ในปัจจุบันการทอลายโบราณ ค่อนข้างหายาก ส่วนใหญ่จะเป็นช่างที่มีอายุมากแล้ว ช่างที่
เป็นผู้ออกแบบลวดลายจะมีความภาคภูมิใจในการทำ เป็นคุณค่าทางจิตใจเนื่องจากใช้เวลานาน แต่
บางส่วนยังคงอนุรักษ์ลวดลายผ้าโบราณไว้ต่อไป

จากการศึกษาชื่อลายของกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์จากทั้ง 2 แหล่งที่ศึกษา
พบว่า ชื่อลายที่จัดอยู่ในกลุ่มของลายโบราณแบ่งเป็น 4 กลุ่มได้แก่

2.1.1 ลายเรขาคณิต

2.1.1.1 ลายโคม เกิดจากการมัดหมี่ที่มัดตั้งแต่ 5 ลำ 7 ลำ 9 ลำ 17 ลำ 21 ลำ ได้แก่
ลายโคมห้า โคมเจ็ด โคมเก้า โคมสิบเจ็ด

2.1.1.2 ลายขอ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปตะขอมี่ความ
แตกต่างกันไปตามความคิดของช่าง เช่น ลายขอแค้มา หรือ แค้มา ลายขอจักรพรรดิ ลายตะขอคู่ ลาย
ตะขอเลข 3 ลายขอเลข 3 ลายขอสนับมือ ลายขอแถวสนพุ่ม ลายขอขจรหมี่ลาย

2.1.1.3 ลายหมี่คั่นข้อ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีวิธีการทอโดยทอ
หมี่ลายเส้น ๆ ผสมกับไหมควบจะมีลวดลายเล็ก ๆ สลับด้วยการทอไหมเป็นสี่อยู่ระหว่างเส้นคั่นนั้นของ
ลาย

2.1.1.4 ลายหมี่คั่นควบ เกิดจากการมัดหมี่ในลักษณะการมีกา รสลับกับไหมสีต่าง ๆ
เส้นสีไหมสลับกับไหมควบแล้วแต่ความต้องการ

2.1.1.5 ลายข้อย่อย เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ

2.1.1.6 ลายตาข่าย เกิดจากการมัดหมี่ 55 ลำ เช่น ลายตาข่ายโคมห้าแถว ลายตา
ข่ายโคมห้ากลาง

2.1.1.7 ลายดาวล้อมเดือน เกิดจากการมัดหมี่ 25 ลำ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูป
เหมือนกับดาวและเดือน

2.1.1.8 ลายเอี้ยล้อมเดือน เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดแบบเฉียง ๆ และ
เมื่อทอออกมาจะมีลักษณะเป็นรูปข้าวหลามมีดาวอยู่ข้างใน

2.1.1.9 ลายฟองน้ำ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ เมื่อทอออกมาจะมีลักษณะเป็น
รูปคลื่นคล้ายกับฟองน้ำ

2.1.1.10 ลายเรจ่าชาเป็ย เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ ทำการมัดตรงกลางแล้วแยก
ออกไปลักษณะเหมือนผมเป็ย

2.1.1.11 ลายเพชรเหลี่ยม เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดแบบเฉียง ๆ มี
ลักษณะเป็นรูปข้าวหลามตัด

2.1.1.12 ลายลูกศร เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปลูกศร

2.1.1.13 ลายไทย เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดแบบเฉลียง ๆ และเมื่อทอออกมาจะมีลักษณะเป็นรูปข้าวหลามตัดซ้อน

2.1.2 ลายพืช

2.1.2.1 ลายหวีกล้วย ลักษณะของการมัดหมี่เหมือนกับหวีกล้วย

2.1.2.2 ลายดอกมะเขือ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ ลักษณะคล้ายดอกมะเขือ

2.1.2.3 ลายดอกกุหลาบเครือ เกิดจากการมัดหมี่ตั้งแต่ 5 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเหมือนกับดอกกุหลาบ

2.1.2.4 ลายดอกแก้ว และลายดอกแก้ว เล็ก เกิดจากการมัดหมี่ 25 ลำ 49 ลำ ลักษณะของการมัดหมี่เหมือนกับดอกแก้ว

2.1.2.5 ลายปักแปบน้อย เกิดจากการมัดหมี่ 33 ลำ เมื่อทอออกมาจะมีลักษณะเป็นรูปคล้ายตัวแปบเล็ก

2.1.2.6 ลายหมีกอตะไคร้ผสมขจร เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ เมื่อทอออกมาจะมีลักษณะเป็นรูปคล้ายกอตะไคร้และดอกขจร

2.1.2.7 ลายปักจับเครือ เกิดจากการมัดหมี่ 25 ลำ ลักษณะคล้ายกับดอกกระจับ

2.1.3 ลายสัตว์

2.1.3.1 ลายเศียรพญานาค เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเหมือนกับตัวนาคหรือพญานาคตามความเชื่อของช่าง

2.1.3.2 ลายนาคเก็บดาว เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเหมือนกับตัวนาค

2.1.3.3 ลายนกยูง เกิดจากการมัดหมี่ 77 ลำ ถึง 100 ลำ ลักษณะของลายเป็นรูปนกยูง

2.1.3.4 ลายปีกไก่ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ ลักษณะของลายเป็นรูปปีกไก่

2.1.3.5 ลายแมงสีเสียด โดยการมัดให้เกิดปีกเหมือนกับตัวแมงสีเสียด

2.1.3.6 ลายตัวอึ่ง เป็นการมัดโดยให้เกิดเป็นรูปตัวอึ่ง

2.1.3.7 ลายแมงมุม เป็นการมัดให้ มีความต่อเนื่องของลายตลอดทั้งผืนผ้าเป็นรูปแมงมุม

2.1.3.8 ลายหมี่ไขไหล (ผีเสื้อ) เกิดจากการมัดหมี่ 25 ลำ ลักษณะของลายเป็นรูปผีเสื้อ

2.1.4 ลายสิ่งของเครื่องใช้

- 4.1.4.1 ลายจรวด เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปจรวดตามจินตนาการของช่าง
- 4.1.4.2 ลายของพญูเชิงเทียน เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปของใส่พญู
- 4.1.4.3 ลายเรือหงส์ เกิดจากการมัดหมี่ 77 ลำ ถึง 79 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเรือหงส์
- 4.1.4.4 ลายพันเลื่อย และลายพันเลื่อยบันไดสวรรค์ เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ 69 ลำ ลักษณะของการมัดหมี่เหมือนกับของลายโคมแก้ว และลายขอ
- 4.1.4.5 ลายชั้นหมาก เกิดจากการมัดหมี่ 49 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเหมือนกับชั้นหมาก
- 4.1.4.6 ลายกุญแจ เกิดจากการมัดหมี่ 33 ลำ โดยการมัดให้เกิดเป็นรูปเหมือนกับกุญแจ

2.2 ลายประยุกต์ ลายประยุกต์เป็นลายที่ได้ออกแบบขึ้นมาใหม่หรือการนำลวดลายโบราณดั้งเดิมที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาหลากหลายลายมาดัดแปลง และต่อมาได้มีการประยุกต์ลวดลาย สีสันแตกต่างจากในอดีต มีการพัฒนาลายขึ้นมาเพื่อความแปลกใหม่ หรือประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยนิยมเพิ่มความสวยงามให้เหมาะสมตรงตามความต้องการของตลาด

การตั้งชื่อลายประยุกต์ การตั้งชื่อลายจะเรียกอย่างไรก็ได้ไม่จำกัด อาจจะทำตามจินตนาการหรือคิดตามความพอใจ หรือตามสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน ตามช่างที่เป็นผู้ออกแบบคิดเรียกเอง ลายประยุกต์จึงเกิดขึ้นมาตามที่มีการทอผ้าในแต่ละครั้งเพราะไม่ได้จำกัดขอบเขตไว้ตายตัวในการตั้งชื่อลาย

ในการตั้งชื่อลายผ้าไหมมัดหมี่ บางครั้งตั้งชื่อตามที่ลูกค้าถ่ายรูปมาให้มัดหมี่ ก็จะเรียกชื่อลายจากรูปที่ถ่ายมาให้ จากกราฟ หรือจากตัวอย่างผ้าบ้าง และเรียกชื่อลวดลายตามชื่อที่เขาเรียกกัน (นางธนิการ์ รินโรตง, 2555: สัมภาษณ์) การตั้งชื่อลายให้เข้ากับปัจจุบัน หรือให้เข้ากับลายโบราณ บางครั้งตั้งชื่อตามสิ่งที่พบเห็นในชีวิต หรือ จินตนาการ ลักษณะรูปทรง ที่พบเห็น ตามอิสระ บางครั้งมาจากแรงบันดาลใจเหมือนการตัดทอนสิ่งที่เราเห็นลงไปในงาน ต้องคำนึงถึงเอกลักษณ์สิ่งนั้นด้วยการตั้งชื่อลายต้อง ดูสีและประโยชน์การใช้ ดูแฟชั่นแต่ละปี ดูว่าออกแบบให้วัยไหนใช้เป็นวัยรุ่น หรือวัยผู้ใหญ่ ดูการออกแบบให้เหมาะกับ แต่ละชาติแต่ละประเทศต้องดูลักษณะลาย การจะใช้สีเข้มบ้างอ่อนบ้าง ใช้สี หรือ 2 สีให้เป็นธรรมชาติแก่ก่อนให้เหมาะสม จึงจะมาตั้งเป็นชื่อลวดลายได้ (นางแสงเดือน จันทร์นวล, 2555: สัมภาษณ์)

ลวดลายผ้าที่ทอปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงทั้งลวดลาย และสีที่ทอ จึงทำตามความต้องการของตลาด ของบริษัท หรือตามการสั่งซื้อมากขึ้น ทำให้ลวดลายดั้งเดิมที่มีอยู่มีการเปลี่ยนแปลง แต่การประดิษฐ์คิดค้นหรือ อพัฒนาดลายขึ้นมาใหม่ก็ยังคงใช้ลายโบราณดั้งเดิมและสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของลายประยุกต์ใหม่

จากการศึกษาชื่อลายของกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์จากทั้ง 2 แหล่งที่ศึกษาพบว่าชื่อลายที่จัดอยู่ในกลุ่มของลายประยุกต์แบ่งเป็น 7 กลุ่มได้แก่

2.2.1 ลายที่ประยุกต์มาจากลายโบราณ ไม่มีการกำหนดตายตัวว่าประยุกต์มาจากอะไรอย่างแน่ชัด แต่ให้ความสำคัญของการนำส่วนใดส่วนหนึ่งของลายโบราณมาเป็นแนวทางในการประยุกต์ลายใหม่ ลายที่พบได้แก่

2.2.1.1 ลายหมี่ขอหลง เกิดจากการมัดหมี่ 49 ให้เป็นรูปตะขอหันไปคนละทาง

2.2.1.2 ลายหมี่ล่าขอตัวเอส เกิดจากการมัดให้ เป็นรูปตะขอ ลักษณะของตะขอ

มีความแตกต่างกันไปตามความคิดของช่าง

2.2.2 ลายพีช

2.2.2.1 ลายดอกไม้ เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปดอกไม้

2.2.2.2 ลายเม็ดมะขาม เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปเม็ดมะขาม

2.2.3 ลายสัตว์

2.2.3.1 ลายหมี่คั่นข้อขนาดเล็ก เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปขนาดเล็ก

2.2.3.2 ลายหมี่คั่นข้อตะขอแมงป่อง เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปแมงป่อง

2.2.3.3 ลายแมงสีเสียด เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปแมงสีเสียด

2.2.4 ลายสิ่งของเครื่องใช้

2.2.4.1 ลายขอสายการบิน เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปคล้ายสัญลักษณ์การบินไทย

2.2.4.2 ลายเกลียวเชือก เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปคล้ายเกลียวเชือก

2.2.4.3 ลายยอดฉัตรใบโพธิ์ เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปใบโพธิ์

2.2.5 ลายตัวเลข ตัวอักษร

2.2.5.1 ลายเลขหนึ่งตรง เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปเลขหนึ่ง

2.2.5.2 ลายสระโอะ เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปสระโอะ

2.2.6 ลายเลียนแบบธรรมชาติ

2.2.6.1 ลายเขาวงกต เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปเขาวงกต

2.2.6.2 ลายน้ำไหล เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปคล้ายน้ำไหล

2.2.6.3 ลายสีรุ้ง เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปคล้ายสายรุ้ง

2.2.6.4 ลายอิงดาว เกิดจากการมัดหมี่ให้เป็นรูปคล้ายกรอบรูปดาว

2.2.7 ลายเบ็ดเตล็ด

2.2.7.1 ลายจิต

2.2.7.2 ลายเต่า

2.2.7.3 ลายเต่าจีน

2.3 การเรียกชื่อลายของกลุ่มทอผ้าทั้ง 2 แหล่งจากอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

2.3.1 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์

ตาราง 1 แสดงให้เห็นถึงผลการศึกษาลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่จากกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ จำนวน 60 ผืน พบว่าเป็นลายโบราณ 52 ผืน และลายประยุกต์ 8 ผืน

ลายโบราณ พบ 4 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายเรขาคณิต ลายพืช ลายสัตว์ และลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายขอ โดยพบลายละ 8 ผืน คิดเป็นร้อยละ 15.38 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 13.33 จากจำนวนทั้งหมด ลายที่พบน้อยที่สุดจำนวน 19 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน แต่ละผืนคิดเป็นร้อยละ 1.92 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ลายประยุกต์ พบ 4 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายที่ประยุกต์มาจากลายโบราณ ลายสัตว์ ลายสิ่งของเครื่องใช้ และลาย ตัวอักษร ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายหมี่คั่นข้อ โดยพบ 2 ผืน คิดเป็นร้อยละ 25.00 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 3.33 จากจำนวนทั้งหมด ลายประยุกต์ที่พบน้อยที่สุดจำนวน 6 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน จาก คิดเป็นร้อยละ 12.50 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ตาราง 1 ลายของผ้าไหมมัดหมี่ที่พบจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 60 ผืน ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรม
บ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ชื่อลาย	จำนวน	ร้อยละ*
ลายโบราณ		
ลายเรขาคณิต		
ลายโคม	3	5.77 (5.00)
ลายขอ	8	15.38 (13.33)
ลายหมี่คั่นข้อ	7	13.46 (11.67)
ลายหมี่คั่นควบ	2	3.84 (3.33)
ลายข้อน้อย	2	3.84 (3.33)
ลายเพชรเหลี่ยม	1	1.92 (1.67)
ลายไทย	3	5.77 (5.00)
ลายตาข่าย	1	1.92 (1.67)
ลายดาวล้อมเดือน	1	1.92 (1.67)
ลายเอี้ยล้อมเดือน	1	1.92 (1.67)
ลายฟองน้ำ	1	1.92 (1.67)
ลายเรขารำขาเป็ย	2	2(3.70)
ลายพืช		
ลายหวิกล้วย	1	1.92 (1.67)
ลายดอกมะเขือ	2	3.84 (3.33)
ลายดอกกุหลาบเครือ	1	1.92 (1.67)
ลายดอกแก้วเล็ก	1	1.92 (1.67)
ลายบั๊กแปบน้อย	1	1.92 (1.67)
ลายสัตว์		
ลายเศียรพญานาค	1	1.92 (1.67)
ลายนาคเก็บดาว	1	1.92 (1.67)
ลายนกยูง	2	3.84 (3.33)
ลายปีกไก่	1	1.92 (1.67)
ลายแมงสีเสียด	1	1.92 (1.67)
ลายตัวอึ่ง	1	1.92 (1.67)

ตาราง 1 (ต่อ)

ชื่อลาย	จำนวน	ร้อยละ*
ลายแมงมุม	1	1.92 (1.67)
ลายสิ่งของเครื่องใช้		
ลายจรวด	2	3.84 (3.33)
ลายซองพลุเชิงเทียน	1	1.92 (1.67)
ลายเรือหงส์	1	1.92 (1.67)
ลายพื้นเลื่อยบันไดสวรรค์	1	1.92 (1.67)
ลายชั้นหมาก	1	1.92 (1.67)
รวมลายโบราณ	52	50(100.00)
ลายประยุกต์		
ลายประยุกต์ที่มาจากลายโบราณ		
ลายหมี่ขอลง	1	12.50 (1.67)
ลายหมี่ล่ายตัวเอส	1	12.50 (1.67)
ลายสี่ตัว		
ลายหมี่คั่นช้อนาคน้อย	1	12.50 (1.67)
ลายหมี่คั่นช้อนะขอแมงป่อง	1	12.50 (1.67)
ลายสิ่งของเครื่องใช้		
ลายขอสายการบิน	1	12.50 (1.67)
ลายเกลียวเชือก	1	12.50 (1.67)
ลายยอดฉัตรใบโพธิ์	1	12.50 (1.67)
ลายตัวอักษร		
ลายสระโ	1	12.50 (1.67)
รวมลายประยุกต์	8	100.00 (13.33)
รวมทั้งหมด	60	

*ตัวเลขนอกวงเล็บหมายถึง ร้อยละจากกลุ่มลายเดียวกัน ตัวเลขในวงเล็บหมายถึง ร้อยละจากจำนวนทั้งหมด

2.3.2 กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ตาราง 2 แสดงให้เห็นถึงผลการศึกษาลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่จากกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง จำนวน 60 ผืน พบว่าเป็นลายโบราณ 21 ผืน และลายประยุกต์ 39 ผืน

ลายโบราณ พบ 4 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายเรขาคณิต ลายพืช และลายสัตว์ ที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายนกยูง โดยพบลายละ 3 ผืน คิดเป็นร้อยละ 19.04 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด และ ลายที่พบน้อยที่สุดจำนวน 12 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน แต่ละผืนคิดเป็นร้อยละ 4.77 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ลายประยุกต์ พบ 6 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายพืช ลายสัตว์ ลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายเลียนแบบธรรมชาติ ลาย ตัวเลข ตัวอักษร และลายเบ็ดเตล็ด ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายเขาวงกต โดยพบ 7 ผืน คิดเป็นร้อยละ 17.94 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 11.67 จากจำนวนทั้งหมด ลายประยุกต์ที่พบน้อยที่สุด จำนวน 6 ลาย โดยพบ 1 ผืน คิดเป็นร้อยละ 2.56 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ตาราง 2 ลายของผ้าไหมมัดหมี่ที่พบจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 60 ผืน ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง
ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ชื่อลาย	จำนวน	ร้อยละ*
ลายโบราณ		
ลายเรขาคณิต		
ลายโคมเจ็ด	2	9.52 (3.33)
ลายขอหมี่ล่าย	1	4.77(1.67)
ลายขอพับ	1	4.77(1.67)
ลายหมี่คั่นข้อ	1	4.77(1.67)
ลายดาวล้อมเดือน	3	14.28 (5.00)
ลายขาเป็ย	1	4.77(1.67)
ลายพืช		
ลายดอกไม้	1	4.77(1.67)
ลายสายการบิน หวีกล้วยหมี่ล่าย	1	4.77(1.67)
ลายหมี่กอตะไคร้ ดอกขจร	1	4.77(1.67)
ลายขอขจรหมี่ล่าย	1	4.77(1.67)
ลายดอกแก้ว	1	4.77(1.67)
ลายสัตว์		
ลายนาคหมี่ล่าย	1	4.77 (6.67)
ลายนกยูง	4	19.04 (1.67)
ลายแมงสีเสียด	1	4.77(1.67)
ลายหมี่ไขใหญ่ (ผีเสื้อ)	1	4.77(1.67)
รวมลายโบราณ	21	100.00 (35.00)
ลายประยุกต์		
ลายพืช		
ลายเม็ดมะขาม	2	5.12 (3.33)
ลายสัตว์		
ลายแมงสีเสียด	1	2.56 (1.67)
ลายพินหนู	6	15.38 (10.00)
ลายพินหนูยาว	1	2.56 (1.67)

ตาราง 2 (ต่อ)

ชื่อลาย	จำนวน	ร้อยละ*
ลายสิ่งของเครื่องใช้		
ลายกंगใหญ่	1	2.56 (1.67)
ลายกุญแจ	1	2.56 (1.67)
ลายลูกเต๋า	4	10.25 (6.67)
ลายเลียนแบบธรรมชาติ		
ลายเขาวงกต	7	17.94 (11.67)
ลายน้ำไหล	3	7.69 (5.00)
ลายสีรุ้ง	3	7.69 (5.00)
ลายอิงดาว	1	2.56 (1.67)
ลายตัวเลข ตัวอักษร		
ลายเลขหนึ่งตรง	2	5.12 (3.33)
ลายเบ็ดเตล็ด		
ลายจิต	2	5.12 (3.33)
ลายเต๋า	4	10.25 (6.67)
ลายเต๋าคีน	1	2.56 (1.67)
รวมลายประยุกต์	39	100.00 (65.00)
รวมทั้งหมด	60	

*ตัวเลขนอกวงเล็บหมายถึง ร้อยละจากกลุ่มลายเดียวกัน ตัวเลขในวงเล็บหมายถึง ร้อยละจากจำนวนทั้งหมด

3. วิเคราะห์ลวดลายและการใช้สี

การศึกษาวិเคราะห์ลวดลาย และการใช้สี ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ของกลุ่มทอผ้า ศูนย์หัตถกรรมอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง กลุ่มละจำนวน 60 ผืน พบว่า ลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่สามารถแยกประเภทลวดลาย และมี การตั้งชื่อลายตามลักษณะของลวดลาย มีการเลือกใช้สีในการทออย่างหลากหลาย ส่วนใหญ่นิยมใช้ทอเป็นผ้าชิ้นและผ้าผืน ดังนี้

3.1 ประเภทลวดลายโบราณ

3.1.1 ลายลายโคมห้า

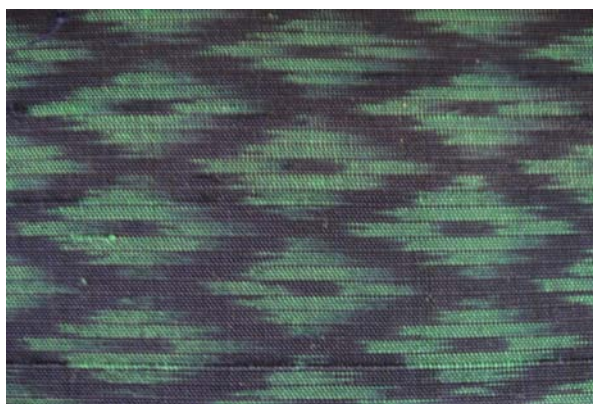
ภาพประกอบ 17 ลายโคมห้า กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายโคมห้า

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นแถว โดยแต่ละแถวห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายข้าวหลามตัดที่มองเห็นเด่นชัดอยู่บนพื้นสีดำ

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้น และใช้สีขาวเป็นลาย

3.1.2 ลายโคมเจ็ด

ภาพประกอบ 18 ลายโคมเจ็ด กลุ่มทอผ้าด้อมทอง

ชื่อลวดลาย ลายโคมเจ็ด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตารางสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนทั้งผืนผ้าเรียงเป็นแถว ลักษณะคล้ายรูปลายไทย โดยลวดลายแต่ละแถวทอ ห่างกัน เว้นช่องว่าง เป็นพื้น ลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อน ลายประกอบ คือลายเส้นตรงที่อยู่ใจกลางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และใช้สีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียวเป็นสีพื้น ใช้สีเขียวอมฟ้าอ่อน และสีเหลืองอ่อนเป็นลาย

3.1.3 ลายโคมเก้า

ภาพประกอบ 19 ลายโคมเก้า กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายโคมเก้า

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปตารางสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนเรียงเป็นแถว สลับกับรูปเครื่องหมายบวก โดยแต่ละแถวห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายรูปเครื่องหมายบวกอยู่ใจกลางสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ที่มองเห็นเด่นชัดอยู่บนพื้นสีม่วงแดง ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สี วรรณะร้อน ได้แก่ สีม่วงแดง เป็นสีพื้น ใช้สี น้ำตาล และสีชมพูเป็นลาย

3.1.4 ลายโคมสืบเจ็ด

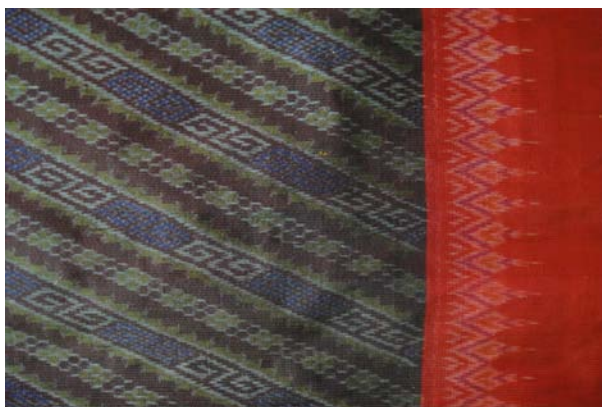
ภาพประกอบ 20 ลายโคมสืบเจ็ด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายโคมสืบเจ็ด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเรียงเป็นแถว โดยแต่ละแถวห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายรูปเส้นปะสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่บนพื้นสีแดงชมพู ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีแดงชมพูเป็นสีพื้น ใช้สีเทา และขาวเป็นลาย

3.1.5 ลายขอมมีลาย

ภาพประกอบ 21 ลายขอมมีลาย กลุ่มทอผ้าคุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายขอมมีลาย

ลักษณะลวดลาย ลายเส้นหยักลักษณะรูปตัวขอ อยู่สลับกับลายที่มีเส้นหยักขนานกันกับรูปทรงกลมเล็กทอติด กันสองเส้นในแนวเส้นทแยง โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน ลายหลัก คือตัวขึ้นเป็นลายเส้นหยักรูปตัวขอ และลายวงกลมต่อกันเรียงแถวแบบตาข่ายคู่ขนานกับเส้นหยักตลอดแนว ส่วนเชิงเป็นลายต้นสน ลายประกอบคือลายเส้นขอบเล็กในแนวเส้นทแยง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และเย็น ได้แก่ ใช้สีม่วงน้ำเงินเป็นพื้น ใช้สีน้ำเงิน สีน้ำตาล สีเทา สีเหลือง และสีชมพูเป็นลาย

3.1.6 ลายขอแค้มา หรือ แค้มา

ภาพประกอบ 22 ลายขอแค้มา กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายแค้มา

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายเรขาคณิตรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดและรูปเส้นหยักฟันปลา เป็นรูปขอ เรียงต่อเนื่องกันเป็นแถว ลายหลัก คือลาย ขอ และ ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือลายเส้นขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ เทาเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู และสีน้ำเงินทอเป็นลาย

3.1.7 ลายขอจักรพรรดิ

ภาพประกอบ 23 ลายขอจักรพรรดิ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอจักรพรรดิ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูป เส้นหยักรูปตะขอ ลาย สีเหลืองขาวหلامตัด สลับเส้นตรงคั่นกลางด้วยรูปสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมเรียง ตัดเส้นคู่ขนาน อยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปขอต่อเนื่องในแนวนอน ลายหลัก คือ ลายขอ ลาย สามเหลี่ยม สีเหลือง ที่อยู่ตรงกลางของเส้นคู่ขนาน ลายประกอบ คือ ลายขาวหلامตัดด้านล่างและด้านบนของลายขอ และลายเส้น ขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีน้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีแดง และสีเหลืองทอเป็นลวดลาย

3.1.8 ลายตะขอกู้

ภาพประกอบ 24 ลายตะขอกู้ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายตะขอกู้

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตรงปลายเป็นรูปตะขอกหันชนกัน และ สลับเส้นตรงคั่นกลางด้วยรูปกากบาทสามเหลี่ยม คล้ายรูปดาวเป็นแฉกอยู่ตรงกลาง ลายหลัก คือ ลายรูปตะขอก ลายข้าวหลามตัดที่มีรูปดาว ลายประกอบ คือ ลายเส้นสั้นที่อยู่บนขอบลาย

การใช้สี เป็นการใช้ สีวรรณะร้อนและวรรณะเย็น ได้แก่ สีน้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู และ สีน้ำตาลทอเป็นลาย

3.1.9 ลายตะขอเลข 3

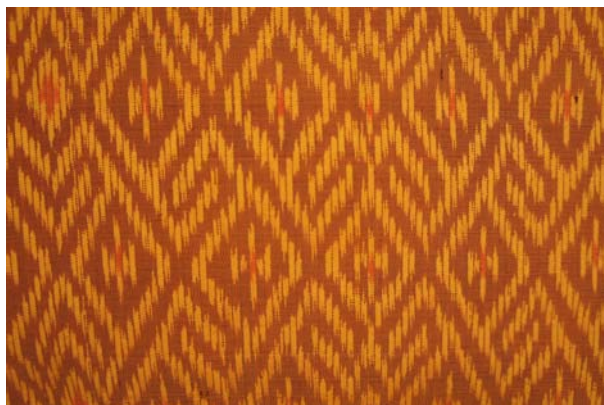
ภาพประกอบ 25 ลายตะขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายตะขอเลข 3

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซก รูปขอเรียง สลับหว่างด้วยรูปขอหันชนกันและรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่ด้านบน ลายหลัก คือลายขอ สลับลายข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายรูปดาวที่อยู่ด้านล่าง และลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ น้ำเงินม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองส้ม สีแดง สีเขียว และสีขาวเป็นลาย

3.1.10 ลายขอเลข 3

ภาพประกอบ 26 ลายขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอเลข 3

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซก รูปขอ เรียงแถวต่อเนื่องกัน และ สลับด้วยรูปเส้นตรงคั่นสามเหลี่ยมตรงกลาง เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น ลายหลัก คือลายเส้นซิกแซก สลับลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดมีลายตรงกลาง ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และใช้สีกลมกลืน ได้แก่ น้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีส้มอ่อน และสีส้มเข้มเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ 27 ลายขอเลข 3 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอเลข 3

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซก รูปขอ สลับสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนแบ่งครึ่ง เรียงแถวต่อเนื่องกัน โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอ ห่างกัน ลายหลัก คือลายเส้นซิกแซก รูปขอ สลับ ลายข้าวหลามตัดรูปขอ ลายประกอบ คือ ลายข้าวหลามตัดเล็กและลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ สีม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเขียว สีขาว สีส้ม และใช้สีน้ำเงินเป็นลวดลาย

3.1.11 ลายขอสนับมือ

ภาพประกอบ 28 ลายขอสนับมือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอสนับมือ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปตัวขอ กึ่งกลางลายเป็นรูปข้าวหลามตัดมีเส้นสีแดงคั่น 3 เส้น เป็นเส้นคู่ขนาน อยู่ภายใน ลายหลัก คือ ลายรูปขอ ลายข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้น ขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ น้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีแดง และสีเหลืองเป็นลาย

3.1.12 ลายขอแถวสนพุ่ม

ภาพประกอบ 29 ลายขอแถวสนพุ่ม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอแถวสนพุ่ม

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นซิกแซกเหมือนต้นสน มีกึ่งกลางลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน ลายหลัก คือ ลายเส้น ต้นสน ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดสีแดง ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและวรรณะเย็น ได้แก่ ฟ้ำเป็นสีพื้น ใช้สีแดงและสีส้มเป็นลาย

3.1.13 ลายขอพับ

ภาพประกอบ 30 ลายขอพับ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายขอพับ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยักลักษณะเป็นรูปขอ โดยมีช่องลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่ตรงกลางของลาย ในลักษณะเรียงแถวต่อเนื่องชิดกัน ลายหลัก คือ ลายรูปขอ ลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบคือลายขีดเส้นสั้นขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีนํ้าเงินเป็นพื้น ใช้สีเทาเหลือง สีแดงเป็นลาย

3.1.14 ลายหมี่คั่นข้อ

ภาพประกอบ 31 ลายหมี่คั่นข้อ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น รูปกากบาท มีรูปสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด คั่นกลาง แบ่งด้วยเส้นขอบเล็ก กสลับ เส้นขอบ ใหญ่ แนวตั้งหลายเส้นเป็น แนว คู่ขนาน สลับ ด้วย รูปเส้นแนวสั้นที่มีการเว้นระยะห่าง ลายหลัก คือ ลายเส้น กากบาท ลายรูปสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยม ข้าวหลามตัด ลายเส้นแนวตั้งสั้น ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กและขอบใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและวรรณะเย็น ได้แก่ ฟ้ำ ม่วง เป็นสีพื้น ใช้สี เขียว และสีม่วง ความมาประกอบเป็นลาย

3.1.15 ลายหมี่คั่นข้อกลีบจะบก

ภาพประกอบ 32 ลายหมี่คั่นข้อกลีบจะบก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อกลีบจะบก

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสามเหลี่ยมชนกันสลับคั่นเส้นตรงแนวยาวเรียงแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือลายเส้นขอบใหญ่ ประกบสามเหลี่ยมสลับลายสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ สี ฟ้ำเป็นสีพื้น ใช้สี ชมพูเข้ม สี เขียว เหลือง และสีขาวเป็นลาย

3.1.16 ลายหมีคั่นข้อข้าวหลามตัด

ภาพประกอบ 33 ลายหมีคั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมีคั่นข้อข้าวหลามตัด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นซิกแซกสลับฟันปลา และเส้นคั่นขอบเล็กแนวยาว เรียงเป็นแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น ลายหลัก คือ ลายเส้นซิกแซกสลับฟันปลา ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่เขียวเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองและสีขาวเป็นลาย

ภาพประกอบ 34 ลายหมีคั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมีคั่นข้อข้าวหลามตัด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นซิกแซกสลับฟันปลา และเส้นคั่นขอบเล็กแนวยาว เรียงเป็นแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น ลายหลัก คือ ลายเส้นซิกแซกสลับฟันปลา ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่ น้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีขาวและสีเหลืองเป็นลาย

3.1.16 ลายหมี่คั่นข้อหางกระรอก

ภาพประกอบ 35 ลายหมี่คั่นข้อข้าวหลามตัด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อหางกระรอก

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นตรงแนวตั้งระหว่างเส้นคั่นขอบเล็กแนวยาวเรียงเป็นแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายเส้นตรงแนวตั้ง ลายประกอบ คือ ลายเส้นยาวขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีตัดกัน ได้แก่ ครามเป็นสีพื้น ใช้สีขาว สีส้มและสีน้ำเงินเป็นลวดลาย

3.1.17 ลายหมี่คั่นข้อดอกเหลือง

ภาพประกอบ 36 ลายหมี่คั่นข้อดอกเหลือง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อดอกเหลือง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นตรงแนวยาวขอบใหญ่สลับระหว่างรูปสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดมีลักษณะเป็นข้ออยู่ข้างในลาย ลายหลัก คือ ลายเส้นตรงแนวยาว และ ลายรูปข้อที่อยู่ด้านในของสามเหลี่ยมสลับหว่างลายข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กแนวตั้ง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะ ร้อนและสีตัดกัน ได้แก่ สีม่วงน้ำเงิน เป็นสีพื้น ใช้สี เหลือง ส้ม สีชมพู และสีครามทอเป็นลวดลาย

3.1.18 ลายหมี่คั่นข้อปางสีดา

ภาพประกอบ 37 ลายหมี่คั่นข้อปางสีดา กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อปางสีดา

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นซิกแซก รูปขอ ขนานกับเส้นคั่นยาว สลับเส้นหยัก ลวดลายหลัก คือ ลายเส้นขอ ลายเส้นหยักทอกลับเส้นคั่น ลายประกอบ คือ ลายขอบเส้นตั้ง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะ ร้อนและสีตัดกัน ได้แก่ สีเขียวเข้มตัดกับสีแดงเป็นเส้นคู่ขนาน สีเหลืองน้ำตาลเป็นเส้นขอบ ใช้สีน้ำเงินเขียวและแดงส้ม ใช้สีเหลืองเพื่อกำหนดขอบเขตลวดลาย

3.1.19 ลายหมี่คั่นข้อเม็ดข้าวสาร

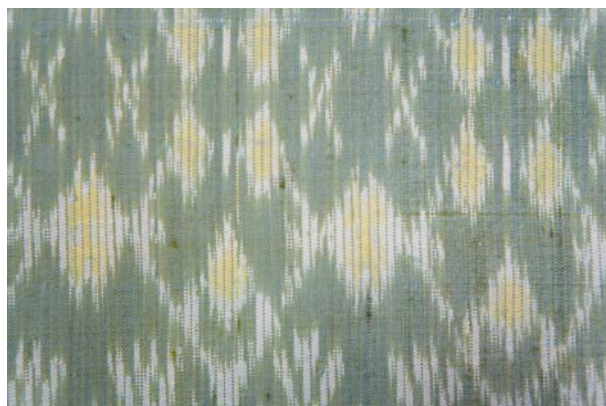
ภาพประกอบ 38 ลายหมี่คั่นข้อเม็ดข้าวสาร กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นข้อเม็ดข้าวสาร

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายเรขาคณิตรูปสามเหลี่ยมสลับหว่างสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อน ขนานกับเส้นคั่นสั้นเป็นระยะ ลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายสามเหลี่ยมสลับหว่างสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อน ลายประกอบ คือ ลายขอบเส้นใหญ่

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองส้มและสีแดงเป็นลาย

3.1.20 ลายหมี่คั่นควบเริงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7

ภาพประกอบ 39 ลายหมี่คั่นควบเริงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นควบเริงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด สามรูปประกอบเข้ากัน สลับกับลายกากบาทที่เหมือนชาเป็ย ลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายซ่อสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายชาเป็ย ลายประกอบ คือ และลายขอบเส้นเล็กแยกเป็นแฉก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียวขี้ม้าเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองและสีขาวเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ 40 ลายหมี่คั่นควบเริงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นควบเริงรำชาเป็ยผสมควบ 5 ควบ 7

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น รูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเรียงเป็นแถว สลับลายเส้นตรงแนวสั้น เว้นช่องว่างเป็นสีพื้นโดยลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายเส้นตรงแนวสั้น

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สี เหลืองเข้ม เป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองอ่อน และสีน้ำตาลเป็นลวดลาย

3.1.21 ลายขื่อน้อย

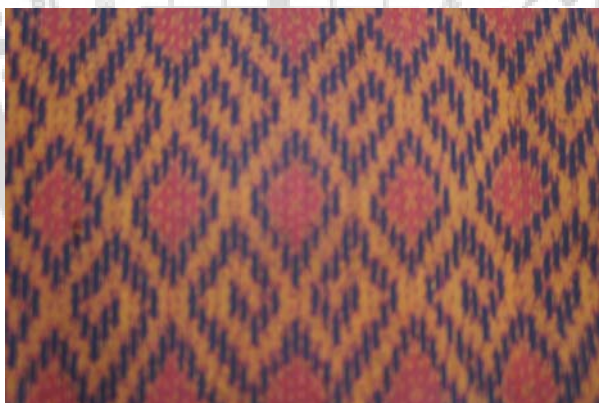

ภาพประกอบ 41 ลายขื่อน้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขื่อน้อย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น เส้นหยัก ลายรูปขอมมีลาย สีเหลืองข้าวหลามตัดเป็นดอก ลักษณะเรียงเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกันเป็นแถว โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น ลายหลัก คือลายขอ ลายสีเหลืองข้าวหลามตัดมีดอกอยู่ข้างใน ลายประกอบ คือลายเส้นขอบ เล็กที่อยู่บน ลายข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีส้มแดงเข้มเป็นสีพื้น ใช้สีส้มและสีเหลืองเป็นลาย

ภาพประกอบ 42 ลายขื่อน้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขื่อน้อย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น เส้นหยัก ลายรูปขอมมีลาย สีเหลืองข้าวหลามตัดเป็นดอก ลักษณะเรียงเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกันเป็นแถว โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น ลายหลัก คือลายขอ ลายสีเหลืองข้าวหลามตัดมีดอกอยู่ข้างใน ลายประกอบ คือลายเส้นขอบ เล็กที่อยู่บน ลายข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีตัดกัน ได้แก่ สีน้ำเงินม่วงเป็นพื้น ใช้สีเหลืองส้มและสีแดง

3.1.22 ลายตาข่ายโคมห้าแถว

ภาพประกอบ 43 ลายตาข่ายโคมห้าแถว กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายตาข่ายโคมห้าแถว

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น รูปสามเหลี่ยมเป็นแถวประกอบกัน เป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เรียง ต่อกันเป็นแถวเหมือนตาข่าย ลายหลัก คือลาย ตาข่ายรูป สามเหลี่ยม ต่อกันเป็นกรอบลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กสั้นที่อยู่ใจกลางลาย

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่ น้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง เขียว ครามทอเป็นลาย

3.1.23 ลายตาข่ายโคมห้ากลาง

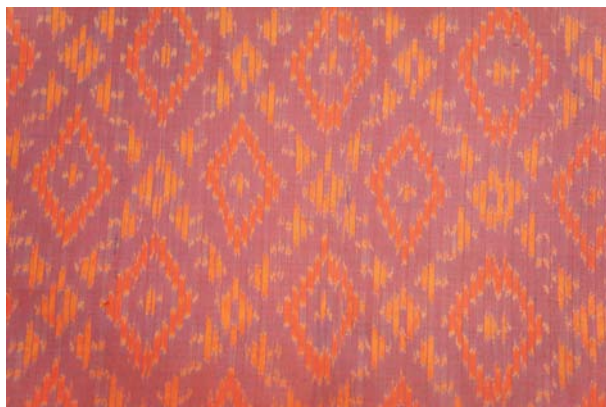
ภาพประกอบ 44 ลายตาข่ายโคมห้ากลาง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายตาข่ายโคมห้ากลาง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสามเหลี่ยมเป็นแถว กึ่งกลางเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดมีลายเส้นขอบสั้นอยู่ใจกลาง ลักษณะคล้ายโคม เรียงเป็นแถวเหมือนตาข่าย โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น ลายหลัก คือลาย โคม ลายประกอบ คือ ลาย สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดที่อยู่ภายในลายหลัก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ น้ำเงินม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู และเหลืองเป็นลาย

3.1.24 ลายดาวล้อมเดือน

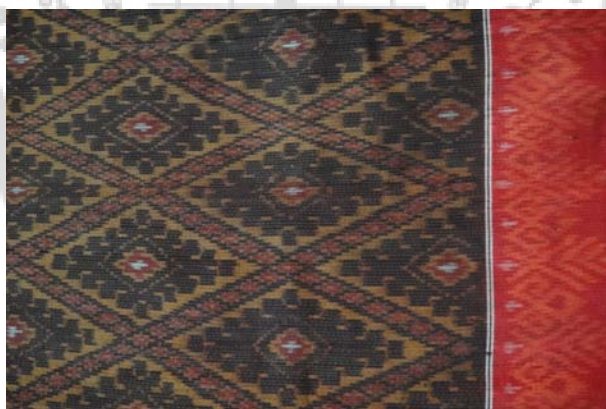

ภาพประกอบ 45 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายดาวล้อมเดือน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายสามเหลี่ยม ประกอบกันในลักษณะคล้ายรูปดาวล้อมเดือน ลายหลัก คือลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ใหญ่ ลายประกอบ คือลายรูปดาวล้อมรอบลายหลัก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีกลมกลืน ได้แก่ ม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีส้มอ่อน และสีส้มเข้มเป็นลาย

ภาพประกอบ 46 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายดาวล้อมเดือน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นหยักสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ซ้อน มีรูปดาวอยู่ใจกลาง ด้านในสุด โดยเส้นขอบตาข่ายจะมีลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเล็ก ๆ อยู่ภายใน เชิงเป็นลายขอตันสน ลายหลัก คือลายข้าวหลามตัดล้อมดาว ลายประกอบ คือ ลายขอบตาข่ายข้าวหลามตัดเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง สีแดง สีขาว สีส้มเหลือง ประกอบเป็นลาย

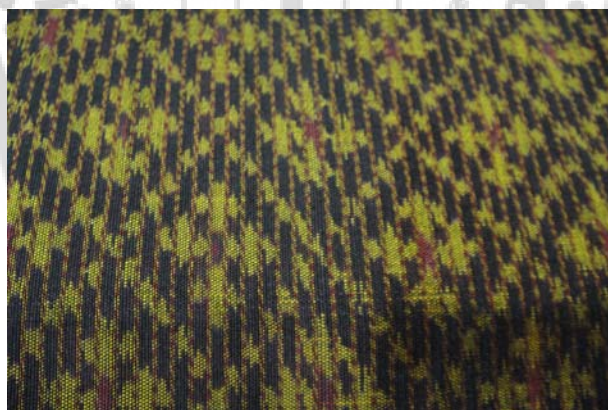

ภาพประกอบ 47 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายดาวล้อมเดือน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนมีรูปดาวล้อมรอบนอก สลับกับลายด้านล่างที่เป็นรูปดาวเรียง ซ้อนสลับเส้นพื้นปลาเป็นแถวต่อเนื่องกัน ลายหลัก คือลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อน ลายประกอบ คือ ลายดาวล้อมลายหลัก และเรียงเป็นเส้นหยักสลับพื้นปลา

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ น้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง สีชมพูอ่อนเป็นลาย

ภาพประกอบ 48 ลายดาวล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายดาวล้อมเดือน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเครื่องหมายบวกเหมือนรูปกง เชื่อมต่อกันเป็นตาข่ายในลักษณะรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเรียงแถวในแนวนอน ลายหลัก คือ ลายรูปคล้ายกง ตาข่ายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กในแนวตั้ง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ น้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง และสีแดงชมพูเป็นลาย

3.1.25 ลายเอี้ยล้อมเดือน

ภาพประกอบ 49 ลายเอี้ยล้อมเดือน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเอี้ยล้อมเดือน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนกันแนบกัน มีสีเหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้ง อยู่ใจกลางเรียงเป็นแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือ ลายเส้นหัดดับพันปลา

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีวรรณะเย็น ได้แก่ ม่วงชมพูเป็นสีพื้น ใช้สีส้ม และเขียวเป็นลาย

3.1.26 ลายเพชรเหลี่ยม

ภาพประกอบ 50 ลายเพชรเหลี่ยม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเพชรเหลี่ยม

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดใหญ่ และเล็กสลับกัน อยู่กึ่งกลาง สีเหลี่ยมข้าวหลามตัดเล็ก ๆ ที่อยู่ล้อมรอบ เรียงต่อกันลักษณะเป็นตาข่าย ลายหลัก คือ ลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดใหญ่และเล็ก ลายประกอบ คือ ลายตาข่ายสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีส้มเป็นลาย และเขียนเส้นด้วยสีเหลืองทองที่ตัวลาย

3.1.27 ลายลูกศร

ภาพประกอบ 51 ลายลูกศร กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายลูกศร

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้น หยักลายขอ สลับกับรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เล็ก เป็นแถว อยู่ขอบด้านบนและด้านล่าง โดยมีลวดลายคั่น ตรงกลาง เป็นรูป ลูกศร ลายสามเหลี่ยม โดยลวดลายแต่ละแถวทอ ห่าง กัน เว้นช่องว่าง เป็นพื้น ลายหลัก คือ ลายรูปขอ และลายลูกศร ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก และลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีม่วงแดงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองส้ม สีแดงทอเป็นลาย

3.1.28 ลายไทย

ภาพประกอบ 52 ลายไทย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายไทย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตารางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนสลับเส้นเป็นลายดอก ลักษณะคล้ายรูปลายไทยโดยลวดลายเป็นแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลาย ประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายข้าวหลามตัด ลายประกอบคือ ลายที่อยู่ใจกลางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ โดยมีสีฟ้าน้ำเงินเป็นสีพื้น และใช้สีเทาเป็นลาย

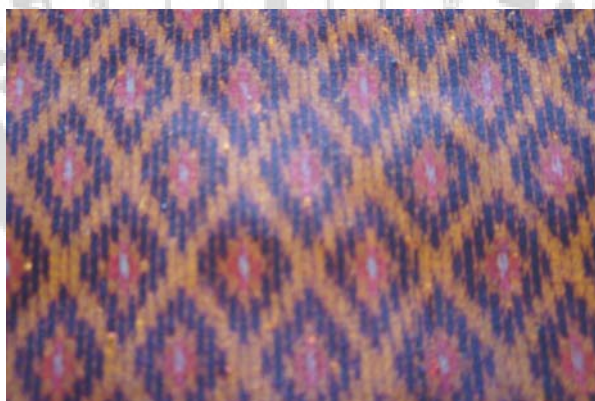

ภาพประกอบ 53 ลายไทย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายไทย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตารางสี่เหลี่ยมซ้ำ วาวหลามตัดซ้อนทั้งผืนผ้า ลักษณะคล้ายรูปลายไทย เรียงเป็นแถว แนวนอนต่อเนื่องกัน ลายหลัก คือลายสี่เหลี่ยมซ้ำวาวหลามตัดซ้อน ลายประกอบคือ ลายเส้นตรงที่อยู่ใจกลางรูปสี่เหลี่ยมซ้ำวาวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และใช้สีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียว เป็นสีพื้น ใช้สีเขียวอมฟ้าอ่อน และสีเหลืองอ่อนเป็นลาย

ภาพประกอบ 54 ลายไทยโคมเจ็ด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายไทยโคมเจ็ด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตารางสี่เหลี่ยมซ้ำวาวหลามตัดซ้อนทั้งผืนผ้าเรียงเป็นแถวต่อเนื่องกัน เป็นตาข่าย ลักษณะคล้ายรูปลายไทย ลายหลัก คือลายสี่เหลี่ยมซ้ำวาวหลามตัดซ้อน ลายประกอบ คือลายเส้นตรงที่อยู่ใจกลางรูปสี่เหลี่ยมซ้ำวาวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ สีเหลืองส้มเป็นสีพื้น ใช้สีน้ำเงินม่วง สีแดง และสีขาวทอเป็นลาย

3.1.29 ลายฟองน้ำ

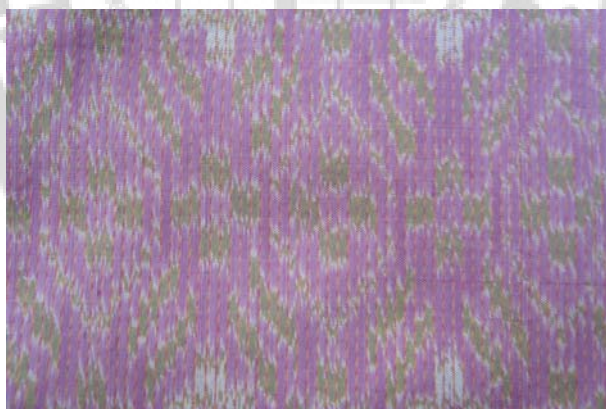
ภาพประกอบ 55 ลายฟองน้ำ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายฟองน้ำ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสามเหลี่ยมตอนปลายเป็นเส้นโค้งหยักหันด้านแยกออกจากกันที่ละห่าคู่เรียงต่อเนื่องกัน ลักษณะเหมือนลายริ้วเป็นคลื่นต่อกัน ลายหลัก คือลายริ้ว สามเหลี่ยมรูปคลื่น ลายประกอบ คือ ลายริ้วปลายเส้นเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็นและสีกลมกลืน ได้แก่ เขียวเหลืองเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองเป็นลาย

3.1.30 ลายเรีงำชาเป็ย

ภาพประกอบ 56 ลายเรีงำชาเป็ย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเรีงำชาเป็ย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปวงกลมเล็ก 4 วง อยู่ใจกลางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด สับหว่างรูปวงกลมเล็ก 4 วงต่อเนื่องกันเป็นแถว ลายหลัก คือ ลายวงกลมเล็ก 4 วงที่อยู่ภายในลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด คือ ลายเส้นขอบเล็ก

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและวรรณะเย็น ได้แก่สีม่วงเป็นสีพื้น และใช้สีเขียวขี้ม้าอ่อนเป็นลาย

ภาพประกอบ 57 ลายชาเป็ย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายชาเป็ย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดสลับหว่างรูปกากบาทที่มีลักษณะเหมือนเป็นขาสองขา ใน ลักษณะลวดลาย ตาข่ายต่อเนื่องกันเป็นแถว เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น ลายหลักคือลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด และลายกากบาท ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็กเป็นเส้นปะที่ประกอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีแดงม่วงเป็นสีพื้น และใช้สีเทาเป็นลาย

3.1.31 ลายดอกไม้

ภาพประกอบ 58 ลายดอกไม้ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายดอกไม้

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปดอกไม้ มีกึ่งก้านเป็นเส้นตรง แบ่งเป็นกิ่งดอกไม้ข้างละสองดอก เรียงแถว ต่อเนื่องกัน โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายดอกไม้ และกึ่งก้าน ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สี วรรณะร้อน และ วรรณะเย็น ได้แก่ สี แดง น้ำตาล เป็นสีพื้น ใช้สี แดง สีเหลือง สีเขียว สีขาว และสีน้ำตาลมาประกอบเป็นลาย

3.1.32 ลายหวีกล้วย

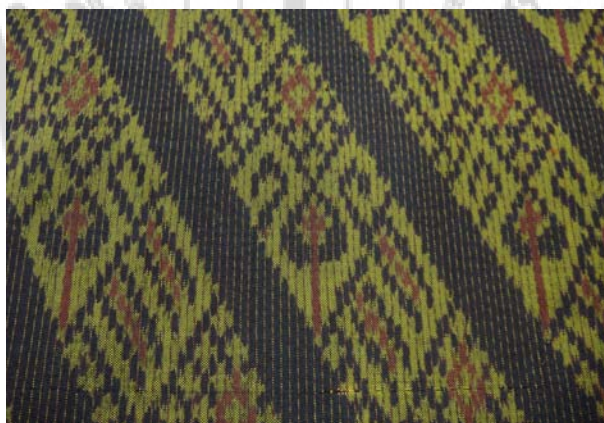
ภาพประกอบ 59 ลายหวีกล้วย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหวีกล้วย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายเรขาคณิตรูปเหลี่ยมข้าวหลามเรียงสับหว่างเป็นแถว ยาวต่อเนื่องกัน แต่ละแถวทอชิดกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเล็กและใหญ่ ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีน้ำตาลแดงเป็นพื้น ใช้สีเหลืองส้มและสีแดงเป็นลวดลาย

3.1.33 ลายสายการบิน หวีกล้วยหมี่ล่าย

ภาพประกอบ 60 ลายสายการบิน หวีกล้วยหมี่ล่าย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายสายการบิน หวีกล้วยหมี่ล่าย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปตะขอ หันหลังชนกัน ต่อลายเป็นรูป เหมือนหวีกล้วย อยู่ตรงกลางระหว่างรูปตะขอทั้งสอง เรียงต่อประกอบเข้ากันเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าในแนวเส้นทแยง ลายหลัก คือ ลายขอที่มีลายรูปหวีกล้วย ลายขอประกอบเข้ากับลายเส้นเฉียง ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่ สีม่วงน้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง และสีแดงทอเป็นลวดลาย

3.1.34 ลายหมี่กอตะไคร้ ดอกขจร

ภาพประกอบ 61 ลายหมี่กอตะไคร้ ดอกขจร กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายหมี่กอตะไคร้ ดอกขจร

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปขอหันเข้าหากัน อยู่ระหว่างเส้นหยักรูปตัวขอ สลับกับรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดที่มีรูปคล้ายต้นไม้อยู่ ด้านใน ลายหลัก คือ ลายขอ ลายขอเป็นรูปตัวเอส ลายดอกไม้คล้ายดอกขจร ลายประกอบ คือ ลายข้าวหลามตัด ลายดาวเล็ก ๆ และลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็นได้แก่ น้ำเงินม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีแดง สีเหลือง สีเขียว และสีขาวเป็นลวดลาย

3.1.35 ลายขอขจรหมี่ล่าย

ภาพประกอบ 62 ลายขอขจรหมี่ล่าย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายขอขจรหมี่ล่าย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยักเป็นรูปขอ สลับกับรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด และคั่นด้วยเส้นหยักเป็นสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดคล้ายรูปดาวประกอปกัน จัดวางเป็นเส้นในแนวทแยง ลายหลัก คือ ลายเส้นทแยงรูปขอสลับรูปดาว และลายเส้นทแยงรูปข้าวหลามตัดสลับรูปดาว ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีน้ำเงินม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง และสีแดงเป็นลาย

3.1.36 ลายดอกมะเขือ

ภาพประกอบ 63 ลายดอกมะเขือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายดอกมะเขือ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตาข่ายรูปเครื่องหมายบวกคั่นระหว่างเส้นตรงแนวตั้ง ลักษณะคล้ายรูปดอกไม้ เรียงต่อเนื่องกันเป็นตาข่าย ลายหลัก คือ ลายดอกไม้ ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กที่เรียงเป็นตาข่าย

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียวขี้ม้าเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองและสีขาวเป็นลาย

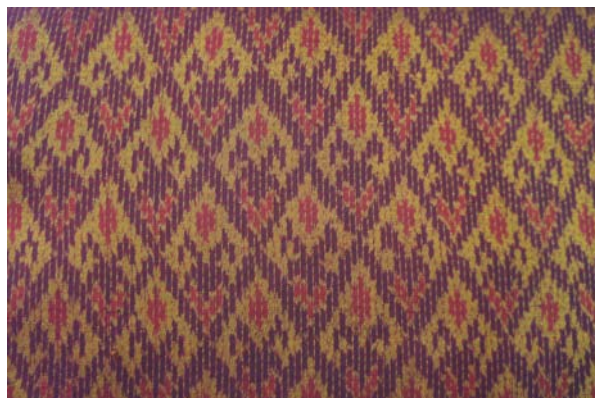
ภาพประกอบ 64 ลายดอกมะเขือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายดอกมะเขือ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นตาข่ายรูปเครื่องหมายบวกคั่นระหว่างเส้นตรงแนวตั้ง ลักษณะคล้ายรูปดอกไม้ เรียงต่อเนื่องกันเป็นตาข่าย ลายหลัก คือ ลายดอกไม้ ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กที่เรียงเป็นตาข่าย

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียวเข้มเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองและสีขาวเป็นลาย

3.1.37 ลายดอกกุหลาบเครือ

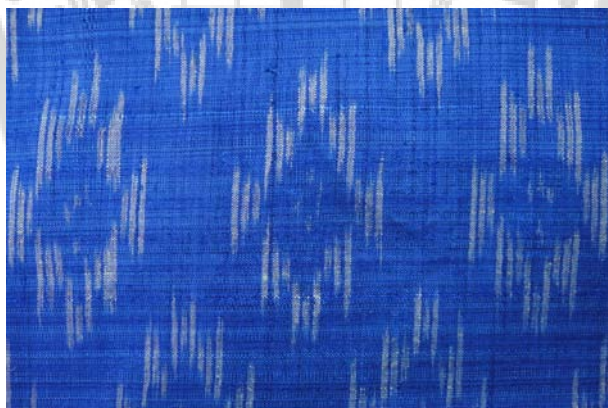
ภาพประกอบ 65 ลายดอกกุหลาบเครือ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายดอกกุหลาบเครือ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปเส้นซิกแซกต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลักษณะเหมือนรูปขอต่อเนื่องกันเป็นแถว ด้านล่างของลายเป็นเส้นรูปตัววี เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดรูปขอ ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็กและลายรูปตัววี

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลืองส้มและสีแดงเป็นลวดลาย

3.1.38 ลายดอกแก้ว

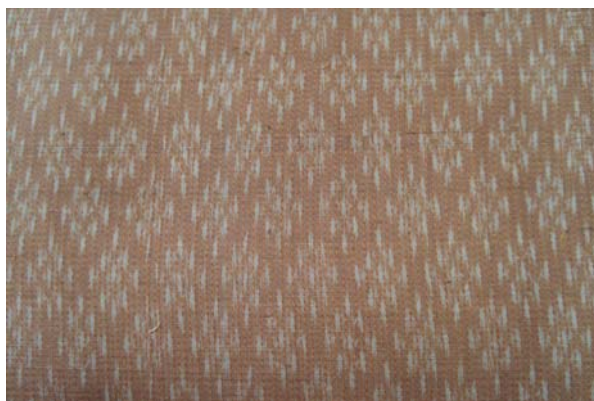
ภาพประกอบ 66 ลายดอกแก้ว กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายดอกแก้ว

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสามเหลี่ยมต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด โดยแต่ละแถวห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือเส้นตรงแนวตั้ง ประกอบเป็นสามเหลี่ยมประกอบเข้าเป็นรูปลายข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ ฟ้าน้ำเงินเป็นสีพื้น และใช้สีฟ้าเป็นลวดลาย

3.1.39 ลายดอกแก้วเล็ก

ภาพประกอบ 67 ลายดอกแก้วเล็ก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายดอกแก้วเล็ก

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปลาย สามเหลี่ยมเล็กประกอบกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ลักษณะคล้ายรูปดาวเป็นแฉกหรือดอกไม้รูปเล็ก ๆ เรียง ต่อเนื่องกันเป็นแถว เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายที่ประกอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ สีน้ำตาลเป็นสีพื้น และใช้สีเทาเป็นลวดลาย

3.1.40 ลายปักแปบน้อย

ภาพประกอบ 68 ลายปักแปบน้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายปักแปบน้อย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่กึ่งกลางกากบาท สลับคั่นด้วยเส้นหยัก เป็นคู่ขนานอยู่ด้านในของ รูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ในลักษณะลวดลายต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายรูปข้าวหลามตัดอยู่ตรงกลางเส้นกากบาท ลายที่อยู่ในช่วงหลามตัด และ ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กที่อยู่บนเส้นกากบาท

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีม่วงแดงเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู และสีเทาเป็นลาย

3.1.41 ลายเศียรพญานาค

ภาพประกอบ 69 ลายเศียรพญานาค กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเศียรพญานาค

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น เส้นซิกแซกคล้ายรูปพญานาคอยู่ด้านบนและด้านล่าง สลับด้วยรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด อยู่ด้านในข้างละรูป ลายหลัก คือ ลายรูปพญานาค และลาย ข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือลายเส้นแนวนอนเป็นชั้น ๆ ที่ต่อลงมาจากหัวพญานาค

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะ ร้อน ได้แก่ สี น้ำเงินม่วง เป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง และสีแดง เป็นลวดลาย

3.1.42 ลายนาคเก็บดาว

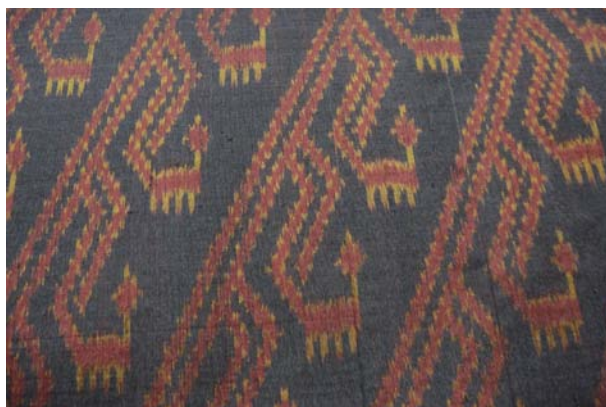
ภาพประกอบ 70 ลายนาคเก็บดาว กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายนาคเก็บดาว

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นหยักคล้ายพญานาค และลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ประกอบเป็นสามเหลี่ยมรูปตัวขอ สลับด้วยลายรูปกากบาท ลายหลัก คือลาย นาค สลับกากบาท ลายขอสามเหลี่ยมและลายเส้นตรงสีเขียวต่อด้วยสามเหลี่ยมเป็นดอก ลายประกอบ คือเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและ สีตัดกัน ได้แก่ สีน้ำเงินเป็นพื้น ใช้สีแดง สีชมพู สีเขียว และสีขาวเป็นลวดลาย

3.1.43 ลายนาคหมี่ล่าย

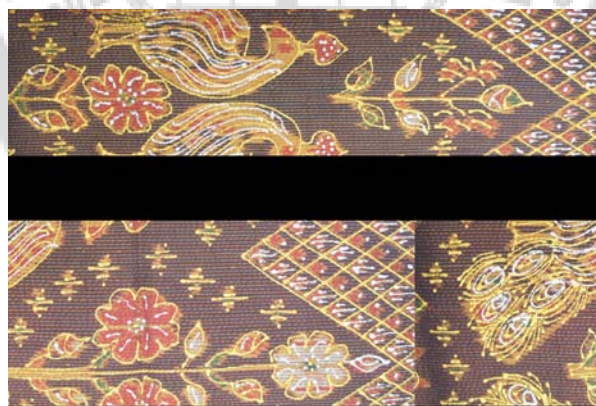
ภาพประกอบ 71 ลายนาคหมี่ล่าย กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายนาคหมี่ล่าย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นตรงขนานกับเส้น หยักเป็นรูปขอคล้ายนาค ตอนปลายเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กมีเส้นแนวสั้นเส้นเล็ก ๆ สีเส้นห้อยอยู่ตอนปลายส่วนด้านบนเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเป็นช่องตั้งขึ้น ประกอบลวดลายขึ้นเป็นแนวเส้นทแยงยาวตลอดความกว้างของผืนผ้า ลายหลัก คือ ลวดลายที่ประกอบขึ้นเป็นเส้นทแยงแนวยาว ลายประกอบ คือ จุดลายเส้นสั้น ๆ ที่เหมือนแต้มอยู่บนเส้นขอบใหญ่ทุกเส้นของลายหลักเป็นระยะ ๆ

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ ดำเป็นสีพื้น ใช้สีแดง และสีเหลืองส้มเป็นลาย

3.1.44 ลายนกยูง

ภาพประกอบ 72 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายนกยูง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปนกยูงอยู่ด้านล่าง มีสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ประกอบเป็นรูปเส้นหยักอยู่ด้านบน เส้นหยักโค้งเป็นลายดอกไม้และใบไม้ อยู่ตรงกลาง ลายหลัก คือ ลายรูปนกยูง ลายดอกไม้และใบไม้ และลายข้าวหลามเป็นรูปหยัก ลายประกอบ คือ ลายรูปดาวล้อมรอบดอกไม้

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ สีน้ำตาลเป็นพื้น ใช้สีส้ม สีเขียว และสีเหลืองทองเดินเส้นเป็นลวดลาย

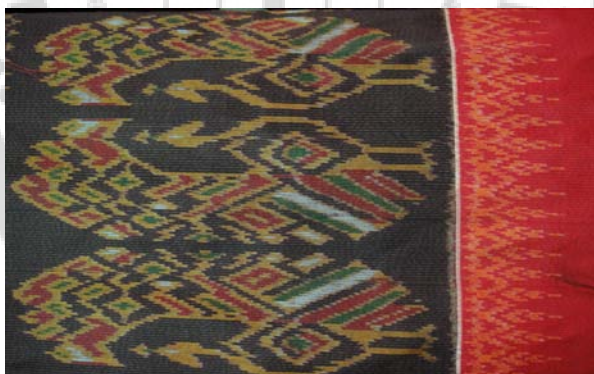

ภาพประกอบ 73 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายนกยูง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นโค้งซิกแซกประกอบเป็นรูปนกยูง มีช่อดอกไม้และกิ่งไม้ โดยกลีบดอกเป็นรูปวงกลม กิ่งไม้เป็นรูปเส้นหยัก อยู่ด้านบนและด้านล่าง ลายหลัก คือลายนกยูง ลายประกอบ คือ ลายดอกไม้และช่อไม้

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีกลมกลืน ได้แก่ สีชมพู ม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีชมพูอ่อน เป็นลาย และใช้สีเหลืองทองเดินเส้นให้เป็นลาย

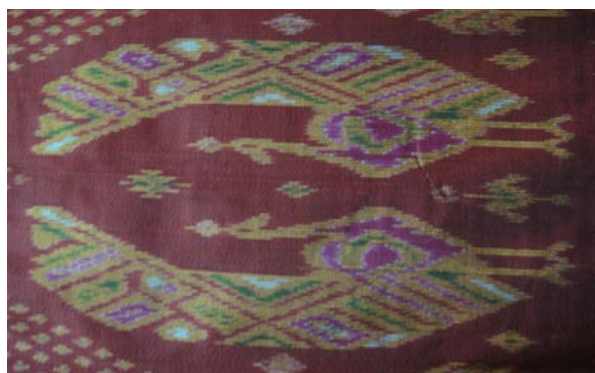

ภาพประกอบ 74 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายนกยูง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปนกยูงที่ประกอบมาจากรูปเส้นหยัก สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด และเส้นเฉียง โดยช่องลวดลายทอชิดกันเป็นลายรูปนกยูงสองตัวหันเข้าหากันเรียงเป็นแถวในแนวนอนยาวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างของลายเป็นสีพื้น ลายหลัก คือลายนกยูง ลายประกอบ คือลายเชิงต้นสน

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสี ตัดกัน ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้นที่ตัวขึ้น และสีแดงที่ตัวเชิง ใช้สีแดง สีเขียว สีเหลืองส้ม สีขาว เป็นลาย

ภาพประกอบ 75 ลายนกยูง กลุ่มทอผ้าตุ่มทอง

ชื่อลวดลาย ลายนกยูง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปนกยูงที่ประกอบมาจากรูปเส้นหยัก สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด และเส้นเฉียง โดยช่องลวดลายทอชิดกันเป็นลายรูปนกยูงสองตัวหันเข้าหากันเรียงเป็นแถวในแนวนอน ลายหลัก คือลายนกยูง ลายประกอบ คือลายรูปข้าวหลามตัด ที่กระจายอยู่ล้อมรอบนกยูง และด้านบนริมฝั่งซ้ายขวาของตัวนกยูง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีกลมกลืน ได้แก่ สีชมพูม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีชมพูอ่อนเป็นลาย และใช้สีเหลืองทองเดินเส้นให้เป็นลาย

3.1.45 ลายปีกไก่

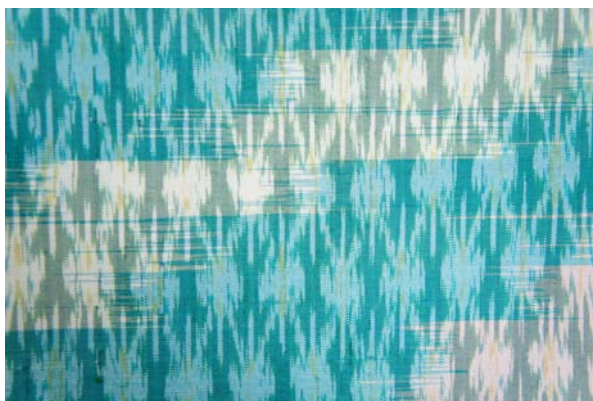
ภาพประกอบ 76 ลายปีกไก่ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายปีกไก่

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูป สีเหลี่ยมข้าวหลามตัดและเส้นทแยงต่อเนื่องกันเป็นแถวเว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือลายรูป สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด และเส้นทแยง ลายประกอบ คือลายเส้นที่อยู่ในรูปสีเหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ สีแดงน้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีชมพูอ่อนเป็นลวดลาย

3.1.46 ลายแมงสีเสียด

ภาพประกอบ 77 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายแมงสีเสียด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปกากบาททับ วงกลมแบ่งครึ่งด้วยเส้นแนวตั้งสั้น เรียงแถวแนวนอน ต่อเนื่อง เชื่อมกันลักษณะเหมือนตาข่าย ลักษณะคล้ายตัวแมลงมีขา เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือ ลายรูปแมลง ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็ก สั้นที่อยู่บนตัวแมลง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สีน้ำเงินเขียวเป็นสีพื้น ใช้สีฟ้าอ่อน และสีเหลืองเป็นลาย

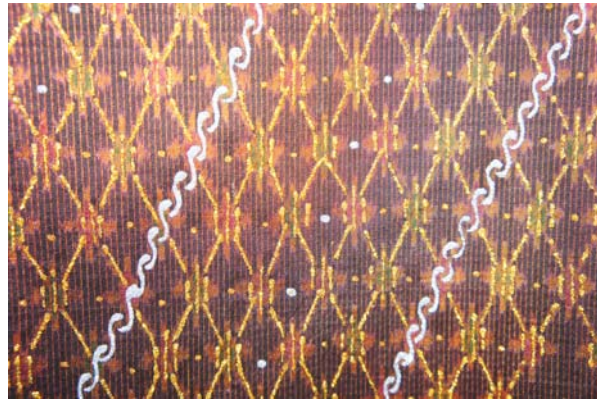
ภาพประกอบ 78 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายแมงสีเสียด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปลักษณะคล้ายรูปดอกไม้ เรียงแถวต่อเนื่องกันเป็นรูปตาข่าย ลายหลัก คือลายดอกไม้ ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็กที่เชื่อมต่อกันเป็นตาข่าย

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น และสีกลมกลืน ได้แก่ สีน้ำตาลเหลืองเป็นสีพื้น ใช้สีเขียวอ่อน และสีฟ้าอ่อนเป็นลาย

3.1.47 ลายตัวอึ่ง

ภาพประกอบ 79 ลายตัวอึ่ง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายตัวอึ่ง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูป วงกลมเหลี่ยม เชื่อมกันลักษณะเป็นตาข่าย ลักษณะคล้ายตัวแมลงมีขา ลายหลัก คือลายรูปแมลง ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะ ร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ น้ำ ตาลแดง เป็นสีพื้น ใช้สี ส้ม และสีเหลืองเขียวเป็นลวดลาย และเขียนลายด้วยสีเหลืองทอง และสีขาวเป็นเส้นขอบคั่น

3.1.48 ลายแมงมุม

ภาพประกอบ 80 ลายแมงมุม กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายแมงมุม

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูป ปตาข่ายวงกลม อยู่ในสีเหลี่ยมเครื่องหมายบวก ลักษณะเหมือนแมงมุมชักใย สลับคั่นด้วยเส้นแนวตั้งสั้น ต่อเนื่องกันเป็นแถว เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอ ซิดกัน ลายหลัก คือ ตาข่ายแมงมุม ลายประกอบ คือลายเส้นขอบ เล็กเป็นเส้นขนานสามเส้น

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีฟ้าเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู ม่วงเป็นลวดลาย และใช้สีเหลืองส้ม และสีขาวเป็นลาย

3.1.49 ลายหมี่ไขใหญ่ (ผีเสื้อ)

ภาพประกอบ 81 ลายหมี่ไขใหญ่ (ผีเสื้อ) กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายหมี่ไขใหญ่ (ผีเสื้อ)

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมตรงปลายเรียงต่อกันลักษณะเป็นตาข่ายตลอดแนว มีการใช้สีสลับกันในตาข่าย ใช้เส้นตรงเส้นเล็กคั่นเป็นแถวแนวตั้งยาวตลอดแนว โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือตาข่ายรูปสี่เหลี่ยม ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กแนวตั้ง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ น้ำเงินดำเป็นสีพื้น ใช้สีชมพู และเหลืองเป็นลวดลาย

3.1.50 ลายจรวด

ภาพประกอบ 82 ลายจรวด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด อยู่ใจกลางเส้นกากบาท คั่นด้วยเส้นแนวตั้งสั้นต่อเนื่องกันเป็นแถว เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดลาย ลายเส้นแนวตั้งสั้นขอบใหญ่ ลายประกอบ คือลายเส้นสลับฟันปลาขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ สีนํ้าตาลเป็นสีพื้น ใช้สีเทาอ่อน และน้ำเงินเป็นลาย

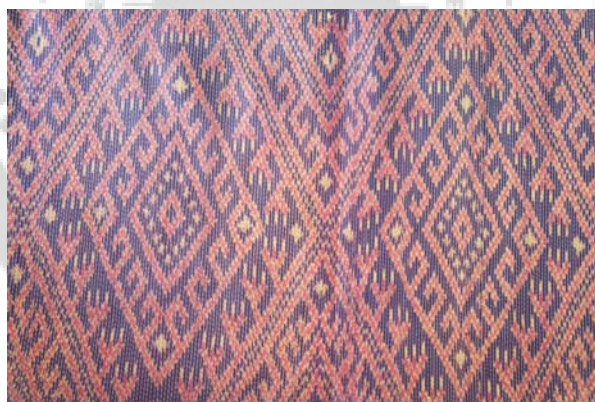

ภาพประกอบ 83 ลายจรวด กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอยู่ใจกลางเส้นกากบาท คั่นด้วยเส้นแนวตั้งสั้นต่อเนื่องกันเป็นแถว เว้นช่องว่าง เป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดลาย ลายเส้นแนวตั้งสั้นขอบใหญ่ ลายประกอบ คือลายเส้นสลับฟันปลาขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีกลมกลืน ได้แก่ สีชมพู ม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเทาอ่อน เหลืองอ่อนเป็นลาย

3.1.50 ลายชองพลุเชิงเทียน

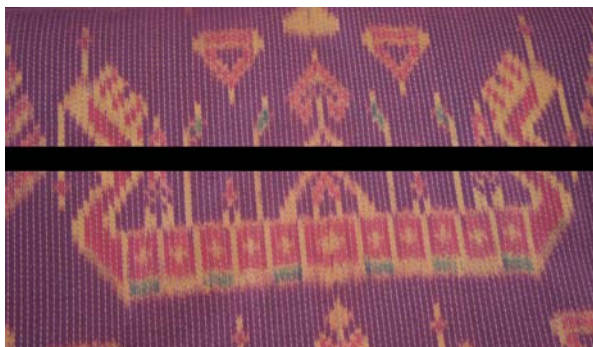
ภาพประกอบ 84 ลายชองพลุเชิงเทียน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายชองพลุเชิงเทียน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้น หยักลักษณะเหมือนตะขอ ตรงปลายของตะขอแยกเป็นเส้นรูปตัววีแยกออกเป็นเส้นแนวตั้งสั้นสามเส้นเป็นเชิง ทั้งหมดล้อมรอบด้วยรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดรูปตัวขอซ้อนข้าวหลามตัดอีกชั้นภายในสุดมีรูปดาวกระจาย เล็ก ๆ เรียงรายล้อมรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดขนาดเล็กเป็นรูปชั้นในสุด เรียงแถวต่อเนื่องกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน โดยมีลายหลัก คือ ลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดเป็นตัวขอมีเชิง และลายขอ รูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดซ้อนรูปดาวกระจาย ลายประกอบ คือลายเส้นจุดเล็ก ๆ ที่อยู่บนขอบใหญ่รอบ ๆ ลายหลัก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ ม่วงแดงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง แดง น้ำตาลทอเป็นลาย

3.1.51 ลายเรือหงส์

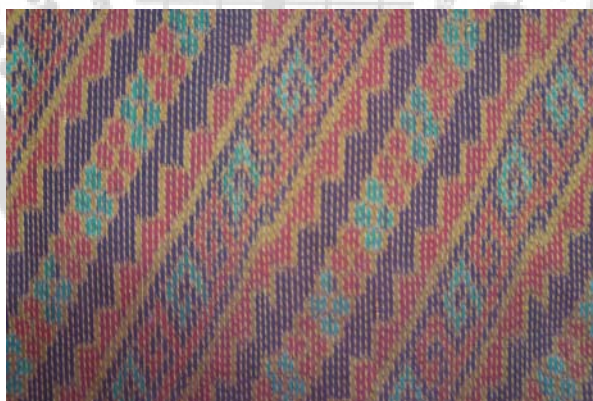
ภาพประกอบ 85 ลายเรือหงส์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเรือหงส์

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลาย เป็นรูปสามเหลี่ยม สีเหลืองและเส้นตรงแนวตั้งประกอบอยู่ภายในรูปเรือหงส์ และเส้นสามเหลี่ยมคล้ายลายฉัตรอยู่ด้านบนเรือหงส์ เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน ลายหลัก คือลายรูปเรือหงส์ ลายประกอบ คือเส้นขอบเล็ก และลายฉัตรสามเหลี่ยมอยู่ด้านบนเรือหงส์

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง ส้ม แดง และเขียวทอเป็นลาย

3.1.52 ลายพันเลื้อยบันไดสวรรค์

ภาพประกอบ 86 ลายพันเลื้อยบันไดสวรรค์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายพันเลื้อยบันไดสวรรค์

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นหยัก รูปตัวขอคั่น สลับเส้นหยัก พันปลา คั่นด้วยวงกลมต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ประกอบเป็นแถวต่อเนื่องในแนวทแยง ลายหลัก คือ รูปตัวขอคั่นสลับเส้นหยักพันปลา ลายประกอบ คือ ลายวงกลมต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง ส้ม แดง และเขียวทอเป็นลาย

3.1.53 ลายชั้นหมาก

ภาพประกอบ 87 ลายชั้นหมาก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายชั้นหมาก

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะคล้ายรูปชั้นหมาก คู่ขนานสลับ เส้นแนวตั้งคู่ขนานต่อเนื่องกันเป็นแถว โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน โครงสร้างของลวดลาย ประกอบด้วยลายหลัก คือลายชั้นหมากคู่ขนานกันสั้น ลายประกอบ คือ เส้นแนวตั้งสั้นคู่ขนาน

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น ได้แก่ สีน้ำตาลเป็นสีพื้น ใช้สีเขียวเข้มมาอ่อนทอเป็นลาย

3.2 ประเภทลวดลายประยุกต์

3.2.1 ลายขอหลง

ภาพประกอบ 88 ลายขอหลง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอหลง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเส้นหยักลายขอมีลายเส้นสีขาวอยู่ด้านใน เรียงสลับลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด มีลวดลายคั่นเป็นรูปสามเหลี่ยมติดกันเป็นดอกอยู่ภายในรูปแฉกสีแดง ล้อมกรอบ ลายหลัก คือลายขอสลับลายข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือลายข้าวหลามตัดสีแดง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและเย็น ได้แก่ สีเขียวเป็นสีพื้น ใช้สีขาว สีแดงเป็น ลาย ใช้สีเหลืองส้มเป็นลาย

3.2.2 ลายหมีลายขอตัวเอส

ภาพประกอบ 89 ลายหมีลายขอตัวเอส กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมีลายขอตัวเอส

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลาย เส้นหยัก รูปตัวขอ ในลักษณะลวดลายต่อเนื่องกัน เป็นแถวในแนวทแยง แต่ละแถวทอห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายเส้นหยัก ลายประกอบ คือลายเส้นขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีแดงม่วงเป็นสีพื้น และใช้สีเหลืองส้มเป็นลาย

3.2.3 ลายขอพับ

ภาพประกอบ 90 ลายขอพับ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายขอพับ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยักในลักษณะประกอบเป็นรูปข้าวหลามตัด โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอ ชิดกัน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือเส้นแนวสั้นสลับกันเป็นรูปเส้นหยักประกอบเป็นสีเหลี่ยมข้าวหลาม ลายประกอบคือลายเส้นตรงขอบเล็ก

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่ สีฟ้าเป็นสีพื้น และใช้สีเทาเป็นลาย

3.2.4 ลายเม็ดมะขาม

ภาพประกอบ 91 ลายเม็ดมะขาม กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเม็ดมะขาม

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้งทางด้านซ้ายแบ่งค ร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านเท่าเล็ก ๆ เว้นสลับ ช่องว่างเป็นสีพื้น ลักษณะคล้ายเม็ดมะขาม สลับคั่นลายเดิมไปทางด้านล่างซ้าย ลายหลัก คือลายเม็ดมะขามที่อยู่ด้านบน ลายประกอบ คือลายเม็ดมะขามที่อยู่ด้านล่าง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสี กลมกลืน ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้น ใช้สี ส้มอ่อน สีน้ำตาลอ่อน และสีเทาเป็นลาย

3.2.5 ลายหมี่คั่นช้อนาคน้อย

ภาพประกอบ 92 ลายหมี่คั่นช้อนาคน้อย กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายหมี่คั่นช้อนาคน้อย

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายเส้นหยักฟันปลาสลับสี่เหลี่ยมข้าวหลาม ตัดอยู่ข้างในคั่นด้วยเส้นขอบแนวตั้ง ต่อเนื่องกันเป็นแถว ลายหลัก คือลายเส้นหยัก ฟันปลาสลับสี่เหลี่ยมข้าวหลาม ลายประกอบ คือลายเส้นขอบใหญ่เป็นเส้นคู่ขนาน

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ สีน้ำเงินเป็นสีพื้น ใช้สีแดง สีเขียว สีส้ม และสีขาวเป็นลวดลาย

3.2.6 ลายแมงสีเสียด

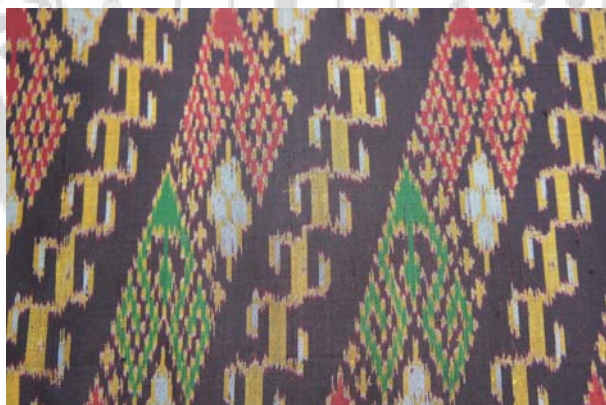
ภาพประกอบ 93 ลายแมงสีเสียด กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายแมงสีเสียด

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปทรงรีตัดสับหว่างรูปกากบาท ลักษณะเหมือน ขาผมเปียสองข้าง ในลักษณะลวดลาย เป็นตาข่ายต่อเนื่อง ลายหลัก คือ ลายขาเปียสองเส้นคู่ คือ ลายรูปวงรีที่อยู่กึ่งกลางลายหลัก

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีแดงม่วง สีน้ำเงินเป็นสีพื้น และใช้สีท่อน สีขาว เป็นลาย

3.2.7 ตะขอแมงป่อง

ภาพประกอบ 94 ตะขอแมงป่อง กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ตะขอแมงป่อง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็น ลายวงกลมต่อเป็นรูป สีเหลี่ยมข้าวหลามตัด สลับรูปดาวและเส้นหยัก รูปตัวขอ ประกอบเข้ากัน สลับกับเส้นหยัก ลักษณะเหมือนขาแมงป่องในแนวทแยง เป็นเส้นคู่ขนานแนวกัน ลายหลัก คือ ลายข้าวหลามสลับรูปตัวขอ ลายประกอบ คือ ลายขาแมงป่อง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีตัดกัน ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้น ใช้สีแดง เขียว เหลือง และสีขาวเป็นลาย

3.2.25 ลายพื้นหนู

ภาพประกอบ 95 ลายพื้นหนู กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายพื้นหนู

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซก สลับกับรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน โดยเว้นระยะห่างกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน ลายประกอบ คือ ลายเส้นซิกแซก

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่ สีฟ้า สีเขียว สีเทา สีเหลือง

3.2.9 ลายพื้นหนูยาว

ภาพประกอบ 96 ลายพื้นหนูยาว กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายพื้นหนูยาว

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เรียงกันเป็นช่วง ๆ คัดล่ายกับชั้นบันได สลับด้วยเส้นคั่นแนวนอน 6 เส้น เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอชิดกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายบันได ลายประกอบ คือ ลายเส้นแนวนอน

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ สีชมพูแดงเป็นสีพื้น ใช้สีขาวเป็นสีพื้น

3.2.10 ลายขอสายการบิน

ภาพประกอบ 97 ลายขอสายการบิน กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายขอสายการบิน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายตารางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ข้างในเป็นเส้นหยักลายรูปตะขอสัญลักษณ์สายการบินไทย เรียงต่อ เป็นตาข่าย ลายหลัก คือ ลายรูป สัญลักษณ์ การบินไทย ลายประกอบ คือ ลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและเย็น ได้แก่ สีเขียวขี้ม้าเป็นสีพื้น ใช้สีฟ้าอมเขียว และสีม่วงทอเป็นลาย

3.2.11 ลายเกลียวเชือก

ภาพประกอบ 98 ลายเกลียวเชือก กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายเกลียวเชือก

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายตารางรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดไขว้ เหมือนเกลียวเชือก คั่นกลางด้วยเส้น ตรงและเส้น หยักรูปคล้ายหัวใจ โดยมีเส้นขอบคั่นเป็นเส้นคู่ขนาน ลายหลัก คือ ลายเกลียวเชือก และเส้นหยักรูปหัวใจ และ ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบเล็กคั่นกลาง

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและสีตัดกัน ได้แก่ สีดำเป็นสีพื้น ใช้สีแดง เขียว เขียวเหลือง และเหลืองทอเป็นลาย

3.2.12 ลายยอดฉัตรใบโพธิ์

ภาพประกอบ 99 ลายยอดฉัตรใบโพธิ์ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ลายยอดฉัตรใบโพธิ์

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่ข้าวหลามตัด ตรงปลายเป็นเส้นหยัก ลายขอคล้ายรูปใบโพธิ์อยู่ตรงกลางลาย สลับด้วยลายด้านบนเป็นเส้นหยักคล้ายรูปฉัตร ลายหลัก คือลายขอรูปใบโพธิ์ และลายรูปฉัตร ลายประกอบ คือลายวงกลม และลายเส้นหยักที่อยู่ระหว่างลายหลัก

การใช้สี เป็นการใช้สีตัดกัน ได้แก่ สีน้ำเงินม่วงเป็นสีพื้น ใช้สีเหลือง ส้ม แดง สลับด้วยสีเขียว ทอเป็นลาย

3.2.13 ลายกงใหญ่

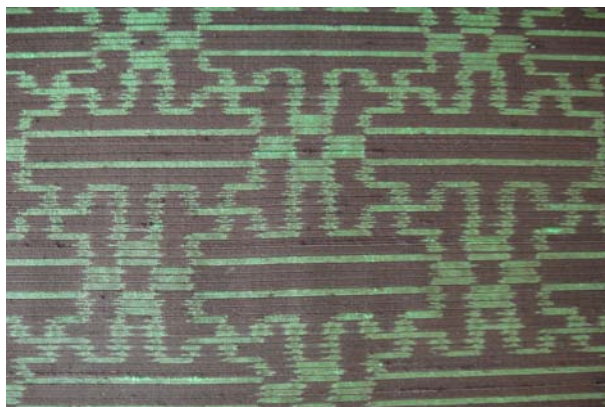
ภาพประกอบ 100 ลายกงใหญ่ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายกงใหญ่

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายรูปตาข่าย เส้นใหญ่มีช่วงกลางเป็นรูป กงเรียงต่อกันเป็น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน เว้นช่องว่างเป็นเส้นขอบสลั บสีต่อกันเป็นเส้นแนวตั้งเป็น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายตาข่าย ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบสลัสีแนวตั้ง

การใช้สี เป็นการใช้สีเอกรงค์ ได้แก่ ดำเป็นสีพื้น ใช้สีน้ำเงินดำ สีน้ำเงินดำอ่อน สีขาวประกอบเป็นลาย

3.2.14 ลายกัญแจ

ภาพประกอบ 101 ลายกัญแจ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายกัญแจ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยัก คด้ายตาข่ายลูกโซ่เรียงต่อเนื่องกันในแนวนอน ระหว่างเส้นภายในที่เชื่อมต่อกันจะมีเส้นคู่ขนานแนวนอนสองเส้นอยู่ภายใน มีลักษณะเหมือนเขาวงกต เว้นช่องว่างเป็นสี่พื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายเส้นหยัก ลายประกอบ คือ ลายเส้นตรงแนวนอน

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่สีเทาเป็นพื้น และสีเขียวเป็นลาย

3.2.15 ลายลูกเต๋า

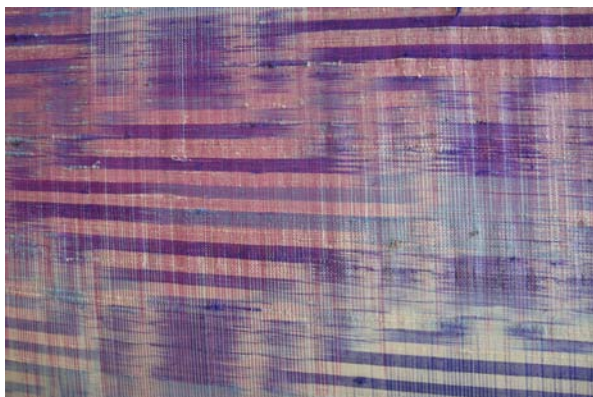
ภาพประกอบ 102 ลายลูกเต๋า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายลูกเต๋า

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซกเป็นรูปแนวนอน แบ่งลายด้วยการทอเป็นลายสี่เหลี่ยมผืนผ้าในลักษณะแนวนอนไปตามความยาวของผ้า โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน ลายประกอบ คือ ลายเส้นซิกแซกแนวนอน

ใช้สี เป็นการใช้สีกลมกลืน ได้แก่สีน้ำตาลเข้ม สีน้ำตาลอ่อน สีเทา และสีขาว

3.2.16 ลายเขาวงกต

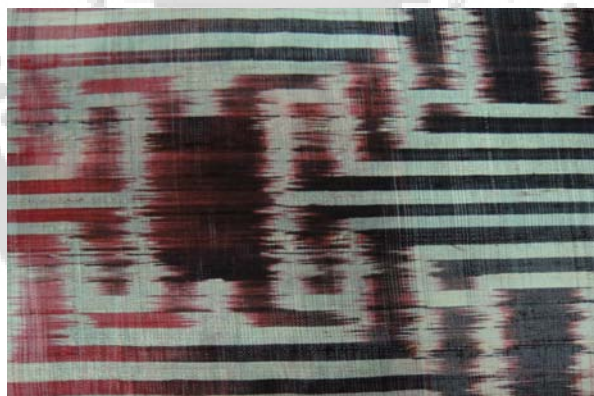

ภาพประกอบ 103 ลายเขาวงกต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเขาวงกต

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเป็นเส้นขอบตรงแนวนอนและเส้นหยักเป็นรูปเหมือนคลื่น ลักษณะคล้ายรูปเครื่องคอมพิวเตอร์ โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายรูปคอมพิวเตอร์ ลายประกอบ คือ ลายเส้นหยักเป็นรูปเหมือนคลื่น

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีกลมกลืนได้แก่ สีม่วงเข้ม สีม่วงอ่อน สีน้ำเงิน สีฟ้าอ่อน

ภาพประกอบ 104 ลายเขาวงกต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเขาวงกต

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเป็นเส้นขอบตรงแนวนอนและเส้นหยักเป็นรูปเหมือนคลื่น ลักษณะคล้ายรูปเครื่องคอมพิวเตอร์ โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายรูปคอมพิวเตอร์ ลายประกอบ คือ ลายเส้นหยักเป็นรูปเหมือนคลื่น

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีกลม กลืน ได้แก่ สีแดง สีชมพู สีดำ สีส้มอ่อน และ สีขาว

3.2.17 ลายนํ้าไหล

ภาพประกอบ 105 ลายนํ้าไหล กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายนํ้าไหล

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นรูปทรงอิสระทั้งเส้นขอบเล็กและเส้นขอบใหญ่ซิกแซก สลับไปมาในแนวนอน เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ เส้นขอบเล็กและเส้นขอบใหญ่ซิกแซกสลับไปมา

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีกลมกลืน ได้แก่สีแดงเป็นสีพื้น และสีชมพู สีขาว และสีเทาเป็นลาย

ภาพประกอบ 106 ลายนํ้าไหล กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายนํ้าไหล

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นรูปทรงอิสระทั้งเส้นขอบเล็กและเส้นขอบใหญ่ซิกแซก สลับไปมาในแนวนอน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วย ลายหลัก คือเส้นขอบเล็กและเส้นขอบที่เป็นเส้นหยักขนาดใหญ่ซิกแซกสลับไปมา ลายประกอบ คือลายเล็ก ๆ ที่เป็นเส้นหยักสลับไปมา

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็น ได้แก่สีฟ้า สีฟ้าอ่อน สีเทา สีขาว

3.2.18 ลายสีรุ้ง

ภาพประกอบ 107 ลายสีรุ้ง กลุ่มทอผ้าด้อมทอง

ชื่อลวดลาย ลายสีรุ้ง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปเรขาคณิตลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบ่งเป็นลวดลายต่าง ๆ โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วย ลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้ง ลายประกอบ คือ ลายเล็ก ๆ ที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่กระจายอยู่ทั่วไป

3.2.19 ลายอิงดาว

ภาพประกอบ 108 ลายอิงดาว กลุ่มทอผ้าด้อมทอง

ชื่อลวดลาย ลายอิงดาว

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีลายเล็ก ๆ สี่จุดเว้นช่องว่างระหว่างกัน แบ่งครึ่งด้วยเส้นตรงคั่นกลางระหว่างกันเป็นลายอยู่ตรงกลางของรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีการแบ่งลายเป็นแถวแนวตั้งด้วยสีต่าง ๆ เว้นช่องว่างเป็นพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรูป ลายประกอบ คือ ลายเส้นแนวตั้งคั่นกลางระหว่างลายจุดสี่จุด

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีฟ้า สีม่วง สีนํ้าเงิน และสีเทา

3.2.20 ลายเลขหนึ่งตรง

ภาพประกอบ 109 ลายเลขหนึ่งตรง กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเลขหนึ่งตรง

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยักเป็นรูปคล้ายกับตัวเลขหนึ่งไทย สลับเส้นขอบใหญ่ แนวนอนเป็นช่วง ๆ เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอ ห่างกัน โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือลายเลขหนึ่งไทย ลายประกอบ คือ เส้นขอบใหญ่แนวนอน

การใช้สี เป็นการใช้สี วรรณะร้อนและสีวรรณะเย็น ได้แก่ สีแดง สีนํ้าตาลแดง เป็นสีพื้น ใช้สีชมพูอ่อน สีฟ้า สีขาวเป็นลาย

3.2.21 ซิ่นตีนแดงลายสระโอ

ภาพประกอบ 110 ซิ่นตีนแดงลายสระโอ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์

ชื่อลวดลาย ซิ่นตีนแดงลายสระโอ

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้น เป็นรูปคล้ายตัวขอเหมือนตัวอักษรสระโอ โดยมีรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดสลับ อยู่ตรงกึ่งกลาง ลายหลัก คือ ลายเส้นสระโอ และ ลายข้าวหลามตัด ลายประกอบ คือลายเชิงต้นสน

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อนและวรรณะเย็น ได้แก่สีแดงเป็นพื้นที่ตีนซิ่น และสีนํ้าเงินม่วงเป็นสีพื้นที่ตัวซิ่น ใช้สีส้ม แดง เหลืองเขียว และเขียวเป็นลายทำให้มีความเด่นชัดสวยงาม

3.2.22 ลายจิต

ภาพประกอบ 111 ลายจิต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายจิต

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นหยักเป็นรูปคล้ายกับตัวเลขหนึ่งไทย สลับเส้นขอบใหญ่แนวตั้ง โดยช่องลวดลายแต่ละแถวทอห่างกัน โครงสร้างของลวดลาย ประกอบด้วยลายหลัก คือลายเลขหนึ่งไทย ลายประกอบ คือ เส้นขอบใหญ่แนวนอน

การใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะเย็นและสีกลมกลืน ได้แก่ สีเขียวขี้ม้า สีเขียวอ่อน สีเหลือง และสีขาว

ภาพประกอบ 112 ลายจิต กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายจิต

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นเส้นซิกแซกอยู่ด้านบนและด้านล่างของเส้นขอบใหญ่แนวตั้ง โดยมีลักษณะลวดลายเว้นวรรคสลับกันไปมาเป็นช่วง ๆ ต่อเนื่องกันเป็นแถว โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ เส้นตรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลายประกอบ คือ ลายเส้นซิกแซก

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่สีแดง สีดำ สีเทา และสีขาว

3.2.23 ลายเต่า

ภาพประกอบ 113 ลายเต่า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเต่า

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายสี่เหลี่ยมผืนผ้า และสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในลักษณะลวดลายเป็นเส้นขอบแนวนอนเรียงเป็นเส้นคู่ขนานกันไป โดยทอเส้นห่าง กันต่อเนื่องเป็นแถว เว้นช่องว่างเป็นสีพื้น โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายสี่เหลี่ยมผืนผ้าลายสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีเทาเป็นพื้น และสีแดง และสีดำเป็นลาย

ภาพประกอบ 114 ลายเต่า กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเต่า

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นลายเรขาคณิต โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ ลายเส้นตรงขอบใหญ่แนวนอนเป็นแนวยาวตามความยาวของผ้า เว้นช่องว่างห่างกันเป็นระยะ ลายประกอบ คือ ลายเส้นขอบใหญ่แนวตั้ง

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน และสีกลมกลืน ได้แก่ สีส้ม สีดำ และสีขาว

3.2.24 ลายเต๋าจีน

ภาพประกอบ 115 ลายเต๋าจีน กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง

ชื่อลวดลาย ลายเต๋าจีน

ลักษณะลวดลาย ทอลวดลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ สองรูปเว้นช่องว่างอยู่ตรงกึ่งกลาง มีการใช้สีสลับแบ่งเป็นลายเป็นช่วง ๆ โครงสร้างของลวดลายประกอบด้วยลายหลัก คือ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรูปใหญ่ที่เรียงต่อกันเป็นตาข่าย ลายประกอบ คือ ลายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ที่อยู่ภายในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ใช้สี เป็นการใช้สีวรรณะร้อน ได้แก่ สีฟ้า สีม่วง สีนํ้าเงิน สีขาว

จากการศึกษาพบว่าการใช้สีของผ้าไหมชนิดไหมของกลุ่มศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทคือ การใช้สีตามวรรณะ การใช้สีตามความกลมกลืน การใช้สีตัดกันและการใช้สีเอกรงค์ การใช้สีตามวรรณะของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีวรรณะร้อนเป็นสีหลักมากที่สุดคือร้อยละ 50.90 โดยสีวรรณะเย็นคิดเป็นร้อยละ 18.18 สำหรับการที่ใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ พบว่า มีการใช้วรรณะร้อน และเย็นเป็นคู่สีประกอบเป็นหลักมากที่สุดในส่วนที่ใกล้เคียงกันคือร้อยละ 33.33 การใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ มีการใช้สีวรรณะร้อนคิดเป็นร้อยละ 16.66 นอกจากนั้นพบว่าไม่มีการใช้สีวรรณะเย็น

การใช้สีตามความกลมกลืนของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกันในเรื่องของความใกล้เคียงกันของสี หรือความกลมกลืนของสี วรรณะร้อน และวรรณะเย็น โดยพบมากกว่าร้อยละ 20 สำหรับการที่ใช้สีตามความกลมกลืนของลายประยุกต์ พบว่า ไม่มีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกัน

การใช้สีตัดกันของลายโบราณ พบว่า มีการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่คู่สีมากที่สุด โดยพบร้อยละ 16.36 สำหรับการที่ใช้สีตัดกันของลายประยุกต์ พบว่าการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่ คู่สีมากที่สุด โดยพบร้อยละ 50

การใช้สีเอกรงค์ของลายโบราณ พบว่า มีการใช้สีเอกรงค์คิดเป็นร้อยละ 7.27 สำหรับการ ใช้สีเอกรงค์ของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีเอกรงค์

จากการศึกษาพบว่าการใช้สีของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทคือ การใช้สีตามวรรณะ การใช้สีตามความกลมกลืน และ การใช้สีเอกรงค์

การใช้สีตามวรรณะของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีวรรณะ ร้อนเป็นสีหลักมากที่สุดคือร้อยละ 58.62 โดยสีวรรณะเย็น คิดเป็นร้อยละ 20.69 สำหรับการ ใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ พบว่ามีการใช้วรรณะร้อน และเย็นเป็นคู่สีประกอบเป็นหลักน้อยที่สุดในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันคือร้อยละ 13.79 การใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ มีการใช้สี วรรณะร้อนเป็นหลักมากที่สุด คิดเป็น ร้อยละ 70.58 มีการใช้สีวรรณะเย็น คิดเป็นร้อยละ 29.41

การใช้สีตามความกลมกลืนของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกันในเรื่องของความใกล้เคียงกันของสี หรือความกลมกลืนของสีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น โดยพบ น้อยกว่าร้อยละ 17.00 สำหรับการ ใช้สีตามความกลมกลืนของลายประยุกต์ พบว่ามีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกันมากกว่าร้อยละ 50

การใช้สีเอกรงค์ของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีเอกรงค์คิดเป็นร้อยละ 5.88 สำหรับการ ใช้สีเอกรงค์ของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีเอกรงค์

4. การถ่ายทอดภูมิปัญญา

การถ่ายทอดองค์ความรู้ คือ การสืบทอดความรู้ที่เป็นภูมิปัญญามาจากครอบครัวและชุมชน ที่เกิดการเรียนรู้จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งที่นำประสบการณ์ที่หลากหลาย สังคม สืบสาน สืบทอดมายาวนานอย่างต่อเนื่องจากบรรพบุรุษตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีความลึกซึ้ง ผูกพัน เชื้อ อมโยง แลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ เพื่อให้มีการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอันทรงคุณค่า ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้การศึกษารือการเรียนรู้ได้เหมาะสมกับสภาพของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้และนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

จากการสัมภาษณ์นายหลี จันทรินวล ได้เล่าให้ฟังว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่ไม่มีโรงเรียนสอนเรียนจากพ่อแม่ จับมือสอนกันเลยทีเดียว สอนการมัดหมี่ ตรงไหนยังไม่สวดยก็จะดำเนินเพื่อให้ผลงานออกมาดีมีฝีมือ (หลี จันทรินวล . 2555: สัมภาษณ์) มีใจรักในการทอผ้าและหัดทอผ้ามาตั้งแต่ เด็ก โดยทุกวันหลังจากกลับจาก โรงเรียนมักจะมาคลุกคลีกับงานทอผ้าที่บ้าน ชอบศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม โดยการถามแม่และผู้รู้ที่เป็นคนงานทอผ้าของแม่อยู่เสมอ จนได้นำความรู้ความสามารถของตนเองมาเป็นงานอาชีพที่ตนเองรักจนถึงทุกวันนี้ (นางแสงเดือน จันทรินวล. 2555: สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์นางฉลวย บุญพันธ์ ได้เล่าให้ฟังถึงการถ่ายทอดความรู้มาจากการสังเกตเห็นเขาทอผ้าใหม่กัน เห็นลวดลายสวยดี เห็นคนอื่นทำแล้วอยากทำได้ เกิดความคิดที่อยากจะทำเลยให้พี่สาวที่ทอผ้าเป็นอยู่แล้วสอนให้ จนมีใจรักและชอบในการทอผ้า (ฉลวย บุญพันธ์ . 2549 : สัมภาษณ์)

นางประคอง ภาสะฐิติ ประธานกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ เล่าว่า ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ คือ พ่อ แม่ เป็นผู้สอนปลูกฝังประสบการณ์ทอผ้า โดยที่ตนเองมีใจรักและชอบงานด้านนี้อยู่แล้ว การเรียนรู้ไม่มีกำหนดเวลาเรียนตายตัวแน่นอน ว่าต้องเรียนตอนไหนค่อย ๆ เรียนรู้ไป เริ่มจากง่าย ๆ ที่พอจะฝึกหัดทำได้แล้วค่อยไปทำงานที่ยาก จนมีความชำนาญ และได้ยึดมาเป็นอาชีพเท่าทุกวันนี้ได้ สอนลูกหลานให้หัดทำ โดยถ่ายทอดความรู้ให้ ตั้งแต่ตอนที่สามารทำงานได้ ให้ช่วยงานง่าย ๆ เช่น กรอไหม แกะไหม เพราะขั้นตอนที่ทำไม่ยุ่งยากซับซ้อน เด็ด ก ๆ ทำได้ มีความภูมิใจที่สุดที่สามารถอนุรักษ์สืบทอดการทอผ้าใหม่ให้กับคนรุ่นหลังได้รู้จักอย่างแพร่หลาย ตั้งใจที่สานงานการทอผ้าใหม่มัดหมี่ต่อจากพ่อ และคิดว่า จะประกอบอาชีพทอผ้าใหม่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว และอยากสร้างงานในท้องถิ่นช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพียงพอ คิดว่าเป็นสิ่งที่ตนเองทำได้ จึงทำให้ชักชวนชาวบ้านมาวมกลุ่ม โดยอาศัยความรู้ที่ตนมีอยู่ สอนและถ่ายทอดวิธีการทอผ้าใหม่ให้แก่สมาชิก (ประคอง ภาสะฐิติ. 2555: สัมภาษณ์) การทอผ้าใหม่ของชาวบ้านยังมีคุณภาพฝีมือแตกต่างกันมาก บางคนยังทอผ้าใหม่มัดหมี่ไม่สวยทำให้ขาย ไม่ค่อยได้ หรือขายยาก บางครั้งจะฝึกรวมเรื่องการทอผ้าด้วยตนเอง หรือไม่ก็ต้องส่งสมาชิกไปฝึกรวมตามที่จังหวัดดำเนินการ จะได้เพิ่มพูนทักษะความรู้ และพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้น ชอบและตั้งใจที่ได้ ฝึกรวม ให้แก่สมาชิก สมาชิกเพราะทำให้สมาชิกมีความรู้ทักษะในงานทอผ้าเพิ่มขึ้น และมีความมั่นใจ ตั้งใจที่จะผลิตผลงานออกมาให้ดีมีฝีมือ สวยงาม ประณีตขึ้น ทำให้ เป็นที่สนใจของผู้คนและชื่นชอบ ผ้าใหม่มัดหมี่ของเรา จนสร้างชื่อเสียงให้กับผ้าใหม่มัดหมี่นาโพธิ์ (นางลำไย เลโทสง. 2555: สัมภาษณ์)

จากการศึกษาการถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้ง 2 แหล่ง ได้แก่ศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง พบว่าวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้มีความคล้ายคลึงกัน

ดังนั้นในการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านในการทอผ้าใหม่มัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ทั้ง 2 แหล่ง ได้แก่

1. กลุ่มทอผ้าใหม่มัดหมี่ศูนย์หัตถกรรม บ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา 2 รูปแบบ คือ

1.1 รูปแบบการถ่ายทอดภายในชุมชน ดังนี้

1.1.1 โดยบรรพบุรุษเป็นผู้ถ่ายทอดให้กับลูกหลาน จากพี่สู่น้อง และจากเครือญาติ เป็นการถ่ายทอดการเรียนรู้ในวิถีชีวิต โดยการสอน การฝึกหัดให้ทำ การบอก การลองปฏิบัติ จากประสบการณ์ การสังเกต และส่วนหนึ่งจากการเห็นแบบอย่างการทำงานอยู่เป็นประจำจนเกิดความซึบซาบอยากทดลองทำ โดยระยะแรก ๆ จะเริ่มทำงานจากส่วนง่าย ๆ เช่น การกรอไหม การโยกหมี่ การหัดมัดหมี่ การย้อมไหม จนถึงทอผ้า ทำทีละเล็กทีละน้อยจนถึงเกิดความชำนาญก็สามารถทำเองได้

1.1.2 การจัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่มกลุ่มอาชีพสตรีการทอผ้าไหม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทักษะการพัฒนาฝีมือในการมัดผ้าไหมมัดหมี่ การย้อมสี และเทคนิคการทอผ้าให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน เป็นการเรียนรู้ตั้ง แต่ขั้นพื้นฐาน การเรียนรู้ขั้นชำนาญการ และการเรียนรู้ขั้นประกอบอาชีพได้

1.1.3 ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากส่วนราชการในพื้นที่ให้ความรู้ในเรื่องการปรับปรุงและพัฒนาลวดลายผ้า การย้อมสี วิธีการทอผ้าให้มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของตลาด

1.2 รูปแบบการถ่ายทอดภายใต้กับบุคคลภายนอกชุมชน

1.2.1 เป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ

1.2.2 เป็นศูนย์เรียนรู้ระดับอำเภอในเรื่องการส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมทอผ้าไหม เป็นสถานที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้ ทัศนศึกษา ดูงาน และการท่องเที่ยวของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดสาธิตวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน นักท่องเที่ยวที่สนใจ และเป็นการอนุรักษ์ศิลปะการผลิตผ้าไหมมัดหมี่อย่างต่อเนื่อง

1.2.3 โรงเรียนและครูเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้แก่นักเรียนได้เรียนรู้หลักสูตรสาระการเรียนรู้พื้นฐานกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม (ประวัติศาสตร์ในชุมชน) ให้นักเรียนได้เกิดความภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิดของตน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีชีวิต สังคม ชุมชน การประกอบอาชีพ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า ได้รับประสบการณ์ตรงจากการสัมผัสของจริง วิถีชีวิตจริงจากแหล่งเรียนรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น และได้ศึกษาการอนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้านด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่เกิดจากภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าอย่างยิ่งของบรรพบุรุษที่สมควรอนุรักษ์พัฒนาส่งเสริมถ่ายทอดไปสู่ อนุชนรุ่นหลังต่อไป

จึงสรุปได้ว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทอผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์มี 2 รูปแบบ คือการถ่ายทอดภายในชุมชน ได้แก่วิธีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลานจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่งในระบบเครือญาติ วิธีการเรียนรู้โดย การสอน การฝึกหัดให้ทำ การบอก การลองปฏิบัติ จากประสบการณ์ การสังเกต และส่วนหนึ่งจากการเห็นแบบอย่างการทำงานอยู่เป็นประจำจนเกิดความซึบซาบอยากทดลองทำจนกลายเป็นความชอบในที่สุด และฝึกหัดจน

สามารถทำเองได้ การจัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่ม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทักษะการพัฒนาฝีมือในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ให้มีคุณภาพสูงขึ้นและได้มาตรฐาน สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่การเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดสาธิตวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษาประชาชน นักท่องเที่ยวที่สนใจ นอกจากนี้โรงเรียนและครูจัดกระบวนการเรียนการสอนให้แก่นักเรียนได้เรียนรู้เพื่อจะได้อนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่

2. กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา 2 รูปแบบ คือ

2.1 รูปแบบการถ่ายทอดภายในชุมชน ดังนี้

2.1.1 การสอนให้ทำจากบรรพบุรุษ เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย น้ำ สู่รุ่นลูกจนมาถึงรุ่นหลาน และจากพี่สาวที่ใกล้ชิดสอนให้ทำ

2.1.2 การสอนโดยผู้นำกลุ่ม โดยการสาธิต แนะนำ และฝึกหัดให้ทำ

2.1.3 การใช้เวลาว่างฝึกหัดทดลองทำและเพื่อเป็นอาชีพเสริม โดยการฝึกหัดทดลองทำวันละเล็กน้อยจนสามารถทำได้ โดยระยะแรก ๆ จะเริ่มทำงานจากส่วน ง่าย ๆ เช่น การกรอไหม การกรอหมี่ การโยกหมี่ การหัดมัดหมี่ จนถึงทอผ้าทำที่ละเล็กละน้อย ส่วนหนึ่งมีการทำซ้ำ ๆ จนเกิดทักษะความชำนาญในที่สุดก็สามารถดัดแปลงพัฒนาขึ้นและทำเป็นรายได้ในที่สุด

2.2 รูปแบบการถ่ายทอดภายในกับบุคคลภายนอกชุมชน

2.2.1 เป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ

2.2.2 ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดสาธิตวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน นักท่องเที่ยว ที่มาในรูปแบบของการศึกษา การเยี่ยมชม หรือการทำข่าวสาร หรือสารคดี เป็นต้น

2.2.3 เป็นสถานประกอบการในการฝึกงานของนิสิต นักศึกษาจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่มาฝึกงานเป็นประจำทุกปี

จึงสรุปได้ว่าวิธีการถ่ายทอด ภูมิปัญญาในการทอผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทองมี 2 รูปแบบ คือการถ่ายทอดภายในชุมชน ได้แก่วิธีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย น้ำ สู่รุ่นลูกจนมาถึงรุ่นหลาน และจากเครือญาติใกล้ชิดสอนให้ทำ การสอนโดยผู้นำกลุ่ม การใช้เวลาว่างฝึกหัดทดลองทำและเพื่อเป็นอาชีพเสริม สำหรับการถ่ายทอดภายในกับบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่การเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดสาธิตวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน นักท่องเที่ยว ที่มาในรูปแบบของการศึกษา การเยี่ยมชม การทำข่าวสาร หรือสารคดี และถ่ายทอดองค์ความรู้โดยใช้ที่ทำการกลุ่มเป็นสถานฝึกประสบการณ์ให้กับนิสิต นักศึกษาที่มาฝึกงานด้านการผลิตผ้าไหมมัดหมี่

จึงสรุปได้ว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่จากแหล่งทอผ้าทั้ง 2 แหล่ง มีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่คล้าย ๆ กัน คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน และในระบบเครือญาติโดยเริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ไปจนถึงยากและสามารถทำประกอบอาชีพได้ ในการถ่ายทอดความรู้มีขั้นตอนในการถ่ายทอดที่คล้าย ๆ กันโดยเริ่มจาก การสอนให้รู้จักวิธีการกรอไหม โยกหมี่ สอนให้รู้จักการฝีกมัดหมี่ สอนให้รู้จักลักษณะของลาย การย้อม และการทอผ้า แต่จากการศึกษาด้านการถ่ายทอดความรู้นั้นไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวว่าจะต้องเรียนรู้ตามที่กล่าวมาทุกขั้นตอน ส่วนหนึ่งเกิดจากการถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มโดยการฝีกอบรมแก่สมาชิกในและนอกกลุ่ม มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่โดยใช้บริเวณที่ตั้งกลุ่มเป็นแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทัศนศึกษา ดูงาน การเยี่ยมชม การทำข่าวสาร หรือสารคดี มีการสาธิตให้คำแนะนำวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน นักท่องเที่ยวที่สนใจ วิธีการถ่ายทอดจะใช้วิธีการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียนได้เรียนในหลักสูตร เป็นสถานที่ให้นักศึกษามาฝึกประสบการณ์ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ในที่ตั้งกลุ่ม เพื่อจะได้อนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ได้กำหนดความมุ่งหมายของการวิจัย ขอบเขตของการวิจัย และวิธีดำเนินการวิจัย ไว้ดังนี้

ความมุ่งหมายของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ในอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ใน 2 กลุ่มทอผ้า ได้แก่ ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ในประเด็น

1. กระบวนการผลิต
2. ลักษณะลวดลาย
3. ลักษณะการใช้สี
4. กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

ความสำคัญของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ กระบวนการผลิต ลักษณะ ลวดลาย ลักษณะการใช้สี รูปแบบผลิตภัณฑ์ และกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ ของผ้าไหมมัดหมี่ในอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน และแหล่งข้อมูลทางวิชาการ ในสถาบันการศึกษา ระดับต่าง ๆ ได้ศึกษาตามความเหมาะสม
3. เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และเห็นคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน อันจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทย

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ใน 2 กลุ่มทอผ้า คือศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ในประเด็น

1.1 กระบวนการผลิต

1.1.1 การเตรียมวัตถุดิบ

1.1.2 วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่

1.1.3 ขั้นตอนและกรรมวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่

- 1.2 ลักษณะลวดลาย
 - 1.2.1 ลวดลายโบราณ
 - 1.2.2 ลวดลายประยุกต์ใหม่
- 1.3 ลักษณะการใช้สี
 - 1.3.1 การใช้สีตามวรรณะ
 - 1.3.2 การใช้สีกลมกลืน
 - 1.3.3 การใช้สีตัดกัน
 - 1.3.4 การใช้สีเอกรงค์
- 1.4 กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้
 - 1.4.1 วิธีการถ่ายทอด
 - 1.4.2 ขั้นตอนการถ่ายทอด

วิธีดำเนินการวิจัย

การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากร
 - ประชากร ได้แก่
 - 1.1 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.2 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
2. กลุ่มตัวอย่าง
 - กลุ่มตัวอย่าง คือ
 - 2.1 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 60 ผืน
 - 2.2 ผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 60 ผืน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษภาคสนาม (Field research) และดำเนินการเก็บข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ดังต่อไปนี้
 - 1.1 ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดบุรีรัมย์

- 1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - 1.3 ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าทอ
 - 1.4 ข้อมูลกระบวนการผลิต
 - 1.5 ข้อมูลเกี่ยวกับลวดลาย
 - 1.6 ข้อมูลการใช้สีของลวดลาย
 - 1.7 ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้
 - 1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยซึ่งประกอบด้วย

2.1 แบบสัมภาษณ์ (Questionnaire) โดยการสร้างแบบสอบถามขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แล้วนำไปสัมภาษณ์ต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ผ้าทอในพื้นที่ทำการวิจัย ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ลักษณะแบบสอบถามปลายเปิด

2.2 การบันทึกภาคสนาม (Field record) ใช้ในการบันทึกข้อมูลจากการสังเกตการณ์ ในขณะที่พูดคุยหรือสัมภาษณ์ในแต่ละครั้ง โดยจะจดบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ตามความเป็นจริง ถึงสภาพแวดล้อม สถานที่ บุคคล เหตุการณ์ เรื่องราวในการถ่ายทอดการผลิตผ้าตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.3 การจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field data collection) การจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ศึกษาในเชิงคุณภาพ (Qualitative approach) โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล ดังนี้

2.3.1 การสังเกตการณ์ (Observation) ผู้วิจัยไปศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ศึกษากระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ศึกษาผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่พบเห็นในแหล่งนั้น

2.3.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview) ในประเด็นประวัติความเป็นมา วัสดุอุปกรณ์ กระบวนการผลิต ลวดลาย และการใช้สี ตลอดจนกระบวนการถ่ายทอดการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ โดยผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพร่วมกัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลขั้นปฐมภูมิที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการบันทึกภาคสนาม แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตรวจสอบข้อมูล
2. ขั้นจัดระเบียบข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาแยกหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบของการวิจัยที่กำหนดขึ้น

3. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์ตามโครงสร้างของแบบสัมภาษณ์ที่กำหนดขึ้น แล้วอภิปรายในรูปความเรียง ซึ่งผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการศึกษา และข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสังเกต และการสัมภาษณ์ มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมายและขอบเขตที่กำหนดตามขั้นตอน ดังนี้

3.1 ขั้นตอนการตรวจสอบข้อมูล และความเพียงพอของข้อมูล ตลอดจนความเพียงพอและเหมาะสมต่อการนำมาวิเคราะห์หรือไม่

3.2 ขั้นตอนการจัดระเบียบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ร่วมกับแบบสังเกต และแบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม แล้วนำเสนอโดยการบรรยาย

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษา วิเคราะห์ การทอผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จากแหล่งผลิต 2 แหล่ง ในเขตตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. กระบวนการผลิต

จากการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผลิต การทอผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า การทอผ้าไหมมัดหมี่ เป็นเอกลักษณ์ที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ผู้ผลิตการทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นผู้หญิง ซึ่งได้รับความรู้ปลูกฝังประสบการณ์ทอผ้าจากบรรพบุรุษ โดยมีบุคคลภายในครอบครัว คือ พ่อ แม่ หรือญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด และผู้สูงอายุที่เป็นบรรพบุรุษในท้องถิ่น และการสอนโดยผู้นำกลุ่มเป็นผู้ถ่ายทอดการทอผ้าสืบต่อกันมา ซึ่งมีกระบวนการผลิต ดังนี้

1.1 การเตรียมเส้นไหมและการทอ โดยในปัจจุบันช่างทอไม่จำเป็นต้องทำเองทุกขั้นตอนเหมือนในอดีต กระบวนการที่ช่างทอไม่ต้องทำเองแล้วคือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม มีการลดขั้นตอนการเตรียมเส้นไหมด้วยการซื้อสำเร็จเส้นไหม พื้นบ้านสำเร็จรูป ส่วนขั้นตอนจนทอเป็นผืนผ้า เช่น การสืบทอ การคั้นหมี่ การมัดหมี่ การย้อม ไม่ต้องทำเอง มีเพียงส่วนที่ยังคงต้องทำเองคือ อการกรอไหม การนำหลอดไหมที่กรอแล้วใส่ในกระสวย และการนำที่ขึ้นแล้วแล้วทอ

สอดคล้องกับกระบวนการผลิตผ้าทอมัดหมี่ของ จริยา รอดจันทร์ (2552: 157) โดยกระบวนการที่ช่างทอไม่ต้องทำเองนั้นเนื่องจากในปัจจุบันมีการแบ่งกลุ่มการทำงานเป็นขั้นตอนต่าง ๆ และจะทำหน้าที่เพียงอย่างเดียวตามที่ตนเอง ถนัดหรือได้รับฝึกสอน ทำให้กระบวนการทอสะดวกและรวดเร็วขึ้น

1.2 กระบวนการทอผ้าไหมมัดหมี่ พบว่ามีองค์ประกอบของการทอที่สำคัญอยู่ 4 ประการ ดังนี้

ผู้ทอ เป็นกลุ่มสตรีชาวตำบลนาโพธิ์ที่ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ ที่มีฝีมือในด้านการทอผ้า มีอาชีพหลักคือการทำนา ช่วงทอมีอายุระหว่าง 30 - 70 ปี

ไหม เส้นไหมที่ใช้ในการทอ เป็นไหมสำเร็จรูปหาซื้อได้จากในชุมชน ไหมที่ใช้ใช้ไหมพันธุ์พื้นบ้าน โดยนำมากรอเพื่อทำเครื่อง ใน ขั้นตอนการกรอไหมใส่หลอด ลงในกระสวยสำหรับทำไหมพุ่ง มักจะนำกลับไปกรอที่บ้าน

อุปกรณ์ในการทอ ใช้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น ใช้ กี่กระจุกพื้นบ้านหรือหูกเป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า และได้พัฒนารูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น ดัดแปลง วัสดุอุปกรณ์ มาใช้ในการทอผ้า เช่น กระสวย เหล็กพันไหมเย็น เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ทำให้การทอผ้ารวดเร็วขึ้น

ขั้นตอนการทอ การทอจะใช้กี่กระจุกพื้นบ้าน ซึ่งมีขั้นตอนการทอทั้งหมด 6 ขั้นตอน คือ การสาวไหม การฟอกสี การเตรียมเส้นพุ่ง (การมัดหมี่) และการย้อมไหม การเตรียมเส้นยืน การสับหูก และการทอ

กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ ในปัจจุบันมีผู้นิยมนำไปสวมใส่มากขึ้น นอกจากจะใส่ผ้าไหมมัดหมี่ไปงานวันสำคัญ หรือพิธีกรรมทางศาสนาเช่นวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้นแล้วทางราชการยังส่งเสริมให้ใส่ผ้าไหมและผ้าไทยทุกวันศุกร์ และมีการประชุมประจำเดือนของผู้นำแม่บ้าน หัวหน้าส่วนราชการ หรือวันสตรีสากลทุกคนจะนิยมใส่ผ้าไหมมัดหมี่ทำให้การใช้ผ้าไหมมัดหมี่เป็นนิยมที่แพร่หลาย ทำให้การผลิตไม่ทัน ประกอบกับผ้าไหมมัดหมี่ที่จำหน่ายได้ราคาสูง แต่ยังมีปัญหาเรื่องการประยุกต์ลวดลายผ้าให้มีสีสันแบบใหม่ ๆ อย่างหลากหลาย ได้ตรงตามความต้องการของลูกค้า จึงมีการพัฒนาเรื่องการใช้สีลวดลายขึ้นโดยมีบุคลากรอาจารย์จากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เช่น อาจารย์มหาวิทยาลัยสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ อาจารย์จากโรงเรียนชุมชนบ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ หรือทางศูนย์ศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเป็นผู้ออกแบบคิดลวดลาย และการใช้สีที่เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาผ้าไหมมัดหมี่ โดยเน้นการพัฒนาการลวดลาย และการใช้สีไหมมัดหมี่ให้มีคุณภาพมากขึ้น จึงดำเนินการพัฒนาผลผลิตเรื่องลวดลายและการใช้สีที่มีส่วนประกอบให้ผ้าไหมมัดหมี่ได้คุณภาพมากขึ้น

2. ลวดลาย

จากการศึกษาลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและช่างผู้ทำการทอผ้ามัดหมี่ทั้ง 2 แหล่ง พบว่าลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ มีการแบ่งลวดลายออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.1 ลายโบราณ มีต้นแบบลายเป็นลายดั้งเดิมที่ สืบทอดกันมาแต่โบราณ ในการเรียกชื่อลายและการคิดลายก็มาจากธรรมชาติ ตลอดจนจินตนาการตามสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน ก็นำมาตั้งชื่อลายอย่างง่าย ๆ เช่น การตั้งชื่อลายจากส่วนของต้นพืช ส่วนของสัตว์ อวัยวะของสัตว์ และ

เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน จากการศึกษาลวดลายโบราณ สามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ลวดลายมีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทย พบว่า

ลายเรขาคณิต เช่น ลายโคมห้า ลายโคมเจ็ด ลายโคมเก้า ลายโคมสิบเจ็ด ลายโคมต่าง ๆ เหล่านี้ ต้นแบบมาจากโคมที่ ชุมชนนิยมปล่อย หรือจุดเวลาออกพรรษา สะท้อนให้เห็นถึงความยึดมั่นในพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ลายขอต่าง ๆ ลายขอจักรพรรดิ ถือเป็นของพระมหากษัตริย์เหมาะสำหรับคนมีอำนาจวาสนา ลายตะขอคู่ ลายตะขอเลข 3 ลายขอเลข 3 ลายขอสนับมือ ลายขอแถวสนพุ่ม มีต้นแบบมาจากขอใช้เกี่ยวหรือ แหวนสิ่งของต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นการดัดแปลงสิ่งของ เครื่องใช้มาดัดแปลงผสมผสานกันอย่างลงตัว

ลายพืช เช่น ลายหูกกล้วย ลายดอกมะเขือ ลายดอกกุหลาบเครือ ลายดอกแก้ว ลายปักแปบน้อย สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ ของพืชพันธุ์ที่ใช้เป็นอาหาร และความเจริญของงาน

ลายสัตว์ เช่น ลายนาค ลายเศียรพญานาค ลายนาคเก็บดาว ต้นแบบมาจากรูปนาคที่เขียนตามโบสถ์ต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในสัตว์ชั้นสูง เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ การทำลายพญานาคมีแต่คนที่มีอายุเท่านั้นที่สามา รทำได้ เพราะว่าคนที่มีอายุเป็นที่เคารพและยำเกรงของคน ลายนกยูง เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ลายปีกไก่แสดงความเป็นเอกลักษณ์และทรงในตัวเอง ลายตัวอึ่ง และลายแมงมุม สะท้อนให้เห็นถึงการสนใจสิ่งแวดล้อมที่ สามารถพบเห็น สัตว์เหล่านี้ ได้ง่ายในชุมชน ลายแมงสีเสียด ซึ่งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อาศัยในน้ำจืด ไม่มีกระดูกสันหลังตัวเล็ก ๆ ลี้ออกคล้าย ๆ มีปีก ชาวบ้านนิยมจับไปทำเป็นอาหาร สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย

ลายสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ลายพื้นเลื่อย ต้นแบบมาจากเลื่อยที่ใช้เลื่อยไม้ ลายของพลู ต้นแบบมาจากของใส่พลู สมัยก่อนของพลูทำมาจาก เขาควาย โดยตัดให้เรียบ เอาพลูใส่ในรูกันใบพลู เทียว สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ลายขาเป็ย ต้นแบบมาจากขาเป็ย ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการกรอไหมออกจากไหมี่ใช้ในสมัยโบราณ เป็นการสะท้อนวิถีชีวิตในการทำงานที่นำสิ่งใกล้ตัวจากการพบเห็นวัสดุอุปกรณ์มาตั้งชื่อลาย ลายขอแค่ม้า เนื่องจากม้าเป็นพาหนะที่ดีที่สุด และมีความอดทน เป็นเลิศ จึงทำให้คนสมัยก่อนเอามาเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต ลายเรือหงส์ สะท้อนให้เห็นถึงการร่วมงานบุญในประเพณี แห่เทียนเข้าพรรษา ลายขันหมาก สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการแต่งงานที่ชาวบ้านจะพิถีพิถันในเรื่องการแต่งกายเพื่อร่วมงาน นิยมใช้ผ้าไหมมัดหมี่ ในการแต่งกายด้วยลวดลาย สีล้วน สวยงาม

ลายเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ลายดาวล้อมเดือน ลายเอี้ยล้อมเดือน ลายฟองน้ำ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติอันสวยงามของชุมชน

ลายต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นลายมัดหมี่ที่ทอกันมาตั้งแต่ ดั้งเดิม ในปัจจุบันมีการคิดประดิษฐ์ลายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมาอีกมากมาย

2.2 ลายประยุกต์

จากการศึกษาชื่อลายของกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์จากทั้ง 2 แหล่งที่ศึกษาชื่อลายที่จัดอยู่ในกลุ่มของลายประยุกต์แบ่งเป็น 7 กลุ่ม เป็นลายประยุกต์ที่ได้ออกแบบขึ้นมาใหม่หรือดัดแปลงมาจากลายโบราณ ชื่อของลายจะตั้งตามจินตนาการ หรือสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน หรือตั้งตามความพอใจของช่างที่เป็นผู้ออกแบบ หรือตั้งชื่อตามที่ลูกค้า นำมาให้ช่างดูเป็นตัวอย่าง ลายประยุกต์จึงมีการเกิดขึ้นมาตามที่มีการทอผ้าในแต่ละครั้งเพราะไม่ได้จำกัดขอบเขตไว้ตายตัวในการตั้งชื่อลาย สำหรับลายประยุกต์มีคติความเชื่อและแนวคิดความร่วมมือของลายประยุกต์ พบว่า

2.2.1 ลายที่ประยุกต์มาจากลายโบราณที่พบประกอบด้วย ลายหมี่ขอลอง ลายหมี่ลายขอตัวเอส ลายหมี่ขอลอง ต้นแบบมาจากขอเกี่ยวต่าง ๆ แต่เนื่องจากมัดไปมัดมาหลาย ๆ ขอ หันไปคนละทางเวลายัดทำให้ผู้มัดสับสนหลงลืม จึงเรียกว่าหมี่ขอลองเป็นต้นแบบของหมี่ขอต่าง ๆ ในภายหลัง และหมี่ลายขอตัวเอส ออกแบบจากตะขอที่เป็นรูปตัวเอสใช้ในการเกี่ยว หรือห้อยสิ่งของ

2.2.2 ลายพีช เช่น ลายเม็ดมะขาม เป็นลายที่มีความเชื่อว่าสวมใส่แล้วจะเป็นที่เกรงขาม

2.2.3 ลายสัตว์ เช่น ลายหมี่คันช้อนาคน้อย เป็นลายที่มีความเชื่อว่า จะ นำความอุดมสมบูรณ์มาให้ ลายหมี่คันช้อนอะบอง เพราะว่าจะได้ชมขวัญศัตรู ลายแมงสีเสียด

2.2.4 ลายสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ลายขอสายการบิน มีลักษณะคล้ายสัญลักษณ์สายการบินไทย มีความสวยงาม ทันสมัย ลายเกลียวเชือก เป็นลายที่มีความเชื่อว่าใส่แล้วจะมีสัมพันธภาพที่เหนียวแน่น แน่นแฟ้น ลายยอดฉัตรใบโพธิ์ เป็นลายที่มีความเชื่อว่า มีอำนาจสูง เจริญก้าวหน้า ลายกุญแจ เป็นลายที่มีความเชื่อว่าเป็นการไขไปสู่ความสำเร็จ

2.2.5 ลายตัวเลข ตัวอักษร เช่น ลายเลขหนึ่ง ตรง เป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นที่ดี และเป็นทีหนึ่ง ลายสระโเอ เป็นสัญลักษณ์ของการได้มาซึ่ง โอกาส หรือโอเค มีความหมายที่ดี เป็นหนทางแห่งความสำเร็จ

2.2.6 ลายเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ลายเขาวงกต ลายน้ำไหล ลายสิริรุ่ง ลายอิงดาว เป็นการชื่นชมธรรมชาติที่สวยงาม

2.2.7 ลายเบ็ดเตล็ด เช่น ลายจิต เป็นลายที่เกิดจากความรู้สึกนึกคิด จิตใจ และสร้างแรงบันดาลใจ และลายเต่า ลายเต่าจีน เป็นลายที่มีความหมายถึงลัทธิและศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ การประพฤติตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นลายที่มีความเชื่อว่าเป็นหนทางแห่งความสุข

2.3 ผลการศึกษาลวดลาย

ผลการศึกษาลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่จากกลุ่มทอผ้าทั้ง 2 แห่ง ของตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ มีดังนี้

2.3.1. กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 60 ผืน พบว่าเป็นลายโบราณ 52 ผืน และลายประยุกต์ 8 ผืน

ลายโบราณ พบ 4 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายเรขาคณิต ลายพืช ลายสัตว์ และลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายขอ โดยพบ ลายละ 8 ผืน คิดเป็นร้อยละ 15.38 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 13.33 จากจำนวนทั้งหมด ลายที่พบน้อยที่สุดจำนวน 19 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน แต่ละผืนคิดเป็นร้อยละ 1.92 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ลายประยุกต์ พบ 4 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายที่ประยุกต์มาจากลายโบราณ ลายสัตว์ ลายสิ่งของเครื่องใช้ และลายตัวอักษร ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายหมี่คั่นข้อ โดยพบ 2 ผืน คิดเป็นร้อยละ 25.00 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 3.33 จากจำนวนทั้งหมด ลายประยุกต์ที่พบน้อยที่สุด จำนวน 6 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน จาก คิดเป็นร้อยละ 12.50 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

3.2.2 กลุ่มทอผ้าบ้านตุ่มทอง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 60 ผืน พบว่าเป็นลายโบราณ 21 ผืน และลายประยุกต์ 39 ผืน

ลายโบราณ พบ 3 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายเรขาคณิต ลายพืช และลายสัตว์ ที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายนกยูง โดยพบลายละ 4 ผืน คิดเป็นร้อยละ 19.04 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด และ ลายที่พบน้อยที่สุดจำนวน 12 ลาย โดยพบลายละ 1 ผืน แต่ละผืนคิดเป็นร้อยละ 4.77 จากกลุ่มลายโบราณ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

ลายประยุกต์ พบ 6 กลุ่มลาย ประกอบด้วยลายพืช ลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายธรรมชาติ ลายตัวเลข และลายเบ็ดเตล็ด ลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลาย เขาวงกต โดยพบ 7 ผืน คิดเป็นร้อยละ 17.94 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 11.67 จากจำนวนทั้งหมด ลายประยุกต์ที่พบน้อยที่สุด จำนวน 6 ลาย โดยพบ 1 ผืน คิดเป็นร้อยละ 2.56 จากกลุ่มลายประยุกต์ และร้อยละ 1.67 จากจำนวนทั้งหมด

3. การใช้สี

จากการศึกษาการใช้สีผ้าไหมมัดหมี่ของตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ทั้งจาก 2 แห่ง ดังนี้

3.1 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

การใช้สีตามวรรณะของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีวรรณะร้อนเป็นสีหลักมากที่สุดคือ ร้อยละ 50.90 โดยสีวรรณะเย็นคิดเป็นร้อยละ 18.18 สำหรับการใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ พบว่ามีการใช้วรรณะร้อน และเย็นเป็นคู่สีประกอบเป็นหลักมากที่สุด ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันคือร้อยละ 33.33 การใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์ มีการใช้สีวรรณะร้อนคิดเป็นร้อยละ 16.66 นอกจากนั้นพบว่าไม่มีการใช้สีวรรณะเย็น

การใช้สีตามความกลมกลืนของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกันในเรื่อง ของความใกล้เคียงกันของสี หรือความกลมกลืนของสีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น โดยพบมากกว่าร้อยละ 20 สำหรับการใช้สีตามความกลมกลืนของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกัน

การใช้สีตัดกันของลายโบราณ พบว่า มีการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่คู่สีมากที่สุด โดยพบร้อยละ 16.36 สำหรับการใช้สีตัดกันของลายประยุกต์ พบว่าการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่คู่สีมากที่สุด โดยพบ ร้อยละ 50

การใช้สีเอกรงค์ของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีเอกรงค์คิดเป็นร้อยละ 7.27 สำหรับการใช้สีเอกรงค์ของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีเอกรงค์

3.2 การใช้สีของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภทคือ การใช้สีตามวรรณะ การใช้สีตามความกลมกลืน การใช้สีตัดกัน และการใช้สีเอกรงค์

การใช้สีตามวรรณะของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีวรรณะร้อนเป็นสีหลักมากที่สุดคือ ร้อยละ 50.90 โดยสีวรรณะเย็นคิดเป็นร้อยละ 18.18 สำหรับการใช้สีตามวรรณะ ของลายประยุกต์ พบว่ามีการใช้วรรณะร้อน และเย็นเป็นคู่สีประกอบเป็นหลักมากที่สุด ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันคือร้อยละ 33.33 การใช้สีตามวรรณะของลายประยุกต์มีการใช้สีวรรณะร้อนคิดเป็นร้อยละ 16.66 นอกจากนั้นพบว่าไม่มีการใช้สีวรรณะเย็น

การใช้สีตามความกลมกลืนของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกันในเรื่อง ของความใกล้เคียงกันของสี หรือความกลมกลืนของสีวรรณะร้อน และวรรณะเย็น โดยพบมากกว่าร้อยละ 20 สำหรับการใช้สีตามความกลมกลืนของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีที่มีความกลมกลืนกัน

การใช้สีตัดกันของลายโบราณ พบว่า มีการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่คู่สีมากที่สุด โดยพบร้อยละ 16.36 สำหรับการใช้สีตัดกันของลายประยุกต์ พบว่าการใช้สีตัดกันแบบไม่ใช่คู่สีมากที่สุด โดยพบ ร้อยละ 50

การใช้สีเอกรงค์ของลายโบราณ พบว่ามีการใช้สีเอกรงค์คิดเป็นร้อยละ 7.27 สำหรับการใช้สีเอกรงค์ของลายประยุกต์ พบว่าไม่มีการใช้สีเอกรงค์

4. การถ่ายทอดองค์ความรู้

จากการศึกษา การถ่ายทอดองค์ความรู้ ในการทอผ้าไหมมัดหมี่ของ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอ นาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ทั้ง 2 กลุ่มทอผ้า ได้แก่

4.1 กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอ นาโพธิ์ จังหวัด บุรีรัมย์ พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการทอผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ มี 2 รูปแบบ คือการถ่ายทอดภายในชุมชน ได้แก่วิธีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลานจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งในระบบเครือญาติ วิธีการเรียนรู้ โดยการสอน การฝึกหัดให้ทำ การบอก การลงปฏิบัติ จากประสบการณ์ การสังเกต และส่วนหนึ่งจากการเห็นแบบอย่างการทำงานอยู่เป็นประจำจนเกิดความซึมซาบอยากทดลองทำจนกลายเป็นความชอบในที่สุด และฝึกหัดจนสามารถทำเองได้ การจัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่ม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะการพัฒนาฝีมือในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ให้มีคุณภาพสูงขึ้นและได้มาตรฐาน สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ การเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอด สาคติวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษาประชาชน นักท่องเที่ยวที่สนใจ นอกจากนี้ โรงเรียนและครูจัดกระบวนการเรียนการสอนให้นักเรียนได้เรียนรู้เพื่อจะได้อนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่

4.2 กลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ตำบล นาโพธิ์ อำเภอ นาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา มี 2 รูปแบบ คือการถ่ายทอดภายในชุมชน ได้แก่วิธีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย น้ำ สู่รุ่นลูกจนถึงรุ่นหลาน และจากเครือญาติใกล้ชิดสอนให้ทำ การสอน โดยผู้นำกลุ่ม การใช้เวลาร่วมฝึกหัดทดลองทำและเพื่อเป็นอาชีพเสริม สำหรับ การถ่ายทอดภายในกับบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่การเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าไหมอื่น ๆ ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอด สาคติวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน

นักท่องเที่ยว ที่มาในรูปแบบของการศึกษา การเยี่ยมชม หรือทำข่าวสาร และ ถ่ายทอดองค์ความรู้โดยผู้ที่ทำการกลุ่มเป็นสถานฝึกประสบการณ์ให้กับนิสิต นักศึกษาที่มาฝึกงานด้านการผลิตผ้าไหมมัดหมี่

จึงสรุปได้ว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่จากแหล่งทอผ้าทั้ง 2 แหล่ง มีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่คล้าย ๆ กัน คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน และในระบบเครือญาติโดยเริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ไปจนถึงยากและสามารถทำประกอบอาชีพได้ ในการถ่ายทอดความรู้มีขั้นตอนในการถ่ายทอดที่คล้าย ๆ กันโดยเริ่มจาก การสอนให้รู้จักวิธีการทอไหม โยกหมี่ สอนให้รู้จักการฝึกหัดมัดหมี่ สอนให้รู้จักลักษณะของลาย การย้อม และการทอผ้า แต่จากการศึกษาด้านการถ่ายทอดความรู้ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวว่าจะต้องเรียนรู้ตามที่กล่าวมาทุกขั้นตอน ส่วนหนึ่งเกิดจากการถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มโดยการฝึกอบรมแก่สมาชิกในและนอกกลุ่ม มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่โดยใช้

บริเวณที่ตั้งกลุ่มเป็นแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทักษะศึกษา ดูงาน การเยี่ยมชม หรือทำข่าวสาร มีการสาธิตให้คำแนะนำวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน นักท่องเที่ยวที่สนใจ วิธีการถ่ายทอดจะใช้วิธีการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียนได้เรียน ในหลักสูตร เป็นสถานที่ให้นิสิต นักศึกษามาฝึกประสบการณ์ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ในที่ทำกรกลุ่ม เพื่อจะได้อนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้คงอยู่แก่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

สรุปและอภิปรายผล ผลการศึกษา

จากการศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ 2 แห่ง ได้แก่ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมบ้านนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง ผู้วิจัยสรุปอภิปรายผลจากการศึกษารังนี้ ดังนี้คือ

1. กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ผู้ผลิตผ้าไหมมัดหมี่ได้ให้ความเอาใจใส่ทุกขั้นตอน ถือเป็น การควบคุมคุณภาพ ไปในตัว ตั้งแต่การคัดไหม เส้นไหมที่นำมาใช้ใน การผลิตต้องเสมอกัน เส้นเหนียวไม่ขาดง่าย พิถีพิถัน ในการมัดย้อม เลือกใช้สีที่มีคุณภาพมาตรฐาน ทำให้สีไม่ตก ด้านการทอจะต้องใช้ทักษะและความชำนาญในการทอผ้า ้าไหม เมื่อทอแล้วพื้นผิวต้องเรียบเนื้อแน่น ลายสม่ำเสมอเป็นเสน่ห์ของผ้าไหมมัดหมี่ของตำบลนาโพธิ์ที่ผู้ใช้ใช้ไปแล้วมีเสียงสะท้อนกลับมาในทางที่ดีว่าเป็นผ้าไหมที่มีคุณภาพดี เนื้อนุ่ม ใช้ได้นาน

2. ลวดลาย จากการศึกษาลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ 2 กลุ่มทอผ้า ได้แก่ กลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ และกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง กลุ่มละจำนวน 60 ผืน พบว่าทั้ง 2 กลุ่มทอผ้ามีการแบ่งลักษณะลายออกเป็น 2 ลักษณะคือ ลายโบราณ และลายประยุกต์ ผลการศึกษาลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าศูนย์หัตถกรรมนาโพธิ์ แบ่งเป็นลายโบราณ ลวดลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายขอ สำหรับลายประยุกต์ ลวดลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายหมี่คั่นข้อ

ผลการศึกษาลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มทอผ้าตุ้มทอง แบ่งเป็นลายโบราณ ลวดลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายนกยูง สำหรับลายประยุกต์ ลวดลายที่พบมากที่สุดได้แก่ ลาย เขาวงกต

จากการสัมภาษณ์พบว่า กลุ่มทอผ้าตุ้มทองจะเน้นลายประยุกต์มากกว่าลายโบราณ เนื่องจากเน้นตลาดส่งออกต่างประเทศ เหตุผลที่ยังคงผลิตลายโบราณอยู่เนื่องจากลายโบราณเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหมมัดหมี่นาโพธิ์ยังคงได้รับความนิยมอยู่มาก จำ เป็นต้องผลิตผ้าไหมมัดหมี่ลายโบราณ ให้สินค้าในกลุ่มหลากหลายเพื่อเป็นทางเลือกของผู้บริโภค

3. การใช้สีของผ้าไหมมัดหมี่ของทั้ง 2 กลุ่มทอผ้า พบว่ามีการแบ่งการใช้สีผ้าไหมมัดหมี่ออกเป็น 4 ลักษณะที่เหมือนกัน คือการใช้สีตามวรรณะ การใช้สีตามความกลมกลืน การใช้สีตัดกัน และการใช้สีเอกรงค์ จากผลการศึกษาทำให้พบว่า การใช้สีมีการใช้สีในวรรณะร้อนมากที่สุด สีวรรณะร้อนที่นิยมใช้ เช่น สีแดง สีส้ม สีชมพู และสีม่วง สีวรรณะเย็นที่ใช้มากที่สุด เช่น สีเขียว สีเหลือง สีน้ำเงิน และสีฟ้า

4. การถ่ายทอดองค์ความรู้ เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เป็นการถ่ายทอดในระบบเครือข่าย และจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่ง เหมือนกันทั้ง 2 กลุ่มทอผ้า วิธีการถ่ายทอดความรู้โดยเริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ไปจนถึงยากและสา มารถทำประกอบอาชีพได้ เป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างคนในครอบครัว ระหว่างคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แบ่งปัน เกิดความสามัคคี ปกป้องหารื้อกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน ทำใ้ชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างช่างใหม่ที่เกิดจากการสั่งสมความรู้เดิมอย่างเป็นระบบ การถ่ายทอดองค์ความรู้โดยการฝึกอบรมแก่สมาชิกในกลุ่มโดยการจัดประชุม และ ฝึกอบรมเพิ่มพูนทักษะในการผลิต ผ้าไหมมัดหมี่ให้มีคุณภาพยกระดับมาตรฐานการทอผ้าไหมมัดหมี่ โดยเกิดจากการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรท้องถิ่น ทำการสร้างช่างใหม่เกิดประสบการณ์ พัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นที่สนใจและตรงตามความต้องการของตลาดที่สำคัญเน้นคุณภาพ เพื่อรักษาชื่อเสียงของกลุ่มเป็นอย่างดี ในบางครั้งทางกลุ่มยังได้รับการติดต่อให้ไปถ่ายทอดความรู้โดยการเป็นวิทยากรบรรยายและฝึกอบรมให้ความรู้แก่กลุ่มทอผ้าอื่น ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ด้วย เป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่มีถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่โดยใช้บริเวณที่ตั้งกลุ่มเป็นแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทัศนศึกษา ดูงาน การเยี่ยมชม การทำข่าวสาร หรือสารคดี มีการสาธิตให้คำแนะนำวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน และนักท่องเที่ยวที่สนใจ โดยอาศัยช่างทอซึ่งเป็นทรัพยากรในกลุ่มเป็นวิทยากร การถ่ายทอดองค์ความรู้ที่พบอีกวิธีคือการถ่ายทอดโดยใช้วิธีการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียนได้เรียนในหลักสูตร เป็นสถานที่ให้นักศึกษามาฝึกประสบการณ์ด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ในที่ ทำการกลุ่ม เพื่อจะได้อนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้คงอยู่ต่อไป ในด้านปัญหาของการสร้างช่างรุ่นใหม่ ปัญหาที่พบคือ ช่างผลิตผ้าไหมมัดหมี่มักจะมีอายุมากกว่าช่างที่อายุน้อย บางคนไม่มีลูกหลานสืบทอด หรือหาคนเรียนยากสาเหตุเนื่องจากคนรุ่นใหม่ได้รั บการศึกษามากขึ้นมีโอกาสที่ทำงานหลากหลายอาชีพ ประกอบกับแรงงานในภาคอุตสาหกรรมต้องการแรงงานมาก จึงไม่สนใจงานด้านการทอผ้าเพราะใช้เวลานาน ค่าตอบแทนไม่มากนัก จะมีเฉพาะเด็กและเยาวชนในชุมชนที่เริ่มสนใจมาเรียนรู้ เช่นการแกะหมี่ การกรอไหม การทอผ้าไหมมัดหมี่ และนิยม ทำเป็นอาชีพเสริมหารายได้ระหว่างเรียน หรือหารายได้เสริมช่วยครอบครัวมากกว่าที่จะฝึกฝนให้เป็นอาชีพหลัก ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อทำให้ขาดช่างรุ่น

ใหม่ และได้รับการถ่ายทอดความรู้ได้ในส่วนของขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ในส่วนขั้นตอนที่ต้องใช้ความประณีต ละเอียดอ่อน พิถีพิถันจะไม่สามารถปฏิบัติได้ ทำให้ขาดความรู้เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมมัดหมี่อย่างครบวงจรเมื่อเทียบกับช่างรุ่นเก่าในอดีตเป็นปัญหาของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สำคัญยิ่ง

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การผลิตผ้าไหมมัดหมี่ของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ย้ำ แสดงให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งของบรรพบุรุษที่สืบทอดมาช้านาน ความเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหมนาโพธิ์ ดังนั้นจึงควรช่วยกันส่งเสริมปลูกฝังชาวนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้รักและเห็นคุณค่าช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูให้คงอยู่ต่อไป

2. การอนุรักษ์ฟื้นฟูในด้านของช่างที่มีฝีมือในการทอผืนผ้าโบราณ ควรส่งเสริมให้มีการสืบทอดความรู้ต่อไปยังอนุชนรุ่นหลังอย่างจริงจังเป็นระบบ มิฉะนั้นภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่จะค่อย ๆ เลือนหายไป

3. ควรมีการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ในด้านการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้กับเยาวชนในท้องถิ่น เพื่อรักษาศิลปะพื้นบ้านและปลูกฝังให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าภูมิปัญญาไทย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ควรศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อในเรื่องของการใช้สี และลวดลายผ้าไหมมัดหมี่
2. ควรศึกษาทัศนคติในการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ทั้งลายโบราณและลายประยุกต์
3. ควรศึกษาเปรียบเทียบผ้าไหมมัดหมี่ของชาวนาโพธิ์ กับผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัดอื่น ๆ ในประเทศไทย
4. ควรศึกษาเปรียบเทียบลวดลายและสีสันของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กมลรัตน์ หนองรัง. (2547). *การศึกษาหัตถกรรมผ้าชาวไทยภูเขา ในจังหวัดเชียงใหม่*.
ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ถ่ายเอกสาร.
- กมลลา กองสุข. (2536). *ผ้าจากกลุ่มลาวครั้ง บ้านกุดจอก ชัยนาท – บ้านทับผึ้งน้อย สุพรรณบุรี*.
รายงานวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ถ่ายเอกสาร.
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม. (ม.ป.ป.). *รูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย*.
กรุงเทพฯ: ด้านอุตสาหกรรมพิมพ์.
- กรรณา เดชาติวงศ์ ณ ออยุธยา. (2532). *สิ่งทอไทย*. กรุงเทพฯ: เดอะ ริเบอริแอดเจอร์.
- การท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์. (2554). *ข้อมูลท่องเที่ยว และสถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์*.
สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2554, จาก <http://thai-tour.com/thai-tour/Northeast/Buriram/data/place/>
- (2554). *ข้อมูลท่องเที่ยว และสถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์*.
สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2554, จาก <http://www.teawtourthai.com/buriram/?id=3479>
- เกศินี ปายะนันท์. (2547). *ร้อยรสบุปผาพัสดราภรณ์*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- โกสุม สายใจ. (2540). *สีและการใช้สี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดบุรีรัมย์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- คนางค์ ช่อชู. (2547). *กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดการทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญาอำเภอโนนโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์*. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมศึกษาเพื่อการพัฒนา).
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. ถ่ายเอกสาร.
- คมชัดลึก. (2554). *ธ คือผู้สานเส้นทางสายไหม 12 สิงหาคม 2552*. สืบค้นเมื่อ
8 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.komchadluek.net/detail/20090812/23993>
- โครงการพัฒนาผ้าและผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมืองทั่วประเทศเพื่อส่งเสริมการผลิตและการส่งออก.
(2543). *ลวดลายและสีสันทนผ้าทอพื้นเมือง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จรรยา รอดจันทร์. (2552). *การศึกษางานหัตถกรรมผ้าทอมัดหมี่ของชาวไทยพวน บ้านหมีจังหวัดลพบุรี*. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- จังหวัดบุรีรัมย์. (2554, 3 มกราคม). *จังหวัดบุรีรัมย์*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2554, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดบุรีรัมย์>
- จีร์ ศรชัย. (2552, 10 กุมภาพันธ์). *คราม ราชษาแห่งสี่ล้อมพร้อมด้วยสรรพคุณทางยา.... เดลินิวส์*. หน้า 12.
- ฉลวย บุญพันธ์. (2555, 16 มกราคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 1 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- ฉัตรชัย อรรถปักษ์. (2552). *องค์ประกอบศิลปะ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: วิจัยพัฒนา.
- ชะลูด นิมเสมอ. (2534). *องค์ประกอบของศิลปะ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ดุขฎี สุนทรราชขุน. (2531). *การออกแบบลายพิมพ์ผ้า*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ตำบลนาโพธิ์. (2554). *ประวัติความเป็นมา*. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2554 จาก <http://thaitambon.com/tambon/ttambon.asp?ID=311301>
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล; และ แพทรีเซีย ซีสแมน แน่นหนา. (2535). *นิทรรศการผ้าเอเชีย : มรดก ร่วมทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- เทอม เชิดไธสง. (2555, 16 มกราคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 13 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- ไทยท็อปเวดดิ้ง. (2555). *การเรียกชื่อสีของไทย*. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.thaitopwedding.com/color%20meaning/color-meaning.html>
- ธนิการ์ รินไธสง. (2555, 17 มกราคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 13 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- นัซรี จิระนคร (2550). *ผ้าไหมยกทอง 1000 ตะกอก : กรณีศึกษากลุ่มทอผ้ายกทอง “จันทร์ ไสมา” จังหวัดสุรินทร์*. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- นิคม ชมภูหลง. (2548). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การเรียนรู้*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- นุกูล สุวรรณรัตน์. (2547). *ศึกษาวิเคราะห์การถ่ายทอดภูมิปัญญาศิลปะพื้นบ้านการทอผ้าพื้นเมืองภาคใต้*. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- บุญเอื้อ เดชชัย. (2548). *50 สถานที่ท่องเที่ยวทั่วไทย*. กรุงเทพฯ: เจ.บี.พับลิชชิง.
- บุรีรัตน์ สามีติยะ. (2543). *ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

- ประคอง ภาสละฐิติ. (2555, 16 มกราคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 1 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- ประจักษ์ ภูมินา. (2553). การศึกษาหัตถกรรมผ้าทอยกมุกของชาวไทย-ยวน ตำบลต้นตาล อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสระบุรี. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ประเสริฐ ศิลรัตน์. (2538). การออกแบบลวดลาย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปิยานันต์ ประสารราชกิจ. (2521). ทฤษฎีสีและการออกแบบตกแต่งภายใน. กรุงเทพฯ: พริกหวาน.
- ผู้หญิงแนวหน้า. (2552, 12 สิงหาคม). ชาวบ้านกลุ่มทอผ้าไหม ร่วมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ องค์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. สืบค้นเมื่อ 8 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.naewna.com/news.asp?ID=174015>.
- พิพิธภัณฑสถานมหาวิทยาลัยนครสวรรค์. (2555). กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2554 จาก <http://www.openbase.in.th/node/5662>
- พินาณีน สาริยา. (2549). การออกแบบลวดลาย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- แพทรีเซีย ซีสมาน , วิถี พานิชพันธ์, และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2531). สายใยแห่งวัฒนธรรม ไทยในศิลปะบนผืนผ้า ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: จำไทยเพรส.
- ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ, บรรณาธิการ. (ม.ป.ป.). ภูษาวิจิตร. ม.ป.ท.: โครงการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไทย ในชนบท สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล.
- มนตรี ชมชื่น. (2548). คู่มือการทอผ้ามัดหมี่ตีนจกไทย-ยวน จังหวัดราชบุรี. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. (บริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2543). ผ้าพื้นเมือง – การสำรวจผู้ผลิตทั่วประเทศ โครงการพัฒนา ผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัด. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- . (2543). ผ้าทอพื้นเมืองในภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- . (2543). ลวดลายและสีสันทนผ้าทอพื้นเมือง. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาผ้า และผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมืองทั่วประเทศเพื่อการส่งเสริมการผลิตและการส่งออก.
- มาโนช กงกะนันท์. (2549). ศิลปะการออกแบบ. นนทบุรี: คลอ ฟังก์ชั่น.
- มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. (2548). การทอผ้าไหมในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์.

- วิสุตา อมตะพิงกุล. (2552). *การศึกษาวิเคราะห์เครื่องปั้นดินเผาแม่น้ำน้อย ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี*. ปรินูญยานิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- รัชฎา สุขแสงสุวรรณ. (2547). *ผ้าไทคัง ไทเวียง*. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา.
- รัตน์ บัวสนธ์. (2535). *การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง*. ปรินูญยานิพนธ์ กศ.ม. (วิจัยและพัฒนาหลักสูตร). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). *พจนานุกรม*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- รุ่ง แก้วแดง. (2543). *แนวทางการวัดผลและประเมินผลตามสภาพจริง*. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- ลำไย เลไธสง. (2555, 10 มกราคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 78/1 หมู่ที่ 1 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- วัฒน์ จูทะวิภาต. (2552). *ศิลปะพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ พิณคันเงิน. (2547). *ประยุกต์ศิลป์ของไทย*. กรุงเทพฯ: เมธิทิปส์.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ, บรรณารักษ์. (2532). *ศิลปหัตถกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2526). *การออกแบบ*. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
- วีณา มิ่งขวัญ. (2545). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชา การออกแบบลวดลาย*. กรุงเทพฯ: คณะศิลปกรรมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา.
- ศศิวรรณ ดำรงศิริ. (2539). *ศิลปะบนผ้าไหมมัดหมี่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิช่างหัตถศิลป์ไทย.
- ศิริ ผาสุก. (2545). *ผ้าไหมพื้นบ้าน: Handwoven Thaisilk*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ศิริรัตน์ สิวราวุฒิ. (2554). *ไหมไทยพันธุ์แท้เกิดพระเกี้ยว 12 สิงหาคม*. สืบค้นเมื่อ 8 กุมภาพันธ์ 2554, จาก <http://www.knowkaenlink/tour/tour%20thai.asp?id=9021>
- ศูนย์วิชาการและเทคโนโลยีสิ่งทอพื้นบ้าน. (2555). *วิธีการทอผ้าไหมไทย*. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2555, จาก http://www.ist.cmu.ac.th/cotton/haturalFiber_malweaving
- ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์*.
บุรีรัมย์: ศูนย์. ถ่ายเอกสาร.
- (2551). *บันทึกภูมิปัญญา OTOP ปี 2551 ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านอำเภอนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์: ศูนย์. ถ่ายเอกสาร
- สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเทคโนโลยีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2542). *การย้อมสีสิ่งทอที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติ*. เชียงใหม่: ศูนย์บริการข้อมูลและเทคโนโลยี.

- สน สี่มาตริง. (2548). *ช่างทอ ร้อยใจ เทิดไต้ 72 พรรษา*. กรุงเทพฯ: สยามทองกิจ.
- สมชาย พรหมสุวรรณ. (2548). *หลักการทัศนศิลป์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สรียา ทอทรานนท์; และ พัชรินทร์ สุขประมุข. (2532). *ชีวิตไทยกับงานศิลปหัตถกรรม*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2545). *ผ้าไทย สานใยแห่งภูมิปัญญา...สู่คุณค่า เศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- สิทธิศักดิ์ ธัญศรีสวัสดิ์กุล. (2529). *การออกแบบลวดลาย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุมาลย์ โทมัส. (2537). "ผ้าถุง" ข้อสังเกตเกี่ยวกับผ้าทอในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ใน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. *ผ้าไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สุรศักดิ์ รอดเพราะบุญ. (2548). *วิถีไทยในผ้าทอ*. กรุงเทพฯ: สยามทองกิจ.
- เสน่ห์ ธารัตนสถิตย์. (2531). *ทฤษฎีสีภาคปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- แสงเดือน จันทร์นวล. (2555, 3 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 119/4 หมู่ที่ 1 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- หนังสือพิมพ์สยามรัฐ. (2552). สืบค้นเมื่อ 28 มกราคม 2552, จาก http://pcoc.moc.go.th/pcocsys/view_news.aspx?data_id=1435&control_id=116&pv=72&view=1
- หลิ จันทร์นวล. (2555, 3 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย นิตยา ฉัตรเมืองปัก. ที่บ้านเลขที่ 119/4 หมู่ที่ 1 ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์.
- อรไท ผลดี. (2537). *ลวดลายผ้าไทย: มรดกร่วมอันเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไทย* ใน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. *ผ้าไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- อริศรา. (2551, กรกฎาคม). เส้นไหม ใยฝ้าย ลวดลายบนผืนผ้า. *หญิงไทย*. 33(787): 237-238.
- (2552, กุมภาพันธ์). เส้นไหม ใยฝ้าย ลวดลายบนผืนผ้า. *หญิงไทย*. 34(800): 238-239.
- อ้อยทิพย์ พลศรี. (2542). *การออกแบบลวดลาย*. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏสงขลา.
- อัจฉราพร ไสละสุด. (2524). *การออกแบบลวดลายผ้าและเทคนิคการพิมพ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ครูสภา ลาดพร้าว.
- อารี สุทธิพันธ์. (2528). *การออกแบบ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- (2537). *การออกแบบ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

อำเภอนาโพธิ์. (2554). สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2554, จาก

<http://Kanchanapisek.or.th/culture/brr/brr1401.html>

เอมอร วิศุภกาญจน์. (2542). *การออกแบบลวดลาย*. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏพระนคร.

Cleaver, D.G. (1966). *Art : An introduction*. New York: Harcourt Brave & World.

Zelanski, P.; & Fisher, M.P. (1991). *The Art of Seeing*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์

(ฉบับไม่เป็นทางการ)

เรื่องการศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

ชื่อ.....สกุล.....อายุ..... จบการศึกษา.....

เพศ.....อายุ.....สถานภาพ.....

อยู่บ้านเลขที่..... หมู่ที่..... ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....

1. เรียนรู้การทอผ้าจาก..... เริ่มผลิตผ้าไหมมัดหมี่เมื่ออายุ.....ปี

ใครเป็นคนสอนคนแรก (ย่า ยาย พ่อ แม่ ป้า น้า อา พี่สาว เพื่อน.....

2. โดยการ สอนให้เรียนรู้โดยการฝึกหัดทดลองทำ / สังเกต / การช่วยเหลือหยิบจับสิ่งของต่าง ๆ /

อยากทดลองฝึกหัด ลองทำ.....

3. ท่านมีประสบการณ์ในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่มานานเท่าใด.....

4. ท่านใช้เวลาในการฝึกนานเท่าไรจึงเกิดความชำนาญ.....

5. ท่านทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นหรือไม่.....

6. ในการทอผ้าแต่ละหูกมีใครบ้าง แบ่งหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรบ้าง.....

7. ท่านออกแบบลายเองหรือไม่ ถ้าออกแบบออกแบบลายใดบ้าง.....

8. ในการทอผ้าไหมมัดหมี่แต่ละครั้งท่านมีการเลือกลวดลายและเลือกสีอย่างไรบ้าง.....

9. อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่มีอะไรบ้าง.....

10. อุปกรณ์เหล่านี้ได้มาจากที่ไหน (ซื้อ ผลิตเอง สืบทอด ฯลฯ).....

11. ลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ที่ท่านเริ่มต้นทำครั้งแรกคือ.....

12. ท่านรู้จักชื่อของลวดลาย และความหมายของลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่หรือไม่ อย่างไร.....

13. เหตุผลที่ต้องผลิตผ้าไหมมัดหมี่เพื่อประโยชน์ในด้านใด (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ) –เพื่อสวมใส่

ประจำทุกวัน – เพื่อใส่ในงานพิธีกรรม – เป็นหน้าที่ของผู้หญิง – เพื่อขาย – แลกเปลี่ยนสินค้าอื่น

ๆ.....

14. ผ้าไหมมัดหมี่ลายใดที่ท่านชำนาญที่สุด.....

15. ผ้าไหมมัดหมี่ลายใดที่ท่านชอบที่สุด.....

16. ผ้าไหมมัดหมี่ลายใดที่ท่านทำได้ยากที่สุด เพราะเหตุใด.....

17. การทอผ้าไหมในระยะแรกกับปัจจุบันมีความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง.....

.....

18. ส่วนมากท่านใช้เวลาช่วงใดบ้างในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่/มัดหมี่.....

.....

19. หมี่แต่ละโองมีจำนวนมากที่สุดจำนวน.....ลำ น้อยที่สุดจำนวน.....ลำ
20. ในการทอผ้าไหมมัดหมี่แต่ละครั้งท่านจะทอครั้งละ.....เมตร / ผืน
21. ในการทอแต่ละครั้งท่านใช้เวลาประมาณ.....วัน
23. ท่านได้ไหมดิบจากที่ใด.....
24. ท่านซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่อะไร.....
24. ท่านปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเองหรือไม่.....
25. ท่านมีกรรมวิธีและเทคนิคพิเศษในการย้อมสีผ้าไหมให้ติดทนนาน และทำให้ผ้าไหมเป็นมันและเงางามได้อย่างไร.....
26. ความภูมิใจในอาชีพ.....
-
27. ในบ้านมีผ้าไหมมัดหมี่ทั้งที่ใช้งานและไม่ใช้งานหรือไม่.....
28. ท่านนำผ้าไหมมัดหมี่ไปใช้ในครัวเรือนด้านใดบ้าง (นุ่งห่ม, ใช้ในวันสำคัญหรือพิธีกรรม) ท่านยังใส่ตามด้วยหรือไม่.....
-
29. ท่านเก็บผ้าไหมมัดหมี่เพื่อประโยชน์อื่นอีกหรือไม่ (สะสมเก็บไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน).....
-
30. ท่านสอนลูกหลาน หรือผู้อื่นผลิตผ้าไหมมัดหมี่หรือไม่ สอน / ไม่สอน เพราะ.....
-
31. ถ้าท่านจะสอนลูกหลาน จะสอนตอนอายุเท่าใด.....ปี
32. ท่านชอบสอนผู้อื่นผลิตผ้าไหมมัดหมี่หรือไม่ เพราะเหตุใด.....
-
33. ท่านเคยไปฝึกอบรม เพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมมัดหมี่หรือไม่.....
-

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล นางสาวนิตยา ฉัตรเมืองปัก
 วันเดือนปีเกิด 27 มกราคม 2513
 ที่อยู่ปัจจุบัน 24/199 ซอยพหลโยธิน 48 แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน
 จังหวัดกรุงเทพมหานคร 10220
 ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน ข้าราชการครู ตำแหน่งครูชำนาญการ
 สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนราชวินิต มัธยม ถนนพิษณุโลก แขวงสวนจิตรลดา
 เขตดุสิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2527 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3
 จากโรงเรียนปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา
 พ.ศ.2530 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6
 จากโรงเรียนสุรนารีวิทยา จังหวัดนครราชสีมา
 พ.ศ.2534 ครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.)
 จากวิทยาลัยครูนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
 พ.ศ. 2555 การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.)
 จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ